Bu kitaba sığmayan daha neler var!

Karekodu okutun, bu kitapla ilgili EBA içeriklerine ulaşın!

ÖDS

ÖĞRENCİ/ÖĞRETMEN DESTEK SİSTEMİ

https://ods.eba.gov.tr

- Konu Anlatımlı Ders Videoları
- Soru Çözüm Videoları
- Ders Anlatım Videoları
- Çoktan Seçmeli Sorular

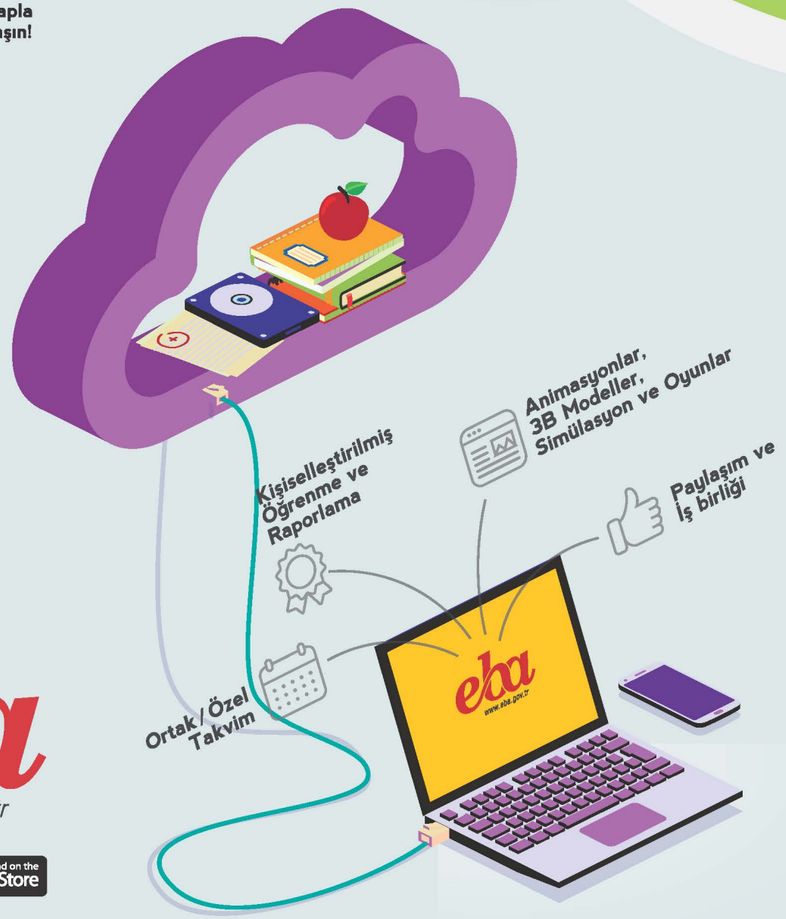

eba
www.eba.gov.tr

Google play | App Store

40181 700982

BU DERS KİTABI MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞINCA ÜCRETSİZ OLARAK VERİLMİŞTİR.
PARA İLE SATILAMAZ.

Bandrol Uygulamasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'in 5'inci Maddesinin İkinci Fıkrası Çerçevesinde Bandrol Taşıması Zorunlu Değildir.

ORTAÖĞRETİM TARİH 9 DERS KİTABI

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI | ORTAÖĞRETİM | DERS KİTABI

TARİH 9

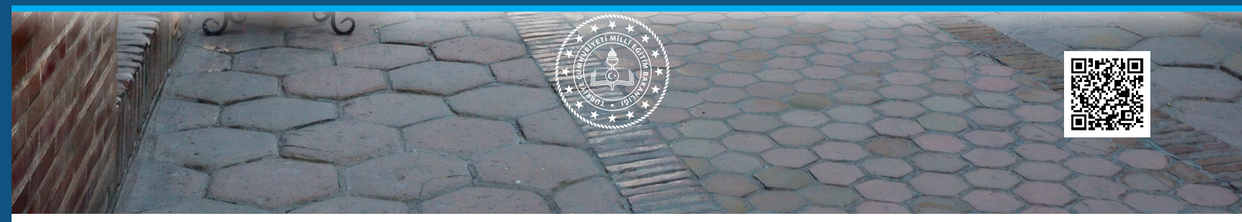

ORTAÖĞRETİM

TARİH
9

DERS KİTABI

YAZARLAR

Doç. Dr. Erol YÜKSEL
Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR
Dr. Murat ARDIÇ
Dr. Özgür BAĞCI
Ferhat BİLDİK
Kazım ŞAHİN
Leyla ŞAFAK
Süleyman YILDIZ

DEVLET KİTAPLARI

……., 2021

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI .....: 7231
YARDIMCI VE KAYNAK KİTAPLAR DİZİSİ.....: 1870

Her hakkı saklıdır ve Millî Eğitim Bakanlığına aittir. Kitabın metin, soru ve şekilleri kısmen de olsa hiçbir surette alınıp yayımlanamaz.

EDİTÖR
Doç. Dr. Mehmet Ali KAPAR

DİL UZMANI
Ali Ünal AYAN

GÖRSEL TASARIM UZMANI
Lütfiye Ebru KÜÇÜKKERNİÇ
Muhammet Mustafa ÜNLÜ

GRAFİK TASARIM UZMANI
Hilal YAŞAR
Suat AYDIN
Turgut TURGUT

ISBN 978-975-11-5258-9

Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 24.06.2019 gün ve 15 sayılı kararı ile ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlâhî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'şım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif Ersoy

GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal Atatürk

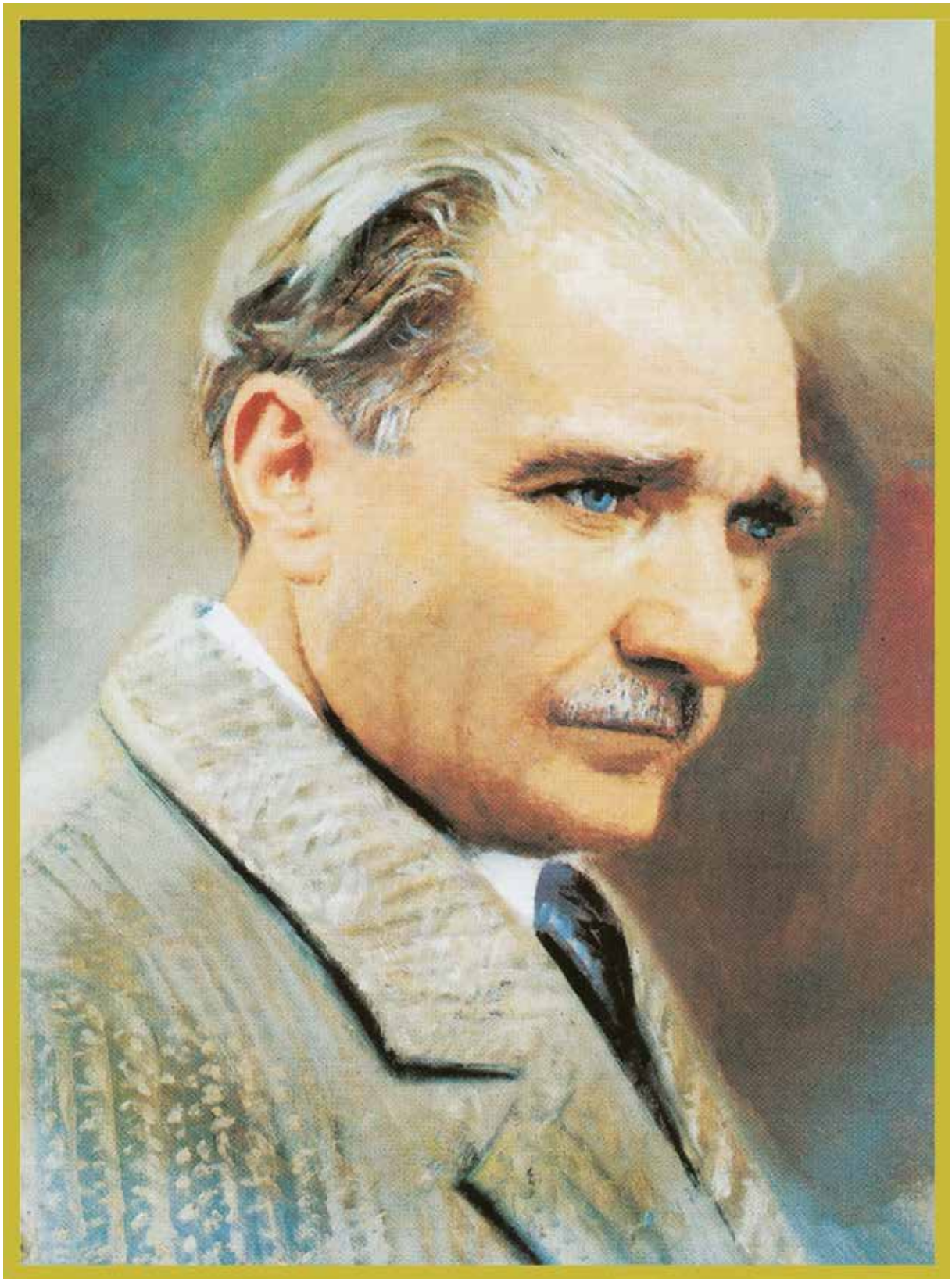

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

1. ÜNİTE
TARİH VE ZAMAN

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH 13
1.2. NEDEN TARİH? 20
1.3. ZAMANIN TAKSİMİ 24
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 28

2. ÜNİTE
İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ 33
2.2. YAZININ GELİŞİMİ 38
2.3. İLK ÇAĞ'DA BAŞLICA MEDENİYET HAVZALARI 43
2.4. İNSAN VE GÖÇ 47
2.5. KABİLEDEN DEVLETE 52
2.6. KANUNLAR DOĞUYOR 60
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 63

3. ÜNİTE
ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA

3.1. ORTA ÇAĞ'DA SİYASİ YAPILAR 71
3.2. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ 77
3.3. ORTA ÇAĞ'DA ORDU 85
3.4. KANUNLAR GELİŞİYOR 88
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 91

4. ÜNİTE
İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

4.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ 97
4.2. COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI 100
4.3. BOYLARDAN DEVLETE 106
4.4. KAVİMLER GÖÇÜ 118
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 126

5. ÜNİTE
İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA 133
5.2. İSLAMİYET YAYILIYOR 137
5.3. EMEVİLER 150
5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER 155
5.5. BİLİM MEDENİYETİ 164
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 177

6. ÜNİTE
TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ

6.1. TÜRK İSLAM TARİHİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER 183
6.2. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ 184
6.3. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET VE TOPLUM YAPISINA ETKİSİ 189
6.4. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157) 196
6.5. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI 202
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME 209
SÖZLÜK 212
KAYNAKÇA 216
CEVAP ANAHTARI VE GÖRSEL KAYNAKÇA 222

KİTABIN TANITIMI

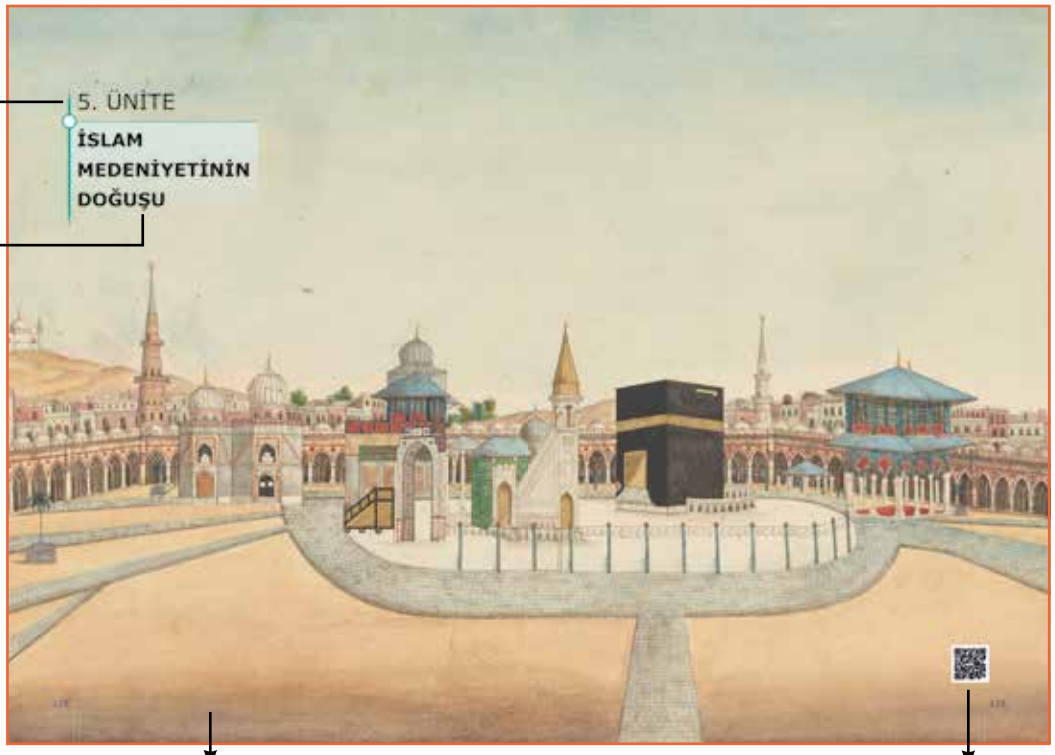

Ünite numarası

Ünite adı

Ünite görseli

Etkileşimli kitap, video, ses, animasyon, uygulama, oyun, soru vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz karekodu gösterir. Daha fazlası için http://ogmmateryal.eba.gov.tr adresini ziyaret edebilirsiniz.

Ünite kazanımlarının belirtildiği bölüm

Ünite konu başlıkları

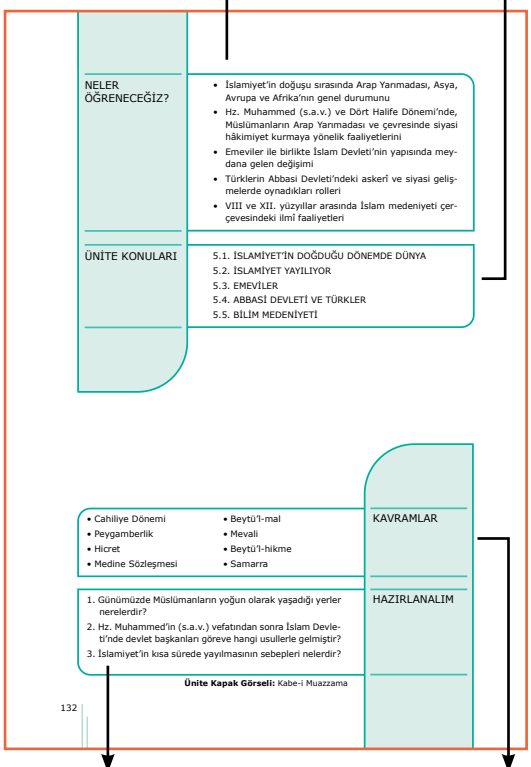

Hazırlık çalışmaları

Kazanımla ilgili kavramlar

Kronolojik tablo

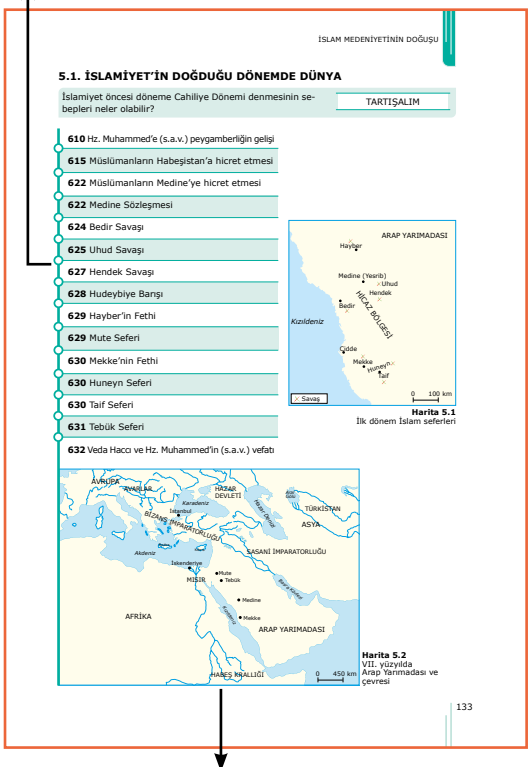

Kazanımla ilgili haritalar

Kazanımları destekleyen akademik metinler

4. ÜNİTE

Hun-Çin Politikaları

Mete Han, Çin'e karşı millî bir siyaset izlemişti. Buna göre Hun Devleti, Çin'i savaş gücü (Görsel 4.23) ile baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçları vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlanacaktı. Mete Han, uyguladığı politika ile Çin İmparatoru ve ordusunu manevi olarak ezmeyi, Çin'e karşı üstünlüğünü kabul ettirmeyi amaçlıyordu.

Çin İmparatorluğu'nun da Hunlara karşı belirlediği bir politika vardı. Bu politikanın esası, Hunları hâkimiyet altına almaktı. Çin imparatorları özellikle barış zamanlarında Hun kağanlarına eş olarak gönderdikleri Çinli prensesler in maiyetlerinde Hun ülkesine birçok ajan sokmuştu. Bu ajanlar, türlü entrikalarla Hun beyleri ve toplulukları arasında düşmanlık çıkarmıştı. Ayrıca ticaret yoluyla Hun ülkesine lüks eşya göndererek Hunları rahata ve zevke alıştırmıştı. Bu durum Türklerin savaşçılık yeteneklerini gevşetmişti.

Koca, 2002a, s.690,695'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.23
Hunların Çin Seddi'ne akınları (İllüstrasyon)
(İstanbul Harbiye Askerî Müzesi)

ÖRNEK METİN

Türklerde Devlet Teşkilatı

Türk devlet teşkilatında kurultay (toy); siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik konularda genel kararlar alan ve devlet yönetiminin temelini oluşturan en yüksek kuruluştu. Kağan, hanedan üyeleri, hatun, aygucı ve boy beylerinden oluşan kurultay, genellikle yılda üç kez toplanarak devlet işlerini görüşürdü. Kurultay'ın üyelerine "toygun" denilirdi. Boy beylerinin kurultaya katılımı sadakat işareti sayılır, aksi bir durum söz konusu olduğunda bu bir isyan olarak algılanırdı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türk devletlerinde hatunlar söz sahibiydi. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler ve naip olarak devlet idare edenler vardı. Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar, bazen elçileri de kabul ederdi.

Kurultay, kağanın seçimi veya görevden alınmasında da etkiliydi. Kağan, kurultayın doğal başkanıydı ve kağanın olmadığı zamanlarda aygucı (başbakan) kurultaya başkanlık ederdi. Kurultaylarda alınan kararlar halka duyurulurdu.

Coğrafi şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle kurultayın her zaman toplanması ve boy beylerinin hızla bir araya getirilmesi mümkün değildi.Bu yüzden kurultay

112

Dikkat çekmek için verilen bilgiler

Bilimsel metinlerin yorumlandığı bölüm

4. ÜNİTE

Türk Devletlerinde Meşruiyet Kaynağı

Kağan Gücünü Nereden Alıyor?

İlk Türk devleti olan Asya Hun Devleti'nde hükümdarlar, Gök Tanrı'nın tahta çıkardığı Tanhu unvanını kullanmıştır. Mete Han, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisini, Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılmış Hunların büyük Şanyü'sü olarak ifade etmiştir. Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan "Tanrı irade ettiği için kut'um olduğu için kağan oldum." demiştir. Uygur Devleti'nde de benzer durum söz konusudur. Uygurlara ait Karabalsagun Yazıtı'nda, Bögü Kağan'ın unvanı "Tengride kut bulmuş." olarak belirtilmiştir.

Kafesoğlu, 1995, s.237; Koca, 2002b, s.1071; Ögel, 2001a, s.67'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kut inancının Türk siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Kök Tengri tarafından verildiğine inanılırdı. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahidir. Ancak Türk kağanı hiçbir zaman kutsal varlık, yani eski Mısır medeniyetinde olduğu gibi tanrı-kral sayılmamıştır. Tarihî kayıtlardan da anlaşıldığı üzere ilk Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı "Kut" tabiri ile ifade edilmiştir. Tanrı, Türk kağanına kut vererek hükümdarlık gücü ve yetkisi bahşetmiştir.

Türklerde kağan olabilmek için Kök Tengri tarafından Kut verilmiş bir aileye mensup olmak gerekmektedir. Bu aileler belli olup Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşına ve Uygurlarda Yağlakâr ailesidir. Kut, kan yoluyla geçtiği için bütün hanedan üyeleri kağan olma hakkına ve yetkisine sahiptir. Tanrının iradesinin hangi hanedan üyesi üzerinde olduğu da ancak taht için yapılan bir mücadele sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kağan olmak için aynı zamanda adil, yetenekli, ilim sahibi, asil ve cesur olmak gereklidir. Eski Türklerde Kuta sahip olan hanedan üyeleri arasında kağan seçmek için kurultay toplanmıştır.

Türklerde kağan hem bütün devlet teşkilatının başı hem de toplumun lideri durumundaydı. O, devletin başı olarak iç ve dış siyaseti düzenler, savaş ve barışa karar verir, ordulara komutanlık eder, elçiler gönderir ve elçileri kabul ederdi. Ayrıca devlet teşkilatının her kademesindeki görevlileri tayin eder veya onları görevlerinden alırdı.

Türk devletlerinde hükümdarlara; şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, idikut, erkin, kağan gibi unvanlar verilmiştir. Hunlardan itibaren Türklerde bazı hükümdarlık sembolleri de görülmektedir. Bunlar; taht, davul, otağ, kotuz, tuğ (Görsel 4.16) ve yaydır. Kağan ülkeyi idare eder, töre koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabilirdi.

Görsel 4.16
Tuğ

CEVAPLAYALIM

Kağanların görevleri nelerdir?

108

Bilgilerin ölçüldüğü bölüm

E-içerik karekodu

5. ÜNİTE

İstanbul Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne sanal gezi için karekodu okutunuz.

Gazali'nin bilimsel konular işlerken odak noktası insanın niyeti, amacı, tasarıları, dinî ve ahlakı şuurudur. Bu sebeple yergi ve övgü, korku ve ümit, zenginlik ve yoksulluk, israf ve tutumluluk gibi karşıt durumlar, imkân veya imkânsızlıklar iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Çünkü bunları iyi veya kötü kılan insanın niyet ve iradesidir. Gazalinin en ünlü eseri "İhyâü Ulûmi'd-Dîn"de bozulmuş bir toplumu islah etmeye tekrar Kur'an ve Sünnet temelleri üzerine oturtmaya ve ona İslamî erdemleri yeniden kazandırmaya çalışmıştır.

İlim Yolunda

Gazali, Tus'a dönerken yolda eşkıyaların saldırısına uğrar ve soyguncular, her şeyini alır. Gazali eşkıyaların peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının geri verilmesini ister. Eşkıya reisi, bilgileri hafızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda biriktirmesinden dolayı onunla alay eder, notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazali'nin üç yıl içinde notlarını tamamını ezberlediği söylenir. Kitaplardaki ilme güvenmekten vazgeçen Gazali'de ilmî hâfızasına alma gayreti başlar. Ne okursa ya ezberler ya da fikir olarak hazmedip, özetini benimsemeyi esas alır. Bu gayret ve azmi sayesinde kısa zamanda yaşadığı devrin en önemli âlimi olan Gazali, Tus'tan ayrılıp Bağdat'ta, Nizamiye Medresesine gelir. İlmiyle kısa sürede dikkat çeken Gazali, Nizamiye Medresesinin baş müderrisliğine tayin edilir.

Çağıncı,1996, s.490'dan düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

İbn Rüşd (1126-1198)

Görsel 5.35
İbn Rüşd (Temsilî)
(Cordoba)

Kurtuba'da doğan İbn-i Rüşd, felsefeden tıbba çeşitli bilim dallarıyla ilgili yaklaşık 94 eser yazmıştır (Görsel 5.35). Batı'da Averroes adıyla bilinir. İslam dünyasında fazla anlaşılmayan İbn Rüşd'ün etkisi Batı'da XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Aristo'nun en büyük yorumcusu olarak kabul edilir. XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da "Latin İbn Rüşdçülük" denilen bir felsefe ve bilim ekolü oluşmuştur. Eserlerinin çoğunluğu Latinceye ve İbraniceye çevrilmiş, üzerlerine değerlendirmeler yapıldığı şerhler yazılmıştır.

Ünlü Astronom Batlamyus'un evren modelini eleştiren İbn Rüşd, dışmerkezli küreleri reddetmiş yeni gezegen modellerinin oluşturulması gereğini ortaya koymuştur. Yaptığı gözlemlerle güneş lekelerini gözlemleyen ilk bilgindir. Tıp ve optik alanında da çalışmaları olan İbn Rüşd, gözün retina tabakasının işlevini açıklamıştır.

"El-Külliyyatu fi't-tıbb" adlı eseri XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve Avrupa bilim insanları tarafından kullanılmıştır. Felsefe ve mantık gibi yabancı kökenli ilimleri İslam dini açısından değerlendirdiği "Faslü'l-makal" adlı eseri İslam âlimleri arasında büyük ses getirmiştir.

ARAŞTIRALIM

Avrupalılar, Eski Yunanlıların eserlerini bin yıldan fazla bir süre ellerinde tuttukları hâlde Rönesans'ı neden çok daha önce başlatamadılar? Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız.

172

Konuların derinlemesine araştırıldığı bölüm

Metinleri destekleyen görsel

Konunun tartışıldığı bölüm

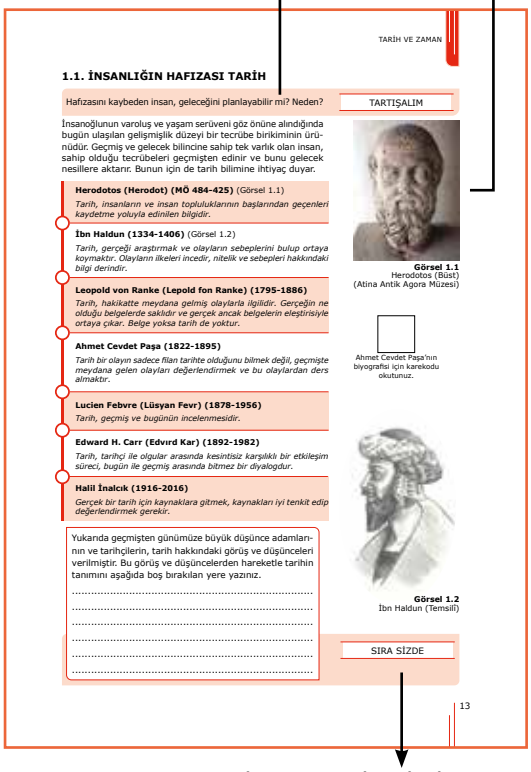
TARİH VE ZAMAN

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH

Hafızasını kaybeden insan, geleceğini planlayabilir mi? Neden?

TARTIŞALIM

İnsanoğlunun varoluş ve yaşam serüveni göz önüne alındığında bugün ulaşılan gelişmişlik düzeyi bir tecrübe birikiminin ürünüdür. Geçmiş ve gelecek bilincine sahip tek varlık olan insan, sahip olduğu tecrübeleri geçmişten edinir ve bunu gelecek nesillere aktarır. Bunun için de tarih bilimine ihtiyaç duyar.

Herodotos (Herodot) (MÖ 484-425) (Görsel 1.1)
Tarih, insanların ve insan topluluklarının başlarından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgidir.

İbn Haldun (1334-1406) (Görsel 1.2)
Tarih, gerçeği araştırmak ve olayların sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olayların ilkeleri incedir, nitelik ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir.

Leopold von Ranke (Lepold fon Ranke) (1795-1886)
Tarih, hakikatte meydana gelmiş olaylarla ilgilidir. Gerçeğin ne olduğu belgelerde saklıdır ve gerçek ancak belgelerin eleştirisiyle ortaya çıkar. Belge yoksa tarih de yoktur.

Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)
Tarih bir olayın sadece filan tarihte olduğunu bilmek değil, geçmişte meydana gelen olayları değerlendirmek ve bu olaylardan ders almaktır.

Lucien Febvre (Lüsyan Fevr) (1878-1956)
Tarih, geçmiş ve bugünün incelenmesidir.

Edward H. Carr (Edvırd Kar) (1892-1982)
Tarih, tarihçi ile olgular arasında kesintisiz karşılıklı bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur.

Halil İnalcık (1916-2016)
Gerçek bir tarih için kaynaklara gitmek, kaynakları iyi tenkit edip değerlendirmek gerekir.

Görsel 1.1
Herodotos (Büst)
(Atina Antik Agora Müzesi)

Ahmet Cevdet Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

Görsel 1.2
İbn Haldun (Temsilî)

Yukarıda geçmişten günümüze büyük düşünce adamlarının ve tarihçilerin, tarih hakkındaki görüş ve düşünceleri verilmiştir. Bu görüş ve düşüncelerden hareketle tarihin tanımını aşağıda boş bırakılan yere yazınız.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

SIRA SİZDE

13

Uygulama yapılan bölüm

1. ÜNİTE

TARİH VE ZAMAN

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Tarih biliminin kapsamını, metodunu ve diğer bilim dallarıyla ilişkisini
- Tarih öğrenmenin amacını ve yararlarını
- Zamanı anlama ve anlamlandırmaya yönelik farklı yaklaşımları

ÜNİTE KONULARI

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH
1.2. NEDEN TARİH?
1.3. ZAMANIN TAKSİMİ

KAVRAMLAR

- Tarih
- Kaynak
- Kronoloji
- Çağ
- Millî Kültür
- Arkeoloji

HAZIRLANALIM

1. İnsanoğlunun, geçmişte yaşanmış olayları öğrenmek istemesinin nedenleri nelerdir?
2. Toplumsal bilincin oluşmasında tarih öğrenmenin katkıları nelerdir?
3. Tarihî bilgilerin doğruluğunun tespit edilmesinde, uygulanması gereken yöntemler nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Celcius (Selsiys) Kütüphanesi (Efes, İzmir)

1.1. İNSANLIĞIN HAFIZASI TARİH

Hafızasını kaybeden insan, geleceğini planlayabilir mi? Neden?

TARTIŞALIM

İnsanoğlunun varoluş ve yaşam serüveni göz önüne alındığında bugün ulaşılan gelişmişlik düzeyi bir tecrübe birikiminin ürünüdür. Geçmiş ve gelecek bilincine sahip tek varlık olan insan, sahip olduğu tecrübeleri geçmişten edinir ve bunu gelecek nesillere aktarır. Bunun için de tarih bilimine ihtiyaç duyar.

Herodotos (Herodot) (MÖ 484-425) (Görsel 1.1)

Tarih, insanların ve insan topluluklarının başlarından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgidir.

İbn Haldun (1334-1406) (Görsel 1.2)

Tarih, gerçeği araştırmak ve olayların sebeplerini bulup ortaya koymaktır. Olayların ilkeleri incedir, nitelik ve sebepleri hakkındaki bilgi derindir.

Leopold von Ranke (Lepold fon Ranke) (1795-1886)

Tarih, hakikatte meydana gelmiş olaylarla ilgilidir. Gerçeğin ne olduğu belgelerde saklıdır ve gerçek ancak belgelerin eleştirisiyle ortaya çıkar. Belge yoksa tarih de yoktur.

Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895)

Tarih bir olayın sadece filan tarihte olduğunu bilmek değil, geçmişte meydana gelen olayları değerlendirmek ve bu olaylardan ders almaktır.

Lucien Febvre (Lüsyan Fevr) (1878-1956)

Tarih, geçmiş ve bugünün incelenmesidir.

Edward H. Carr (Edvırd Kar) (1892-1982)

Tarih, tarihçi ile olgular arasında kesintisiz karşılıklı bir etkileşim süreci, bugün ile geçmiş arasında bitmez bir diyalogdur.

Halil İnalcık (1916-2016)

Gerçek bir tarih için kaynaklara gitmek, kaynakları iyi tenkit edip değerlendirmek gerekir.

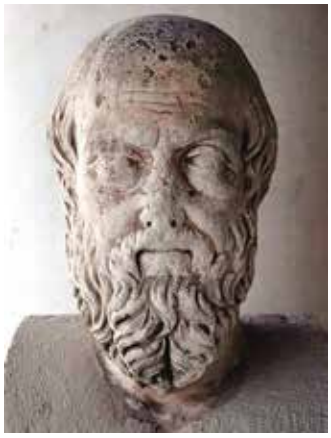

Görsel 1.1
Herodotos (Büst)
(Atina Antik Agora Müzesi)

Ahmet Cevdet Paşa'nın biyografisi için karekodu okutunuz.

Görsel 1.2
İbn Haldun (Temsilî)

Yukarıda geçmişten günümüze büyük düşünce adamlarının ve tarihçilerin, tarih hakkındaki görüş ve düşünceleri verilmiştir. Bu görüş ve düşüncelerden hareketle tarihin tanımını aşağıda boş bırakılan yere yazınız.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

SIRA SİZDE

Görüldüğü üzere farklı dönemlerde, tarih hakkında değişik tanım ve yorumlar yapılmıştır. Bu farklılıklar bir görüş ve düşünce çeşitliliği olarak kabul edilmelidir. Bu tanımlar, tarihin kapsamının genişliğini belirtirken onun insan hayatındaki vazgeçilmezliğini de dile getirmektedir.

Tarih; toplumların başından geçen olayları zaman ve yer göstererek belgelere dayalı bir biçimde anlatan bunların sebep ve sonuçlarını, birbirleriyle olan ilişkilerini objektif olarak ele alan sosyal bir bilimdir. Amaç olarak insanın kendisini konu alan tarih, yöntem olarak da kanıtların ortaya çıkarılmasını ve belirli bir yaklaşımla yorumlanmasını benimser. Geçmiş ve yaşadığımız dönemdeki insan tecrübesinin tamamı tarihin kapsamı içerisine girer.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Arapça "erreha" fiilinden türeyen tarih; "aya göre vakit tayin etmek, bir olayın meydana geldiği günü ve yılı, bunların rakamla yazılışını, bir şeyin oluş zamanını ve olaylar dizisini tespit etmek" gibi çok geniş anlamlara gelmektedir. Batı dillerindeki karşılığı Yunanca "istoria"dan türetilen historia ve historie'dir.

Tarihin konusu zaman içindeki insan faaliyetleri, farklı etkilerle meydana gelen değişimler ve insan eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan eserlerdir. Ayrıca doğa olayları, sonuçları itibariyle insanları etkilediği için tarihin kapsamı içerisinde yer alır. Örneğin Orta Asya'da yaşanan kuraklık ve kıtlık gibi doğa olayları tarihin kapsamında değilken bu olaylar sonucunda yaşanan göçler, tarihin kapsamına girer. Kısacası tarihin konusu insan faaliyetleridir ve insanın olmadığı yerde tarih de olmaz.

Tarihin Kapsamı

İnsanoğlunun meydana getirdiği faaliyetler, değişimler ve eserler tarihin kapsamına girer.

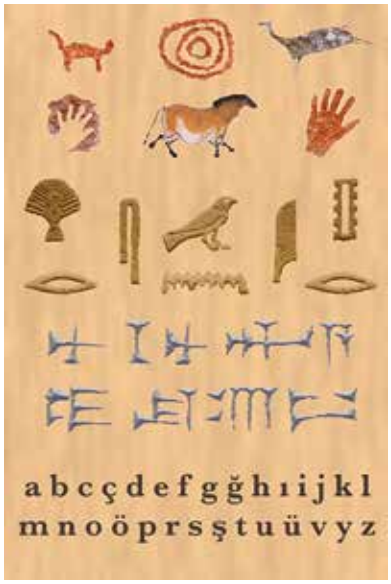

Görsel 1.3
Yazının icadı ve gelişimi

Siyasi	Cumhuriyet'in İlanı
Askerî	Malazgirt Savaşı
Sosyal	Orta Asya Türk Göçleri
Ekonomik	Sanayi Devrimi
Kültürel	Yazının icadı (Görsel 1.3)
Dinî	İslamiyet'in doğuşu
Mimari	Sultan Ahmet Camisi

CEVAPLAYALIM

Doğa olayları niçin tarihin kapsamına girmez?

Tarih Biliminin Metodu Nedir?

Görsel 1.4
Kütüphanede araştırma yapan öğrenciler

Ahmet: Tarihî bir olay nasıl araştırılır? Kütüphanelerden mi (Görsel 1.4), genel ağdan mı, arşivlerden mi?

Begüm: Tarih biliminin de diğer bilimler gibi metodları vardır. Ancak tarihî olayların aydınlatılmasında en önemli unsur olayın geçtiği döneme ait belgeler, buluntular veya o döneme yakın kaynaklardan yararlanılır.

Halit: Zamanı geriye döndürmek mümkün değildir. Bu nedenle doğa bilimlerindeki deney ve gözlem, tarih bilimi için uygulanamaz. Öyle değil mi?

Zehra: Doğa bilimlerinin kesin kanunları olmasına rağmen tarihin yoktur. Tarihin de içinde yer aldığı sosyal bilimlerde bilgiye, deney ve gözlem gibi metodlarla ulaşılamaz. Çünkü sosyal bilimler toplumu ve insanı konu edinir.

Halit: Haklısın Zehra. Tarihte deney ve gözlem yoktur.

Tarihsel bir araştırmada ilk olarak konu ve sınırlılıklar belirlenir. Ardından literatür taraması yapılır ve hipotez oluşturularak kaynaklara gidilir. Kaynaklara ulaşıldıktan sonra sınıflandırma, çözümleme, eleştiri ve sentez aşamaları uygulanır.

Tarih Biliminin Yöntem Basamakları

Tarama (Kaynak Arama)	Tasnif (Sınıflandırma)	Tahlil (Çözümleme)	Tenkit (Eleştiri)	Terkip (Sentez)
Tarihsel araştırmaya kaynak olabilecek her türlü verinin toplanmasıdır.	Kaynaklardan elde edilen verilerin sistemli bir şekilde sınıflandırılmasıdır.	Tasnif edilen verilerin kaynak açısından yeterli olup olmadığının kontrol edilmesidir.	Sınıflandırma ve çözümleme aşamalarını geçen verilerin gerçeklik ve güvenirliklerinin tespit edilmesidir.	Sınıflandırılan, tahlil edilen ve eleştiri süzgecinden geçen verilerin birleştirilmesidir.

Kaynaklar hakkında bilgi için karekodu okutunuz.

Kaynak	
Tarihî bilgiye kaynaklık eden malzemelerdir.	
Birinci El Kaynaklar (Ana Kaynak)	**İkinci El Kaynaklar**
Olayın geçtiği döneme ait belge (Görsel 1.5) ve buluntulardır. Kitabe, abide, arkeolojik buluntu, para vb.	Olayın geçtiği döneme yakın ya da o dönemin kaynaklarından faydalanılarak meydana getirilen eserlerdir.

Kaynakların Sınıflandırılması			
Sözlü Kaynaklar	**Yazılı Kaynaklar**	**Sesli ve Görüntülü Kaynaklar**	**Gerçek Eşya ve Nesneler**
Efsaneler, destanlar, menkıbeler vb.	Tabletler, kitabeler, fermanlar, beratlar vb.	Resimler, fotoğraflar, filmler, video bantları vb.	Arkeolojik buluntular ile tarihî eşya ve nesneler.

CEVAPLAYALIM

Tarihî bir olayın aydınlatılmasında hangi kaynaklar daha güvenilirdir?

Görsel 1.5
Kadeş Antlaşması tableti
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

Tarih ve Diğer Bilimler

Bilimsel yöntem çerçevesinde sosyal gerçekliği ortaya çıkarmayı amaçlayan sosyal bilimler, insanı konu edinir. Bu nedenle sosyal bilimler içinde yer alan tüm disiplinler çok yakın ilişki içerisindedir. Her şeyden önce tarih bilimi, geçmişle bugün arasındaki mesafeyi incelediği için tüm sosyal bilimlerin kaynak malzemesini oluşturur. Tarih, başta edebiyat olmak üzere diğer sosyal bilimler ve fen bilimleriyle etkileşim hâlindedir. Örneğin tarihsel belgenin olmadığı durumlarda edebî metinlerden yararlanan tarih bilimine, edebiyat kaynaklık eder. Tarihçi; kaynaklardan edindiği bilgileri sıraya dizer, düzenler ve yorumlar. Edebiyat da kurguya dayalı metnin arka planını ve dönemini anlamak için tarihten yararlanır. Nitekim tarihî roman, tarihî şiir, tarihî tiyatro gibi eserler bu etkileşimden doğmaktadır ve edebiyatçılar bu metinlerin kurmaca olduğunun bilincindedir.

Dünyayı bir bütün olarak açıklama konusunda birbirlerini tamamlayan sosyal bilimler ile fen bilimleri, araştırmalarında bilimsel yöntem kullanır. Ancak tarih, yöntem olarak diğer bilimlerden farklılık gösterir. Tarihî olaylar, fen bilimleri gibi tümdengelim ve tümevarım yöntemleriyle kavranamaz. Çünkü bu bilimlerin ilgilendiği konuların doğruluğu gözlem ve deneyle ortaya konabilirken tarih bilimi için gözlem ve deney

uygulanabilecek bir metod değildir. Tarihî olaylar arasında sıkı bir bağlantı kurmak, doğa bilimlerindeki gibi yasalar oluşturmak mümkün değildir. Diğer bilim dalları insanı veya doğayı bir yönüyle ele alırken tarih, insanı her yönüyle ve bütün yaptıklarıyla anlamaya ve anlatmaya çalışır.

Sosyal bilimler ve fen bilimleri tek başına gelişmemiştir. Her bilim dalının bir diğeriyle ilişkisi vardır, bilim dalları birbirlerinden kopuk ve ilgisiz değildir. Tarih bilimi de edebiyattan etnografyaya, arkeolojiden kronolojiye, coğrafyadan ekonomiye ve hatta fen bilimlerine kadar çok farklı disiplinlerden yararlanır. Örneğin tarihsel malzemenin tarihlendirilmesinde kimya bilimine başvurulur. Biyolojinin ya da fiziğin ortaya çıkardığı yeni görüşler, tarihsel bilgilerin de yeni değerlendirme ve algılarla şekillenmesine yardımcı olur. Tarihe yardımcı bilim dallarından bazıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 1.1).

Tablo 1.1: Tarihe Yardımcı Bilim Dalları

Bilim Dalları	**Açıklaması**
Kronoloji	Geçmişten günümüze meydana gelen gelişmelerin zamanını tespit ederek onları sıralar.
Coğrafya	İnsan ve mekânın karşılıklı etkileşimini araştırır.
Diplomasi	Siyasi belgelerin tür, şekil ve içerik olarak değerlendirmesini yapar.
Arkeoloji	Kazı yolu ile toprak ve su altındaki maddi kalıntıları ortaya çıkarır.
Heraldik	Tarihte devletlerin kullandığı armaları inceler.
Etnografya	Toplumların örf, âdet, gelenek ve yaşayışlarını inceler.
Antropoloji	İnsan ırkını inceler ve kültürlerin gelişimini araştırır.
Meskûkât (Nümismatik)	Eski para ve madalyaların tarihi ve tanımı ile uğraşan bilim. (Görsel 1.6).
Paleografya	Yazıları, alfabeleri ve bunların zaman içerisindeki değişimlerini inceler.
Filoloji	Dillerin tarihini, gelişimini ve değişimini araştırır.
Epigrafi	Kitabeleri inceler (Görsel 1.7).
Sosyoloji	Toplumu ve toplumsal olayları inceler.
İstatistik	Verilerin toplanması, sınıflandırılması, sunulması ve yorumlanmasını konu alan bilim dalıdır.
Kimya	Elde edilen buluntuların karbon-14 yöntemi ile tarihlendirilmesini sağlar.
Onomastik	Tarihî olayların gerçekleştiği mekân adlarını inceler.

Görsel 1.6
Osmanlı Devleti'nden kalma madenî para

Görsel 1.7
Kültigin Yazıtı (Moğolistan Höşöö Tsaydam Müzesi)

Türkiye'nin Tarihçileri

Mehmet Fuat Köprülü (1890-1966)

Görsel 1.8
Mehmet Fuat Köprülü

Modern Türk tarihçiliğinin öncüsü olarak kabul edilen Mehmet Fuat Köprülü (Görsel 1.8) 1890 yılında doğmuştur. Entelektüel hayatının ilk yıllarında edebiyatla beraber sosyolojiye de ilgi duymuş, çok geçmeden tarihe ve özellikle de kültür tarihine merak salmıştır. 1912'de aralarında Yahya Kemal, Ziya Gökalp gibi isimlerin de bulunduğu "Türk Yurdu" dergisi etrafında toplanan gruba katılması, Köprülü'nün düşünce sistemini derinden etkilemiştir. Türk milliyetçiliği fikrini, millî geleneklerle destekleyen makaleler yazmıştır. 1933 Üniversite Reformu'nun ardından ordinaryüs profesör olmuştur. Fuat Köprülü, çalışmaları sayesinde uluslararası saygın bir bilim insanı hâline gelmiştir. 1935'te milletvekili olarak siyasete giren Köprülü 1966 yılında vefat etmiştir.

Büyük tarihçi Köprülü, bütün eserlerinde ilk olarak araştırdığı konuyla ilgili daha önce yapılan çalışmaları gözden geçirmiş, bunların ne seviyede olduğunu tespit etmiş, varsa yanlışlarını düzeltmiş, eksik ve tamamlanmayı bekleyen yönlerini ortaya koymuştur. Ardından o konu üzerine sağlam sonuçlara ulaşmak için ne gibi bir yöntem takip edileceğini belirtmiştir. Kaynaklarını inceleyerek araştırmalarını öznellikten uzak bir şekilde yürütmüştür. Çalışmalarında hiçbir muğlaklık bırakmamış ve eserlerini okuyucuya en berrak hâliyle sunmuştur.

Acun, 2017, s. 71-80'den düzenlenmiştir.

Halil İnalcık (1916-2016)

Görsel 1.9
Halil İnalcık

26 Mayıs 1916'da İstanbul'da doğan Halil İnalcık (Görsel 1.9), 1935'te Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine (DTCF) girmiş aynı yıl Hukuk Fakültesine de devam etmiştir. 1942'de tamamladığı "Tanzimat ve Bulgar Meselesi" başlıklı doktora tezi, Türkiye'de sosyo-ekonomik tarih yazıcılığının ilk örneklerinden biridir. 1949'da İngiltere'de, British Museum'da Türkçe yazmalar üzerine çalışmış ve Osmanlı tarihine ait kayıtları toplamıştır. Türkiye'ye döndükten sonra Bursa Şeriyye Sicillerini incelemeye başlayan İnalcık, sicillerin sosyal ve hukuk tarihinin en zengin kaynağı olduğunu keşfetmiştir. 1952'de profesör olan İnalcık'ın eserleri incelendiğinde onun Osmanlı tarihinin bütün dönemlerini muazzam bir konu çeşitliliği içinde araştırdığı görülür. Devletin değil toplumun tarihini öne alan bir tarihçi olarak İnalcık, Osmanlı tarihi hakkındaki yanlış teorileri bertaraf etmeyi başarmıştır. Osmanlı'da dönemler üzerine yazdıkları, eski tekrarları neredeyse baştan başa değiştirmiştir.

1972'de Chicago Üniversitesine davet edilen Halil İnalcık, burada Osmanlı Tarih Kürsüsünü kurmuştur. Gerek ABD'de gerekse Türkiye'de sayısız tarihçi yetiştiren İnalcık, 30'dan fazla kitap ve 300'ü aşkın makale yayımlamıştır. Uluslararası düzeyde sosyal bilimler alanında sayılı bilim insanları arasında gösterilen İnalcık, 25 Temmuz 2016'da vefat etmiştir.

Halil İnalcık, eserlerini oluştururken yararlandığı kaynakları olduğu gibi değil esaslı bir eleştiriye tabi tutarak almıştır. Bu eleştiri, onun olaylara sadece devletin değil halkın gözünden de bakmasından kaynaklanır. Eski kronikleri ve tarih yazıcılarının eserlerini mahallinde topografik ve toponimik tespitle kontrol etmiştir. Bu noktada geleneksel rivayetçi tarihçilerden bariz bir şekilde ayrılmıştır.

Arı, 2017, s. 168-184'ten düzenlenmiştir.

Mübahat Solmaz Kütükoğlu (1932-)

Görsel 1.10
Mübahat S. Kütükoğlu

1932'de İzmir'de dünyaya gelen Mübahat Kütükoğlu (Görsel 1.10), 1951'de İstanbul Üniversitesi tarih bölümüne girmiştir. 1963'te "Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri" (Başlangıcından Tanzimat'a Kadar) isimli teziyle doktor unvanı alan Kütükoğlu, bu süreçte Londra'ya gitmiş ve doktora teziyle ilgili olarak İngiliz arşivlerinden faydalanmıştır. Kütükoğlu, 1979'da profesör olmuş ve 1998'de İstanbul Üniversitesinden emekliye ayrılmıştır.

Çalışmalarındaki titizliği ile bilinen Mübahat Kütükoğlu hem bir hoca hem de araştırmacı olarak arşivlere verdiği önemle bilinmektedir. Meslektaşları ve öğrencileri, Kütükoğlu'nun gerek iş gerek özel yaşamında bulduğu her fırsatta arşive gittiğini ve çalışmakla kalmayarak arşivde çalışan diğer araştırmacılarla da ilgilendiğini ifade etmektedir. Kütükoğlu, araştırmalarını yaparken Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri, Ankara Tapu-Kadastro Arşivi ve İngiliz Arşivi temel başvuru yerleri olmuştur. Akademik yaşamının önemli bir kısmını söz konusu arşivlerde çalışarak geçiren Kütükoğlu'nun çalışmalarının orijinalliği de bu arşivlerden yararlanmasına dayanmaktadır.

Edisyon, 2015, s.213-217'den düzenlenmiştir.

Işın Demirkent (1938-2006)

Görsel 1.11
Işın Demirkent

18 Ocak 1938'de İzmir'de dünyaya gelen Işın Demirkent (Görsel 1.11) Haçlı Seferleri başta olmak üzere Bizans tarihi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Türk tarihi konularında dünyaca tanınmış bir tarihçidir. 1965'te İstanbul Üniversitesinden mezun olan Demirkent, "Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098-1118)" adlı çalışmasıyla 1972'de doktor unvanı almıştır. 1988'de profesör olan Işın Demirkent, 3 Şubat 2006 Cuma günü İstanbul'da vefat etmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Orta Çağ Tarihi Anabilim Dalında 40 yıl kadar görev yapmış olan Işın Demirkent, bu dönem içerisinde Haçlı Seferleri, Haçlı devletleri, Bizans tarihi ve Orta Çağ Avrupa tarihi konularında lisans, yüksek lisans ve doktora dersleri vermiş çok sayıda öğrenci, öğretmen ve araştırmacı yetiştirmiştir.

Disiplinli, titiz, çalışkan ve dikkatli bir tarihçi olarak tanınan Demirkent; lisans döneminden itibaren İngilizcesini ilerletmiş, Almanca öğrendiği gibi Orta Çağ tarihinin kaynak dillerinden olan Arapça, Grekçe ve Latinceye de ilgi duymuş ve bu dillerde önemli mesafe almıştır. İçerisinde Bizans, Haçlı Seferleri ve İslam tarihine ait pek çok kaynak külliyatını da barındıran zengin bir ihtisas kütüphanesine sahiptir. Tatil dönemlerinde Almanya'ya giderek genellikle Frankfurt Üniversitesinde araştırmalarını sürdüren Demirkent, bazen de ABD'nin üniversite kütüphanelerinde bilimsel incelemelerde bulunmuştur.

Demirkent, uzmanlık gerektiren bilimsel ve akademik yazılarını dahi sade ve anlaşılır bir üslupta yazmıştır. Tarihi sevdirmek ve daha geniş kitlelerin tarihe ilgi duymasını sağlamak için yazılar kaleme almıştır.

Avcı, 2006, s. 227-237'den düzenlenmiştir.

ARAŞTIRALIM

Yukarıda Türkiye'nin önde gelen tarihçilerin hayatını ve çalışma yöntemlerini konu edinen metinler verilmiştir. Bu metinleri inceleyiniz ve tarihçilerin tarih literatürüne katkılarına ilişkin araştırma yaparak çıkarımlarda bulununuz.

1.2. NEDEN TARİH?

"Türk çocuğu, ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır."

M. Kemal Atatürk

Milletlerin ortak hafızası olan tarih, millî ve toplumsal kimliğin inşasında önemli rol oynar. Toplum, kendisini oluşturan bireylerin bir kimlik altında toplanması sayesinde ortaya çıkar. Kimlik, insanların düşünme, kendilerini ifade etme ve geliştirme biçimlerinin değişmez karakteri olarak tanımlanabilir. Kimlik olmadan bir toplumun devamlılık sağlayabilmesi söz konusu değildir. Toplumsal kimlik, ahlaki ve tarihî değerlerin etkisiyle oluşur. Topluluk şuuru yani sürekliliği toplumsal kimlikle aynıdır. Bireylerin ve toplumun kendini Türk kimliği gibi bir kimlik altında tanımlaması, toplumsal birliktelikle gerçekleşir (Görsel 1.12). Ayrıca tarih, bireylere yaşadığı toplumun geçmişini öğreterek kişinin kendi milletine aidiyet duygusuyla bağlanmasını sağlar. Tarih, kimliğin oluşumunda hafızanın destekleyicisidir.

Görsel 1.12
Millî birliğin simgesi: Bayrak

Millî ve toplumsal kimliğin oluşmasında dil ana etkendir. Bunun yanında tarih birliği, dinî inanışlar, devlet yapıları, coğrafi birliktelik, musiki ve ülkü birliği de bu şuurun oluşmasında önemlidir. Tarih bilimi sayesinde geçmiş hakkındaki aktarımlar, milletlerin ortak hafızasını biçimlendirir. Bu nedenle tarih kitapları, sadece milletlerin kendi tarihinden bahsetmez; diğer toplumlarla etkileşimler yaşandığı hakkında da güçlü bir bilinç oluşturur.

CEVAPLAYALIM

Anthony Smith'in (Antoni Simit) "*Hafıza yoksa kimlik yoktur; kimlik yoksa ulus yoktur.*" sözü neleri ifade etmektedir?

Millî ve toplumsal kimlik için toplumlarda tarih bilincinin oluşması bir zorunluluktur. Tarih bilinci, bireyin gerek sosyalleşmesinin gerekse kendi yaşam deneyiminin etkisiyle tarihin farkında olmasıdır. Bu bilinç, insanların kendilerinde ve yaşadıkları dünyada meydana gelen zamana bağlı değişmelere uyum sağlamasına yardımcı olur. Tarih bilincine sahip kişiler, tarihle ilgili bilgileri eleştirel değerlendirmeye tabi tutar. Bu sayede insanlar, tarihî metinleri analiz ederken doğru yanlış ayrımını yapabilme becerisini geliştirir.

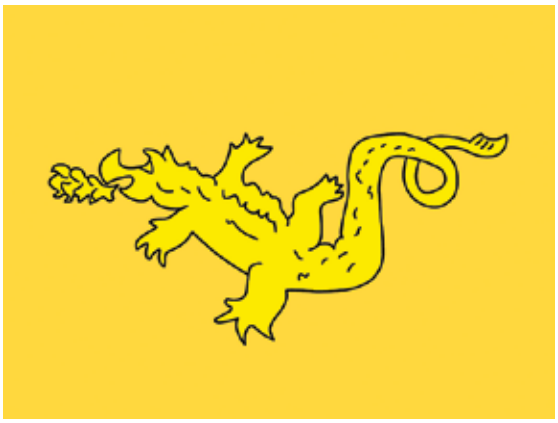

Görsel 1.13
Asya Hun Devleti bayrağı

Tarih bilimi, insanlara başka beceriler de kazandırır. Tarih, uyguladığı metod gereği bireylerde araştırma ve kanıt kullanma becerisini artırır. Çünkü tarihî bir bilgiye araştırma yaparak ve kaynak kullanılarak ulaşılır. Ulaşılan farklı kaynaklarda tespit edilen çelişkili ifadeler, insanların sorgulama ve eleştirel düşünme becerilerini de geliştirir.

Tarih bilimi geçmişten günümüze meydana gelen olay ve olguları kronolojik bir süreçte ele aldığı için olay ve olgular arasında neden-sonuç ilişkilerini ortaya koyar. Böylece bireylerde çok yönlü düşünme yeteneği gelişir ve bireyler tarihî süreçte meydana gelen değişimleri ve süreklilikleri algılar.

Tarih öğrenmenin faydalarıyla ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Geçmişte yaşamış insanların değer yargıları, olaylara ve dünyaya nasıl baktıkları ve neler hissettikleri, tarihsel empati ile anlaşılabilir. Bunun sonucunda insanların geçmişi anlama becerisi gelişir. Ayrıca diğer toplum ve millet-lerle yapılan karşılaştırmalar, bireye özgüven kazandıracağı gibi başka milletlere empati duymasını sağlar. Bu empati; dünyanın mirasını anlayan insanı, kendisi ve çevresiyle barışık bir birey olarak geliştirir.

Görsel 1.14
Türkiye Cumhuriyeti bayrağı

İnsan; mensubu olduğu toplumu, ülkeyi ve içinde yaşadığı dünyayı anlamak için geçmişini bilmek zorundadır. Geçmişini bilmeyen bir toplum, hafızasını yitirmiş; akıntıya kapılmış gibidir. Tarih, geçmişin ışığında bugünün anlaşılmasını ve yarına yön verilmesini sağlar. Böylelikle geçmişteki hataları tekrar etmeyen toplumlar, gelecekle ilgili doğru planlama ve analizlerle daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşır.

Millî bilinci oluşturarak geçmişte bir arada yaşamış ve gelecekte de bir arada yaşamak isteyen toplumun, birlik ve beraberlik içinde olmasını sağlayan tarih, toplumdaki manevi değerlerin gelişmesinde de önemli rol oynar.

TARTIŞALIM

Millî kimliğin oluşmasında Asya Hun Devleti'nden günümüze kadar kurulmuş olan Türk devletlerinin (Görsel 1.13 ve 1.14) etkileri var mıdır? Neden?

Tarihî Olaylara Bakış Açısı

Tarih araştırmalarında tarihî olay ile olayın gerçekleştiği dönemin koşulları eş zamanlı olarak değerlendirilmelidir. Yıllar önce yaşanmış bir olayın bugünün bakış açısı ve değer yargılarıyla ele alınması doğru değildir. Tarihçi; geçmişe ait bir bilgiyi, gerçeği anlamak için kullanır. Kullanılan belgeler, yoruma muhtaçtır ayrıca olayın yaşandığı çağın ve toplumun ruhunu taşır. Bu nedenle o döneme göre açıklama ve yorum yapılması gerektiği unutulmamalıdır.

Tarihçi

Tarihçinin bakış açısını belirleyen şey nedir? Tarihçilerin geçmişte olan bir olayı aynı şekilde fark etmesi ve özgün olarak yorumlaması mümkün müdür? Tarihçiyi şekillendiren etken tabiki onun hayat boyu edindiği bilgiler ve farkındalıklardır. Sarı kazak giymiş bir arkadaşı ile buluşmak için çok kalabalık bir kafeye giden birinin, arkadaşını ararken ilk bakacağı şey sarı kazaklılar olacaktır. Onun bakışını belirleyen önceden edinmiş olduğu hafızasında yer etmiş olan belirleyici bilgidir. Tarihçi benzer şekilde olaylara, edindiği deneyimler doğrultusunda bakar ve olayları görebildiği kadarıyla değerlendirir. İncelenecek olayın tespit edilmesi, kaynakların elde edilmesi ve olaylar arasında bağlantı kurulması tarihçinin neyi, nasıl ve ne kadar görebildiğine bağlıdır. (...) Tarihçinin ürettiği bilginin hangi kalitede olduğu; tarihçinin aldığı eğitime, hangi ilgi alanlarına vakıf olduğuna, ana kaynakları inceleyip değerlendirebilecek dil bilgisi yeterliliğe sahip olup olmadığına bağlıdır. Bu nedenle tarihî eserlerin tahlil edilmesine, eseri kaleme alan tarihçinin tanımlanmasıyla başlanır. Tarihçinin tarihe bakış açısı, ideolojik bir kimliğe sahip olup olmadığı, ana kaynaklara ulaşma kabiliyeti, eseri inşasında belirli bir yönteme ve bilimsel etik değerlere bağlı kalıp kalmadığı önemlidir.

Karaca, 2020, s.57-58'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Bir tarihçide bulunması gereken nitelikler hakkında neler söylenebilir?

Görsel 1.15
Anakronizm

Tarihî olayların neden ve sonuçlarının değerlendirilmesinde olayın geçtiği zamanın değil de içinde bulunulan zamanın koşullarının dikkate alınması anakronizme (Görsel 1.15) yani tarihsel yanılgıya neden olabilir. Farkında olarak ya da olmayarak girilen tarihsel yanılgılar anlam karmaşasına, kavramların yanlış kullanılmasına, farklı sonuçlar çıkarılmasına yol açar. Tarihçinin yaşadığı dönemin değerlendirme ölçütleri, incelenen tarihî dönemden çok farklıdır. Örneğin, "Coğrafi Keşifleri iyi değerlendiremeyen Osmanlılar büyük bir fırsatı kaçırmıştır." iddiasını zamanın koşulları içinde incelemek yerine bugünkü teknolojik gelişmeler bağlamında tartışmak konuyu anakronik hale getirir.

Anakronizm

Tarihî olayları bugünkü değer yargılarıyla değerlendirmekten ve sebepleri sonuçlara göre şekillendirmekten imtina etmek gerekir. Mesela, Balkanlar'daki halkların bugün Türkçe konuşmamasını Osmanlıların başarısı diyerek "İngiltere gibi emperyalist değildi" ya da başarısızlığını da dil öğretememesine ve kalıcı bir idare kuramaması olarak yorumlamak doğru değildir. Soru baştan yanlıştır; modernite öncesi hangi devlet hangi millete ne öğretmiştir ki, Osmanlılar öğretsin? Devletin modernite ile beraber geçirdiği değişim anlaşılamadığından ve Osmanlı bürokrasisinin yetenekleri abartılarak ve amaçları çarpıtılarak manasız bir soruya cevap aranmaya ve tartışılmalara girilmiştir.

Gürkan, 2018, s.8'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

"Çaka Bey, İstanbul'dan ayrılıp Anadolu'ya geçmiştir. Eskiden buyruğu altında olan birliklerle temasta bulunmuş, İzmir'i fethetmiş ve burayı kendisi için bir üs hâline getirmiştir." şeklindeki ifadede bahsi geçen şehirlerin isimleri XI. yüzyılda kullanılmamaktadır. İzmir için Smyrna ifadelerinin kullanılmaması yanlış kavram ve zaman algısına sebep olmaktadır.

Roma Hukuku'nda, köleler sahiplerinin hâkimiyeti altında bulunurlar. Bu durum kavimler hukukuna ait bir hâkimiyettir çünkü bütün milletlerde köle sahipleri, köleleri üzerinde hayat ve ölüm hakkına sahiptir. Günümüz evrensel insan hakları açısından düşünüldüğünde, köleliğin insan onuruna yakışmadığı görülse de kölelik sistemini uygulayan toplumlar o günün değer yargıları ile değerlendirilmelidir.

XIII. yüzyıl İskoçyası'nı anlatan 1995 yapımı bir filmde aktör, İskoç eteği giymektedir. Ancak bu giysi XVI. yüzyılda icat edilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır.

XV. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı bir filmde saray mutfağında domates doğranması anakronizme örnektir. Çünkü domates XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı saray mutfağına girmiştir.

CEVAPLAYALIM

Yukarıda verilen örneklerden hareketle tarihî olayları bugünün bakış açısı ve değer yargılarıyla ele almanın tarihî gerçeklerin yorumlanmasına etkileri nelerdir?

1.3. ZAMANIN TAKSİMİ

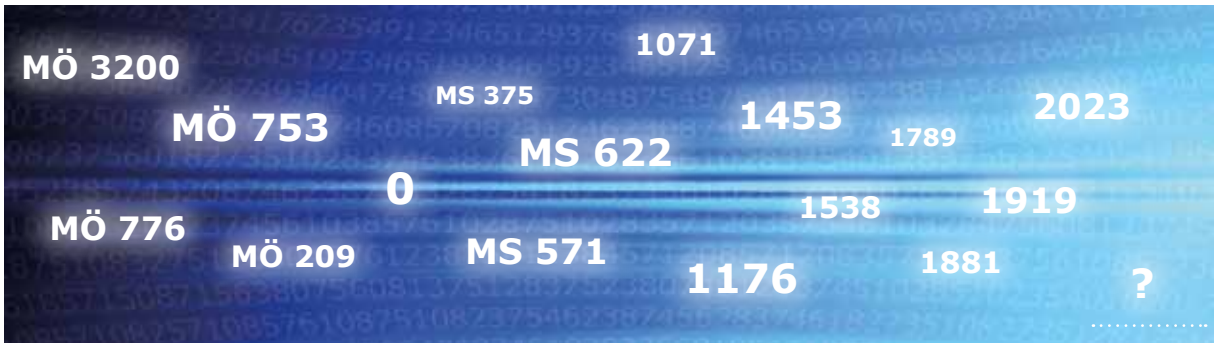

TARTIŞALIM

Verilen tarihler neleri ifade etmektedir? Bu tarih cetveline hangi tarihi eklemek isterdiniz? Neden?

Tarihin Dönemlendirilmesi

İnsanlığın ortaya çıkışıyla birlikte insanın karşılaştığı temel sorunlardan biri, zamanı anlamlandırmak olmuştur. İnsan, geçmişini bir düzene sokmak için asır, çağ, devir gibi terimlere başvurmuştur.

Görsel 1.16
Cellarius (Portre)
(Scottish National Portrait Gallery)

Yazı sayesinde tarihin kaydını tutmaya başlayan insanoğlu yazının keşfini bir dönüm noktası olarak kabul etmiştir. Bunun sonucunda yazıdan önceki zamanlar "tarih öncesi dönemler", sonraki zamanlar ise "tarihî dönemler" olarak adlandırılmıştır. Böylece tarihî olayların daha rahat incelenmesi, araştırılması ve öğrenilmesi için tarihçiler tarihi belirli dönemlere (çağlara) ayırmıştır.

Geçmişin dönemlendirilmesinde farklı toplum ve kültürler kendi tarihlerindeki önemli olayları esas almıştır. Örneğin Batı dünyası, özellikle Avrupa tarihi merkezli bir dönemlendirme meydana getirmiştir. Başta Cellarius (Seleriyus) (1634-1707) olmak üzere bu sistemi kullanan Avrupalı tarihçiler, tarihi dönemlendirirken dünyanın diğer bölgelerini dışarıda bırakarak sadece Avrupa tarihiyle ilgili olayları tercih etmişlerdir (Görsel 1.16).

Başta Orta Çağ olmak üzere İlk Çağ ve Yeni Çağ'ın başlangıç ve bitişlerini belirleyen tarihî gelişmeler doğrudan Avrupa tarihiyle ilgili olaylardır. Avrupalı olmayan milletler, Avrupa coğrafyasını ve tarihini etkilerse (Kavimler Göçü ve İstanbul'un Fethi gibi) bu dönemlendirme içerisinde ancak yer alabilmiştir. Doğal olarak da günümüzde bu dönemlendirmelerin doğruluğu tartışılmaktadır.

Tarihin bu şekilde dönemlendirilmesi, Avrupa tarihi merkezlidir ve Türk tarihiyle de örtüşmemektedir. Oysa Türk tarihi, sınırları belirli bir coğrafyada değil aynı zaman dilimi içerisinde değişik coğrafyalarda meydana gelmiştir.

Takvim Sistemleri

İnsanlık; zamanı gün, hafta, ay, yıl gibi belli periyotlara bölmüşve düzenli bir sistem çerçevesinde algılamıştır. Hayatı bu çerçevede düzenlemek üzere insanlar yaklaşık 6000 yıldan beri takvim kullanmıştır. Sümerler, Babiller, Mısırlılar, Yunanlar, İbraniler, Romalılar, Aztekler, Mayalar, Çinliler, Hintler, Tibetliler, Türkler ve Araplar gibi çok çeşitli millet ve topluluklar değişik takvimler meydana getirmiştir. Bu millet veya topluluklar takvimleri ay veya güneş yılını esas alarak oluşturmuştur.

Görsel 1.17
Ay'ın döngüsü

Bazı toplumlar takvimlerini "ay yılı" esasına göre oluşturmuştur. Ay yılı, Ay'ın Dünya etrafındaki dönüşünü esas alır ve on iki tur dönüşü bir yıla denk gelir. Bu süre 354 gündür (Görsel 1.17). Bazı toplumlar ise takvimlerini "güneş yılı" esasına göre oluşturmuştur. Güneş yılı, Dünya'nın Güneş etrafındaki bir tur dolanmasını esas alır. Bu süre 365 gün 6 saattir.

Her toplum kendine özgü bir takvim oluştururken yaşamlarını en çok etkileyen olayı takvimlerinin başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Örneğin İbraniler MÖ 3761'deki Yaradılış (Tekvin) yılını, Yunanlar ilk olimpiyat oyunlarının yapıldığı MÖ 776'yı, Hristiyanlar Hz. İsa'nın doğumunu, Müslümanlar MS 622'de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicretini takvimlerine başlangıç olarak esas almışlardır. Türkler de tarih boyunca yaşadıkları coğrafyaya göre kültürel, ekonomik ve dinî etkileşimlerin ürünü olarak çeşitli takvimler kullanmışlardır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Birmingham Üniversitesi'nin İskoçya'nın Aberdeenshire (Ebırdinşaya) bölgesinde yapmış olduğu kazılar sonucunda bazı oyuklar keşfedilmiştir. İngiliz arkeologlar; burada yaşamış avcı toplayıcıların bu oyuklar sayesinde zamanı ve mevsim geçişlerini takip ettiklerini ve bu oyukların dünyanın bilinen en eski ay takvimi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Görsel 1.18
On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Türklerin kullandıkları takvimler

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, Türklerin kullandığı ilk takvimdir (Görsel 1.18) ve güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir. Hangi tarihten itibaren kullanıldığı bilinmemekle birlikte bu takvim Kök Türkler ve Uygurlar tarafından kullanılmıştır. On iki yılda bir devir yapan bu takvimde yıllar, hayvan adları ile gösterilir.

Bu takvimde kullanılan hayvan isimleri sırasıyla şunlardır: 1. sıçgan (sıçan), 2. ud (öküz), 3. bars (pars), 4. tavışgan (tavşan), 5. lu (ejder), 6. cılan (yılan), 7. yund (kısrak), 8. kon (koyun), 9. biçin (maymun), 10. takıgu (tavuk), 11. it (köpek), 12. tonguz (domuz).

Miladi bir yılı, On İki Hayvanlı Türk Takvim yılına çevirmek için şu formül kullanılmaktadır. Miladi yıl+9=X X/12=Y (Bölme işlemindeki kalan sayı On İki Hayvanlı Türk Takviminde yer alan hayvan ismini gösterir. Kalan 3 ise doğduğunuz hayvan yılını gösterecektir.

Hicrî takvim, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra kullandığı takvimdir. Bu takvimde Hz. Muhammed'in hicret ettiği yıl (622), başlangıç kabul edilmiştir. Hz. Ömer Dönemi'nde oluşturulan bu takvim, ay yılını esas almıştır. Takvime göre bir yıl 354 gün 8 saat 48 dakikadır. Ayrıca bir ay yılı, bir güneş yılından yaklaşık 11 gün eksiktir. Diğer bir ismi kamerî (ay) takvimidir. Günümüzde İslam dünyası, dinî günleri hicrî takvime göre belirlemektedir.
Miladi bir yılı hicrî yıla çevirmek için şu formül kullanılmaktadır: Miladi yıl—622=X X÷33=Y X+Y=Hicrî yıl

Celâli Takvimi, Büyük Selçuklu Sultanı Celaleddin Melikşah'ın (1072-1092) emriyle Ömer Hayyam başkanlığında kurulan bir astronomi heyetince hazırlanmıştır. Başlangıç olarak 1079 yılı kabul edilmiş ve güneş yılı esasına göre düzenlenmiştir.

Miladi bir yılı Celâli yıla çevirmek için şu formül kullanılmaktadır: Miladi yıl—1078=Celâli yıl

Rûmî Takvim, Osmanlı Devleti'nde mali işlerin düzenlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Güneş yılı esasına dayanan bu takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. 1839'dan itibaren mart ayı, mali yılbaşı olarak kabul edilmiştir. Miladi takvimle arasında 584 yıllık fark vardır.

Miladi bir yılı Rûmî yıla çevirmek için şu formül kullanılmaktadır: Miladi yıl—584=Rûmî yıl

Miladi takvim, günümüzde dünyada en yaygın kullanılan takvimdir. Bir yıl 365 gün 6 saattir. Başlangıcı, Hz. İsa'nın doğumundan bir hafta sonrası yani 1 Ocak'tır. Kökeni Mısırlılara dayanan bu takvimi Romalılar geliştirmiş ve Papa XIII. Gregorious (Gregoryus) son şeklini vermiştir. Bu nedenle "Gregoryen takvimi" de denir. Ülkemizde 1 Ocak 1926'dan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

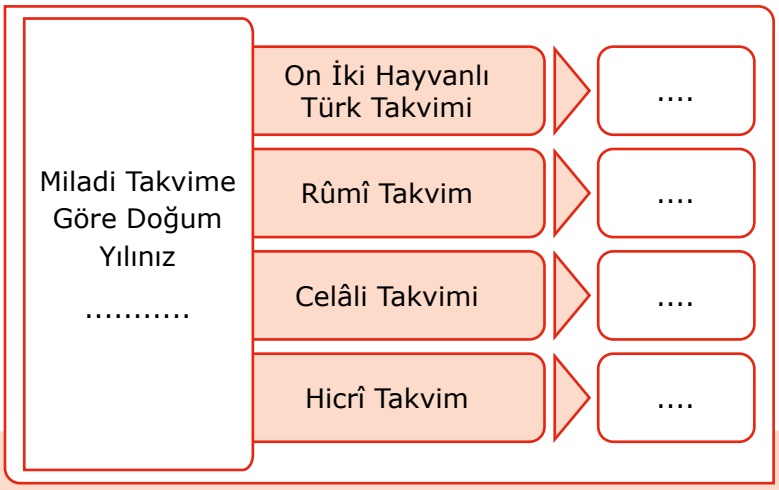

SIRA SİZDE

Miladi takvime göre doğum yılınızın verilen takvimlerdeki karşılığını hesaplayınız.

Yüzyılların sınıflandırılmasında milat kavramı dikkate alınır. Hz. İsa'nın doğumundan önceki yıllara MÖ (milattan önce), sonrasına da MS (milattan sonra) denir. Yüzyıl kavramı teorik olarak sonu çift sıfır ile biten bir yılda başlar ve yüz yıllık dönem anlamında kullanılır. Bu kavram, XVI. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

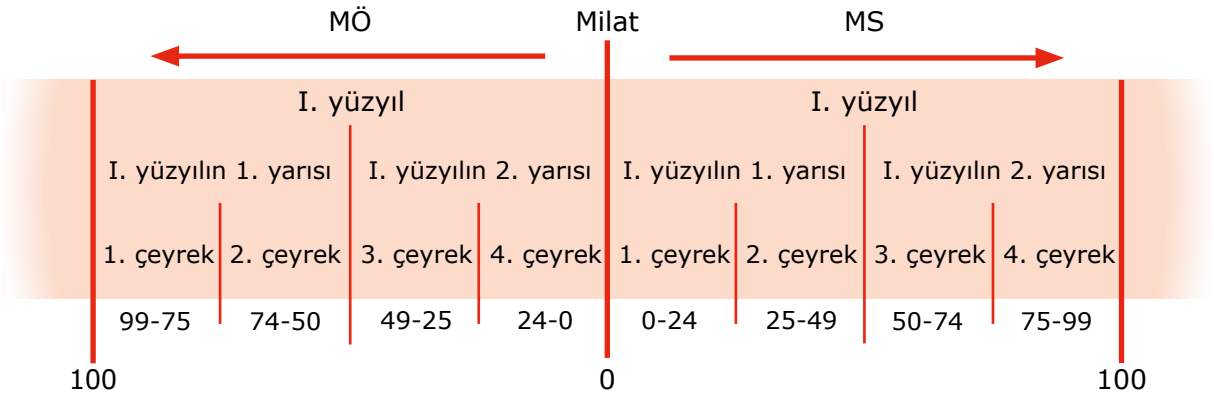

Yüzyıl hesaplamalarında verilen tarih bir ve iki basamaklı sayıdan oluşuyor ise I. yüzyıldır. Üç basamaklı sayıdan oluşan bir tarih ise yüzler basamağına bir eklenir. Dört basamaklı sayıdan oluşan bir tarih ise binler ve yüzler basamağındaki sayılar, iki basamaklı kabul edilir ve bu sayıya bir eklenir. Örneğin 1453'teki İstanbul'un Fethi, XV. yüzyılın ikinci yarısında ve aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinde meydana gelmiştir.

Tarihler	Yüzyıl	Yarı	Çeyrek
MÖ 209			
MÖ 753			
MS 622			
MS 1571			

SIRA SİZDE

Tabloda verilen tarihlerin yüzyıl hesaplamalarını belirtiniz.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Tarih : .....

.....

Kronoloji : .....

.....

Hafıza : .....

.....

Millî kimlik : .....

.....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Hicrî takvimin günlük hayata etkilerini açıklayınız.
2. Tarih bilimini niçin öğrenmeliyiz?
3. Millî kimliğimizi belirleyen unsurları yazınız.
4. MÖ 220, 610, 1071, 1923 tarihlerinin yüzyıl ve dönemlerini belirtiniz.

C

Kültürel Miras

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, eski Türk uygarlıklarının astronomik gözlemleri sonucunda ortaya çıkarttıkları ve günümüze bıraktıkları önemli kültürel miraslardan biridir. Türklerin, kozmografya ilmi ile uğraştıkları ve elde ettikleri yeni buluşlar sonucunda, eski takvimler üzerinde ilme en uygun şekilde düzeltmeler yaptıkları bilinmektedir. Bozkırda konar-göçer hayat tarzını benimseyen Türkler; ekip biçme zamanını belirlemek, yaylaya ve kışlağa birlikte göç edebilmek için gök cisimlerinin hareketlerini ve gökle ilgili olayları incelemiştir. Bunun sonucunda da takvimler yapmış ve zamanı sistemli kullanmaya başlamıştır.

İslam-Türk âlimleri bu on ikili sisteme "Tarih-i Türkistan" demiştir. On İki Hayvanlı Türk Takvimindeki maymun, tavşan, tavuk, yılan, koyun, sığır yılları zor seneler sayılmıştır. Diğer yıllar da bahtlı anlamında "kut" yılları olarak anılmıştır.

Türklerin geliştirdikleri takvim sistemi bütün bölgeyi etkilemiş ve Asya uygarlıklarının çoğunda aynı takvim ya da benzerleri kullanılmıştır. Günümüzde Türkler; On İki Hayvanlı Türk Takvimini kullanmamakta ancak bu takvim Çinliler tarafından hâlen kullanılmaya devam edilmektedir. Bu nedenle bu takvim, Çin kültürüne ait bir değermiş gibi sunulmaya çalışılmaktadır.

Külcü, 2015, s. 1-5'ten düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Tarihte toplumların takvim yapma ihtiyacı neden ortaya çıkmıştır?
2. On İki Hayvanlı Türk Takviminde Kut yılları hangileridir?
3. "Bahtlı" ibaresi hangi anlamlara gelmektedir?
4. Günümüzde On İki Hayvanlı Türk Takviminin Çin takvimi olarak adlandırılmasının gerekçeleri neler olabilir?
5. On İki Hayvanlı Türk Takviminin tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?

Ç

Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Tarih bilimi ile ilgili aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılamaz?

A) Tarih biliminin yöntemi diğer bilimlerden farklılık gösterir.

B) Tarih biliminde kaynaklara ulaşmak önemlidir.

C) Tarih bilimi diğer bilim dallarından yardım alır.

D) Deney ve gözlem tarih biliminin yöntemlerindendir.

E) İnsanların faaliyetleri tarihin konusudur.

2. Tarihin tanımı üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Yorumlardaki bu farklılığa rağmen tarihçilerin üzerinde durduğu noktalar genelde aynıdır.

Aşağıdakilerden hangisi tarihin tanımı yapılırken üzerinde durulan noktalardan biri değildir?

A) Geçmişle ilgili olduğu

B) Merkezinde insanın yer aldığı

C) Belgelere dayandığı

D) Nedenselliğe muhtaç olduğu

E) Farklı bakış açılarına dayandığı

3. Türkler, tarih boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş bu nedenle de farklı kültürlerle etkileşime girmiştir. Bu durum Türklerin kullandığı takvimlere de yansımıştır.

Buna göre

I. İslam medeniyeti,

II. İran medeniyeti,

III. Roma medeniyeti

Türklerin kullandığı takvimler dikkate alındığında yukarıdaki medeniyetlerin hangisinden etkilendiği söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve II D) II ve III

E) I, II ve III

4. Orta Asya Türk tarihi ile ilgili bir araştırma yapmak isteyen Özge, Orta Asya'da bulunan Türk yazıtlarını okumak için aşağıdaki bilim dallarının hangisinden faydalanmalıdır?

A) Arkeoloji

B) Diplomasi

C) Epigrafi

D) Kronoloji

E) Nümismatik

5. Geçmişteki insan faaliyetlerini, neden-sonuç ilişkisi içerisinde yer göstererek ve belgelerden yararlanarak araştıran bilim dalına tarih denir.

Bu tanımda tarih biliminin hangi özelliğine yer verilmemiştir?

A) Kaynaklardan faydalandığı

B) Nedenselliğe sahip olduğu

C) Kronolojiye yer verdiği

D) Eski devirleri aydınlattığı

E) Olayların geçtiği mekânı belirttiği

6. Aşağıdakilerden hangisi tarihçinin, tarihe bakış açısında değişikliklere neden olabilecek unsurlardan biri değildir?

A) Ana kaynaklara ulaşma kabiliyeti

B) İdeolojik bir kimliğe göre davranması

C) Olayları meydana geldiği döneme göre ele alması

D) Eseri inşasında bilimsel yöntem kullanması

E) Bilimsel etik değerlere bağlı kalması

Ölçme ve değerlendirmenin devamı için karekodu okutunuz.

2. ÜNİTE

İNSANLIĞIN İLK DÖNEMLERİ

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Kanıtlardan yola çıkarak yazının icadından önceki dönemlerde yaşayan insanların hayatını
- Yazının icadının insanlık tarihinde meydana getirdiği değişimi
- İlk Çağ'da yeryüzündeki belli başlı medeniyet havzalarını
- İlk Çağ'da coğrafya ve iklimin, insanların hayat ve geçim tarzları üzerindeki belirleyici etkisini
- İlk Çağ'da siyasi gücün kaynaklarını siyasi yönetim biçimleriyle ilişkilerini
- İlk Çağ'da hukuk sistemlerinin oluşturulmasında etkili olan dinî ve beşerî kaynakları

ÜNİTE KONULARI

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ
2.2. YAZININ GELİŞİMİ
2.3. İLK ÇAĞ'DA BAŞLICA MEDENİYET HAVZALARI
2.4. İNSAN VE GÖÇ
2.5. KABİLEDEN DEVLETE
2.6. KANUNLAR DOĞUYOR

KAVRAMLAR

- Konar-göçer
- Monarşi
- Tablet
- Site
- İmparatorluk
- Göç
- Aristokrasi
- Tiranlık

HAZIRLANALIM

1. Medeniyetlerin ortaya çıkmasında coğrafyanın etkileri nelerdir?
2. Yaşadığınız bölgeye en yakın tarih öncesi döneme ait yerleşim yerleri nerelerdir?
3. Yaşanılan coğrafyanın ekonomik faaliyetlere etkisi nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: İlkel Dönemle ilgili bir kompozisyon

2.1. İNSANLIĞIN İLK İZLERİ

Yazıdan önceki dönemlerde insanlığa ait yaşam izleri neler olabilir?

TARTIŞALIM

İnsanın geçmişini, tabiatla mücadelesini, sosyal ilişkilerini ve inançlarını öğrenmek geçmişten günümüze ulaşan izlerin incelenmesine bağlıdır. Bunun için yerleşim yerleri, konar-göçer yaşam alanları, tapınaklar, mezarlar ve doğal çevre araştırılır. Bu araştırma alanlarındaki buluntular sayesinde insanoğlunun geçmiş yaşamı hakkında çıkarımlar elde edilir.

Yazıdan önceki dönemin aydınlatılabilmesi için en önemli unsur arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen araç ve gereçlerdir (Görsel 2.1). Buluntulardan elde edilen bilgiler, yazıdan önceki dönemin doğru yorumlanabilmesinde oldukça önemlidir. İnsanlığın bu döneminde mağaralar, kerpiçten ilkel konutlar ve taştan, kemikten, pişmiş kilden yapılmış aletler o döneme ayna tutar (Görsel 2.2).

Görsel 2.1
Yontulmuş taş aletler
(Antalya Müzesi)

Günümüzden yaklaşık 2,5 milyon yıl önce Dünya, buzullarla kaplı olduğu için insan yaşamına uygun değildir. Buzulların yavaş yavaş erimeye başlamasıyla birlikte özellikle Kuzey Yarım Küre'nin bazı alanlarında ılıman iklim kuşakları oluştu. Bunun sonucunda doğal çevre, insan yaşamına uygun hâle geldi ve ilk yerleşme ile ilgili hareketlilikler bu kuşakta görülmeye başlandı. Bu yerleşimler günümüzden yaklaşık 12 bin yıl önce Anadolu'nun güneydoğusunda ve Mezopotamya'da ortaya çıktı. Bereketli Hilal (Harita 2.1) olarak da adlandırılan bu coğrafyada iklim giderek insan yaşamına uygun hâle geldi ve bu bölgede nüfus artmaya başladı.

Görsel 2.2
Toprak kap
(Mısır Nubia Müzesi)

Harita 2.1
Bereketli Hilal

Yazının İcadından Önceki Dönemler

Görsel 2.3
Yarımburgaz Mağarası (İstanbul)

Tarih, yazıyla başlar. Bu nedenle yazının icadından öncesi tarih öncesi dönemler, yazının icadından sonrası ise tarihi dönemler olarak adlandırılır. Tarih öncesi dönemler sınıflandırılırken insanların araç gereç yapımında kullandığı maddeler esas alınmıştır. Buna göre tarih öncesi, Taş Çağı ve Maden Çağı şeklinde dönemlendirilmiştir. Taş Çağı: Paleolitik (Eski Taş), Mezolitik (Orta Taş) ve Neolitik (Yeni Taş); Maden Çağı da Kalkolitik (Bakır), Tunç ve Demir Çağı olarak dönemlere ayrılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

C. J. Thomsen (Tamsın) 1836 yılında ilk defa "Üç Çağ Sistemi"ni kurmuş böylece taş, tunç ve demir sıralaması tarih öncesi arkeolojinin kronolojik sıralamasını oluşturmuştur. 1865 yılında J. Lubbock (Labık) "Üç Çağ Sistemi"ni yeniden ele almıştır. Buna göre Taş Çağı; Eski ve Yeni Taş Çağı yani Paleolitik ve Neolotik Çağ'a ayrılmıştır.

Görsel 2.4
Karain Mağarası (Antalya)

Paleolitik Çağ, insanlık tarihinin başlangıç aşamasıdır. Bu çağda avcı ve toplayıcı hayat tarzına sahip olan insanlar, et ve yabani tahıllarla beslenmiştir. Besin kaynakları bulabilmek için sürekli yer değiştirmek zorunda kalan topluluklar, mağara ve kaya sığınaklarında geçici olarak barınmışlardır. İnsanlar, bu dönemde giyim için bitki ve hayvanlardan elde ettiği ürünleri kullanmışlardır. Çakmaktaşı, hayvan kemiği ve boynuzu kullanılarak el baltası, bıçak, mızrak ucu gibi aletler yapılmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden birisi de ateşin bulunmasıdır. Anadolu'da Paleolitik Çağ'ın en eski yerleşmeleri İstanbul'da Yarımburgaz Mağarası (Görsel 2.3) ile Antalya'daki Karain Mağarası'dır (Görsel 2.4).

Mezolitik Çağ, hayat tarzı olarak Paleolitik Çağ ile benzerlik gösterir. Bu çağda mikrolit olarak tanımlanan çakmak taşı ve obsidyenden (Görsel 2.5) yapılmış kazıyıcı ve delici küçük taş aletler kullanılmıştır. Antalya Beldibi, Belbaşı ve Öküzini mağaralarında bu çağa özgü aletlerin örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Mezolitik Çağ yerleşimleri, daha çok nehir ve göl kenarlarında bulunan küçük köyler şeklindedir.

Görsel 2.5
Obsidyen aletler (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)

Neolitik Çağ'da tarım keşfedilmiş ve hayvanlar evcilleştirilmiştir. Böylece üretim aşamasına geçilmiş ve yerleşik hayat başlamıştır. Yerleşik yaşam ve tarımsal üretim sonucunda besine daha kolay ulaşılması, nüfus artışına yol açmıştır. Bu dönemde mağaralar yerini belli bir kısmı toprağa gömülü yuvarlak planlı kulübe şeklindeki barınaklara bırakmıştır. Bu barınaklar, zamanla dikdörtgen planlı megaron tipi evlere dönüşmüştür.

Neolitik Çağ'daki diğer bir yenilik ise çanak çömlek yapımının başlamasıdır. Çanak çömlek yapım biçimleri, fırınlama teknikleri, süsleme alışkanlıkları, bu çağın kültürel ve sosyal yapısı hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bu çağda Tuz Gölü'nün güney kesimleri, Göller Bölgesi ve

Diyarbakır ile Urfa çevresinde kültürel bir gelişme ve hareketlilik başlamıştır. Son araştırmalar, ilk defa tarımı yapılan buğdayın ana vatanının Urfa ve Diyarbakır arasındaki Karacadağ olduğunu ortaya koymuştur.

ARAŞTIRALIM

Tarımın başlamasıyla insan hayatında ne gibi değişiklikler yaşanmıştır? Ulaştığınız sonuçları sınıfta paylaşınız.

Kalkolitik Çağ, insanlığın Taş Devri'nden Maden Devri'ne geçiş dönemidir. Bu çağın en belirgin özelliği, taş aletlerin giderek azalması ve madenciliğin gelişmesidir. Bu dönemde aletler, ilk kullanılan maden olan bakırdan yapılmıştır. Köyler, şehirlere dönüşmeye başlamıştır.

Madenciliğin insan hayatındaki önemi Tunç Çağı'nda artarak devam etmiştir. Bu çağda insanlar, tuncun yanında altın ve gümüş gibi değerli madenleri de işlemiştir. Madenciliğin gelişmesi iş bölümüne dayalı şehir yaşamının başlamasını sağlamıştır. Bu durum Anadolu'da sosyal sınıfların daha da belirginleştiği, yönetici sınıfın rahat bir yaşam düzeyine ulaştığı siyasi oluşumların ortaya çıkışını hazırlamıştır. Yazı, Anadolu'da bu çağdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.

Görsel 2.6
Demir Mızrak Uçları

Demir madeninin işlenmesiyle Demir Çağı başlamıştır. Bu dönemde aletlerin çoğu özelikle de silahlar daha etkili ve dayanıklı bir maden olan demirden yapılmıştır. (Görsel 2.6) Anadolu'da Demir Çağı'nda Urartu, Frig, Lidya gibi krallıklar kurulmuştur.

Tarih öncesi çağların, başlangıç ve bitiş zamanları bölgelere göre farklılıklar gösterir. Yazıdan önceki dönemlerde bütün toplumların aynı sıralamayı takip etmemesi, tarih öncesi devirleri birbirlerinden kesin olarak ayırmayı zorlaştırmıştır. Bu nedenle tarih öncesi dönemlendirmede daha çok bölgesel olarak adlandırmalara gidilmiştir (Tablo 2.1).

Tablo 2.1: Tarih öncesi dönemlendirme tablosu

	Anadolu	**Mezopotamya**	**Mısır**
Paleolitik (Eski Taş)	2,5 milyon yıl önce başlamış ve MÖ XVI binyıllarına kadar sürmüştür.	1,1 milyon yıl önce başlamış ve MÖ XII binyıllarına kadar sürmüştür.	MÖ 8.000-7.500 yılları arasında yaşanmıştır.
Mezolitik (Orta Taş)	MÖ XVI binyıllarında başlamış ve MÖ IX binînci yıllara kadar sürmüştür.	MÖ XII binyıllarında başlamış ve MÖ X binînci yıllara kadar sürmüştür.	MÖ 7.500-5.000 yılları arasında yaşanmıştır.
Neolitik (Yeni Taş)	MÖ 8.500-5.800 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 10.000-5.200 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 5.000-3.500 yılları arasında yaşanmıştır.
Kalkolitik (Bakır)	MÖ 5.800-3.400 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 5.500-3.100 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 4.000-3.000 yılları arasında yaşanmıştır.
Tunç Çağı	MÖ 3.400-1.200'lere kadar sürmüştür.	MÖ 3.200-1.000 yılları arasında yaşanmıştır.	MÖ 3.000-1.070 yılları arasında yaşanmıştır.
Demir	MÖ XIII. yüzyılda başlamış ve MÖ 330'lara kadar devam etmiştir.	MÖ 1.000 yıllarından sonra yaşanmıştır.	MÖ 1.070-330 yılları arasında yaşanmıştır.

En Eski Yerleşim Yerleri

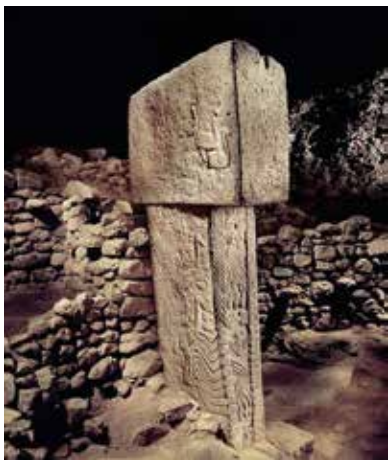

Görsel 2.7
Kireç taşından bağımsız sütun
Göbeklitepe

Göbeklitepe ile ilgili sanal gezi için karekodu okutunuz.

Göbeklitepe; Şanlıurfa kent merkezinin 18 kilometre kuzeydoğusunda, Örencik köyü yakınlarındadır. 1995 yılında Arkeolog Klaus Schmidt (Kılaus Şimit) tarafından başlatılan kazılar sonucunda Göbeklitepe'nin 12.000 yıl öncesine uzanan bir kült merkezi olduğu anlaşılmıştır. Kazı çalışmalarında; çapları 30 metreyi bulan yaklaşık 20 yuvarlak ve oval yapının ortasında 2 adet "T" biçimli, 5 metre yüksekliğinde, kireç taşından bağımsız sütun ortaya çıkarılmıştır (Görsel 2.7). Yapıların iç duvarlarında daha küçük sütunlar bulunmaktadır. Konumu, boyutları, tarihlendirilmesi ve yapılarının anıtsallığı ile Göbeklitepe'nin Neolitik Dönem için eşsiz bir kutsal alan olduğu anlaşılmıştır. Büyük bir organizasyon ve hayal gücünün eseri olan Göbeklitepe, bu büyüklükteki en eski anıt ve ilklerin ötesinde, birçok anlamda tarihin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İnsanın avcı toplayıcı olarak yaşamını sürdürdüğü bir dönemde, ileri düzeyde mimarlık gerektiren tapınaklar inşa etmesi tüm dünyada hayretle karşılanmıştır. Tarih öncesi insanın inanç dünyasını yansıtan canlı figürlerle zenginleştirilmiş tapınaklar, Göbeklitepe'yi arkeoloji tarihinin en önemli keşiflerinden biri yapmaktadır. Yerleşim ve tarım kavramlarından çok uzak olan avcı ve toplayıcı insan toplulukları zamanında, şehir hayatına henüz geçmeden inşa edilen ilk tapınak olan Göbeklitepe, son yılların en büyük arkeolojik keşfi olarak gösterilmektedir. Yaklaşık 12 bin yıl öncesinde nasıl tasarlandığı hâlâ cevap bulamayan tapınak, Mısır Piramitlerinden ve İngiltere'deki Stonehenge'den (Stonhen) yaklaşık 7 bin 500 yıl önce inşa edilmiş olmasıyla da tüm dikkatleri üzerine çekmektedir. Göbeklitepe, 2018 yılında UNESCO (Yunesko) Dünya Mirası" listesine alınmıştır.

Çatalhöyük ile ilgili sanal gezi için karekodu okutunuz.

Çatalhöyük Konya'nın Çumra ilçesinde yer almaktadır. Burası ilk ev mimarisi, ilk manzara resmi, ana tanrıça kültü gibi özgün buluntuları ve inanç eserleri ile insanlık tarihine ışık tutmaktadır. Yaklaşık 9.400 yıllık geçmişi olan höyüğün mimarisi oldukça ilgi çekicidir. Bir ailenin evdeki yaşam süresi bittiğinde o ev toprakla doldurulmuş, üzerine yenisi yapılmıştır. Yeni evlerin sürekli yapılmasıyla burada 21 metre yüksekliğe sahip höyük oluşmuştur. Bina yapımında kullanılan malzeme kerpiç, ağaç ve kamıştır. Tavan üst örtüsü kamış üzerine sıkıştırılmış kil topraktır. Evler tek katlı olup eve giriş, damda açılan bir delikten merdivenle sağlanmaktadır. Her ev, bir oda ve bir depodan oluşur. Odaların içinde dörtgen ocaklar bulunmaktadır. Duvarlar sıvalıdır, sıva üzeri beyaza boyandıktan sonra sarı, kırmızı ve siyah tonlarda resimler (Görsel 2.8) yapılmıştır. Orijinal boğa, koç ve geyik başlarının sıkıştırılmış kil ile ısıtılarak duvarlara işlendiği anlaşılmaktadır. Bu temaların yanında rölyef hâlinde insan ile hayvan figürleri de görülmektedir. Çatalhöyük, madenciliğin Anadolu'daki başlangıç tarihini Neolitik Dönem'e kadar indirmekte; o dönem insanının toplayıcılık ve avcılığın yanı sıra çiftçilikle de

Görsel 2.8
Duvar resimleri
Çatalhöyük

uğraştığını gösteren zengin buluntularıyla (Görsel 2.9) dikkat çekmektedir. Duvar resimlerinde kent planına yer veren ilk yerleşim merkezidir. Günümüzdeki mülkiyet kavramının o devirde başladığı, pişmiş topraktan yapılmış damga mühürlerle belgelenmiştir. Çatalhöyük'te bulunan en önemli objelerden bir tanesi de yüksek kabartma ana tanrıça motifleridir.

Görsel 2.9
Çömlek, Çatalhöyük

Çayönü Diyarbakır'ın Ergani ilçesi sınırlarında bulunmaktadır. Burada 1964 yılında Robert J. Braidwood (Rabırt J. Breydvud) ve Halet Çambel başkanlığında bir ekiple başlatılan kazılar farklı ekiplerle 1991 yılına kadar sürdürülmüştür. Çayönü'nde çok geniş olmayan zaman diliminde farklı yapıların katmanlarda bulunması, burada yaşayan insanların mühendislik ve mimarlık tecrübesine sahip olduklarını göstermektedir. Çayönü basit barınaklara hiç benzemeyen son derece iyi planlanmış bir mimari anlayışı sergilemektedir. Burada yuvarlak çukur tabanlı, ızgara planlı, kanallı, taş döşeli, hücre planlı ve geniş odalı yapılar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca kült ve kamu binaları, ateş çukurları ve çöp çukurlarından oluşan iyi tasarlanmış bu yapılar, dönemin mimari tarzına ışık tutmaktadır (Görsel 2.10-2.11). Çayönü mezar sistemleri; dinî merkezler, sanatsal eserler, madenin ateş ile kullanılması, obsidyenin işlenmesi gibi pek çok alanda çevre uygarlıklara öncülük etmiştir. Özellikle bakır boncuğun kült merkezlerinde bulunması, dönem insanının bakırı ateşte eritip şekillendirdiğini bizlere göstermektedir.

Görsel 2.10
Çayönü'nde ortaya çıkarılan yapı temelleri

Görsel 2.11
Yuvarlak çukur tabanlı ve ızgara planlı konut

Göbeklitepe, Çatalhöyük ve Çayönü ile ilgili bulgulardan yola çıkarak yazının icadına kadarki zamanlarda insanoğlunun hayat tarzına, tabiat ile ilişkisine ve hayatta kalma mücadelesine dair hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

.....
.....
.....
.....
.....
.....

SIRA SİZDE

2.2. YAZININ GELİŞİMİ

Âlim unutmuş, kalem unutmamış.

Bir amaç ancak yazıya geçirildiği zaman güç kazanır.

Söz kulağa, yazı uzağa gider.

Söz uçar, yazı kalır.

TARTIŞALIM

Yukarıdaki sözlerden hareketle yazının insan hayatındaki önemi ile ilgili neler söylenebilir?

Yazının icadı insanlık tarihinin bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. İnsanlar, yazı sayesinde bilgi birikimlerini nesilden nesile aktararak günümüze kadar ulaştırabilmiştir. Yazı sayesinde insanlık geçmişten haberdar olmuş, bilim ve teknolojide ilerleme kaydetmiş ve teknolojiyi hayata geçirmiştir. Tarih öncesi çağlarda insanlar nesiller arası söze dayalı bilgi aktarım yapılmıştır. Yazının icadıyla birlikte öğrenilen bilgiler yeni nesillere hem daha kolay hem de daha doğru bir şekilde aktarılmıştır. Yazının kalıcılık özelliği bilgi, beceri ve tecrübelerin geliştirilmesinin önüne geçmiş, eski bilgilerin üzerine yenilerinin eklenmesine imkân sağlamıştır.

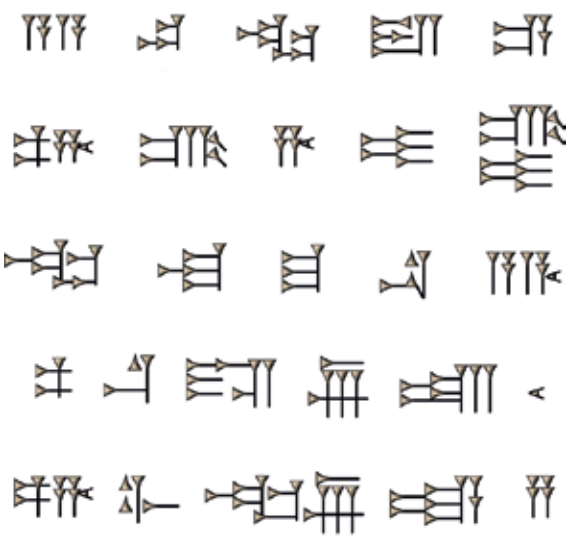

Görsel 2.12
Çivi yazısı

Yazının icadı bir ihtiyaçtan doğmuştur. İlk Çağ'da Mezopotamya'daki dinî inanışlara göre her şey tanrıların malı kabul edilmiştir. Tanrılar için çalışan insanlar ürettiklerini mabetlerde birleştirmiş ve elde edilen ürünler tanrının evine yani mabede teslim edilmiştir. Rahipler, insanların teslim ettiği ürünleri tabletlere resmetmiştir. Bunun sonucunda Sümerler MÖ 3200'lerde sembol yazısını (piktograf) icat etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Piktografik Yazı

Başlangıçta insanların kayıt tutmalarına yardımcı olmak için kullanılan bu yazı, sembol şeklindeki işaretlerden oluşmuştur. Piktografik yazıda avuç içine sığabilecek bir kil tablet üzerine kareler çizilir ve anlatılmak istenenler sembollerle verilirdi. Yazı yaygınlaştıkça semboller giderek küçülmüş ve işaret kümeleri hâline gelmiştir. İşaretler çiviye benzetildiği için bu yazıya "çivi yazısı" denmiştir (Görsel 2.12).

Sümerlerin kullandığı yazı, kil tabletler üzerine işlenmiştir. İlk kil tablet örnekleri, tahıl çuvalları ve büyük baş hayvan listelerinden oluşan tapınağın muhasebe kayıtları olmuştur. Dolayısıyla ilk yazı örneklerinde hesaplar, tarihler, malın cinsi gibi bilgileri içeren ziraat ve ticaret işleri kayıt altına alınmıştır.

Sümerlerden sonra çivi yazısı Akad, Babil, Asur, Hitit, Urartu gibi medeniyetler tarafından geliştirilmiştir. Hiyeroglif yazısını kullanan Mısırlılar, yazı aracı olarak papirüs ve fırça kullanmıştır. Böylece yazının taşınabilirliği kolaylaşmıştır.

Bergama'da hayvan derisinden üretilen parşömenler ilk kez birleştirilerek kitap hâline getirilmiştir. Çin medeniyeti ise parşömenden daha ucuza mal olan tekstilden yapılan kâğıdı üretmiştir. Böylelikle yazı; bir yandan uygarlıktan uygarlığa, ulustan ulusa geçerken bir yandan da kil tabletlerden papirüse, papirüsten parşömene, parşömenden kâğıda geçerek tarihsel serüvenine devam etmiştir.

Görsel 2.13
Parşömen üzerine çizilen Piri Reis Haritası

Kilden Tabletler

- İlk yazı malzemesi olarak kullanılmıştır.
- Kil tabletlerin yanı sıra taş, tahta, kurşun, kalay, tunç, pirinç, fildişi ve kemik levhalar da kullanılmıştır.

Papirüs

- Mısırlılar tarafından icat edilmiştir.
- Nil kenarında yetişen papirüs bitkisinden yapılan kâğıda benzer malzemedir (Görsel 2.14).

Parşömen

- Keçi ve koyun derisinin terbiye edilmesiyle yapılan yazı malzemesidir (Görsel 2.13).
- Bergama Krallığı'nda icat edilmiştir.

Kâğıt

- Çin'de ağaç kabuklarının işlemden geçirilmesi yoluyla günümüzde kullanılan kâğıt icat edilmiştir.

Alfabenin Serüveni

Geçmişte insanlar resimler, şekiller, tasvirler gibi mesaj iletmenin farklı yollarını bulmuştur. İnsanların düşündüklerini ifade edebilmelerinin düzenli bir yolu olan yazı, uzun ve karmaşık bir süreçten geçerek şimdiki hâlini almıştır.

Görsel 2.14
Papirüs üzerine hiyeroglif örneği

Sümerlerin çivi yazısı ve Mısırlıların hiyeroglifi, bir yazı biçimi olmasına rağmen "alfabe" olarak kabul edilmemiştir. Çünkü bu yazılarda her işaret, bir veya birden fazla heceyi ya da kavramı kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Yazının konuşulan dilin yerini alması ve içerdiği ses değerleri ile okunması başka kültürler tarafından anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Bu zorluk alfabenin bulunmasıyla ortadan kalkmıştır. Alfabenin kullanılmasıyla yazı bir resmi ifade eden işaret olmaktan çıkmış ve "ses"i karşılayan bir işaret haline gelmiştir.

Yani yazı artık nesneleri değil sözcükleri ifade eder hale gelmiştir. Böylece sesleri karşılayan şekiller oluşturulmuş ve tek şekil, tek ses esasına dayalı bugünkü alfabetik yazı sistemine ulaşılmıştır. Alfabetik yazı sistemini Fenikeliler icat etmiştir.

Sümer çivi yazısı, Sümerler tarafından kil tabletler üzerine kazınarak oluşturulmuştur. Tarihte kullanılan ilk yazıdır.

Mısır hiyeroglif yazısı, (Görsel 2.15) Mısır medeniyeti tarafından kullanılmıştır. Resimleri simgeleştirerek oluşturulmuş yazı türüdür.

Fenike Alfabesi, Kenaniler tarafından kullanılan alfabe sisteminin geliştirilmiş halidir. 22 ünsüz sesten oluşan Fenike alfabesi günümüzdeki birçok alfabenin temelini oluşturmuştur.

Yunan Alfabesi, Fenike alfabesine 4 ünlü eklenerek 26 sesten oluşan ve Yunan medeniyetleri tarafından kullanılan alfabedir.

Latin Alfabesi, Antik Roma medeniyeti tarafından Yunan ve Etrüsk alfabelerinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Yönetim ve Bilim Alanlarında Yazı

Görsel 2.15
Hiyeroglif

Tarihte insanlar yazıyı çok farklı şekilde ve amaçta kullanmıştır. Zamanla yönetim alanında kullanılan yazı; antlaşmalar, yazışmalar, yasalar, yıllıklar ve savaş hikâyeleri biçiminde gelişmiştir. Örneğin Babil Kralı Hammurabi; ülkesinde otoritesini kurmak, halkın huzur ve refahını sağlamak amacıyla taş sütun üzerine çivi yazısıyla kanunnamesini yazdırmıştır. Hammurabi, Babil Devleti'ni güçlü bir konuma getirmiş ve kanunnamesinde verdiği sözlerle kendisinden sonra gelecek olan hükümdarlara yol göstermiştir. Çivi yazısıyla kilden tabletler üzerine tutulan yıllıklar, devletler arası antlaşmalar ve mektuplar Hitit kâtipleri tarafından özenle saklanmıştır. Bu tabletler Hitit krallarına geçmiş hakkında ön bilgi sağlamış ve devletler arası ilişkilerde yol göstermiştir. Devlet yöneticileri, kendilerinden önceki hükümdarın bilgi birikiminden yararlandığı gibi kendisinden sonrakilere de örnek olabilecek uygulamaları yazı sayesinde anlatabilme olanağı bulmuştur. Ayrıca devlet içindeki kurumların devamı sağlanmış, tekrar yönetim düzeninin oluşturulmasına gerek kalmamıştır.

Yazının icadıyla insanlık her alanda hayati önem taşıyan gelişmeler kaydetmiştir. Günümüzde de büyük bir hızla ilerleyen bilim ve tekniğin bu düzeye ulaşmasına en büyük katkı

yazının icadı ile olmuştur. Bilim insanları, araştırma ve incelemelerinin sonuçlarını yazılı olarak tespit etmiş ve çalışmalarını başkalarına bu şekilde aktarmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bilim; evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim demektir. Tek bir yöntemi bulunmayan bilim, genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösterir. Bilim; amacına, konusuna, kaynağına, yöntem ve alanına göre farklı sınıflamalara tabi tutulabilir.

Günümüzde ulaşılan bilim ve medeniyet seviyesinde her milletin az ya da çok payı olmuştur. Tarihî süreç içinde Mısır, Yunan, Çin, Hint, İran, Arap, Türk, Mezopotamya gibi medeniyetler yaptıkları katkılarla bilim ve teknolojinin ilerlemesini sağlamıştır. Eski çağlarda din, efsane, felsefe gibi ruhsal konuların yanında el sanatları, tarım gibi günlük ihtiyaçları gidermeye yönelik yapılanlar bilimin konusu olmuştur. İnsanların günlük ihtiyaçlarını karşılarken elde ettiği bilgi ve teknik, daha sonraki çağlarda ortaya çıkan bilimsel gelişmelere kaynaklık etmiştir (Görsel 2.16).

Görsel 2.16
Güneş saati
(İstanbul Arkeoloji Müzesi)

İlk çağlardan beri insanlar; içinde yaşadığı doğayı, doğa varlıklarını ve olaylarını gözlemleme ihtiyacı duymuştur. İnsanların tarım yapabilmesi için mevsimlerin zamanını önceden bilmesi gerekmektedir. Bu durum ancak takvim bilgisi ile gerçekleşmiştir. Gökyüzündeki doğa olaylarını ve varlıklarını gözlemleyerek anlamaya çalışan insanoğlu, astronomi ilminde hızlı bir gelişme sağlamıştır. Astronomideki bu gelişme; matematik, fizik, kimya gibi temel bilimlerin gelişmesini hızlandırmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Archimedes (Arşimet) ilkesine göre "Bir sıvıya bırakılan ve dengedeki cisme uygulanan kaldırma kuvveti, cismin ağırlığına eşittir". Archimedes'in yaşadığı döneme kadar gemiler ahşaptan yapılırdı. Çünkü tahtadan başka bir malzemeden yapılırsa geminin batacağına inanılırdı. Archimedes'in havuzdaki hamam tasının batmayışını gözlemleyerek suyun kaldırma kuvvetini bulmasından sonra gemiler metal malzemeden de yapılmaya başlanmıştır.

İlk insanlar, doğayla ilişkisinde basit teknik becerileri kullanmıştır. Gökyüzü olaylarının izlenmesi, kaydedilmesi ve yorumlanması modern astronomi bilimine temel oluşturmuştur. Örneğin modern astronomideki matematiksel dayanaklar ilk defa Mezopotamya'da kullanılmıştır.

Mezopotamya uygarlıkları, Ziggurat (Görsel 2.17) adı verilen tapınaklarda gözlem yaparak gök biliminde bilimsel gözlem yöntemini keşfetmiş ve bilgileri tablolaştırmıştır. Ay ve Güneş tutulmalarını hesaplayan bu medeniyetler; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi gezegenlerin de varlığından haberdar olmuştur. Ayrıca bir yılın uzunluğunu bugünkü hesaba göre sadece 4,5 dakikalık bir hata ile bulmuşlar ve bu birikimleriyle takvim yapmışlardır. Bu şekilde bilimsel bilginin temelleri eski çağlarda yazının icadıyla atılmış ve bilimsel alandaki ilerleme günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Görsel 2.17
Ziggurat (Büyük Nanna Zigguratı, Sümer)

Yazı ve Medeniyetlerin Gelişimi

Yazı; insanoğluna ait her şeyin hatırasını, zaman ve mekân içinde taşıma gücü olan bir araçtır. Keşif olarak ne buhar ne elektrik, hatta ne de atom enerjisi yazıyla mukayese edilebilir. Valery, bir Amerikan yazarının şöyle bir hayalini anlatarak yazının önemini belirtir: "Farz edelim ki öldürülmesine veya önüne geçilmesine imkân olmayan bir böcek, kâğıda musallat olsun ve sonsuz bir süratle üreyerek yeryüzündeki bütün kâğıtları toza çevirsin. O zaman ne olacaktır? Kitaplar, paralar, senetler, evraklar ortadan kalkacak ve çok sağlam zannettiğimiz bir medeniyet, kısa zamanda bilgisini unutarak çökecektir. Başka bir tarzda, buna benzer hadiseler tarihte olmamış değildir. İstilalar, yangınlar, depremler medeniyet eserlerinin pek çoğunu yok etmiştir. Bugünkü medeniyet, insanoğlunun kurduğu medeniyetlerin ne bütünü, ne de kesintisiz bir devamıdır. Arkeoloji ve tarih, kaybolmuş birçok medeniyetleri meydana çıkarmıştır. Rönesans denilen büyük hadise, eski Yunan ve Latin eserlerinin uzun yüzyıllar unutulduktan sonra tekrar bulunmasıyla başlamamış mıdır? Bir geleneği yazı kurar, yazı bozar, yazı yıkar denilebilir. Yazı, insanoğlunun en önemli buluşlarından birisidir. Biz, tarihin bilinmeyen zaman ve olaylarını, insanlığın geçmişteki kültür ve medeniyetlerini, bilgi birikimlerini yazı sayesinde öğreniyoruz. Bu bilgi ve kültürlerden faydalanarak yarınlarımıza yön veriyoruz."

Özbay, 2005, s.72-73'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Yazı ve arkeolojinin tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?

2.3. İLK ÇAĞ'DA BAŞLICA MEDENİYET HAVZALARI

MÖ 3200 Sümerlerin yazıyı bulması

MÖ 2375 Urkagina Yasaları'nın çıkarılması

MÖ 1900 Anadolu'da yazının kullanılmaya başlanması

MÖ 1700 Hammurabi Kanunları

MÖ 1280 Kadeş Antlaşması

MÖ 1260-1250 Truva Savaşları (Görsel 2.18)

MÖ 776 İlk Olimpiyatlar (Görsel 2.19)

MÖ 753 Roma'nın kurulması

MÖ 680 Lidyalıların parayı kullanmaya başlamaları

MÖ 550 Pers İmparatorluğu'nun kurulması

MÖ 359 İskender İmparatorluğu'nun kurulması

0 Hz. İsa'nın doğumu

313 Milano Fermanı

375 Kavimler Göçü

380 Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlığın resmî din hâline gelmesi

395 Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması

Görsel 2.18
Temsilî Truva Atı
(Çanakkale)

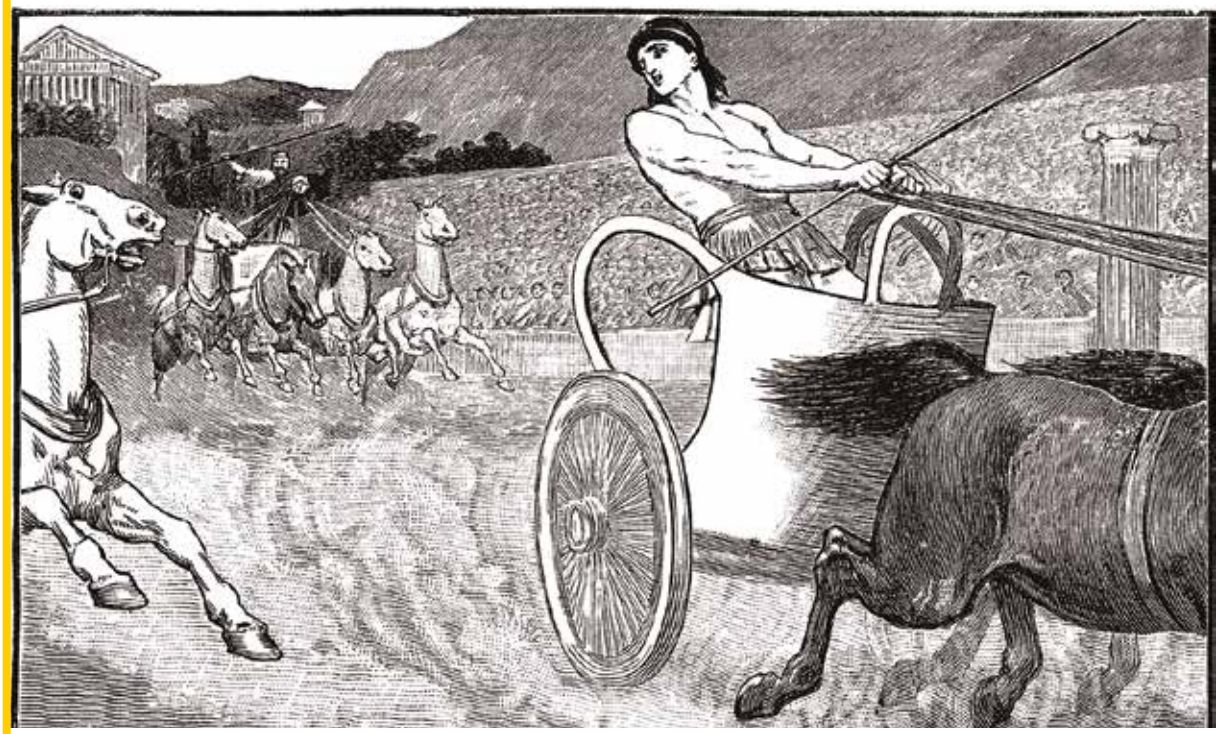

Görsel 2.19
İlk olimpiyatlardan bir yarış (İllüstrasyon)

İran Medeniyeti

Geniş topraklara sahip Persler, satraplık denilen eyalet sistemini oluşturmuşlardır. Gelişmiş bir posta teşkilatı kuran Persler, Sardes'ten başlayıp başkentleri Sus'a kadar uzanan Kral Yolu'nu yapmışlardır (Harita 2.2).

Hint Medeniyeti

Hint medeniyetinde, matematikçiler sıfırı ilk defa kullanmıştır. Fakat sıfırı sayı olarak kabul etmemişlerdir. Sayı sistemindeki bu erken tarihli gelişme, aritmetiğin gelişim hızını etkilemiştir.

Çin Medeniyeti

Çinliler; barut, pusula, kâğıt ve matbaayı icat etmiştir. Galileo'dan (Galilo) önce güneş lekeleri konusunda bilgi vermiştir. Günümüzde de kullanılan geleneksel tıbbın tedavi yöntemleri olan masaj ve akupunkturu kullanmışlardır.

Harita 2.2
İlk Çağ'da İran, Hint ve Çin medeniyetleri

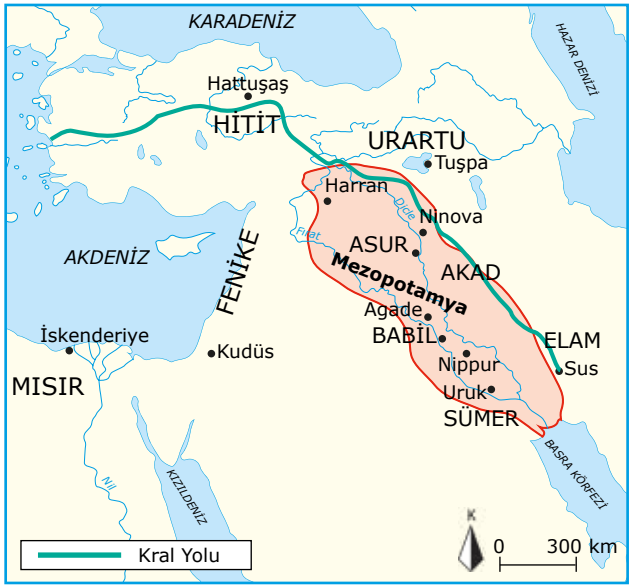

Harita 2.3
İlk Çağ'da Mezopotamya medeniyetleri

Mezopotamya Medeniyetleri

Ulaşım, mimarlık, madencilik, çömlekçilik, dokumacılık, çiftçilik ve kanal yapımında gelişmişlerdir. Mezopotamya medeniyetleri (Harita 2.3) aritmetik işlemlerde çarpım tablosunu kullanmış ve dört işlem yapmıştır. Alan ölçümleri ve su kanalları açmak için geometriden yararlanmışlardır. Dairenin alanını, silindirin hacmini bulmuş ve "pi" sayısı için 3,125 değerini belirlemişlerdir. Çemberi 360 dereceye bölmüşlerdir. Mezopotamya'da astronomi gelişmiş, Ay ve Güneş tutulmaları hesaplanmış ve takvim icat edilmiştir. Bir saat 60 dakikaya, bir dakika da 60 saniyeye bölünmüştür. Bir hafta 7 gün kabul edilmiştir.

Sümerler, MÖ 3200'de çivi yazısını bulmuştur. Sümerler, "Ziggurat" adı verilen tapınaklar inşa etmiştir. Bu tapınaklarda gözlem yaparak gök biliminde bilimsel gözlem yöntemini keşfetmiş, bilgileri tablolaştırmış ve astronomi alanında ilerlemişlerdir. Takvimlerini ay yılı esasına göre hazırlamış, ay ve güneş tutulmalarını hesaplamış; Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi gezegenleri tespit etmiştir. Sümer Kralı Urkagina, MÖ 2375'te tarihte bilinen ilk yazılı kanunları çıkarmıştır.

Babiller; mimaride gelişmiş, Babil Kulesi, Babil'in Asma Bahçeleri gibi eserler inşa etmişlerdir. Kral Hammurabi tarafından Hammurabi Kanunları hazırlanmıştır.

Asurlular ise kara kolonileri kurmuş ve yaptıkları ticaret yolları sayesinde Anadolu'yla güçlü bir ticaret bağı oluşturmuştur. Bu ticaret faaliyetleriyle Asurlular, Sümerlerden öğrendikleri yazıyı Anadolu'ya getirmiş ve burada tarih çağlarının başlamasını sağlamışlardır. Asurlu tüccarlar, başta Kaniş (Kültepe) olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde pazarlar kurmuştur.

Yunan Medeniyeti

Yunan kentlerinde yapılan seçimler, cumhuriyet ve demokrasinin ilk izleri kabul edilir. Başta Aristoteles (Aristo) olmak üzere Yunan bilginleri, bitkilere ve hayvanlara ilişkin bilimsel bilgileri derleyerek botanik ve zooloji alanlarının temellerini atmıştır. Miletli Thales (Tales) ve Pythagoras (Pisagor); matematik, astronomi ve felsefe alanında önemli çalışmalar yapmıştır.

Harita 2.4
Yunan, Anadolu, Mısır ve Doğu Akdeniz medeniyetleri

Mısır Medeniyeti

Nil Nehri etrafında ortaya çıkan Mısır medeniyeti, İlk Çağ'daki en büyük medeniyetlerden biridir. Mısırlılar; hacim ve alan ölçmeyi hesaplamış, piramit adı verilen anıt mezarlar (Görsel 2.20) yapmışlardır. Mimari, astronomi, matematik ve tıp alanında ilerlemişlerdir. Mısırlılar; güneş takvimini kullanmış, yılı 365 gün olarak hesaplamış ve bir günü 24 saate bölmüşlerdir.

Görsel 2.20
Giza Piramitleri (Mısır)

Anadolu Medeniyetleri

Hititler, Pankuş adında bir meclis oluşturmuştur. Hititlerde "Tavananna" denilen kraliçe yönetimde söz sahibi olmuştur. Hitit Hukuku'nda; evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara yer verilmiştir. Hititler, gelişmiş hukuk kurallarıyla kadın haklarına kanunlarında yer vermiştir. "Anal" denilen yıllıklar tutmuşlardır.

Lidyalılar, insanlık tarihinde ilk kez madenî parayı (sikke) basmışlardır.

Frigler, özellikle tarım alanında ve dokumacılıkta gelişmişlerdir. Tapates adı verilen halı ve kilimleri dokumuşlardır.

İyonyalıların en önemli şehirleri Efes ve Milet'tir. İyonyalılar, özgür düşüncenin ve pozitif bilimlerin öncüsü olmaları yönüyle önem taşırlar.

Urartular ise taş işçiliğinde gelişmiştir. Van Kalesi, su kanalları, su bentleri ve mezar odaları inşa etmiştir. Urartular, maden işleme sanatında ilerleme kaydetmiştir.

Doğu Akdeniz Medeniyeti

Fenikeliler, kolonicilik faaliyetleriyle Akdeniz havzasında ticari ve ekonomik etkileşimi geliştirmiştir. Akdeniz'in ilk uzman gemicileri ve tüccarları olan Fenikeliler, ticari faaliyetleri sayesinde çivi yazısı ve hiyeroglifin yerine Fenike alfabesini icat etmiştir. Fenike alfabesini Yunanlılar ve Romalılar geliştirerek bugünkü Latin alfabesi oluşturulmuştur.

İbraniler tarihte ilk kez tek tanrılı semavi din inancını (Musevilik) benimsemiştir (Harita 2.4).

Harita 2.5
İlk Çağ'da medeniyet havzaları

Haritada verilen medeniyet havzalarının oluşumu ile coğrafya, iklim ve su kaynakları arasındaki ilişkiyi açıklayınız?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

SIRA SİZDE

2.4. İNSAN VE GÖÇ

Geçmişten günümüze insanın günlük yaşamını kolaylaştıran gelişmeler neler olabilir?

TARTIŞALIM

İnsanlığın yeryüzündeki serüveninde toplumların sosyal ve ekonomik aşamaları; avcılık-toplayıcılık, çobanlık, tarım ve yerleşik hayat şeklinde sıralanabilir. Bu aşamalarda tarımın öğrenilmesiyle başlayan süreç, insanlık için önemlidir. Güneş, su ve ekilebilir araziler açısından elverişli bölgelerde yaşayan bu dönem toplumları, doğal çevrelerinden daha fazla yararlanabilecekleri bilgi ve tecrübeye ulaşmıştır. Bu birikime ulaşan insanları yeni kaynaklara yönlendiren sebeplerden birisi de nüfus artışıdır. Doğal çevresini keşfedemeyen ve sınırlı bir alanda yaşayan insanlar, artan nüfusun beslenme ihtiyacını karşılamak için yeni arayışlara girmişlerdir. Bunun sonucunda toprağı işlemeyi keşfetmişler ve hayvanları evcilleştirmişlerdir.

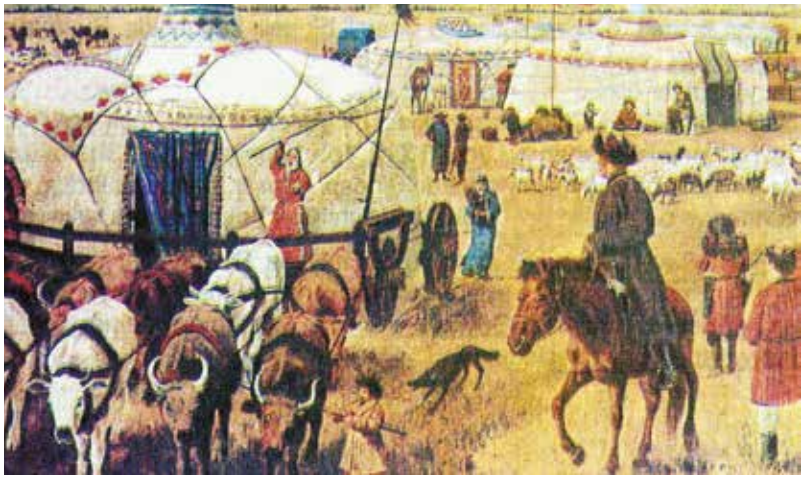

Görsel 2.21
Konar-göçerlerin yaşam alanı

İnsanlar, yerleşik hayata geçtikten sonra beslenmek için av hayvanlarını izlemeyi ve yer değiştirmeyi bırakmıştır. Bu süreçte konar-göçer yaşamı (Görsel 2.21) devam ettiren toplumlar olsa da yerleşik toplumlar karşısında giderek sayıları azalmaya başlamıştır.

Göçebeler ve Yerleşikler

En eski çağlardan, yani insanoğlu besinini sağlamak için toprağa bağlandığından beri göçebe ve yerleşikler hep karşı karşıya gelmiştir. Her şey onları ayırır ve birbirlerini küçümsemelerine neden olur. Çiftçiler için önemli olan küçük bir kasaba, bacası tüten bir kulübe, tohum atarken sabanın ardında bıraktığı iz, bir verdiğinde beş ya da on katıyla geri dönen mucizevi tohumdur. Göçebelerse uçsuz bucaksız diyarları, özgürlüğü ve onlara hayat veren sürüleri yeğlerlerdi. Göçebeler kaçacak yeri ve yolu olmayan çiftçilere bir anda sel gibi baskın yapar ve ganimetleri topladıktan sonra geldikleri gibi hızla çekip giderler. Hiç olmazsa yalnızca kendilerine yakın yerlerde bulunanlara saldırmakla yetinseler ama hayır tam aksine yerleşim yerlerine yakın yerleşik kavimlere saldırmayıp onları gözetip korurlar; belki iyi tanıdıklarından, belki de ihtiyaçları olduğundan, bilemiyoruz.

Roux, 2006, s.37-38'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Konar-göçerler ile yerleşik toplumların karşılıklı ilişkileri hakkında neler söylenebilir?

Toplulukların Yeni Coğrafyalara Hareketleri

Geçmişten günümüze insanoğlu, zorunluluk nedeniyle veya istediği yaşam koşullarına ulaşmak için yaşadığı yerleşim yerlerinden ayrılarak yeni yerler bulma gayreti göstermiştir. Tarihin her döneminde yaşanan ve toplumsal hayatın her aşamasında görülen bu göç hareketleri, insanlık tarihinin seyrini derinden etkilemiştir.

Zaman içerisinde artan veya azalan bir seyir takip eden göçlerin gerçekleşme nedenleri farklılık göstermektedir. Yerleşim yerleri ve iklimdeki değişikliklere bağlı geçim sıkıntısının yaşanmaya başlanması, politik değişiklikler gibi gelişmeler; göçlerin siyasi, ekonomik ve coğrafi nedenlerini oluşturur.

Görsel 2.22
Ege Göçleri (Tablo)

Ege Göçleri, "Deniz Kavimleri Hareketi" olarak da ifade edilmiş, MÖ XIII. yüzyıl sonları ile MÖ XII. yüzyıl başlarında iki aşamada yaşanmıştır. Göçleri gerçekleştiren toplumlar genellikle Ege ve Akdeniz'deki adalardan geldiği için tarihçiler bu göçlere Ege Göçleri ismini vermiştir (Görsel 2.22).

Ege Göçleri ilk olarak Yunanistan'dan başlamıştır. Yunanistan'ın dağlık bir coğrafyaya sahip olması, tarım alanlarının yetersizliği, nüfus artışı ve kıtlığın yaşanması bu göçlerin nedenlerindendir. Ayrıca Doğu Avrupa ve Balkanlardan güneye inen Dorlar, Akalar gibi kavimler Yunanistan'daki kavimlerin doğuya doğru sürüklemesinde etkili olmuştur. Mısır'a kadar uzanan Ege Göçleri sonucunda Mısır Devleti, verdiği güçlü mücadele ile kendisini korurken Anadolu'daki Hitit Devleti yıkılmıştır.

Türklerin Ana Yurttan Göçleri

Türk toplulukları, çeşitli nedenlerle yaşadıkları bölgeleri kitleler hâlinde terk etmiş, çok uzun mesafeler katederek başka coğrafyalara göç etmiştir. Göçlerin siyasi ve ekonomik olmak üzere iki temel sebebi vardır. Ekonomik sebepler; nüfusun artması nedeniyle otlakların yetersiz kalması, kuraklık veya ağır kış şartları yüzünden kıtlık yaşanmasıdır. Siyasi sebepler ise Türk boyları arasındaki mücadeleler, Çin ve Moğol baskısıyla boyların yerlerini terk edip başka bölgelere gitmesidir. Yeni ülkeler elde etme arzusu ve yeni vatanlar kurma fikri de Türk göçlerinin sebepleri arasında sayılabilir. Dolayısıyla Türk toplulukları, sosyal yapısı gereği taşıdığı toplumsal dayanışma ve dinamizm sayesinde zaman zaman Orta Asya'daki yurtlarını terk etmiştir.

Tablo 2.1: Orta Asya'dan Türk Göçleri (Kafesoğlu,1997, s.54-55'ten düzenlenmiştir.)

Göç eden Türk topluluğu	Göçün tarihi veya dönemi	Gittikleri coğrafya	Neden göç ettiler?
Hunlar	I. yüzyıl sonları ve II. yüzyıl ortaları	Orhun bölgesinden Güney Kazakistan bozkırlarına, Türkistan'a	• Ekonomik sıkıntı yani ana yurt topraklarının geçim bakımından yetersiz kalması, • Kuraklık, nüfus artışı ve otlak darlığı • Sınırlı bir tarım ve sadece hayvan yetiştirilebilmesi • Türk boyları arasındaki mücadeleler • Türklerin dış baskılara maruz kalmaları (Çin ve Moğol) • Başka milletlerin egemenliğini kabul etme yerine bağımsız yaşama isteği • Türklerdeki fetih arzusu ve Türk cihan hâkimiyeti ideali
Ak Hunlar-Eftalitler	350'ler	Afganistan ve Kuzey Hindistan'a	
Hunlar	375 ve sonraki yıllar	Güney Kazakistan ve Türkistan'dan Avrupa'ya	
Ogurlar	461-465 yılları	Güneybatı Sibirya'dan Güney Rusya'ya	
Sabarlar	V. yüzyıl ikinci yarısı	Aral Gölü'nün kuzeyinden Kafkaslara	
Avarlar	VI. yüzyıl ortaları	Batı Türkistan'dan Orta Avrupa'ya	
Bulgarlar	668'den sonraki yıllar	Karadeniz kuzeyinden Balkanlara ve Volga Nehri kıyılarına	
Macarlar	830'dan sonra	Kafkasların kuzeyinden Orta Avrupa'ya	
Uygurlar	840'ı takip eden yıllar	Orhun Nehri bölgesinden İç Asya'ya	
Peçenek, Kuman (Kıpçak) ve Uzlar	IX ve XI. yüzyıl	Hazar Denizi'nin kuzeyinden Doğu Avrupa ve Balkanlara	
Oğuzlar	X ve XI. yüzyıl	Orhun bölgesinden Seyhun Nehri kenarlarına ve Maveraünnehir üzerinden İran'a ve Anadolu'ya	

Harita 2.6
Orta Asya'dan Türk göçleri

Orta Asya Türk göçlerinin, Türk ve dünya tarihine olan etkileri neler olabilir (Tablo 2.1 ve Harita 2.6)?

TARTIŞALIM

İklim ve Göçler

İklim değişikliği; sıcaklıkların, ani hava olaylarının sıklığının ve şiddetinin artması, buzulların erimesi, deniz seviyesinin yükselmesi gibi birçok değişimi beraberinde getirmektedir (Görsel 2.23). Bu durum dünyanın birçok bölgesinde insanları yerinden ederek göçe zorlamakta; ekosistemi, biyolojik çeşitliliği, insan sağlığını, tarım ve gıda güvenliğini tehdit etmektedir. Çok farklı iklim dönemlerinden geçen dünyada, tarih boyunca değişiklikler yaşanmıştır. Son 400.000 yılda dünya iklimi, buzul çağları ve sıcak dönemlerden oluşan periyodik bir döngü sergilemiştir. Örneğin 17. yüzyılda yaşanan Küçük Buz Çağı bunlardan sadece biridir. Doğal iklim değişikliği olarak adlandırabileceğimiz bu iklim değişimlerini, antropojenik (insan kaynaklı) iklim değişikliğinden ayırmak gereklidir. Sanayi Devrimi'yle birlikte büyük bir hızla artan endüstrileşme faaliyetlerine bağlı fosil yakıt kullanımı, kentleşme, ormansızlaşma, hatalı arazi kullanımı gibi gelişmeler sonucunda küresel iklim değişikliği ortaya çıkmıştır. Küresel iklim değişikliği insan kaynaklı en büyük tehditlerden biridir. Günümüzde, her sene ortalama 21,5 milyon insan iklim ile ilgili tehlikeler nedeniyle yerinden olmaktadır.

Görsel 2.23
İklim değişikliği (Temsili)

Yeni yayınlanan bir rapor, küresel ısınmanın mevcut seyrinde, dünyanın üçüncü kutbu olarak bilinen Hindi Kuş Himalaya bölgesindeki buzulların üçte ikisinin 2100 yılına kadar eriyeceğini; ısınma 1,5 santigrat derece ile sınırlandırılsa bile buzulların %36'sının eriyip kaybolacağını ortaya koymaktadır. Raporda önce sel baskınları ardından kuraklığın görüleceği ifade edilmektedir. Kuşkusuz bu durum salgın hastalıklar, açlıklar, savaşlar ve çok büyük göçler anlamına gelmektedir.

Ilık Bilben, 2019, 335-355'ten düzenlenmiştir.

İklim değişiklikleri ve günümüzde yaşanan göçler arasındaki ilişkiyi açıklayınız?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

SIRA SİZDE

İlk Çağ'ın Tüccar Toplulukları

Asurlar, MÖ II. binin başlarından MÖ 612'de yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür. Mezopotamya'nın doğal kaynaklardan yoksun olması Asurların politikalarında ticareti ön plana çıkarmıştır. Asurlu tüccarlar, başta Kaniş (Kültepe) olmak üzere Anadolu'nun pek çok yerinde ticaret merkezleri kurmuştur. Öyle ki Asurların iki yüzyıl kadar Anadolu'da sürdürdükleri ticari faaliyetler, Koloni Devri (MÖ 1950-1750) olarak isimlendirilir. Hâkimiyet alanlarını zamanla Doğu Anadolu, Güney Doğu Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'a kadar genişletmişlerdir.

Fenikeliler, MÖ XII. yüzyılda siyasi bir güç olarak ortaya çıkmış ve MÖ II. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Doğu Akdeniz sahil şeridinde genel olarak denizcilik ve deniz ticareti ile uğraşmışlardır. Bu denizci kavim, gemilerin inşası amacıyla gerekli keresteleri temin etmek için gelişmiş bir ormancılık faaliyeti de yürütmüştür. Doğu Akdeniz'de çok iyi bir ticaret ağı kurmuş olan Fenikeliler, Batı Akdeniz'de de ticaret kolonileri kurmayı başarmıştır. Zamanla Mısır, Kıbrıs, Girit ve Rodos dışında Sicilya, Sardunya ve İspanya'ya kadar uzanan birçok yerde ticaret kolonileri kuran Fenikeliler, bu sayede dünya deniz ticaretini kontrol etmeyi başarmıştır.

Harita 2.7
İlk Çağ'ın tüccar toplulukları

Lidyalılar, MÖ VII. yüzyılda Gediz ve Küçük Menderes vadileri merkez olmak üzere Kral Giges zamanında bağımsız bir devlet hâline gelmiştir. Lidyalılar, zengin maden yatakları ve verimli toprakları ile öne çıkmıştır. Madencilik, tarım ve hayvancılığın yanında başkenti Sard; altın madeni ve kuyumculuk sanatı ile tanınmıştır. Lidyalıların, insanlık tarihinde ilk kez madenî parayı (sikke), ücretli askerlerinin maaşlarını ödemek için icat ettikleri tahmin edilmektedir. Lidyalılar, bu icatla dünya ticaretinde yeni bir atılımı başlatmıştır. Aristotales'in deyimiyle değiş tokuşun zorunlu gerekliliğinden para ortaya çıkmış bir başka kazanç becerisi olan ticaret işi oluşmuştur.

Soğdlar, İslam öncesi Orta Asya tarihinde, merkezi Semerkant olmak üzere birçok şehir devletinden oluşurdu. V. yüzyılın ortasında Eftalitlerin (Ak Hunlar) ve 558 yılında Kök Türklerin hâkimiyetine giren Soğd bölgesi, özellikle Kök Türk zamanında Orta Asya'nın ekonomik, siyasi ve kültürel merkezi oldu. Soğdlu tüccarlar Kök Türk koruması altındaki Çin'den İtalya'ya kadar uzanan İpek Yolu üzerindeki ticareti kontrol etti. İslam öncesinde olduğu gibi İslami dönemde de Soğdlar, İpek Yolu üzerinde etkin rol oynamayı sürdürdü (Harita 2.7).

2.5. KABİLEDEN DEVLETE

TARTIŞALIM

İnsanların birlikte yaşama gereksinimleri hangi kurumları mecburi hâle getirmiş olabilir?

"Devlet; en üstün hayır, en yüksek kemal ve en yüksek saadete kendisi ile ulaşılan, kendi kendine yeten bir birliktir."

Farabi

İlk insanlar avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını devam ettirdikleri için besinin peşinden giderdi. İnsanoğlu tarımla birlikte yerleşik hayata geçince üretime başladı (Görsel 2.24). Ürettiği ürünleri saklayarak kuraklık dönemlerini daha rahat atlatan insanlar, ürünlerinin fazlalarını satarak ticari faaliyetlerde bulundu. Diğer taraftan tarımın ortaya çıkışı, toplumların siyasi organizasyonlarında değişime yol açtı. İlk tarım toplumlarında ekonomik ve sosyal organizasyonun temel birimi 10-50 aileden oluşan topluluklardı. Avcı ve toplayıcı topluluklara göre hayat standartları biraz daha iyileşen bu yerleşimler, zamanla büyüyerek kabile konfederasyonlarını oluşturdu.

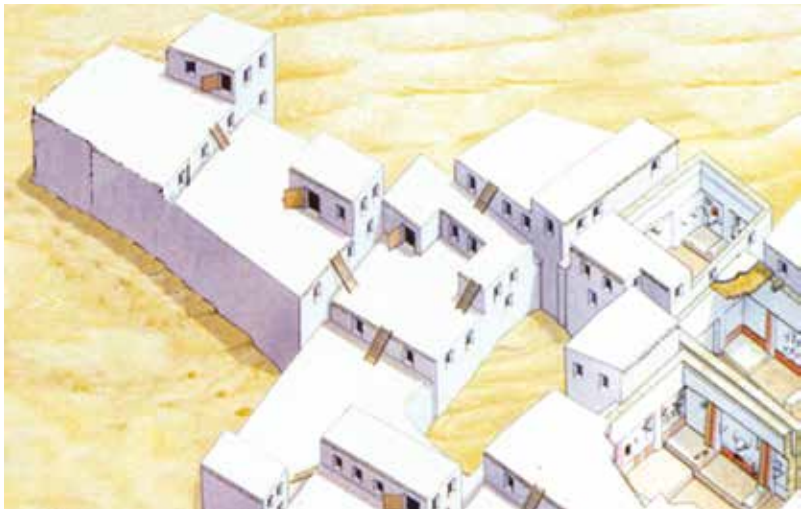

Görsel 2.24
İlk yerleşim yerleri (İllüstrasyon)

ARAŞTIRALIM

Günümüzde kabile anlayışına sahip topluluklar dünyanın hangi bölgelerinde yaşamaktadır? Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız.

Kabile, aynı atadan gelen ve birbirine kan bağıyla bağlı bulunan büyük insan topluluğuna verilen isimdir. Çağlar içinde sayıları milyonlara ulaşan kabilelerin varlığından söz edilse de kabile organizasyonları genelde sayıları binlerle ifade edilen topluluklardır. Büyük devletler ve imparatorluklar kurulduktan sonra bile kabile konfederasyonları varlıklarını büyük oranda sürdürdü. Örneğin Anadolu medeniyetlerinden Urartular, Hititler, Frigler ve Lidyalılar; Mezopotamya'da Sümer, Babil ve Akadlar kabile konfederasyonlarının bir araya gelmesiyle oluşmuştur.

Coğrafya veya iklimin hayat tarzlarını şekillendirmesiyle köyler ve kabile konfederasyonları zamanla şehir devletlerini meydana getirmiştir. İlk Çağ medeniyet havzalarına bakıldığında Mısır'da "nom", Sümerlerde "site", İyon ve Dorlarda "polis" adı verilen şehir devletleri kurulmuştur.

İlk Siyasi Yönetim Biçimleri

Antik medeniyetlerdeki kabileler veya şehir devletlerinin (Görsel 2.25) başlarında kral veya feodal yöneticiler vardır. Bu yöneticiler merkezdeki büyük krala bağlıdır. Büyük kral; güçlü ve dirayetli bir kişiyse merkezî bir devlet yapısı oluşmuş, güçsüzse kabileler merkezden bağımsız hareket edebilmiştir. İlk Çağ'da bazı güçlü kralların kendi ülkeleri dışındaki yerleri ele geçirdiği ve farklı milletleri yönetimleri altına alarak imparatorluklar kurduğu da olmuştur.

Görsel 2.25
Şehir devleti
(İllüstrasyon)

Madenleri işlemeye başlamayan insanlar, taşa göre daha dayanıklı, sivri ve kesici silahlar yapmaya başlamıştır. At evcilleştirilmiş ve at arabası yapılmıştır. Zamanla bunları komşu devletlere üstünlük sağlamak adına savaş meydanlarında kullanan devletler, ordularının gücü nispetinde büyük topraklara hükmetmiştir. Bu devletler, farklı ırkları, milletleri ve kültürleri yönetimleri altında birleştirerek imparatorluk görünümü kazanmıştır.

İmparatorluk

- Topraklarında oturan çeşitli milletleri egemenliği altında toplayan devlet biçimi,
- İçerisinde çeşitli unsurları (din, etnik köken, dil vb.) barındıran devlet modeli,
- Tarihsel olarak kültürel, etnik, ekonomik ve toplumsal açıdan çeşitlilik arz eden farklı halkları bünyesinde toplayan büyük, politik ve bölgesel gövde olarak tanımlanabilir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kurak bir iklime sahip olan Mezopotamya, sulama kanalları aracılığıyla tarımın yapıldığı fakat hayvancılığın yapılabileceği alanların sınırlı olduğu bir coğrafyadır. Bunun yanında maden, kereste, taş gibi doğal kaynakların bölgeden uzak olması, medeniyetin gelişmesi için büyük bir eksikliktir. Ancak bütün bu eksiklikler toplumun daha iyi organize olmasını sağlamıştır. Bunun sonucunda Sümerlerde site olarak bilinen şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Akad İmparatorluğu'nu kuran ve Mezopotamya'nın tümünü yönetim altında birleştiren Kral Sargon olmuştur. Ön Asya'nın dört bir yanına seferler düzenleyen Sargon, dünyanın bilinen ilk imparatorluğunu kurmuştur. Babil Devleti benzer bir yapıda olsa da iktidarı ele geçiren güçlü krallar merkezî otoriteyi daha da güçlendirmiştir. Bir diğer Mezopotamya medeniyeti olan Asurlular ise istilacı bir yapıya sahiptir. Mezopotamya dışında pek çok yeri yönetimine alarak imparatorluk görünümüne kavuşmuştur.

Yönetim biçimleri ile ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Görsel 2.26
Atina Şehir Devleti
(Leo von Klenze, "Atina'daki Akropolis ve Areus Pagus'un Yeniden İnşası", 1846)

Görsel 2.27
Atina Eklesia Meclisi
(İllüstrasyon, Louis Loeb)

Görsel 2.28
Tiran (Büst)

Yunan medeniyetinin ortaya çıktığı coğrafya, dar bir sahil şeridine sahip olup yüksek dağlarla birbirinden ayrılmıştır. Bu nedenle Yunan coğrafyasında merkezî devletler kurulamamış, polis adı verilen şehir devletleri ortaya çıkmıştır. Atina ve Sparta gibi polisler arasında bitmek bilmeyen mücadeleler yaşanmıştır. (Görsel 2.26) Bu mücadelelerde ayakta kalabilmek için şehir devletlerinin ordularını güçlendirme çabaları, geniş kesimlerin siyasal haklar elde etmesinde ve siyasi yapının demokratik bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Bu doğrultuda şehir devletlerinde kralın hak ve yetkileri meclisler tarafından kısıtlanmıştır (Görsel 2.27). Buna karşın meclislerin yetkileri artmıştır. Artık saltanat olmaktan çıkan krallık, belirli bir sınıf tarafından seçilmeye başlamıştır. Böylece soylular, iktidarı ele geçirerek aristokratik yönetim anlayışını kabul ettirmiştir.

Aristokratlar arasından belli bir zümrenin, krallığı yönetme hakkının kendilerinde olduğunu iddia etmesi ve yöneticilerin sadece o gruptan seçilmesi oligarşi denilen yönetim anlayışını doğurmuştur. İlk Çağ Yunan kentlerindeki bu seçim, cumhuriyet ve demokrasi anlayışının ilk izleridir. Ancak seçimlerde sadece belli kişiler aday olabilmiş ve halkın tamamı değil sadece soylular oy kullanmıştır.

Yunan medeniyeti içinde daha sonraki dönemlerde, soyluluğa dayalı ayrıcalıklı sınıf olan aristokratlara veya halka karşı zaman zaman güç kullanarak yönetimi ele geçiren kişiler olmuştur. Bu kişilere "tiran" bunların yönetimine de "tiranlık" denmiştir (Görsel 2.28).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Siyasal ve ekonomik güç ile devlet yönetiminin soyluların elinde bulunduğu yönetim şekli **Aristokrasi**'dir. Milletin, egemenliği elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği vekiller aracılığıyla kullandığı yönetim biçimi **Cumhuriyet'**tir. **Demokrasi** ise siyasal denetimin doğrudan doğruya halkın ya da halkın özgürce seçtiği temsilcilerin elinde bulunduğu, tüm yurttaşların eşit sayıldığı siyasi düzendir.

İlk Çağ'da Persler; İran, Anadolu, Mezopotamya, Mısır ve hatta Yunanistan'ın bazı bölgelerini içine alan büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. (Harita 2.8) Bu kadar geniş toprakları yönetmek için de Satraplık denilen eyalet sistemini oluşturmuşlardı. Bu sistemde ülke eyaletlere ayrılmış ve eyaletler Satrap adı verilen idareciler tarafından yönetilmişti. Satraplar merkezden gönderilen memurlar tarafından denetlenmişti. Ayrıca merkezî otoriteyi güçlendirmek ve eyaletler arasında iletişim kurmak amacıyla Persler, gelişmiş bir posta teşkilatı kurmuşlardı.

Harita 2.8
Pers İmparatorluğu

Makedon Krallığı'nın başına geçtikten sonra Anadolu'yu, sonra da Pers İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçiren İskender, Hindistan'ın Pencap havzasına kadar ilerledi. Pers Seferi ile Yunanlar, kalabalık kitleler hâlinde Doğu ülkelerine göç ederek bir yandan kendi kültür ve uygarlıklarını bu ülkelere yaydı diğer yandan da Doğu'nun yüksek kültüründen etkilendi. Bu etkileşim sonucunda Yunan kültürü ile Anadolu, Mısır, Pers ve diğer kültürler birbiriyle kaynaşmıştır. Bu sayede Doğu ve Batı kültürlerinin sentezi olan Helenizm adında yeni bir kültür ortaya çıkmıştır. Helenizm, Asya ve Avrupa'da kurulacak imparatorlukları etkilemiştir (Harita 2.9). İskender'in Perslerden alıp uyguladığı yönetim sistemi de Roma İmparatorluğu'na örnek olmuştur. Satraplık idaresini değiştiren ve geliştiren Roma, eyalet sistemini uygulamıştır.

Harita 2.9
İskender İmparatorluğu

MÖ VIII. yüzyılda bugünkü İtalya'da kurulan Roma İmparatorluğu, İskender'in egemen olduğu Akdeniz havzasına hükmetmiştir (Harita 2.10). Roma İmparatorluğu'nda sırasıyla krallık, cumhuriyet ve imparatorluk dönemleri yaşanmıştır. Krallık ve cumhuriyet dönemlerinde yönetim, aristokratların kontrolünde olmuştur. Roma'da kraldan sonra etkin bir danışma kurulu olan senatoya soylular girebilmiştir. Roma toplumu; patriciler, plepler ve köleler olmak üzere üç sınıfa ayrılmıştı. Senatoda görev yapan soylu sınıfa patrici, Roma'ya sonradan gelip yerleşenlere de plep adı verilirdi. Köleler ise Roma'nın işgali altındaki ülkelerden getirilmiş, patricilerin evlerinde hizmetçilik ya da uşaklık yapan tarlalarda işçi olarak çalışan sınıftı.

Harita 2.10
Roma İmparatorluğu

Büyük İskender'in biyografisi için karekodu okutunuz.

İlk Devletlerde Sosyo-ekonomik Hayat ve Ordu

Medeniyetlerin sosyo-ekonomik yaşam ve askerî yapılarında coğrafya belirleyici bir unsurdur. Tarihî çağların başladığı yer olan Mezopotamya'da ekonomik hayatın temeli tarımdı. Sümerler, kuraklık ihtimaline karşı ürünleri depolamak ve dağıtmak amacıyla tapınakları depo olarak kullandı. Bu ürünleri kayıt altına almak için kullanılan semboller sayesinde çivi yazısı icat edildi.

Mezopotamya'da medeniyetin gelişimi yazının bulunmasıyla hız kazandı. İhtiyaçları karşılamak adına yapılan uzak mesafeli ticaret, bölge ekonomisi için hayati bir rol oynuyordu. Bu ticari faaliyetler, Mezopotamya medeniyetinin başka bölgelere yayılmasına da yardımcı oldu.

Mezopotamya'da toplum; soylular, din adamları, köleler gibi sınıflara ayrılmıştır. Halkın çoğunluğunu tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçiler oluşturmuştur. Toplumda marangozlar, yazıcılar, çömlekçiler, mimarlar, duvarcılar gibi zanaatkârlar ve zengin tüccarlar vardır. Günümüz modern yaşamında hâlâ önemli olan ulaşım, mimarlık, madenlerin işlenmesi, çömlekçilik, dokumacılık, çiftçilik, kanal yapımı gibi pek çok medeniyet unsurunun temeli, Mezopotamya'da atılmıştır. Ayrıca günümüzde de kullanılan çömlekçi çarkı, MÖ 4.500'lerde Sümerler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Görsel 2.29).

Görsel 2.29
Çömlekçi çarkı heykeli (Sümerler)
(Chicago Oriental Müzesi)

Batı Anadolu'da zengin tarım alanlarına ve maden yataklarına sahip olan Lidyalılar, Kral Yolu'nu kullanarak ticarette gelişmiş ve büyük bir refaha kavuşmuştur. Friglerin temel geçim kaynağı ise tarım ve hayvancılıktır. Tarım, başta hukuk olmak üzere Frig toplumunda hayatın her alanını etkilemiştir. Dokumacılıkta da gelişen Friglerden günümüze kalan tekstil parçaları vardır.

İlk Çağ'da, Yunan coğrafyasında kurulan polisler, dağlık arazi nedeniyle yeterli hububatı üretememiştir. Bazı şehirler bu sorunu çevre bölgelerin kolonizasyonu yoluyla çözmeye çalışmıştır. Bu şehir devletleri gıda ihtiyaçlarını karşılamış ve ticari alanda da gelişme göstermiştir. Yunanlar; zeytinyağı, şarap ve imal ettikleri malların ihracına karşılık buğday ve hammadde ithal etmiştir. Coğrafi yapısı nedeniyle Yunan Yarımadası'nda merkezî bir devlet kurmak çok zor olmuştur. Bu yüzden bu coğrafyada Atina, Sparta gibi şehir devletleri kurulmuştur.

İskender, Doğu Seferi'ni Pers İmparatorluğu'na ait ticaret yollarını ele geçirmek amacıyla düzenlemiştir. 13 yıl gibi kısa bir sürede Makedonya'dan Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada hüküm süren İskender, bu topraklarda ya kendi adına şehirler kurmuş ya da var olan şehirleri yeniden düzenlemiştir. Bunların başında Mısır'daki İskenderiye şehri gelmektedir. Ayrıca İskender, Perslerin oluşturduğu yol ağlarını geliştirerek ticarete ve ulaşıma önem vermiştir.

Roma İmparatorluğu kurulduğu coğrafya gereği deniz ticaretine ve kolonizasyon faaliyetlerine yönelmiştir. Şehir devletleri şeklinde ortaya çıkan Roma, Yunan şehir devletlerinden farklı olarak yayılmacı bir politika izlemiştir. İlk Çağ'da askerî zaferlerle geniş bir alana yayılan Roma İmparatorluğu elde ettiği ganimet, vergi ve insan gücü sayesinde maddi imkânlara ulaşmıştır. Ayrıca imparatorluğun yükselişinde, hâkimiyeti altına aldığı bölgelerde düzenli yol ağları kurmaları ve bu yolları güvenli hâle getirmeleri de etkili olmuştur. Roma İmparatorluğu gelirlerinin önemli bir kısmını kolonizasyon faaliyetlerinden sağlamıştır. Romalı tüccarlar, Akdeniz ve Batı Avrupa'daki Roma topraklarında oluşan barış ortamından faydalanarak uzun mesafeli ticaret yapmıştır.

Görsel 2.30
Nil havzası

Nil Nehri etrafında verimli ovaların oluşması, Mısır'ın temel geçim kaynağının tarım olmasını sağlamıştır (Görsel 2.30). Mezopotamya'da topraklar özel mülkiyet iken tüm toprakların firavunlara ait olduğu Mısır'da toprakları kullananlar kiracıdır. Üretim; devlet tarafından planlanmış, vergiler ve kiralar ekili topraklardan düzenli olarak Firavun adına toplanmıştır. Ticaretin; Firavun'un adamlarının denetiminde olması, Mezopotamya'da olduğu gibi bağımsız ve zengin bir tüccar sınıfının doğmasını engellemiştir.

Nil'in sularının taşması sonucu tarlaların sınırları birbirine karışmış ve bu tarlaları ayırmak için Mısır'da geometri ilmi gelişmiştir. Mısırlılar, yine bu taşkınların zamanını tespit etmek amacıyla güneş yılını hesaplamıştır. Ölümden sonraki yaşama inandıkları için ölülerini mumyalamışlardır. Böylelikle insan vücudunu tanıyarak tıp ve eczacılıkta gelişmişlerdir (Görsel 2.31). Tanrı-kral anlayışına bağlı olarak firavunlar için piramit adı verilen anıt mezarlar yapılmıştır.

Görsel 2.31
Mumya (Mısır medeniyeti)

İlk Çağ medeniyetlerinde yöneticilerde soy kavramı da önemliydi. Örneğin Asurlarda bir kral zorla başa geçse bile kendinden önceki krallarla bir akrabalık bağı kurma gayreti içinde olurdu. Mezopotamya'da Sümerler, Babiller ve Asurlar dönem dönem siyasi güçlerini kaybetmiş fakat aradan birkaç yüzyıl geçtikten sonra

yeniden kurulmuş ve güçlenmişlerdir. Siyasi güçlerin yeniden kazanılma durumu Mezopotamya'da Ur, İssin, Babil, Kassit, Kalde gibi sülalelerin soy dayanışmasının bir sonucudur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ülkeleri dışında ele geçirilen toprakları kendilerine bağlayarak bazen de kendi vatandaşlarını o bölgeye yerleştirerek genellikle ticari faaliyetlerde kullanmak amacıyla oluşturulan idarelere koloni denir. Bu kolonilerin devletin idaresinde aktif olarak kullanılmasına da kolonicilik denir.

Devletin caydırıcı bir güç olarak silahlı kuvvetlere ihtiyaç duyması ile birlikte ordu kavramı ortaya çıkmıştır. Ordu, devlet olgusunun ortaya çıkması ile beraber de egemenliğin maddi kaynakları içerisinde yerini almıştır. İlk Çağ'da yaşamış devletler, oluşturdukları medeniyeti ve sahip oldukları toprakları korumak adına askerî güce önem vermişlerdir. Devletler ekonomik ve siyasi çıkarlarını koruyabilmek için başka devletlerle savaşmak zorunda kalmıştır. Örneğin silahlı güce önem veren Mısır Krallığı, ülkesini genişleterek kendi coğrafyası dışındaki topraklar için savaşmıştır. MÖ 1296'da başlayan Kadeş Savaşı (Görsel 2.32) sonrası Mısırlılarla Hititler arasında MÖ 1280'de tarihin bilinen ilk yazılı antlaşması olan Kadeş Antlaşması yapılmıştır.

Görsel 2.32
Kadeş Savaşı (İllüstrasyon)

İyon şehir devletleri ile Hitit, Frigya, Lidya ve Urartu krallıkları da ordularını ülke için bütünleyici ve kaynaştırıcı politik bir güç olarak kullanmıştır. Bunun yanında Hitit ordusunun; savaşlar kazanarak tarım sektörüne iş gücü sağlamak, vergi ve ganimet yolu ile zenginlik kazanmak, ticaret yollarını denetlemek gibi işlevleri olmuştur. Madencilikte ilerleyen Urartularda ise ordu, bunlara ek olarak maden kaynaklarına hâkim olmak için kullanılmıştır. Lidyalılar orduyu, İyon şehirlerini ele geçirmek amacıyla kullanmıştır. Askerî gücü daha

Kadeş Antlaşması'yla ilgili bilgi için karekodu okutunuz.

etkin kullanmak isteyen bazı İlk Çağ Anadolu medeniyetleri, ordularında paralı askerler de bulundurmuşlardır.

Mezopotamya medeniyetlerinde de ordu genelde aynı siyasi ve ekonomik amaçlara hizmet etmiştir. Sümerlerde askerlik mesleği soylulara ait bir meslek olmasına rağmen savaş zamanı bütün Sümerli erkekler asker sayılmıştır. Asur Krallığı'nda ise kışlada eğitim yapan düzenli bir ordu vardır. Asur ve Babil krallıklarında da ordu; sefere çıkmak, yeni topraklar elde etmek ve güvenliği sağlamak için çalışmıştır.

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne sanal gezi için karekodu okutunuz.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Monarşi, siyasi gücün bir tek kişinin elinde bulunduğu ve yönetimin genellikle kan yoluyla aile bireylerine geçtiği yönetim biçimidir.

Persler, büyük sayılara ulaşan birlikleriyle güçlü ordular kurmuştur. Bu ordu içinde tamamı Perslerden seçilmiş profesyonel asker olan ve sayıları on bin ile sınırlı birlikler önemli bir yere sahiptir. Pers ordusu, bütün Anadolu'yu geçmeyi başarmışsa da Yunanistan'a ulaşınca güçlü Sparta ordusu karşısında zorlanmıştır.

Coğrafî şartlar sebebiyle Sparta, donanma yerine kara ordusuna yönelmiş özellikle piyadelerin eğitilmesine önem vermiştir. Askerlik konusunda çok sert kanunları olan Spartalılar, düzenli talimlerle askerlerini, hazır tutmak istemiştir. Yedi yaşına kadar aileleri ile yaşayan ve bu yaştan itibaren devletin malı sayılan çocuklar, askerî eğitime tabi tutulmuş ve bu ağır eğitim yirmi yaşına kadar devam etmiştir. Bu sistemle oluşturulan ordu, Sparta'nın meşruiyetinin temel dayanağı olmuştur.

	Egemenlik anlayışı	**Soy dayanışması**	**Silahlı güç**	**Örnek devlet**
Tiranlık	Tek bir kişidedir.	Etkili değildir.	Güçlü olmak zorundadır.	Eski Yunan
Aristokrasi	Soylulardadır.	Etkilidir.	Güçlü olmak zorundadır.	Atina ve Sparta
İmparatorluk	Tek bir kişidedir.	Etkilidir.	Güçlü olmak zorundadır.	Roma
Monarşi	Tek bir kişidedir.	Etkilidir.	Güçlü olmak zorundadır.	Babiller
Cumhuriyet	Halktadır.	Etkili değildir.	Güçlü olmak zorundadır.	Eski Yunan ve Roma

TARTIŞALIM

Tabloda verilen İlk Çağ'da Asya ve Avrupa'da varlığını sürdüren siyasi yönetim biçimlerinin benzerlik ve farklılıkları hakkında neler söylenebilir?

2.6. KANUNLAR DOĞUYOR

TARTIŞALIM

"Oğul ile babanın arasına girilmez,
Mayasıdır Hakan'ın, Türk töresi geçilmez!"

Türk Sözü

Türk töresinin siyasi ve sosyal hayata etkilerine dair neler söylenebilir?

Hukuk, toplum düzenini sağlamak için çıkarılmış ve devlet eliyle güçlendirilmiş kurallar bütünüdür. İnsanların toplum hâlinde yaşamaya başlaması ve ilk siyasi teşkilatların oluşmasıyla birlikte hukuka ihtiyaç duyulmuştur. İlk Çağ'da yapılan hukuk kuralları kaynağını akıl, gelenek ve kutsal kitaplardan almıştır. Yazının icadından önce hukuk kuralları, sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Ancak yazıyı kullanmaya başlamalarına rağmen bazı milletler, hukuk kurallarını sözlü olarak kullanmaya devam etmiştir. Türkler de sözlü hukuk kurallarını uzun süre uygulamıştır. Hunlarda hukukun temelini geleneklerden alan sözlü hukuk kuralları yani töre oluşturmuştur. Törenin toplumda çok güçlü bir yaptırımı vardır. Örneğin Türk töresinde ordudan kaçma suçu idamla cezalandırılmaktadır.

YORUMLAYALIM

Yazının icadına rağmen hukuk kuralların sözlü olarak devam ettirilmesinin nedenleri hakkında neler söylenebilir?

Yazının icadıyla birlikte yazılı hâle gelen hukuk kurallarının ilk örnekleri Sümerlerde görülmektedir. Sümer Kralı Urkagina, kötü idare sebebiyle meydana gelen yolsuzlukları, halkın huzursuzluğunu ve hoşnutsuzluğunu gidermek için bir adaletname hazırlamıştır. Urkagina, yaptığı kanunlarda önceki yöneticilerin rahiplerle birleşerek halkı sömürdüğünü ifade etmiştir. Uyguladığı düzenlemelerle de daha çok borç affı gibi konuları işlemiş ve halkı rahatlatmaya çalışmıştır (Görsel 2.33).

Görsel 2.33
Urkagina Kanunları tableti (Sümerler)

Urkagina Kanunları'ndan sonra Mezopotamya'da başka kanunlar da yapılmıştır. Bu kanunlar içerisinde Babil Kralı Hammurabi'nin yaptığı kanunlar önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar Hammurabi kendini adaletin kralı olarak ifade etse de kanunlarını, Tanrı Şamaş'ın önünde durduğu bir stelin alt kısmına yazdırmıştır. Bu stelde zayıfların ve öksüzlerin koruyucusu, tanrı adına ülkeyi yöneten adil ve insancıl hükümdar olarak kendisini tanıtmıştır. Hammurabi Kanunları "dişe diş, göze göz" şeklinde değerlendirilen ve suçu işleyene aynı ağırlıkta cezayı içeren kanunlardır.

Hammurabi Kanunları hem daha önce yapılmış olan kanunların ve örf adet kurallarının bir derlemesiyle hem de ihtiyaçların dikkate alınmasıyla oluşturulmuştur. 282 maddeden oluşan bu kanunların girişinde Baştanrı Marduk hakkında övücü sözler bulunmakta ve Marduk ile adalet Tanrısı Şamaş tarafından Hammurabi'nin nasıl kral seçildiği anlatılmaktadır. Ayrıca burada Hammurabi; adalet ve doğruluğu tesis ettiğinden, huzur ve refahı getirdiğinden söz etmektedir.

Hammurabi Kanunları'ndan Örnekler

- Bir hırsız duvar delerek bir eve girmişse o deliğin önünde ölümle cezalandırılır ve oraya gömülür.
- Bir evde yangın çıkar ve oraya yangını söndürmeye gelen bir kimse, evin sahibinin malına göz dikip onun malını alırsa kendisi de aynı ateşe atılır.
- Bir adam bir çocuğu evlatlık alır ve oğlu olarak ona ismini verirse ve onu besleyip büyütürse büyümüş bu çocuk bir daha geri istenemez.
- Bir kişi hırsızlık yapsa eli kesilir.
- Bir kişi kendisiyle aynı sınıftaki bir kişinin dişine zarar verirse onun da dişi çekilir.
- Babasını döven evladın iki eli kesilir.
- Bir adamın gözünü çıkaranın gözü çıkarılır.
- Birisini suçlayan ispata mecburdur. İspat edemezse ölüm cezasına çarptırılır (Görsel 2.34).

İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden biri olan Hititler, gelişmiş bir hukuk sistemine sahiptir. Dönemin ihtiyaçlarına göre zamanla eklemeler yapılan Hitit Hukuku'yla ilgili günümüze kadar ulaşan tabletler vardır. Hitit Hukuku, içerik bakımından Sami kavimlerinin kanunlarından farklı olup Sümer Kanunları gibi insancıldır. İşlenen suçların cezası daha çok maddi nitelik taşımaktadır. Hitit Hukuku'nda geleneksel düzenlemeler toplanmış, ölüm ve işkence cezaları yerine tazminat cezaları konmuştur. Hititler yalnız insanları değil hayvanları ve bitkileri korumak için de yasalar çıkarmıştır. Hitit Hukuku'nda; evlenme, boşanma, nikâh, nişan gibi aileyle ilgili hususlara yer verilmiştir. Ön Asya kavimlerinde boşanma sadece erkeğe tanınan bir hak iken Hititlerde kadınlara da bu hak tanınmıştır.

Hititler, hukuk tarihinde ilk defa kasten öldürme ile kazara adam öldürmeyi birbirinden ayırmıştır. Mezopotamya medeniyetlerinde olduğu gibi Hititlerde de cezalar belirlenirken sosyal sınıf farklılıkları esas alınmıştır. Ayrıca Hititlerde kollektif cezalar da uygulanmış yani bazı suçlarda ceza sadece o kişiye değil suçlunun ailesine de verilmiştir.

Görsel 2.34
Hammurabi Kanunları (Stel)
(Paris Louvre Müzesi)

Hitit Hukuku'ndan Örnekler

- Hitit Hukuku'nda hırsızlığa ölüm cezası verilmez, çalınan malın üç katı gümüş ödeme cezası verilir ve ayrıca hırsızlık yapana dayak atılırdı.
- Başkasının tarlasını yakan bir kimse yakalanırsa tarlası yanan kişiye köle olarak verilir.
- Büyücülük yapan sosyal konumuna göre ölümle cezalandırılır ya da sürgün edilir.
- Bir kişi kralın hükmüne karşı gelirse onun evi harap edilir.

Urkagina ve Hammurabi Kanunları ile Hitit Hukuku'nun meşruiyet kaynakları nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Görsel 2.35
On Emir

İbranilere kadar çok tanrılı din inanışı yaygınken İbraniler tek tanrılı semavi din inancını benimsemiş ve bunun sonucunda ilahi kökenli hukuk kuralları bu dönemde görülmeye başlanmıştır. "On Emir" olarak bilinen bu hükümler, İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışlarından sonra Sina Dağı'nda Allah tarafından Hz. Musa'ya bildirilen emirlerdir. Yahudi inancına göre tanrı ile İsrailoğulları arasında yapılan ahdi (anlaşma) içeren Yahudilerin kutsal kitabına Hristiyanlar, günümüzde "Ahd-i Atîk" (Eski Ahit) demektedir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Eski Ahit, Hz. Musa' dan yüzlerce yıl sonra kaleme alınmış olup günümüzde farklı nüshaları vardır. On Emir'in ilk ve en önemli kısmı Tevrat'ta geçmektedir (Görsel 2.35).

On Emir

1. Benden başka Tanrı'n olmayacak.
2. Kendin için oyma put, yukarıda göklerde olanın yahut aşağıda yerde olanın yahut yerin altında sularda olanın hiç suretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin.
3. Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın.
4. Sebt gününü (cumartesi) takdis etmek için onu hatırında tutacaksın. Altı gün işleyeceksin ve bütün işini yapacaksın fakat yedinci gün efendin Rab'e Sebt'tir. Sen ve oğlun ve kızın, kölen ve cariyen ve hayvanların ve kapılarında olan garibin hiçbir iş yapmayacaksınız. Çünkü Rab gökleri, yeri ve denizi ve onlarda olan bütün şeyleri altı günde yarattı.
5. Babana ve anana hürmet edeceksin.
6. Öldürmeyeceksin.
7. Zina etmeyeceksin.
8. Çalmayacaksın.
9. Komşuna karşı yalan şahitlik yapmayacaksın.
10. Komşunun evine tamah etmeyeceksin, komşunun karısına yahut kölesine yahut cariyesine yahut öküzüne yahut eşeğine yahut komşunun hiçbir şeyine tamah etmeyeceksin.

CEVAPLAYALIM

On Emir'in sosyal hayatla ilgili olan hükümleri hangileridir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.**

Satraplık: .....

.....

Monarşi : .....

.....

Aristokrasi : .....

.....

Mezopotamya : .....

.....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Eflatun, yazma teknolojisini insan belleği için bir dış tehlike olarak görmüş ve "Yazı teknolojisini elde edenler kendi belleklerini kullanmayı durduracaklar ve unutkan olacaklardır; kendi iç kaynakları yerine dış işaretlerle onları hatırlamak için yazıya bağlanacaklardır." demiştir.

   Eflatun'un yazı teknolojisini insan belleği için bir tehdit olarak görmesinin sebepleri neler olabilir?

2. Konar-göçerlerin askerî alanda üstün olmalarını sağlayan özellikler nelerdir?
3. Yazıdan önceki dönemde insanın hayat tarzını etkileyen unsurlar nelerdir?
4. Hammurabi Kanunları'nın genel özellikleri nelerdir?
5. Mısırlıların dinî inançlarının tıp ve mimariye olan etkileri nelerdir?
6. İlk Çağ'ın tüccar toplulukları hangileridir?

Görsel 2.36
Çatalhöyük (Konya)

7. Tarih öncesi döneme ait Çatalhöyük'te (Görsel 2.36) yapılan arkeolojik kazıların amaçları nelerdir?

C

Tarihi Aydınlatan Bir Yer: Göbeklitepe

"Bereketli Hilal" olarak gösterilen Yukarı Mezopotamya, insanlık tarihinin bilinen en eski yerleşim yeri olup Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Urfa ve Harran'ı kapsamaktadır. Önemli inanç merkezlerine sahip olan bu bölgede kadim Sümer, Asur ve Bâbil gibi birçok medeniyet kurulmuştur. Bu bölgede yapılan arkeolojik kazılarda, geçmişi 12 bin yıl öncesine dayanan Göbeklitepe'nin (Görsel 2. 37) keşfi, dinler tarihi açısından önemli veriler sunmuştur.

Göbeklitepe Tapınakları genellikle sonsuzluğu, bütünlüğü ve evreni simgeleyen daire formunda inşa edilmiştir. Tapınak alanındaki kaya yüzeylerinde çok sayıda daire sembolü yer almakta olup bu formlar Göbeklitepe'den sonra inşa edilmiş birçok tapınakta da görülmektedir.

Bazı bilim insanları, Göbeklitepe'nin bir gözlemevi olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Tapınakların, yıldız ve gezegenlerle bağlantılı olduğu, gök cisimlerinin hareketlerini izlemek ve konumlarını belirlemek için kullanıldığı görüşü neredeyse bütün antik tapınaklar için dile getirilmiştir.

Bir tapınak olmanın ötesinde Göbeklitepe, karanlıkta kalmış bir inanç sisteminin en önemli kanıtı olarak günümüze ulaşmıştır. Neolitik Dönem'in erken evresine ait olan Göbeklitepe, bu dönemde yaşamış insanın inanç ve düşünce dünyasını ortaya koymaktadır. Göbeklitepe'nin yapısal ve biçimsel özellikleri o dönemde yaşayan insanın, sanıldığının aksine güçlü bir tanrı düşüncesine sahip olduğunu ve ileri düzeyde bir dinî sembolizm kullandığını kanıtlamaktadır.

Göbeklitepe'nin tarih boyunca inanç merkezi olan ve peygamberler şehri olarak bilinen Şanlıurfa'da bulunması, ülkemiz için ekonomik ve kültürel fırsat olmuştur. Anadolu'nun ne kadar kadim ve zengin bir kültürel dokuya sahip olduğunu kanıtlayan bu yapı, ortaya çıktığı günden beri birçok yerli ve yabancı araştırmacının ilgisini çekmiştir. İnanç turizminin en gözde mekânlarından biri olan bu tapınağın, ülkemize çok ciddi katkısının olacağı açıktır.

Kurt ve Göler, 2017, s.1111-1138'den düzenlenmiştir.

Görsel 2.37
Göbeklitepe kalıntıları (Şanlıurfa)

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. Yukarı Mezopotamya'nın Bereketli Hilal olarak gösterilmesinin sebepleri neler olabilir?
2. Göbeklitepe'nin tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?
3. Göbeklitepe'nin bir gözlemevi olabileceğinin kanıtları neler olabilir?
4. Günümüzde Türkiye'ye katkı sağlayan diğer tarihî yapıtlar hangileridir?

Ç **Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Selin, hazırladığı proje ödevi sonrasında: "Yazıdan önceki dönemde insanın hayat tarzı, tabiata karşı verdiği mücadelesi, sosyal ilişkileri ve inançlarını öğrenebilmek için insanın bıraktığı izler göz önünde bulundurulur." değerlendirmesini yapmıştır.

Selin'in bu değerlendirmesine göre aşağıdakilerden hangisi bahsedilen dönemi niteleyen bir buluntu olamaz?

A) Ok ve yay B) Taş balta
C) Buğday fosili D) Kil tablet
E) Öğütme taşı

2. İlk Çağ'da Doğu ile Batı kültürlerinin kaynaşmasında;

I. uluslararası ticaret,
II. göçler,
III. İskender'in Asya seferi

durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

3. Aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ Anadolu medeniyetlerinden biri değildir?

A) Hititler
B) Frigler
C) Urartular
D) Lidyalılar
E) Akadlar

4. • Urartular tarım alanlarının sınırlı olması nedeniyle daha çok hayvancılık ve madencilikle uğraşmışlardır.
• Mısır'da Nil Nehri etrafında verimli ovaların oluşması Mısır'ın temel geçim kaynağının tarım olmasını sağlamıştır.

Buna göre medeniyetlerin ekonomik uğraşlarında belirleyici olan unsur aşağıdakilerden hangisidir?

A) Coğrafya
B) Irk
C) Din
D) Kültür
E) İhtiyaçlar

5. Aşağıdakilerden hangisi "kollektif ceza" kavramını açıklayan bir ifadedir?

A) Kadın ve erkeğe aynı cezanın verilmesi
B) Suçu işleyenin yakınlarının da cezalandırılması
C) Köle ile efendisinin farklı cezalara çarptırılması
D) Ölümle cezalandırma anlayışı
E) Bazı suçlarda kısas cezasının uygulanması

6. Aşağıdaki medeniyetlerden hangisi kolonizasyon faaliyetlerinde bulunmamıştır?

A) Fenikeliler
B) Asurlular
C) Frigler
D) İyonlar
E) Yunanlar

7. İstediği hayat şartlarına ulaşmak isteyen insanoğlu geçmişten günümüze yeni yerler bulmak amacıyla göç etmiştir. İklimdeki değişikliklere bağlı geçim sıkıntısının yaşanmaya başlanması, politik değişiklikler, inanç gruplarının baskı altına alınması gibi gelişmeler insanların yeni yerler aramasında etkili olmuştur.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi İlk Çağ toplumlarında görülen göç hareketlerinin nedenleri arasında gösterilemez?

A) Sosyal
B) Dinî
C) Siyasi
D) Ticari
E) Coğrafi

8. Nil'in sularının taşması sonucu tarlaların sınırları birbirine karışmış, bu tarlaları ayırmak için Mısır'da ..... ilmi gelişmiştir. Ölümden sonraki yaşama inandıkları için ölülerini mumyalamış böylelikle insan vücudunu tanımışlar, tıp ve ..... bilimlerinde ilerlemişlerdir.

Metindeki boşluklara aşağıdakilerden hangisinin yazılması doğrudur?

	I	II
A)	Matematik	Biyoloji
B)	Geometri	Astronomi
C)	Geometri	Fizik
D)	Matematik	Kimya
E)	Geometri	Eczacılık

9. Toplumların ekonomik uğraşlarında coğrafyanın önemli bir belirleyici olmasında;

I. Urartuların hayvancılık ve madencilikle uğraşması,
II. Fenikelilerin deniz ticaretinde ilerlemesi,
III. Atina ve Sparta'nın tarımda gelişmesi

durumlarından hangileri örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

10. İlk Çağlarda Persler kurmuş oldukları satraplık adındaki eyalet sistemi ile çok geniş toprakları yönetmişler ve kendinden sonraki devletleri de etkilemişlerdir.

Buna göre

I. İskender,
II. Roma,
III. Akad

imparatorluklarından hangileri Perslerin yönetimlerinden etkilenmişlerdir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

11. Sümerlerin kullandığı çivi yazısı örnekleri ilk olarak hangi alanda kullanılmıştır?

A) Ziraat ve ticaret kayıtlarında
B) Yönetim alanında
C) Savaş hikâyelerinde
D) Yıllıkların tutulmasında
E) Diplomatik yazışmalarda

12. İnsanın geçmişini, doğayla mücadelesini, sosyal ilişkilerini ve inançlarını öğrenebilmek için geçmişten günümüze ulaşan izler takip edilir. Bunun için yerleşim yerleri, konar-göçer yaşam alanları, tapınaklar, mezarlar ve doğal çevre araştırılır. Bu araştırma alanlarındaki buluntular sayesinde insanoğlunun geçmiş yaşamı hakkında çıkarımlar elde edilir.

Bu bilgilere göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılabilir?

A) İnsanın geçmişini anlayabilmek için bugünün koşulları değerlendirilmelidir.

B) Arkeolojik araştırmalar tarih öncesi dönemin aydınlatılmasında oldukça önemlidir.

C) Tarihin dönemlendirilmesinde insan faaliyetleri önemli rol oynamaktadır.

D) Tarihî olaylar aydınlatılırken yazılı belgelere müracaat etmek gereklidir.

E) İnsanın geçmiş yaşamına dair çıkarımlara ulaşılırken millî değerler korunmalıdır.

13. Zehra: MÖ VII. yüzyılda Gediz ve Küçük Menderes vadileri merkez olmak üzere Kral Giges zamanında bağımsız bir devlet hâline gelmişlerdir.

Ali: İnsanlık tarihi boyunca bu devlet, ticaret hayatında ilk kez madenî parayı kullanmıştır. Böylece bu icatla dünya ticaretinde yeni bir atılımı başlattılar. Aristotales'in deyimiyle değiş tokuşun zorunlu gerekliliğinden para ortaya çıkmış bir başka tarz kazanç becerisi olan ticaret işi oluşmuştur.

Bu diyalogda sözü edilen uygarlık aşağıdakilerden hangisidir?

A) Lidyalılar B) İyon

C) Urartu D) Frig

E) Hitit

14. Mısırlıların, ölülerini mumyalamış olmaları ve Urartuların mezarlarını oda biçiminde yapıp içine eşyalar koymaları aşağıdakilerden hangisinin bir göstergesidir?

A) Çok tanrılı bir inanca sahip olduklarının

B) Mimari alanda geliştiklerinin

C) Ölümden sonraki yaşama inandıklarının

D) Kozmografya ilmi ile uğraştıklarının

E) Yerleşik hayata geçtiklerinin

15. Hiyeroglif yazısını kullanan Mısırlıların, yazı aracı olarak papirüs ve fırça gibi araçlar kullanması aşağıdakilerden hangisini kolaylaştırmıştır?

A) Yazının taşınabilirliğini

B) Piktografik yazının yayılmasını

C) Heykel yapımını

D) Dokuma faaliyetlerini

E) Matbaanın icadını

16. Mezopotamya medeniyetlerinde olduğu gibi Hititlerde de cezalar belirlenirken sosyal sınıf farklılıkları esas alınmıştır.

Buna göre aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

A) Cezaların kişiye göre değiştiği

B) Kollektif cezaların uygulandığı

C) Medeni kanunların geliştiği

D) Kanun eşitliğinin olduğu

E) Demokrasi yönetiminin varlığı

Ölçme ve değerlendirmenin devamı için karekodu okutunuz.

3. ÜNİTE

ORTA ÇAĞ'DA DÜNYA

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Orta Çağ'ın siyasi ve sosyal yapılarını
- Orta Çağ'da tarım ve ticaretin yaygın ekonomik faaliyetler olduğunu
- Orta Çağ'da Asya ve Avrupa'da askerî organizasyon biçimleri ile toplumların yaşam tarzları arasındaki ilişkiyi
- İlk Çağ'ın sonlarından itibaren gerçekleştirilen hukuki düzenlemelerin günümüz evrensel hukuk ilkelerine temel etkisini

ÜNİTE KONULARI

3.1. ORTA ÇAĞ'DA SİYASİ YAPILAR
3.2. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ
3.3. ORTA ÇAĞ'DA ORDU
3.4. KANUNLAR GELİŞİYOR

KAVRAMLAR

- Ribat
- Artı Ürün
- Yasa
- Ticaret Yolu
- Feodalizm
- Kervansaray

HAZIRLANALIM

1. Günümüzdeki ticaret merkezlerinin özellikleri nelerdir?
2. Kanunların toplum hayatına etkileri nelerdir?
3. Tarihi ticaret yollarının dünya ticaretindeki rolleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Orta Çağ'dan kalma bir kale (Belçika)

3.1. ORTA ÇAĞ'DA SİYASİ YAPILAR

TARTIŞALIM

"Geçmişteki uygarlıklardan bazıları neden yıkıldılar? Ben, uygarlıkların kaderlerinin yıkılmak olduğuna inanmıyorum."

Arnold Toynbee

Arnold Toynbee'nin uygarlıkların yıkılmasına inanmamasının nedenleri neler olabilir?

476	Batı Roma'nın yıkılması
571	Hz. Muhammed'in doğumu
651	Sasani Devleti'nin yıkılması
756	Endülüs Emevî Devleti'nin kurulması
1054	Katolik-Ortodoks bölünmesi
1196	Moğol İmparatorluğu'nun kurulması (Görsel 3.1)
1215	Magna Carta (Magna Karta)
1227	Moğol İmparatorluğu'nun parçalanması
1337-1453	Yüzyıl Savaşları
1347-1351	Avrupa'da Veba Salgını

Görsel 3.1
Moğol İmpartorluğu ordusunda bir asker (Heykel)

Harita 3.1
Orta Çağ'da kurulan başlıca devletler

Batı Roma İmparatorluğu'nun 476'da yıkılmasından sonra Avrupa'nın sosyo-ekonomik ve kurumsal yapısında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Roma İmparatorluğu'nun eski gücünü kaybettiği ve özellikle de bireyleri korumakta yetersiz kaldığı bu dönemde, Avrupa'da feodal siyasi yapılar ortaya çıkmıştır.

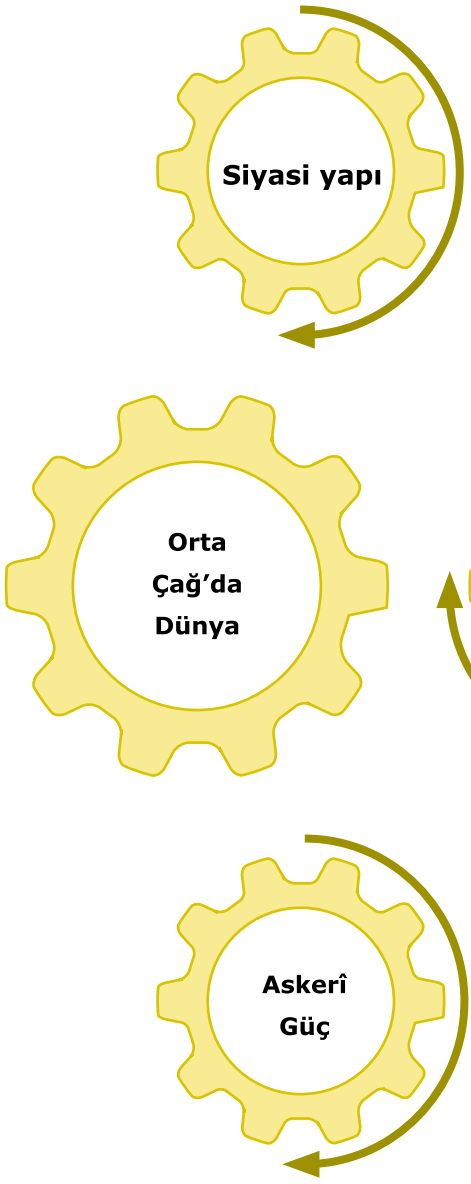

Feodalite ve monarşi devletlerin siyasi, sosyal ve ekonomik düzenini şekillendiren yönetim biçimleridir.

Çin İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu, Sasani Devleti, Doğu Roma İmparatorluğu, Emevi ve Abbasi Devleti, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Devleti Orta Çağ'daki belli başlı siyasi oluşumlardır.

Siyasal iktidar bu dönemde dinsel otoriteye sahip olmaktan geçmiştir.

Çin İmparatorluğu, Güneydoğu Asya topraklarında günümüz Mançurya, İç Moğolistan, Doğu Türkistan ve Tibet adı verilen bölgeleri içine alan Büyük Okyanus'a kadar uzanan coğrafyada kurulmuştur. Yüzlerce küçük feodal beylikten meydana gelen Çin, sülale hâkimiyetleri şeklinde varlığını sürdürmüştür. İktidar ve toprak mücadelesi içindeki feodal beylikler arasında sürekli savaşlar yaşanmıştır. Qin Shi Huangdi (Çin Şi Vuandi) MÖ 221'de Çin'i tek bir siyasi çatı altında toplamayı başarmıştır. Aynı zamanda ilk imparator unvanını da alan Qin Shi Huangdi, kanunları katı bir şekilde uyguladığı için merkezî otoriteyi sağlayarak feodal sistemi ortadan kaldırmıştır. Bu doğrultuda ülke idari bölgelere ayrılmış ve bu bölgelere soy gözetilmeksizin idareciler tayin edilmiştir. Çin devlet geleneğinde imparatorluk babadan oğula geçmiş ve imparatorlar dünyanın tek hâkimi kabul edilmiştir. İlk Çağ ve Orta Çağ'daki devletlerde görülen tanrı-kral anlayışı yerine "Göğün Oğlu" olarak adlandırılan Çin imparatorları, yönettiği insanlardan üstün sayılsa da kutsal görülmemiştir. Bu nedenle Çin, birçok hanedan tarafından yönetilmiştir.

Düzenli ve disiplinli ordu, merkezî otoriteyi sağlamanın ve devletin devamı için temel unsurlardan biri olmuştur.

Doğu Roma İmparatorluğu, bugünki İstanbul'da kurulduğu için tarihçiler tarafından Bizans İmparatorluğu olarak adlandırılmıştır. Doğu Roma İmparatorluğu; Anadolu, Balkanlar, Mısır, Suriye, Filistin ve Kuzey Afrika coğrafyasında etkili olmuştur. Hellenizm ve Ortodoksluk gibi kültürel bileşenler sonucu Bizans, Batı Roma'dan farklı bir siyasi yapı hâline gelmiştir. Roma İmparatorluğu bir çeşit cumhuriyet ile yönetilirken Bizans İmparatoru gücünü tanrıdan alan otokrat

bir lider konumuna gelmiştir. Buna göre Bizans imparatoru, Hz. İsa'nın yeryüzündeki vekili olup sadece Hz. İsa'ya karşı sorumlu olmuştur. Yönetimde etkili olan soy dayanışması ve tahta geçiş sistemindeki belirsizlik Bizans İmparatorluğu'nda pek çok hanedanın hüküm sürmesine sebep olmuştur.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Otokrasi, monarşinin bir çeşidi olup bütün siyasi yetkiler kralın elindedir. Monarşiden farklı olarak otokraside, yönetim miras yoluyla değil, kişiler tarafından ele geçirilmiştir.

Güçlü bir devlet geleneğine sahip olan Sasani İmparatorluğu; Kafkasya, Mezopotamya ve İran'a hükmetmiştir (Harita 3.2). Pers devlet geleneğini benimseyen Sasani İmparatorluğu'nun yönetim şekli monarşiydi. Farklı hanedan ailelerinin bir araya gelmesiyle oluşan bir konfederasyonun bulunması Sasani İmparatorluğu'nda soy dayanışmasının varlığını göstermekteydi. İmparatorluğun başında Şehinşah (Kralların Kralı) unvanını kullanan hükümdar bulunmaktaydı. Şehinşah'ın gücü, devletin bekası açısından hayati bir öneme sahipti. Şahların ölümünden sonra hanedan aileleri arasında yaşanan iktidar kavgaları, merkezî otoritenin zayıf düşmesine yol açmıştır. Kral çoğu kez kendisinden sonra başa geçecek kişiyi yardımcısı olarak tayin etmiştir. Sasaniler, krallarını kutsal kabul etmişler fakat tanrı-kral anlayışını benimsememişlerdir. Sasani İmparatorluğu, doğuda Orta Asya, batıda Suriye ve Anadolu yönünde genişlemiştir. Bizans İmparatorluğu ile yaptıkları uzun savaşlar sonucunda, Anadolu'yu hâkimiyetleri altına alan Sasaniler, İstanbul'u da kuşatmıştır. Ancak Bizans'ın özellikle deniz gücü karşısında etkisiz kalan Sasani Devleti, Anadolu'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Hz. Ömer Dönemi'nde yapılan Nihavend Savaşı'nı kaybeden Sasaniler 651 yılında yıkılmıştır.

Harita 3.2
Sasani İmparatorluğu

Aral Gölü
Hazar Denizi
Kızıldeniz

Harita 3.3
Moğol İmparatorluğu

Siyasi oluşumlarda coğrafya, siyaset, ekonomi gibi unsurların yanında idarecilerin liderlik vasıfları da önemli olmuştur. Bu liderlerden birisi de Moğol İmparatorluğu'nu kuran Temuçin'dir. Temuçin, 1206 yılında yapılan kurultayda Türk-Moğol boyları tarafından kağan seçilerek Cengiz adını almıştır. Moğol boylarını uzun mücadelelerden sonra bir araya toplayan Cengiz Han, istila hareketleri ile dünyanın en geniş kara imparatorluğunu kurmuştur (Harita 3.3). Cengiz Han hayattayken devlet geleneği gereği imparatorluk topraklarını dört oğlu arasında paylaştırmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Başlangıçta yalnızca bir Moğol boyunun önderi olan Cengiz Han, ortalama 40 yıl içerisinde Eski Dünya'nın yaklaşık üçte ikisine yakın bir kısmını ele geçirerek haklı bir ün kazanmıştır.

Moğolların Yükselişi ve Sonu

Cengiz Han, boylar arası çatışmaları önlemiş ve halkının enerjisini daha kazançlı olan istilalara yöneltmiştir. Moğol topluluklarının göçebe yaşam tarzından edindikleri yetenekleri çok iyi kullanmıştır. Ata binmekte usta olan askerler savaşta üstünlük sağlamış ve rakiplerine ani ve yıkıcı baskınlar düzenleyebilmiştir. Cengiz Han'ın ölümünden sonra onun torunu Kubilay Han, Çin'i yönetmeye başlamış ama Moğolların göçebe gelenekleriyle Çinlilerin yerleşik kültürü arasında denge sağlayamamıştır. Eskiden yağmalarla doğrudan ganimet elde eden Moğollar, artık iyi yönetim ve vergi tahsilatının faydalarını gecikmeli olarak görebilmiştir. Kubilay Han, bir tarafta Moğolları hoşnut etmek için onlara Çinlilerden daha çok hak tanırken bir taraftan da geleneksel Çin elitlerinin desteğini sağlamak için Konfüçyüsçü âlimleri desteklemiş ve onlara tapınaklar kurmuştur. Savaşçı kimliklerini korumakta güçlük çeken Moğol yönetimi yıllarca süren kıtlık, salgınlar ve saraydaki yozlaşmanın ardından çıkan isyanlar sonunda yıkılmıştır. Çin yüzyılı aşkın süren Moğol işgalinin ardından yeniden yerli Çinlilerin eline geçmiştir.

Heyworth-Dunne, 2021 s.102-103'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Moğol topluluklarının yaptığı istilalarda başarılı olması ile göçebe yaşam tarzı arasındaki ilişki hakkında neler söylenebilir?

Coğrafi konumu ve yapısı gereği Çin İmparatorluğu, başta tarım olmak üzere her alanda ekonomik faaliyetleri ile dönemin diğer devletlerini etkilemiştir. Çin toplumunun şekillenmesinde Konfüçyüs öğretileri etkili olmuştur. (Görsel 3.3) Bir dinden çok ahlaki sistem olan Konfüçyüs öğretisi, ahlaki prensiplerde toplumun ve milletin iyileştirilmesi ile mutluluğu sağlamayı hedeflemiştir.

Görsel 3.3
Konfüçyüs Tapınağı
(Nagasaki, Japonya)

Konfüçyüs'ün öğretileri sayesinde toplumda liyakate dayalı sistem gelişmiştir. Devletin önemli kademelerinde hanedan üyelerinin görev almasını sağlayan soy dayanışması görülmemiş böylece soyluluğun önemi azalmıştır. Devlet yetkilileri soylulardan değil, eğitimli seçkinlerden oluşmuştur. Çin iç dinamikleri ile ortaya koyduğu sosyo-ekonomik yapıyı her zaman korumuş, dış dünyadan daha az etkilenmiştir. 751 yılında Abbasilerle yapılan Talas Savaşıyla, Orta Asya'daki nüfuzu sona eren Çin İmparatorluğu toprakları sonraki süreçte Moğol işgaline uğramıştır. Ancak bu askeri başarısızlıklara rağmen Çin'in sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında bir değişime yaşanmamıştır. Çin İmparatorluğu dönemin teknolojik teçhizatı elinde bulundurması sayesinde güçlü bir orduya sahiptir. Ancak Çin imparatorları, askeri güç kullanmaktan farklı olarak çevresinde yer alan devletleri ekonomik yaptırımlar yoluyla kontrol etmiştir.

Moğol İmparatorluğu'nun merkezi konumundaki Orta Asya'da iklim şartları tarım için elverişli değildi. Bu nedenle tarımla neredeyse hiç uğraşmayan Moğolların geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Hayvanları için otlak arayışları sonucunda konar-göçer bir yaşam tarzını benimseyen Moğollar, yerleşik topluluklarla canlı hayvan ticareti yapmıştır.

Doğu Roma İmparatorluğu'nda hayat ve geçim tarzı ticarete dayanmaktadır. Çin ve Hindistan'dan gelen ticari ürünlerin Avrupa'ya sevk edilmesi, Bizanslı tüccarlar sayesinde olmuştur. Çin-Bizans ticaret hattının geçtiği yollar üzerinde hüküm süren Sasaniler, Bizans'ın ekonomik çıkarları açısından stratejik bir konuma sahiptir. İpek ticareti Bizanslılar ile Sasanileri karşı karşıya getirmiş ve Bizans İmparatorluğu, Sasani

Görsel 3.4
Bizans ordusunda ücretli asker (İllüstrasyon)

İmparatorluğu'na karşı Türklerle ittifak kurmuştur.

Sasani İmparatorluğunda ekonomi, topraktan alınan vergilere dayanmaktadır. Bu vergiler ile genellikle liman, köprü, konaklama yeri gibi ticarete hız kazandıracak eserler yapılmıştır. Ayrıca vergilerle ordunun ihtiyaçları ve savaş masrafları da karşılanmıştır. Sasaniler, gelirlerini artırmak için üreticiyi destekleyen yasalar çıkarmış ve ticaret ağını daha da genişletmiştir. Ayrıca Hint Okyanusu'nda, Orta Asya'da ve Güney Rusya'da uluslararası ticarete egemen olmuştur. Bu kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Sasani Devleti'nde, Perslerdeki satraplık sistemine benzer daha merkezî bir eyalet sistemi uygulanmıştır.

Orta Çağ'daki siyasi oluşumlar, ekonomik faaliyetlerinin yanında güçlü ordular kurmaya da özen göstermiştir. Bizans ordusunun asıl gücünü, eyalet birlikleri oluşturmuştur. XI. yüzyılın ikinci yarısında ise ücretli askerler (Görsel 3.4) ordunun aslî unsuru hâline gelmiştir. Bizans ordusunda; İngiliz, Frank, Norman, Bulgar, Gürcü, Peçenek, Kıpçak, Uz gibi ücretli askerler görev almıştır.

Moğol, Çin ve Sasani imparatorluklarının orduları da güçlü, düzenli ve disiplinlidir. Gönüllü birliklerden oluşan Moğol ordusu, Mete Han'ın geliştirdiği onlu teşkilata uygun olarak on, yüz, bin ve on bin şeklinde bölümlere ayrılmıştır. Moğol ordusu (Görsel 3.5) hafif süvari birliklerinden oluştuğu için hızlı hareket kabiliyetine sahip olup bölükler hâlinde harekete geçebilmiştir. Birliklerin bu şekilde olması ordunun sevk ve idaresinde büyük kolaylıklar sağlamıştır. Türklerle yaptıkları mücadeleleri kaybeden Çin ordusu da Asya Hun Devleti'nin ordu sistemini örnek almıştır. Sasani ordusunda da ağırlığı oluşturan süvari birliklerini, okçu ve piyade birlikleri desteklemiştir.

Görsel 3.5
Moğol ordusu (İllüstrasyon)

TARTIŞALIM

Orta Çağ'daki siyasi oluşumların coğrafi yapıları, hayat ve geçim tarzları, soy dayanışması ve silahlı güçleri bakımından benzer ve farklı yönleri hakkında neler söylenebilir?

3.2. TARIMDAN TİCARETE EKONOMİ

İlk çağlardan itibaren tarım üretimini artırmak isteyen insanlar hangi faaliyetlerde bulunmuş olabilir?

TARTIŞALIM

Artı Üründen Sosyal Sınıflara

Tarımla geçinen toplumlarda kuraklık, beraberinde kıtlığı getirdiği için önemli bir sorun olmuştur. Bu bölgelerde "artı ürün" üretmek ve bunları depolamak son derece önemlidir. Yağışın yeterli olduğu ve doğal besin kaynaklarının bol olduğu bölgelerde büyük bir anlam ifade etmeyen artı ürün, kurak bölgelerde hayati öneme sahiptir. Çünkü bu bölgelerde artı ürüne sahip olan yerleşim merkezleri avantajlı duruma geçmiş ve bu durum onlara güç kazandırmıştır. Örneğin Mezopotamya'nın kurak olması, sulu tarımı zorunlu kılmıştır. Bölgede sulama kanallarının yapılmasıyla üretim artmış ve ürün fazlası yani artı ürün ortaya çıkmıştır. Böylece artı ürünü organize etmek için üretimin planlanması, ürünün depolanması ve korunması gerekli hâle gelmiştir.

Ayrıca artı ürün, diğer ihtiyaçların karşılanması için değiş tokuşu geliştirmiş ve çiftçilik dışında yeni meslekler ortaya çıkarmıştır. Çiftçi, esnaf, tüccar, din adamı, savaşçı gibi yeni sınıflardan oluşan daha büyük topluluklar şehir toplumunun doğmasını sağlamıştır.

Artı ürünlerin bir merkezde toplanması ve halka buradan dağıtılması toplumda tabakalaşmayı ortaya çıkarmıştır. Örneğin Mezopotamya'daki tapınaklarda toplanan ürünlerin kaydını tutan din adamları, dağıtımı kontrol etmeye başlamıştır. Böylece tapınak rahipleri toplumda üst tabakayı oluşturmuştur. Mısır'da ise artı ürün, firavunların sarayında toplanmıştır. Sermaye ve üretim araçlarının toplanma yeri olan firavunun sarayı, aynı zamanda ürünün de toplandığı bir zenginlik merkezi hâline gelmiştir (Görsel 3.6).

Görsel 3.6
Horus Tapınağı (Mısır)

Artı ürünün insan yaşantısına etkileri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Mezopotamya'da topraklar özel mülkiyet altında iken Mısır'da firavun, tüm toprakların sahibidir. Mısır'da, tapınak toprakları ve subayların emekleri karşılığında edindiği topraklar da vardır. Toprakları kullanan köylüler ise kiracı durumundadır. Sümerlerde toprak mülkiyeti; tapınaklara ait topraklar, kent

yöneticilerine ait topraklar ve ortakçı usulü ile işletilen köylülere ait topraklar olmak üzere üçe ayrılmıştır. Hititlerde ise toprak, küçük ve büyük tımar parçalarına bölünmüştür.

İlk çağlardan itibaren devletler vergi toplamaya ihtiyaç duymuştur. Özellikle savaş zamanlarında halktan vergi alınmıştır. Vergiler; genellikle emek yoluyla ödeme, ayni ödeme ve nakdî ödeme şekilleriyle tahsil edilmiştir. Mısır'da vergiler ve kiralar, tüm ekili topraklardan düzenli bir şekilde firavun adına toplanmış ve kamu binalarında çok sayıda insan çalıştırılmıştır. Mısır'da köylüler de ortakçı olarak vergi vermekle yükümlüdür. Sümerlerde ise hür vatandaşlar vergi ödemek zorundayken Urkagina, sosyal adaletsizliği önlemek için birçok vergiyi kaldırmıştır. Güçlü bir yapıya sahip olan Roma'da tarımdan elde edilen fazla ürünün vergilendirilmesiyle oluşan kaynaklar; orduyu, bürokrasiyi ve şehirli nüfusu beslemiştir.

İlk Çağ'da toplum; asiller, din adamları, hürler, köleler gibi sınıflara ayrılmıştır. Toprağa sahip olan soylular, yüzyıllar boyunca geçerli olacak güçlü statüler kazanarak sosyo-ekonomik ve siyasal gücün belirleyicisi olmuştur. Bu süreç tarım toplumlarının yönetim şekli olan monarşiyi ortaya çıkarmıştır. Tarihin bazı dönemlerinde monarşiler parçalansa da soylu sınıfa dayanan siyasal yönetimler varlığını sürdürmüştür. Doğal olarak ilk ekonomik organizasyonlar soyluların ve monarşilerin gücüne göre şekillenmiştir.

Görsel 3.7
Karlstejn Kalesi (Çekya)

Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde toprak sahibi olan senyörün; siyasi, ekonomik, hukuki ve askerî haklara sahip olduğu ve temeli toprak köleliğine dayanan toplum düzenine "feodalizm" denmektedir. Feodalizmde askerî ve mali hâkimiyetin devlete ait olması gerekirken bu haklara senyörler sahip olmuştur. Senyörler, kendisinin ve malikâne sınırları içerisinde bulunanların güvenliğini sağlamak zorundadır. Köleler, serfler ve hür köylüler korunma ve adalet karşılığında senyörlere mal ve hizmet üretmekle yükümlüdür.

Orta Çağ Avrupası'ndaki feodalite sisteminde, ayni vergiler devam etmiş ve ordunun ihtiyaçları, etrafı surlarla çevrili kalelerde yaşayan feodal beyler tarafından karşılanmıştır (Görsel 3.7). XIII. yüzyıldan itibaren devletler, giderlerini karşılayamadığı için düzenli vergilendirme uygulamasına başlamıştır. Zamanla para ekonomisinin gelişmesi, vergilerin alınmasını kolaylaştırmıştır.

YORUMLAYALIM

Feodalitenin ortaya çıkmasında etkili olan unsurlar hakkında neler söylenebilir?

İlk ve Orta Çağ'da Toplumsal Tabakalaşma

Görsel 3.8
Hindu Tapınağı
(Hindistan)

Toplumsal tabakalaşma, insanlar arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliğin görünür hâle gelmesidir. Buna göre toplumlar, hiyerarşik bir düzen içerisinde sınıflandırılır. Toplayıcılığa ve avcılığa dayanan ilk toplumlarda tabakalaşmanın çok az olmasına karşın tarımsal üretimin gelişmesi ve ekonomik zenginliğin sonucu tabakalaşmada da artış olmuştur. Tarih boyunca kölelik, kast, zümreler gibi toplumsal tabakalaşmalardan söz edilebilir. Toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkmasında cinsiyet, eğitim, inanç, gelir, etnik köken gibi unsurlar etkilidir.

Eski Mısır, Eski Yunan, Yakın Doğu ve Roma'da yaygın olan kölelik, devlet ve aile gibi temel kurumlardan biri olmuştur. Eski Yunan ve Roma'da köleliğin başlıca kaynaklarını savaş esirleri, korsanlık gibi yollarla kaçırılan veya başka ülkelerden getirilen insanlarla kölelerden doğan çocuklar teşkil etmiştir. Roma hukukuna göre kölelerin hiçbir değeri olmayıp başlangıçta azat edilmeleri de yasaklanmıştır. Zamanla azat edilen köleler de toplumda aslen hür olanlardan farklı bir sosyal ve hukuki statüye sahip olmuştur.

Kast sistemi, bir kişinin toplumsal konumunun yaşamı boyunca belirlendiği toplumsal bir düzendir. Hindistan'da görülen bu sistemin ekonomik kurallarını dinsel statüler belirlemiştir. Hindu inancına (Görsel 3.8) göre yaşam, geçici olarak beden kazanmaktır. Kast sistemi; din adamları, askerler, çalışanlar, işçiler ve kölelerden oluşmuştur. Kast toplumlarında farklı toplumsal gruplar birbirlerine kapalıdır. Bu sistemde herkes, bir daha terk edemeyeceği bir kast içinde doğar, bu kasttan eş seçer ve bu kast içinde ölür.

Zümreler, Ortaçağ Avrupası'nın sistemi olan feodalite sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çağın zümreleri; krallar ve soylular, din adamları, tüccarlar, köylüler ve serflerdir. Siyasi gücü krallar ve derebeyleri elinde bulundururken din adamları Katolik Kilisesi'ne bağlıdır. Bu dönemde kilise en zengin kurumlardan biridir. Köylüler ve serfler aynı haklara sahip değildir. Bulundukları bölgeyi terk etme hakkı bulunmayan serfler, derebeyini terk ettiği takdirde ölümle cezalandırılmaktadır.

Orta Çağ'da Ticaret

Orta Çağ'da Asya ile Avrupa arasındaki ticari faaliyetler genellikle ticaret yolları vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Ticaret yollarında genel olarak ipek, ipekli kumaşlar, porselen, madenî eşyalar, kâğıt, baharat, tuz, cam eşya, şarap, at, hayvan ürünleri (deri ve postlar), değerli madenler, taşlar ve ziynet eşyaları (takılar) taşınmıştır. Ticaret yolları, ticari ürünlerin yanı sıra kıtalar arasında kültür alışverişine de imkân sağlamıştır.

Ticaret yolları üzerindeki ulaşım, kervanlar vasıtasıyla sağlanırdı. Kervanların en büyük yük taşıyıcısı develer, katırlar veya atla çekilen tekerlekli taşıtlardı. Hız ve gidilen uzaklık, hayvanın gücüyle sınırlıydı. Ulaşımın hayvan gücüne dayanması, seyahate katılanların sayısını kısıtlardı. Denizaşırı ulaşım, insan veya rüzgâr gücü ile gerçekleşirdi. Orta Çağ'da üç yelkenli gemilerin, pusula ve haritanın da kullanımıyla denizciliğin ticari değeri artmaya başladı. Orta Çağ'da gerek karada kullanılan hayvanların gerekse denizde kullanılan taşıtların hızı nedeniyle yolculuklar haftalar hatta aylar sürüyordu (Görsel 3.9).

Görsel 3.9
Kervan (İllüstrasyon)

Ticari mallar, kervanlarla uzun veya kısa süren yolculuklar sonucunda tüketiciye ulaşırdı. Farklı mesafelerdeki bu yolculuk bazen bir kentin ticari bölgesinde sonlanır veya bir ülkeden başka bir ülkeye devam ederdi. Kervanların konakladığı, mola verdiği ve ticari malların tüketiciye ulaştığı mekânlara tarih boyunca farklı isimler verilmişti. Bu mekanlardan olan hanlar; kervanların indiği, malların depolandığı, atölyelerin bulunduğu ve ticaretin yapıldığı yerlerdi. Dükkân sayısının birden fazla olması durumunda hanlara, çarşı da denilirdi.

Ticari Mekanlar

- Bedesten
- Arasta
- Han
- Ribat
- Kervansaray
- Liman

Arasta, genellikle aynı esnaf grubuna ait dükkânların bir sokak üzerinde sıralanması ile meydana gelmekteydi. Kentin ticaret merkezi olan bedestenler, değerli eşyaların satıldığı ve saklandığı mekânlardır. Ribatlar ise İslamiyet'in ilk dönemlerinde daha çok korunma, savunma ve askerî amaçlı inşa edilerek karakol veya ordugâh olarak kullanılırdı. Sınır bölgelerinde yoğunlaşan bu yapılar, yüksek duvarlarla çevrili olup avlu ve gözcü kulelerinden oluşurdu. XI. yüzyıldan sonra sınırların genişlemesiyle birlikte iç bölgelerde kalan ribatlar, işlev değiştirerek ticari konaklama amacıyla kullanıldı. Bu yapı örneklerinin çoğu İpek Yolu gibi ticari yollar üzerinde bulunmaktaydı.

Kökeni ribata dayanan kervansaraylar da kervanların güvenliği ve konaklaması için ana yol kenarında tesis edilirdi. Kervansaraylar genellikle 8-10 saatlik yürüyüş mesafesinde, 35–40 km aralıklarla kurulurdu. Vakıf sistemi sayesinde günümüze kadar gelen kervansaraylar, yollar üzerinde kurulan ve kamu yararına çalışan ticari yapılardı.

Ticaret malları deniz yoluyla taşınırken bazen limanlarda mola vermiş bazen de bu malların yolculuğu limanlarda son bulmuştur. Büyük kara yollarının her zaman denizle irtibatı olmuş ve ticaret yolları bir limanda tamamlanmıştır. Bu nedenle liman kentleri, dünya ekonomisinin en önemli birimle-

rinden olmuştur. Limanlardan kentlere ulaşan mallar; han, bedesten, çarşı gibi yerlerden insanlara ulaşmıştır.

İnsanlığın ilk dönemlerinde değer ölçüsü ve değişim aracı olarak pek çok mal kullanılmıştır. Ekonomik açıdan önemli olan paranın ortaya çıkışı ise ticari ve mali gelişmeleri kolaylaştırmıştır. Anadolu'da bulunan ve MÖ VII yüzyıla tarihlenen ilk para, Lidya kralı tarafından bastırılmıştır. Yunan kıyı şehirlerinde bazı girişimci tüccar veya bankerlerce reklam aracı olarak bastırılan para, kısa süre sonra devlet tekeli hâline dönüşmüştür. Paranın üstündeki kral resmi ya da şehir sembolü, parayı bastıranın gücünü ve ihtişamını göstermektedir. Krallar için para basmak bir egemenlik sembolü olduğu kadar aynı zamanda ekonomik açıdan da önemlidir. Metal sikkelerden yapılan ilk paralar, genellikle altın ve gümüşten basılmıştır (Görsel 3.10).

Görsel 3.10
Altın para (Roma)

Orta Çağ'da Ticaret Yolları

İlk Çağ'dan itibaren Kral Yolu (Harita 3.5), İpek Yolu, Kürk Yolu ve Baharat Yolu dünya ticaretinde hâkim rol oynamıştır. Anadolu yollarının altın çağı, Pers İmparatoru Darius'un yaptırdığı Kral Yolu ile başlamıştır. Pers İmparatorluğu'nun başkenti Sus'tan başlayıp Anadolu'nun batısındaki Sardes'e kadar uzanan Kral Yolu, Anadolu yollarının belkemiğini oluşturmuştur. 2600 km uzunluğundaki Kral Yolu'nun çevresindeki ekonomi merkezleri, Ege kıyısındaki önemli limanlara bağlanmıştır.

Harita 3.5
Kral Yolu

İpek Yolu, İlk ve Orta Çağlarda Çin ve Orta Doğu ile Batı ülkeleri arasındaki transit kara ticaretinde kullanılan en işlek ticaret yoludur. Orta Çağ'da Çin'den başlayıp Doğu Türkistan, Moğolistan, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'ı geçip Hazar Denizi'ne ulaşan İpek Yolu'nun bir kolu İran üzerinden Suriye'nin Lazkiye Limanı'na ulaşmıştır. Diğer bir büyük kolu ise Karakurum Dağları'nı aşarak İran üzerinden Anadolu topraklarına girmiştir. Anadolu'dan da deniz yolu veya Trakya üzerinden kara yolu ile Avrupa'ya uzanmıştı. İpek Yolu insan eliyle açılmış bir yol olmayıp tabiatın ve iklimin hazırladığı geniş vadi yatakları ile kervanların konaklamalarına yarayacak vahalardan oluşmuştur. Bu vahalarda zamanla Turfan, Aksu, Kaşgar, Hotan, Yarkent gibi şehirler kurulmuştur.

İpek Yolu, tarih boyunca hem geçtiği bölgeleri iktisadi açıdan kalkındırıp halkın refah seviyesini yükseltmiş hem de Doğu-Batı kültür ve uygarlıkları için bir köprü olmuştur.

Böylece farklı birçok ulusun birbiriyle tanışmasında, ticaret yapmasında ve kültürel zenginliğin alışverişinde etkin rol oynamıştır.

Görsel 3.11
Yarkent Kalıntıları
(Doğu Türkistan)

İpek Yolu'nun devletlere sağlamış olduğu ekonomik, kültürel ve sosyal zenginlikler; çevredeki diğer devletlerin de dikkatini çekmiştir. Bunun sonucunda İpek Yolu'nun hâkimiyeti için bölgede sürekli siyasi ve askerî mücadeleler yaşanmıştır. İpek Yolu'ndaki güç mücadelesinin belirleyicileri; Çinliler, Türkler, Moğollar, Farslar, Araplar ve Ruslardır. İpek Yolu'na hâkim olan kavimler, dünya siyasetinde etkin rol oynamıştır.

Konar-göçer kavimler arasında bölgede en etkili olan iki millet Türkler ve Moğollardır. Bu yol, Türklerin bölgedeki manevi unsurlarla temas etmelerini sağlamıştır. İslamiyet öncesinde bölgeye egemen Türk devletleri; Hunlar, Avarlar ve Kök Türkler'dir. İlk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlıların ve Gaznelilerin hızlı yükselişinin nedenlerinden biri de İpek Yolu'nun kilit noktaları olan Hotan ve Kabil gibi şehirleri ticari merkez olarak kullanmalarıdır (Görsel 3.11). Moğolların hâkimiyetinden sonra altın çağı sona eren İpek Yolu diğer kara ve deniz yollarının gölgesinde kalmıştır.

CEVAPLAYALIM

İpek Yolu'nun dünya ticaretindeki rolü nedir?

Kürk Yolu, Don Nehri'nin denize döküldüğü yerden başlayıp Ural Dağları ve Güney Sibirya ormanları sınırından Altaylara, Sayan Dağları üzerinden Çin'e ve Amur Nehri'ne ulaşan yoldur. Bu yoldan hayvanlarla getirilen deri ve postlar, İtil Nehri vasıtasıyla Hazar Devleti'nin merkezi Hanbalık'a (Etil) ulaştırılmıştır. Daha sonra da Güney Sibirya'dan geçerek Avrupa'ya ve İslam ülkelerine gönderilmiştir. Bu yolun doğu ucu ise Türk devletlerinin merkezi Orhun Bölgesi'nden Çin'e kadar uzanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kürk Yolu üzerinde sincap, sansar, tilki, samur, kunduz, vaşak, gelincik, geyik gibi tüyleri güzel ve yumuşak olan hayvanların deri ve postları taşınmıştır.

Günümüzden binlerce yıl önce Doğu ülkelerinde kullanılan baharat, Avrupalılar tarafından fazlaca bilinmiyordu. Kısıtlı miktarda İpek Yolu üzerinden Avrupa'ya gelen baharat çeşitleri Hindistan ve Seylan'dan (Sri Lanka) Kızıldeniz'deki Akabe Körfezi'ne, Yemen kıyılarına ya da Basra Körfezi'ne deniz yoluyla taşınırdı. Bu kıyılardaki limanlarda gemilerden boşaltılan baharat; kara yoluyla Fenike ve Filistin kıyılarına, Mısır'da İskenderiye'ye ve Karadeniz'e ulaştırılır, daha sonra yine deniz yoluyla Avrupa'ya taşınırdı. Hindistan'dan başlayarak Avrupa'ya ulaşan bu ticaret yoluna Baharat Yolu denmiştir. Bu yol, Coğrafi Keşifler sonucunda önemini kaybetmiştir.

Ticaret yollarıyla ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Avrupa'da ticaretinin dayandığı temelleri oluşturan ve doğuyu batıya bağlayan İpek Yolu, güneyi batıya bağlayan Baharat Yolu, kuzeyi güney ve batıya bağlayan Kürk Yolu zamanla Müslüman toplulukların eline geçmiştir (Harita 3.6). Kısa sürede refaha ulaşan İslam ülkeleri, Orta Çağ Avrupası'nın iştahını kabartmış ve böylece iki yüzyıla yakın sürecek olan Haçlı Seferleri başlamıştır. Ticaret yollarını ve Orta Doğu'nun zenginliğini ele geçirmek için yapılan bu seferler, Avrupa açısından tam bir hayal kırıklığıyla sonuçlanmıştır.

Harita 3.6
İlk ve Orta Çağ'ın ticaret yolları

Tarihî ticaret yolları yeniden canlandırılabilir mi? Neden?

TARTIŞALIM

Avrupa'da Kara Ölüm

XIV. yüzyıl Avrupası'nda halk; çeşitli savaşlar, kıtlıklar ve hastalıklarla baş etmek zorunda kalmıştır. 1347'nin sonunda Sicilya'da görülen veba, ilk olarak Bizans topraklarını vurmuş ve Avrupa'ya; Venedik, Cenova gibi liman kentleri üzerinden girmiştir.

Veba hastalığı "yerninia pestis" adlı bakteri ile enfekte olan kemirgenlerin taşıdığı pireler yoluyla insanlara bulaşmıştır. Pire ısırığı ile bakterinin, lenf sistemine saldırısı sonucunda kasıklarda, bacaklarda ve koltuk altlarında hıyarcık denilen ağrılı şişlikler oluşmaktadır. Bu hastalığa "Kara Ölüm" denmesinin nedeni kan ve iltihapla dolu koyu renkli şişliklerin insan vücuduna yayılmasıdır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Veba ilk olarak Çin'de ortaya çıkmış, Baykal Gölü ve Aşağı Volga Nehri civarında ticaret yolları üzerinden ilerlemiş, Kırım'daki Ceneviz kolonisini kuşatan Moğol ordusunun vebalı insan cesetlerini mancınıklarla şehre fırlatmasıyla hastalık Kefe'ye geçmiştir. Kefe ile ticaret yapan iki Ceneviz gemisinin aldıkları malları Sicilya'ya getirmesiyle hastalık Avrupa'ya yayılmaya

Görsel 3.12
Veba salgını
(Tablo, Josse Lieferinxe, Walters Sanat Müzesi, ABD)

başlamıştır.

Günümüzde hastalığın çıkış nedeni tıbbi açıdan bilinmekle birlikte dönemin insanları bu konuda farklı fikirler ortaya atmıştır. Bunlar; tanrının günahkâr insanları cezalandırmak için vebayı yeryüzüne gönderdiği, gezegenlerin elverişsiz bir biçimde çakışması, depremler ve volkanik patlamaların neden olduğu kötü hava koşulları olarak sayılabilir (Görsel 3.12).

Veba bulaşan kişileri bir yere kapatarak diğerlerinin de hastalanmasını önleme yani karantinaya alma fikri Floransa'da bulunmuştur. Salgından önce 450 milyon olan dünya nüfusu, epidemi sonrası 350 milyona düşmüştür. Dünya nüfusunun tekrar salgından önceki seviyelere yükselmesi üç yüzyılı bulmuştur.

Nüfusun azalması sonucu arazi sahipleri vârissiz kalmış, iş gücü azalmış, köylülerin pazarlık gücü artmıştır. Arazi sahipleri zorunlu çalışmayla değil ücret ödeyerek çalıştırma yoluna gitmiştir. Ücretleri sabitlemeye çalışan devlet otoritesine karşı İngiltere ve Fransa'da köylü ayaklanmaları çıkmıştır. Salgın hem soylu sınıfının hem de kilisenin otoritesini ciddi biçimde sarsmıştır. Orta Çağ Avrupası'nda toplumu bir arada tutan değerleri gevşetmiştir. Salgın sonrası daha özgür ve daha değişken nüfusun ortaya çıkdığı Avrupa; Rönesans, Reform ve ekonomik genişlemenin etkilerine açık hâle getirmiştir.

Salgınlarla ilgili bilgi sunusu için karekodu okutunuz.

SIRA SİZDE

Avrupa nüfusunun üçte birinden fazlasının ölmesine neden olan Veba salgınının siyasi ve sosyal hayata etkileri nelerdir?

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

3.3. ORTA ÇAĞ'DA ORDU

TARTIŞALIM

Medeniyetlerin, askerî teşkilatlanmaya ihtiyaç duymalarının sebepleri neler olabilir?

İlk Çağ'dan itibaren ordular, devlet olarak adlandırılan sosyal ve siyasi yapının en önemli unsurlarından biri olmuştur. Askerî organizasyon içindeki emir komuta zinciri, beraberinde verilen görevleri ve bu görevleri yerine getirenlerin oluşturduğu teşkilatı doğurmuştur. İlk Çağ'dan itibaren devletler; varlıklarını devam ettirebilmek, savaşlarda başarılı olabilmek, huzuru ve düzeni sağlayabilmek için güçlü askerî teşkilatlar kurmaya başlamıştır.

Batı Avrupa'da VIII. yüzyılda Franklar askerî bir düzen olan feodal sistemi geliştirmiştir. Buna göre kral; soylu şövalyelere (Görsel 3.13) at, zırh, mızrak, kılıç, kalkan gibi ihtiyaçlarını satın alabilmeleri ve askerî eğitimlerinde gerekli masrafları karşılayabilmeleri için kraliyet topraklarından belli ölçüde arazi bağışlamıştır. Şövalyeler de krala bağlılık yemini ederek kralın savaşçısı olmuştur. Feodalizmde fakir olan serfler, askere nadiren alınmıştır. Böylece Orta Çağ'ın başlarında ordunun büyük kısmını oluşturan köylü askerin yerini artık şövalye almıştır.

Orta Çağ'da siyasi birlikten yoksun olan Avrupa'da ordular küçük oldukları için uzun süreli seferler düzenleyememiştir. Disiplin yönünden genelde zayıf olan Avrupa ordularında güçlü vasallar, her fırsatta kralın otoritesine karşı çıkmıştır. Krallar ise büyük seferlere ancak vasallarının rızasıyla girişebilmiştir.

Orta Çağ Avrupası'nda şövalyeler, okçular ve kuşatma teknikleri etrafında dönen kara savaşları, Doğu'da çok farklı bir şekilde cereyan etmiştir. En büyük farklılık, yüzlerce yıl Orta Asya'ya hâkim olan Türk ve Moğol atlı okçuları olmuştur. Hem Türk hem de Moğol askerleri çok disiplinli olup büyük bir cesaretle savaşmış ve hafif süvari teknikleri kullanmıştır. Cengiz Han, hâkimiyet kurduğu kabileleri yeniden organize etmiş, Türklerin oluşturduğu onlu sisteme göre güçlü bir idari ve askerî düzen kurmuştur.

Görsel 3.13
Orta Çağ'da bir şövalye (İllüstrasyon)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Orta Çağ'da Müslümanların da atlı okçuları hem atlarının hızı ve çevikliği hem de kullanılan silahların hafifliği sayesinde, Batılı atlı okçulardan daha hızlı ve esnek olmuştur. Franklar, Haçlı Seferlerinde çok sayıda Müslüman ve Türk atlı okçuyla karşılaşmıştır. Hareket kabiliyeti oldukça yüksek olan bu birliklerin başarısını gören Haçlılar, Türk atlı okçularından yararlanmak istemiştir.

Orta Çağ'da ücretli askerlik sistemi birçok devlette görülmüştür. Bizans İmparatorluğu, tarihinin her döneminde ordusunda ücretli askerlere yer vermiştir. Aynı şekilde Orta Çağ Avrupa devletleri ile Sasani İmparatorluğu'nda da bu sistem uygulanmıştır. Sasani ordusu da Türk ve Moğol ordusunda olduğu gibi onlu sisteme göre düzenlenmiştir. Değişik etnik gruplardan oluşan Sasani ordusunda; bağlı kavimlerin ve devletlerin gönderdikleri birlikler, ücretli askerler ve savaş esirleri yer almıştır.

Bizans ordusu (Görsel 3.14) sayıları çok fazla olmayan ve İstanbul'da bulunan merkez kuvvetlerinin yanı sıra eyalet askerleri, tabi devletlerin gönderdiği yardımcı kuvvetler ve ücretli askerlerden oluşmuştur. Bizans İmparatorluğu'nda XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ücretli askerler ordunun asli unsuru hâline gelmiştir.

Görsel 3.14
Bizans ordusu (İllüstrasyon, Vinkhuijzen, Hendrik Jacobus Koleksiyonu)

İngiltere, Fransa gibi krallıklar XIV. yüzyıldan sonra ordularında maaş karşılığı asker bulundurmaya başlamıştır. Böylece Avrupa'da askerlik mesleği ortaya çıkmıştır. Daimî ordu teşkilatının kurulup sürekli asker bulundurulduğu bu dönemde, savaşlar süvariler tarafından yapılmıştır. Ancak XIV. yüzyıldan itibaren devletler sürekli piyade kıtaları bulundurmaya başlamıştır. Avrupa ordularında piyadeleri en etkili kullanan devletler, İngiltere ve Osmanlı Devleti olmuştur. Savaş tarihini değiştirecek olan top, tüfek gibi ateşli silahlar, 1331'den sonra kullanılmaya başlanmıştır. Fransa XV. yüzyılda silahlı askerlerden oluşan daimî bir kıta oluşturmaya başlamış, Osmanlılar ise bunu XIV. yüzyılda yeniçeri birlikleri ile başarmıştır.

Ücretli Türk Askerleri

XI. yüzyılda Bizans ordusunda görev yapan ücretli askerlerin büyük bir kısmı Türklerden oluşmuştur. Peçenek, Kuman ve Uzlardan oluşan bu ücretli Türk birlikleri, kendi komutanlarının idaresinde Bizans ordusu içinde savaşmıştır. Savaş zamanlarındaki ücretli Türk askerleri, zaman içinde Bizans ordusunun düzenli birlikleri hâline gelmiştir. Bizans yönetimi, ücretli Türk askerlerini, savaş taktikleri ve ok kullanma konusundaki ustalıkları nedeniyle Anadolu'ya akınlarda bulunan soydaşlarına karşı kullanmıştır. Fakat bu uygulamaları Malazgirt Savaşı sırasında kendi aleyhlerine işlemiş, Bizans ordusu içerisindeki ücretli Türk boyları, Selçuklular tarafına geçmiştir.

Ayönü, 2009, s.66'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Bizans ordusunda ücretli Türk askerlerinin bulunması nelere kanıt olarak gösterilebilir?

Yerleşik ve Konar-Göçerler Arasındaki Savaşlar

Yerleşik topluluklar üretimde, konar-göçer topluluklar ise askerlik alanında birbirlerine karşı üstünlük kurmuştur. Başlıca geçim kaynağı hayvancılık olan konar-göçer toplulukların ekonomileri, ihtiyaçlarını karşılamada yetersizdi. Bu nedenle konar-göçer topluluklar ya yerleşik topluluklarla ticaret yoluyla mal değişikliği yapmak ya da savaş yoluyla yerleşik toplulukların mallarına sahip olmak istemiştir.
Savaşlar tarih boyunca; tarafların amacı, silahları (Görsel 3.15) ve sosyo-ekonomik durumlarına göre birbirlerinden farklılık göstermiştir. Konar-göçer topluluklar, dışa açık ve savaşçı bir yaşam biçimine sahipken yerleşik topluluklar bunun tam tersine dışa kapalı ve barışçı bir yaşam tarzını benimsemiştir.

Görsel 3.15
Kalkan ve mızrak

Konar-göçerler ile yerleşik topluluklar arasındaki savaşlarda genellikle konar-göçerler üstünlük sağlamıştır. Yaşam tarzları askerlerin yaşam biçimlerine benzeyen bu topluluklar, kolaylıkla orduya dönüşebilecek bir yapıya sahiptir. Savaş, yerleşik toplulukların üstünlüğüyle bitmiş olsa da böyle bir zaferin onlara kazandıracağı birkaç tutsak ile silah, belki küçük bir sürü olmuştur. Yenilen konar-göçerler bunları bile vermeden kaçmayı başarabilirken yenilen yerleşikler, konar-göçerler gibi kaçamamıştır. Yerleşikler, kaçıp topraksız kalmaktansa topraklarında kalıp haraç ödemeyi kabullenmiştir.

Konar-göçer Ordusu

Orta Asya'nın konar-göçeri dünyanın en iyi askeridir. Çünkü bu askerler yerleşik devletlerde görülen ağır donanımlı ve hareket kabiliyeti kısıtlı piyade ordularının aksine hafif silahlı ve hızlı hücum yapabilen süvarilerden oluşurdu. Konar-göçerler en iyi atlı süvarilere sahipti ve en çok atlı süvariler de onların ordularında bulunurdu. Silahlarını günün koşullarına göre sürekli mükemmelleştirirlerdi. Konar-göçer askeri; dayanıklı, disiplinli, uyumlu ve süreklidir. Konar-göçerler zırh, hançer, mızrak kullanmış ve ayrıca oklarını daha uzağa fırlatmalarını sağlayan yayı geliştirmiştir. Konar-göçer ordusu dağınık bir kalabalık olmaktan öte herkesin, neyi ne zaman yapacağını iyi bildiği, birbirine yardım ettiği bir yapıya sahipti. Ordu ayağa kalkmış bir halk, yürüyen bir ulustur. Bu ordularda kadınlar da gerektiğinde savaşa katılırdı.

Konar-göçerlere etrafı surlarla çevrili olan güçlü şehirler zorluk çıkarmıştır (Görsel 3.16). Bu durum kuşatma sanatını bilmemelerinden değil kuşatma araçlarından yoksun olmalarıyla ilgiliydi.

Roux, *2006*, s.38-45'ten düzenlenmiştir.

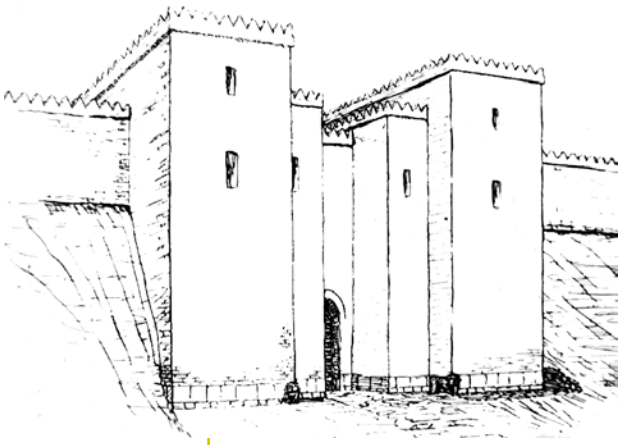

Görsel 3.16
Kale (Çizim)

YORUMLAYALIM

Konar-göçerlerin askerlerinin, yerleşik toplumların askerlerine göre avantajlı olmasının sebepleri neler olabilir?

3.4. KANUNLAR GELİŞİYOR

TARTIŞALIM

"Kanunun adil olması gerekir çünkü adalet esaslarında tertip edilmeyen bir kanun, üç ayaklı masanın ayaklarından birinin eksikliği gibi hatalara ve haksızlıklara yol açar. O takdirde "devlet tahtı" yıkılır. Devletini korumak isteyen hükümdar, adil kanun yapmak zorundadır."

Yusuf Has Hacip

Yusuf Has Hacip'in "Kutadgu Bilig" adlı eserine göre devletin ayakta kalmasını sağlayan unsurlara dair neler söylenebilir?

Görsel 3.17
Doğu Roma parası üzerinde Justinianus

İlk siyasi oluşumlarda, devlet ile toplum hayatının düzen ve disiplinle yürütülmesi için her türlü hukuki iş, gelenek hâline gelmiş kurallara göre düzenlenmiştir. Daha sonraki zamanlarda örf ve âdetlerden oluşan geleneksel hukuk kuralları yazılı hâle getirilmiştir. Roma İmparatorluğu'ndaki hukuk kuralları da benzer şekilde gelişmiştir. Roma şehrinin kuruluş tarihi olarak kabul edilen MÖ 753 yılından Doğu Roma İmparatoru Justinianus'un (Jüstinyanus) (Görsel 3.17) 565 yılında ölümüne kadar geçen sürede Roma ve egemenliği altındaki ülkelerde uygulanan kurallara Roma Hukuku denir. Roma Hukuku, bugünkü Avrupa ülkelerinde uygulanan hukuk sisteminin temelini oluşturur. Bu hukuk sisteminin ilk basamağı "12 Levha Kanunları"dır. Patricilerin uygulamalarına karşı çıkan pleplerin ayaklanmaları ile bu kanunlar gündeme gelmiştir. Bu ayaklanmaları bastırmak amacıyla kanunlar ıslah edilerek ilk defa yazılı hâle getirilmiştir. Bu kanunlarla Roma halkının görev ve sorumlulukları, halk arasındaki ilişkiler gibi pek çok konuya açıklık getirilmiştir.

12 Levha Kanunları

- Bir kimse, kendisine borçlu olan kişiyi hâkim (majistra) önüne götürürse ve borçlu borcunu ödeyemezse muayyen şekillere riâyet ederek ona el koyar, evine götürür ve zincire vurur. Muayyen zaman içinde yine ödeyemezse öldürebilir veya köle olarak satabilir.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi

- Madde 4- Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü biçimde yasaktır.
- Madde 5- Hiç kimseye işkence yapılamaz; zalimce, insanlık dışı veya onur kırıcı davranışlarda bulunulamaz ve ceza verilemez.

Justinianus'un hazırladığı kanunlarda toplumun en küçük birimi olan aile kurumu ve evlilik konusu dinî bir temele oturtulmuştur. 527-565 yılları arasında Doğu Roma İmparatoru olan Justinianus, 12 Levha Kanunları başta olmak üzere Roma kanunlarını toplayarak çağın ve toplumun ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Justinianus Kanunları madde madde yazılmamış, belli olaylar için verilmiş somut

örneklerle kanun maddeleri anlatılmıştır. Bu kanunlarla hukuk kurallarında ilk defa kamu ve özel hukuk ayrımı yapılmıştır. Özellikle aile, kişi ve miras hukuku konularındaki düzenlemeler, günümüz medeni hukukunun temelini teşkil etmektedir.Justinianus Kanunları'nda (Görsel 3.18) suç ve ceza sisteminde suçluyu arındırma, iyileştirme ve caydırma amacı vardır. Bu kanunlarda hapis cezası uygulaması yoktur ve bunun yerine suçluların manastırlara kapatılması tedbirine başvurulmuştur.

Manastırlar, insanları cezalandırma yeri değil muhafaza ve kontrol altında tutma yerleri olarak kabul edilmiştir. Suçun mahiyetine göre suçlulara, taş ocaklarında ve madenlerde ömür boyu zorunlu çalışma ve sürgün cezası verilmiştir. Adam öldürme gibi suçlarda ise sürgün, servete el koyma gibi cezalar da uygulanmıştır.

Görsel 3.18
Justinianus Kanunları
(Heykel, Prag)

Justinianus Kanunları'nda Aile Hukukuna Dair Örnekler

- Kişiler evli olduklarını önceden yapılmış drahoma adı verilen bir sözleşmeyle ya da din görevlisi ve tanıklar huzurunda evlenme iradelerini beyan ederek ispat eder.
- Çocuğun evlilik esnasında doğumu soyunun sıhhati için yeterli değildir. Babanın doğumdan sonra kendisine gösterilen çocuğu kabul etmesi gerekir. Baba kabul etmezse çocuk sahipsiz olur, evden atılabilir veya öldürülebilir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

- Madde 25- Ana ve çocuk özen ve yardım görme hakkına sahiptir. Bütün çocuklar evlilik içinde veya dışında doğsunlar aynı sosyal korunmadan faydalanırlar.

Moğol İmparatorluğu'nun hukuk ve askerlik işlerini düzenleyen kanunlara "Cengiz Han Yasası" veya "Büyük Yasa" denilmiştir. Ama bu yasanın tamamı Cengiz Han tarafından oluşturulmuş değildir. Cengiz Han Yasası, nesilden nesile aktarılan Türk ve Moğol törelerinin yazılı hâle getirilerek düzenlenmiş şeklidir. Otuz üç defter hâlinde düzenlendiği varsayılan bu yasalar, İslamiyet'i kabul eden Moğol hanedanları tarafından da uygulanmıştır. Devlet ve toplum hayatının düzenli bir şekilde ilerlemesi, uygulamaya konulacak hukuk sistemi ile gerçekleşebilir. Bu hukuk sistemlerinde; kanunnameler, aile ve iş akitleri, ceza infaz yöntemleri toplum düzeninin sağlanmasına önemli katkı sağlamıştır.

Görsel 3.19
Cengiz Han heykelinden bir kesit (Moğolistan)

Cengiz Han'ın biyografisi için karekodu okutunuz.

Cengiz Yasası'nda Aile ve Ceza Hukukuna Dair Örnekler

- Kasten yalan söyleyen, sihirbazlıkla uğraşan, casusluk yapan, kavga etmekte olan iki şahıs arasına girerek onlardan birine yardım edenlerin cezası ölümdür.
- Yemek yemekte olan adamların yanından geçen adam; derhal attan inmeli, yemek yiyenlerin müsaadesini almaksızın yemeğe oturmalı, yemek yiyenler de buna mâni olmamalıdır.
- Ölüm cezasına çarptırılan kişi diyet vererek ölüm cezasından kurtulabilir.
- Bir kimsenin evinde çalınmış at bulunduğu takdirde bu kimse atı sahibine iade etmeye ve bundan başka, atın sahibine ceza olarak da dokuz at vermeye mecburdur. Eğer çalan bu cezayı ödeyecek durumda değilse bunun yerine çocuklarını vermeye mecbur edilir.
- Baba öldüğü zaman yaşça büyük olanlar fazla hisse alırlar.
- Her türlü mabedlere hürmet edilmelidir. Bütün dinlerin ruhani reisleri her türlü vergi ve mükellefiyetlerden muaf tutulmalıdır.

Bazı toplumlar bu kuralları yazılı hâle getirmiştir. Kurallara uyulmadığı takdirde karışıklıklar ve ayaklanmalar yaşanacak böylelikle ülkede düzen bozulacaktır. Hükümdarlar, düzeni sağlamaya çalışırken kendi topluluklarının, kültür ve gelişmişlik düzeyleri ile sosyal yapılarına göre hukuk kurallarını şekillendirmiştir. Justinianus'un hazırladığı kanunlar ile Cengiz Han'ın (Görsel 3.19) yasası bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Büyük savaşlarla ve göçlerle sosyal yapılarının farklılaşmasıyla gelişmişlik düzeylerinin ilerlemesiyle insanoğlu tarih boyunca hukuk kurallarını da geliştirmiştir. Böylece evrensel hukuk ilkeleri doğmuş fakat bu kanunlar tüm toplumlar tarafından aynı şekilde uygulanmamıştır.

SIRA SİZDE

12 Levha Kanunları, Justinianus Kanunları ve Cengiz Yasası'dan verilen örneklerden hareketle insan topluluklarının kültür ve gelişmişlik düzeyleri ile hukuk sistemleri arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A **Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.**

Artı Ürün : .....

.....

Feodalite : .....

.....

Toplumsal Tabaka : .....

.....

B **Aşağıdaki soruları cevaplayınız.**

1. Orta Çağ'daki Avrupa ordularının genel özellikleri nelerdir?
2. Ticari mekânların ticaretin gelişmesine etkileri nelerdir?
3. İlk ve Orta çağlarda üretimin yeterli seviyeye gelmemesinin sebepleri nelerdir?

C **Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.**

1. Bir toplumsal tabakalaşma olan kast sistemi aşağıdaki medeniyetlerin hangisinde ortaya çıkmıştır?

A) Sümer B) Babil
C) Hint D) Çin
E) Mısır

2. Feodalizmde hiç kimse tam anlamıyla hükümran değildi. Bu yüzden soylular ve vassallar arasında mücadeleler Orta Çağ Avrupası'nda uzun süren istikrarsızlıklara hatta savaşlara neden olmuştur.

Buna göre Orta Çağ Avrupası ile ilgili olarak

I. merkezî otoritenin zayıf olduğu,
II. sınıflar arası eşitlik olduğu,
III. feodalitenin Avrupa dışına yayıldığı

ifadelerinden hangileri doğrudur?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

3. Cengiz Han Yasası nesilden nesile aktarılan Türk ve Moğol törelerinin yazılı hâle getirilerek düzenlenmiş şeklidir. Bu yasalar İslamiyet'i kabul eden Moğol hanedanları tarafından da uygulanmıştır.

Buna göre

I. yasaların oluşturulmasında farklı kültürlerden etkilenildiği,
II. Cengiz Han'dan önce yasaların sözlü olduğu,
III. yasaların Cengiz Han tarafından oluşturulduğu

ifadelerinden hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

4. İslamiyet'in ilk dönemlerinde korunma ve savunma amaçlı olarak sınır boylarında yoğunlaşan aşağıdaki yapılardan hangisi XI. yüzyıldan sonra işlev değiştirerek ticari konaklama amacıyla kullanılmıştır?

A) Kervansaray B) Ribat
C) Arasta D) Bedesten
E) Han

5. Justinianus'un hazırladığı kanunlarda kişiler evli olduklarını önceden yapılmış drahoma adı verilen bir sözleşmeyle ya da din görevlisi ve tanıklar huzurunda evlenme iradelerini beyan ederek ispat ederdi. Bu kanunlarda hapis cezası uygulaması yoktur ve bunun yerine suçluların manastırlara kapatılması tedbirine başvurulmuştur. Suçun mahiyetine göre suçlulara, taş ocaklarında ve madenlerde ömür boyu zorunlu çalışma cezası verilmiştir. Adam öldürme gibi suçlarda ise sürgün, servete el koyma gibi cezalar da uygulanmıştır.

Buna göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) Manastırlar, insanları kontrol altında tutma yerleri olarak kabul edilmiştir.

B) Aile ve evlilik konusu dinî bir temele oturtulmuştur.

C) Suç ve ceza sisteminde suçluyu arındırma ve iyileştirme amacı vardır.

D) İşlenen suçlarda ceza sadece o kişiye değil suçlunun ailesine de verilmiştir.

E) Medeni hukukunun temelini teşkil eden düzenlemeler görülür.

6. I. Ruhban ile soylular arasındaki birlikte yaşama geleneğinin kökleşmesi

II. Kontların, imparatorun tebaasını ruhban sınıfına itaate zorlaması

III. Piskoposların, halkı kontların iktidarına karşı olmaya çağırması

Yukarıdaki gelişmelerden hangilerinin, feodalizmin ve dogmatizmin Orta Çağ boyunca Avrupa'da egemen olmasını kolaylaştırdığı söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

7. Sasani Devleti'nde şahlar çoğu kez kendisinden sonra başa geçecek kişiyi yardımcısı olarak tayin etmiş ve onu önemli eyaletlerden birinin başına getirmiştir.

Sasani Devleti'nde bu uygulamanın amacı aşağıdakilerden hangisi olabilir?

A) Siyaset sanatını öğrenmesini sağlamak

B) Feodal yapıyı güçlendirmek

C) Asker yetiştirilmesini sağlamak

D) İkta sistemini başlatmak

E) Sınıf farklılıklarını ortadan kaldırmak

8. • Boylar hâlinde yaşayan Moğolları, Cengiz Han uzun mücadelelerden sonra bir araya toplamıştır. Cengiz Han, istila hareketleri ile dünyanın en geniş kara imparatorluğunu kurmuştur.

• Büyük Şaman, 1206 kurultayında Temuçin'in Gök Tengri tarafından seçildiği şeklinde kehanette bulunmuştur.

• Hafif süvari birliklerinden oluşan Moğol ordusu, Mao-dun'un (Mete Han) geliştirdiği onlu teşkilata uygun olarak on, yüz, bin ve on bin şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Bu bilgiye dayanarak aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşılamaz?

A) Moğol ordusu hızlı hareket kabiliyetine sahiptir.

B) Onlu sistem, ordunun idaresinde kolaylıklar sağlamıştır.

C) Cengiz Han'ın ilahi soya dayandırılması ile soyundan gelenler meşrulaştırılmıştır.

D) Moğollar, Cengiz Handan önce teşkilatsız bir şekilde yaşamıştır.

E) Moğolların teşkilatlı bir yapıya sahip olması uzun ömürlü olmasını etkilemiştir.

Ç

Tek Kuşak, Tek Yol

İpek Yolu Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz üzerinden Avrupa'da son bulan bir ticaret yolunu temsil etmektedir (Görsel 3.20). Adını en önemli simgesi olan "ipek"ten alan bu ticaret yolu yalnızca ticari malların değil insanların, kültürlerin ve fikirlerin taşınmasında da aracı bir rol oynamıştır. Doğu ile Batı kültürü arasındaki etkileşimi tarih boyunca sağlamış olan yol, alternatif güzergâhların bulunmasıyla birlikte önemini yitirmiş olmasına rağmen son yıllarda tekrar dünya gündemine girmiştir. 2000'li yıllardan sonra artan sanayileşme ve teknolojik gelişmeler ile birlikte ciddi bir ekonomik büyüme performansı sergileyen Çin, hemen her ülkenin iş birliği yapmak istediği bir aktör hâline gelmiştir. Bu avantajını kullanarak etki alanını genişletmeyi amaçlayan Çin, dünyanın en büyük ulaşım projesi olarak görülen "Tek Kuşak, Tek Yol" yani Modern İpek Yolu (The New Silk Road) Projesini hayata geçirmek adına önemli çalışmalar yapmaktadır. Proje; başta Çin olmak üzere bağımsızlıklarını kazandıktan sonra dünyayla ekonomik entegrasyona öncelik veren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye, İran ve Rusya gibi önemli ülkeleri içermektedir.

Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayacak olan Modern İpek Yolu Projesi (kara yolları, tren yolları, limanlar ve enerji nakil hatlarını içeren milyarlarca dolarlık altyapı yatırım girişimi) ile ilgili olarak ilk kez 14-15 Mayıs 2017 tarihlerinde Pekin'de bir zirve düzenlenmiştir. 29 ülkenin devlet ve hükûmet başkanlarının katıldığı zirvede proje dünyaya anlatılmıştır. Türkiye'nin önerdiği "Orta Koridor" projeleri ile uyum içinde olması planlanan Modern İpek Yolu Projesi'nin, güzergâh üzerindeki ülkeleri kara, deniz, hava ve demir yolları ve liman-boru hatları aracılığıyla birbirine bağlaması planlanmaktadır. Modern İpek Yolu Projesi en basit hâliyle geçeceği 65 ülkeyi yol, liman, demir yolu (Görsel 3.21), havaalanı ile birbirine bağlamayı hedeflemektedir.

Karagöl, 2017, s.1-7'den düzenlenmiştir.

Görsel 3.20
İpek Yolu kervanı anıtı (Kazakistan)

Görsel 3.21
İpek Yolu'na döşenen demir yolu (Çin)

Aşağıdaki soruları metinden yola çıkarak cevaplayınız.

1. İpek Yolu'nun tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?
2. Ülkelerin Çin ile iş birliği yapmak istemesinin sebepleri nelerdir?
3. Entegrasyon ne demektir?
4. Modern İpek Yolu Projesi'nin günümüz Türk ekonomisine etkileri neler olabilir?
5. Tarihî İpek Yolu ile Modern İpek Yolu arasındaki önemli farklılıklar nelerdir?

Ölçme ve değerlendirmenin devamı için karekodu okutunuz.

4. ÜNİTE

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

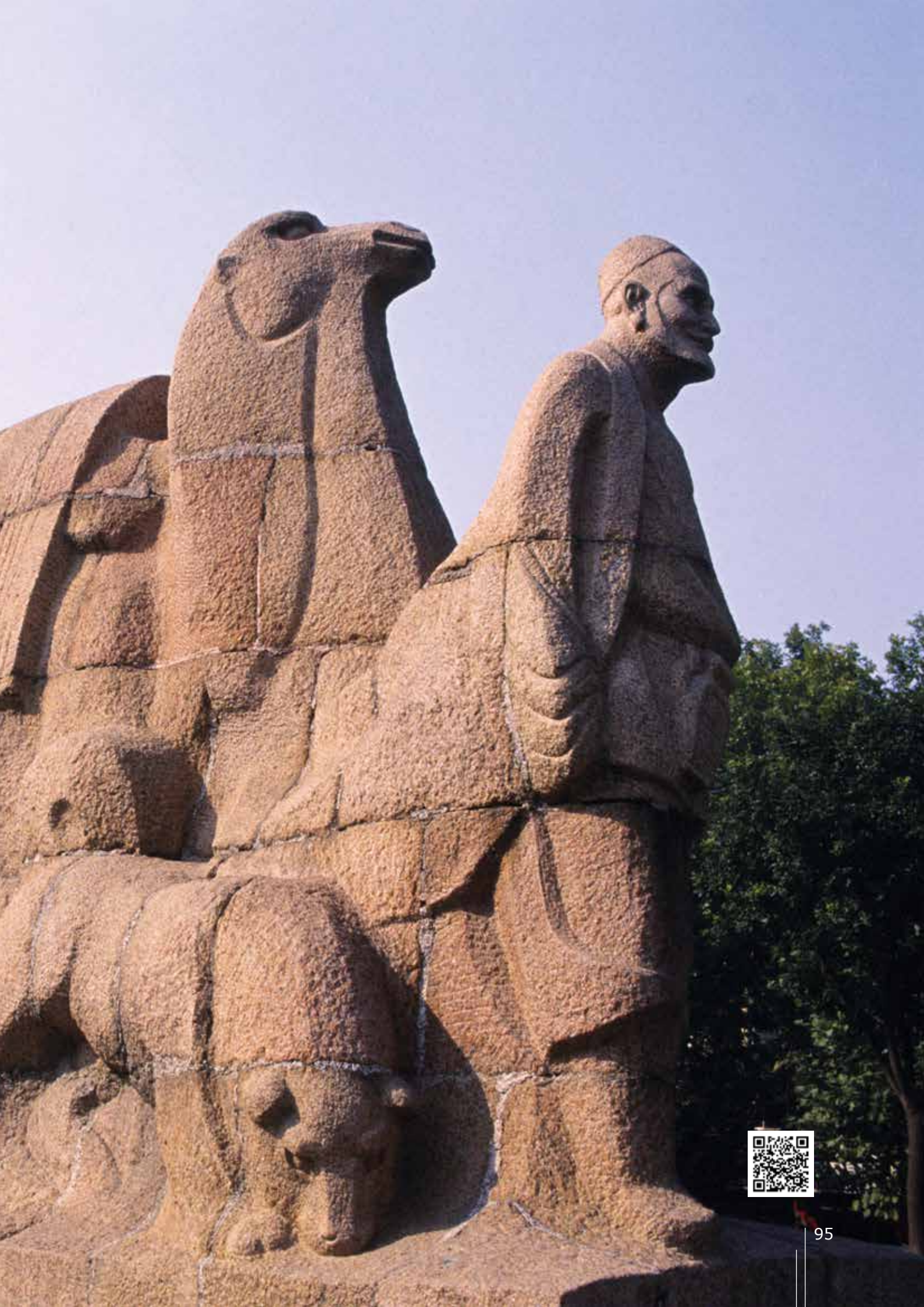

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Türklerin Asya'da tarih sahnesine çıktıkları ve yaşadıkları alanlar ile başlıca kültür çevrelerini
- İslamiyet öncesi dönemde Türklerin yaşadığı coğrafyalar ile hayat tarzları arasındaki ilişkiyi
- İlk ve Orta Çağlarda, Orta Asya'daki Türk siyasi teşekküllerinin güç ve yönetim yapısını
- Kavimler Göçü'nün sebep ve sonuçlarını

ÜNİTE KONULARI

4.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ
4.2. COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI
4.3. BOYLARDAN DEVLETE
4.4. KAVİMLER GÖÇÜ

KAVRAMLAR

- Orta Asya
- Boy
- İl
- Kut
- Toy
- Avrasya
- Onlu Teşkilat
- Ülüş

HAZIRLANALIM

1. Türkler'in ilk ana yurdu neresidir? Günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin bu bölgelere yönelik kültürel çalışmaları nelerdir?
2. Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletleri hangileridir?
3. Türk tarihini aydınlatan ilk kaynaklar nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: İpek Yolu Kervanı Anıtı (Kazakistan)

4.1. AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ

Türk tarihinin bir bütün olarak incelenmesinin zorluklarına dair neler söylenebilir?

TARTIŞALIM

İlk Türk Devletleri ile İlgili Önemli Siyasi Gelişmeler

MÖ 220	Asya Hun Devleti'nin kurulması
216	Asya Hun Devleti'nin yıkılması
370	Avrupa Hun Devleti'nin kurulması
375	Kavimler Göçü
496	Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması
552	I. Kök Türk Devleti'nin kurulması
630	I. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
682	II. Kök Türk Devleti'nin kurulması
742	II. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
744	Uygur Devleti'nin kurulması (Görsel 4.1)
840	Uygur Devleti'nin yıkılması

Görsel 4.1
Kutluk Bilge Kül Kağan
(Büst, İzmir)

Harita 4.1
İlk Türk devletleri

TARTIŞALIM

Avrasya, Asya ile Avrupa'nın neredeyse tamamını içine alan coğrafi bir bölgedir. Orta Asya kavimlerinin yerleşik düzene geçtiği; Türklerin, Moğolların, Slavların ve Çinlilerin yaşadığı geniş bir alan olarak kabul edilebilir.

Avrasya coğrafyası ile günümüz Türk dünyası arasında ilişkiler hakkında neler söylenebilir?

İlk olarak Avrasya'da görülen Türkleri araştıran bilim insanları, bu kadim milletin adını en eski tarihî kaynaklarda aramıştır. Türk adına gerek kaynaklarda gerekse araştırmalarda çeşitli anlamlar verilmiştir. Türk adı; Çin kaynaklarına göre "miğfer", Kaşgarlı Mahmut'a göre "olgunluk çağı", A. Wambery'e (Vambrey) göre "türemek", Ziya Gökalp'e göre "kanun ve nizam sahibi" anlamına gelmektedir.

Türk adına, çeşitli anlamlar verilmesine rağmen "güç, kuvvet" anlamına geldiği 1911'de yayınlanan eski bir Türkçe metinden anlaşılmıştır. Bağımsızlığını 552'de ilan eden Kök Türk Devleti'yle Türk adı resmî bir kimlik kazanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Coğrafi Ad Olarak Türkiye

- Türkiye kelimesi, ilk olarak VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında "Orta Asya" için kullanmıştır.
- Bizans kaynakları, IX ve X. yüzyılda Volga'dan, Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermiştir.
- XI-XIII. yüzyılda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denmiştir. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak tanınmaya başlanmıştır.

Görsel 4.2
Esik Kurganı'nda bulunan "Altın Elbiseli Adam" (Kazakistan)

Orta Asya Kültür Merkezleri

Türk topluluklarına ait ilk kültür izleri, geniş bozkırlara sahip Avrasya'da görülmüştür. Bu nedenle İslamiyet öncesi Türk tarihi; başta Orta Asya olmak üzere Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi ve Macaristan Ovası'nı içine alan geniş bir sahada yaşanmıştır. Böylesine geniş bir coğrafyada Türklerin bilinen ilk ana yurdu Orta Asya'dır ve tarihî süreçte burada çeşitli Türk devletleri kurulmuştur.

Orta Asya, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Kırgız bozkırları ve Altay Dağları, doğuda Moğolistan ve Çin'in batısı (Doğu Türkistan), güneyde ise Tibet Platosu ve Hindukuş Dağları arasında yer alır.

Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yazıdan önceki döneme ait kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır. Özellikle kurgan olarak bilinen mezar odalarında önemli eserler bulunmuştur (Görsel 4.2). Bu eserler aracılığıyla MÖ IV. bin yılından itibaren oluşturulan ve değişik adlarla anılan kültürlerin özellikleri öğrenilmiştir.

Harita 4.2
Orta Asya kültür merkezleri

Anav Kültürü (MÖ 4000-MÖ 1000)
Anav, günümüzde Aşkabat'ın güneydoğusunda bir yerleşim bölgesidir. Bu yerleşim sahasında yapılan kazılarda ortaya çıkan seramik örneklerinin bozkır kökenli bir halka, özellikle de Türklere ait olduğu düşünülmektedir. Türk kültürünün önemli bir unsuru olan at, ilk defa bu kültürde görülmüştür. Orta Asya'nın en eski kültürüdür.

Afanesyevo Kültürü (MÖ 2500-MÖ 1700)
Türklere ait en eski kültür bölgesi olarak kabul edilmektedir. Altay-Sayan Dağları'nın güneybatı bölgesinde (Minusinsk Bölgesi) buluntu yerine bağlantılı olarak Afanesyevo adıyla bilinir. Çakmak taşından ok uçları, bıçaklar, kemik iğneler, bakır eşyalar, basit çömlekler bu kültürün belli başlı eserleridir.

Andronova Kültürü (MÖ 1700-MÖ 1200)
Adını Yenisey yakınlarındaki Andronova yerleşiminden alan bu kültür, bir önceki Afanesyevo kültürünün daha geniş bir alana yayılmış ve gelişmiş şeklidir. Afanesyevo ve Andronova kültürü (Harita 4.2), Ön Türkler yani Türklerin ataları tarafından meydana getirilmiştir.

Karasuk Kültürü (MÖ 1200-MÖ 700)
Andronova kültürü ile benzerlik gösteren Karasuk kültürü (Görsel 4.3), adını Yenisey Irmağı'nın bir kolu olan Karasuk Nehri'nden almıştır. Bu kültürün en önemli özelliği, dünyanın pek çok bölgesine göre demiri daha erken işlemeye başlamasıdır. İskit kültürünü oluşturan atlı-göçebe kültürünün Orta Asya'ya yayılmasını sağlamışlardır.

Tagar Kültürü (MÖ 700-MÖ 300)
Karasuk kültürünün takipçisi olan Tagar kültürü, kendinden önceki Türk kültürlerinin bir sentezi ve gelişmiş şeklidir. Bölgenin adından dolayı burada yaşayan insanlara Altaylılar denilmeye başlanmıştır. Tunçtan bıçak, ok uçları, küçük hayvan heykelleri, çeşitli hayvan tasvirleri ve otağ şeklinde ağaç evler bu kültürün belli başlı eserleridir.

Görsel 4.3
Karasuk kültürüne ait bıçak ve kın

4.2. COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI

Coğrafi bir bölgenin fiziki yapısı, içinde yaşadığı toplumun hayat tarzının şekillenmesinde temel etkendir. Dolayısıyla Türk toplumunun yaşam tarzına da bulunduğu bölgenin coğrafi özellikleri şekillendirmiştir. Tarımın sınırlı alanlarda yapılabildiği, otlakların ise geniş yer tuttuğu Orta Asya'da, Türk boyları zorunlu olarak geçimlerini hayvancılık üzerine kurmuştur (Görsel 4.4). Bu nedenle Türklerin büyük çoğunluğu, konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiş, bir kısmı da yerleşik yaşam sürmüştür.

Görsel 4.4
Bozkırda hayvancılık

İlk Türklerin Yaşadığı Coğrafya

En geniş kapsamıyla Orta Avrupa'dan Güney Rusya ve Kuzey Sibirya ormanına kadar uzanan bir bölgeyi içine alan eski Türklerin yaşadığı coğrafya, Hindikuş Dağları ve İran Platosu'na kadar uzatılabilir. Bu bölgelerde bitki örtüsü bozkırdır. Bu bozkır, Kuzey Sibirya ormanına kadar uzanır, bazı yerlerde yerini başka bitki örtülerine bırakır ve Gobi, Taklamakan gibi ya da kırmızı kumlu Kızılkum, beyaz kumlu Akkum, kara kumlu Karakum gibi renkli, ıssız çöllere dönüşür (Görsel 4.5). Kıyılarında çok eski uygarlıkların yerleştiği nehirlerden kuzeyde Yenisey ve Baykal Gölü'nü besleyen zengin sular ile güneyde Sarı Irmak bulunur. Ayrıca batıda Aral ve Baykal Gölü'nü besleyen; İli, Çu, Talas, Siri Derya (Seyhun), Amu Derya Irmağı (Ceyhun) gibi akarsular yer alır.

Görsel 4.5
Gobi Çölü (Orta Asya)

Batı Türkistan'ın oldukça alçak bir ova ya da daha çok deniz seviyesinin 50 metre altındaki geniş çöküntü alanında Orta Asya'nın meşhur; Altay, Tien-Şan, Pamir ve Hindikuş gibi dağları vardır. Bunlar Moğolistan'daki, Cungarya'daki yüksek platolarla ya da tarım havzasıyla bölünen devasa kitlelerdir. Hemen hemen tüm topraklar kuraklıkla kavrulur ve nehirlerin suladığı vadiler dışında her tür bitki örtüsünün gelişimine engel olur. Çoğu yerde yıllık yağış 100 mm'yi geçmez.

Roux, 2006, s.22-23'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Türk topluluklarını konar-göçer hayat tarzına yönelten etmenlerin neler olduğu söylenebilir.

Eski Türk toplulukları özellikle su kaynaklarına yakın, yaylak-kışlak hayatı üzerine kurulu bir yaşam sürmüştür. Böyle bir hayat tarzını, avcılık ve toplayıcılık ile geçinen toplumların yaşamları ile karıştırmamak gerekir. Konar-göçer yaşam şekli, bozkırda doğa ile bütünleşmiş bir toplumun hayatını sürdürebilme mücadelesidir. Bu yaşam tarzında boylar, büyük sürüler hâlinde baktıkları hayvanların ürünleriyle geçimlerini devam ettirmiştir.

At, Göçer Ev, Demir

Türklerde; savaşçı unsurun yetişmesi, askerî teşkilat ve savaş taktiklerinin gelişmesi, savaş araç gereçlerinin belirlenmesi, hayat ve geçim tarzının şekillenmesi, siyasi kültürün gelişmesi gibi birçok unsur bozkır coğrafyasının etkisiyle belirlenmiştir. Örneğin bozkır kültür çevresinde at, göçer ev (Görsel 4.6) ve demir özel bir yer tutar. Av, sürü ve akın Türklerin yaşam biçimini gösterir. Ava at üzerinde girmek, sürüleri at üzerinde otlatmak ve akınlara at üzerinde katılmak gerekir. Dolayısıyla at; Türklerin sosyal, siyasi, iktisadi, din ve askerî hayatında hep ön planda olmuştur. Bozkır coğrafyasının sonuçlarından biri de konar-göçerlikle beraber sürünün önemidir. Çoğunlukla hayvancılıkla uğraşan Türkler, sürülerine otlak arayışında olmuşlardır. Türklerin önemli buluşlarından olan göçer-evler, otlaktan otlağa, yaylaktan kışlağa yapılan yolculuklarda önemli bir araç olmuştur. Dört bir tarafı ve üzeri keçeyle kaplıdır. İçinde yaşayanları kışın soğuk ve rüzgârdan, yazın ise sıcaktan korumuştur. Türklerin hayatında demirin de büyük önemi olmuştur. Altaylarda, Yenisey Nehri'nin kaynak bölgelerinde yüksek kalitede demir cevherinin varlığı eski Türk yurdunda fark edilmiş ve işlemeye geçilmiştir. MÖ 2 bin başlarından itibaren demiri işleyen Türkler bol miktarda alet ve silah yapımıyla meşgul olmuştur. Atın hızı, demirin vurucu gücü ve Türk'ün güçlü iradesi sayesinde bozkır kültürü hız, kuvvet ve dinamizm kazanmış, büyük bozkır Türk devletleri bu sayede kurulup gelişmiştir.

Durmuş, 2017, s.19,25-26,28,32-33'ten düzenlenmiştir.

Görsel 4.6
Bozkır
(İllüstrasyon)

YORUMLAYALIM

Konar-göçer yaşam tarzının Türk topluluklarının hangi alanlarda gelişmesine katkı sağladığı söylenebilir?

Türklerde Askerî Kültür

"Kalabalık asker ve ordu başsız olursa
Bu asker ve ordu cesaretsiz olur."
Yusuf Has Hacib

Türkler, tarih boyunca savaşçı kimliğiyle ön plana çıkmış bir millettir. Bu kimliğin oluşumunda Türklerin yaşadığı coğrafyadaki sert iklim koşulları, Orta Asya'daki diğer milletler ve Türk boyları arasındaki mücadeleler etkili olmuştur. Bunlar Türklerin disiplinli, teşkilatçı ve mücadeleci olmalarını da sağlamıştır. Türk toplumunda eli silah tutan herkes asker sayıldığı için ilk Türk devletlerinin ordularında, Hazar Devleti hariç, ücretli yabancı asker yoktur. Daimî olan Türk ordusunda kadın-erkek, genç-yaşlı her an savaşabilecek durumdadır. Öyle ki Türklerin sporları, eğlenceleri ve avlanmaları bile askerî eğitim niteliğindedir.

Görsel 4.7
Türk Kara Kuvvetleri birlik amblemi

Tarihte düzenli ilk Türk ordusunu Mete Han MÖ 209'da kurmuştur. Mete Han'ın ordusunda, 10 000 atlıdan oluşan en büyük birlik "tümen" olarak adlandırılmıştır. Tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış; her birinin başına tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı rütbelerine sahip komutanlar görevlendirilmiştir. Mete Han'ın kurduğu bu sisteme "onlu teşkilat" adı verilmiştir. Onlu teşkilat, günümüze kadar hüküm süren diğer Türk devletleri ile süregelmiştir. Asya Hunları, Avrupa Hunları, Kök Türkler, Selçuklular ve Osmanlılar Dönemi'nde Türk ordusu bu sistem sayesinde dünyanın sayılı ordularından birisi olmuştur. Ayrıca günümüz modern orduları onlu teşkilatı temel alarak askeri sistemlerini düzenlemiştir.

ARAŞTIRALIM

Genel ağ üzerinden http://www.kkk.tsk.tr/ sayfasını ziyaret ediniz. Kara Kuvvetleri birlik amblemi üzerinde bulunan yıldızlar, tarih, defne yaprağı, Atatürk silüeti, ay yıldız, çelenk, kılıç ve meşe yaprağı ne anlama gelmektedir (Görsel 4.7)? Araştırma sonuçlarını sınıf panosunda paylaşınız.

Türk toplumlarındaki onlu teşkilatın sosyal ve idari açıdan iki önemli işlevi vardır. Bunlardan birincisi devlet güçlerinin tümü (boy, soy gibi) onlu sisteme göre bölünmüş ve merkezden atanan komutanlar aracılığı ile hükümdara bağlanmıştır. Böylece herkesin birbirine yardımcı olduğu bir millet birliği meydana getirilmiştir. İkinci işlevi de devletin bütün idarecileri, aynı zamanda asker oldukları için ordunun görev ciddiyeti sivil ve idari yapıya yansımıştır. Böylece devletin askerî disiplin içinde çalışması temin edilmiş ve bu durum Türklere ordu-millet özelliğini kazandırmıştır.

Mete Han'ın biyografisi için karekodu okutunuz.

Orhun Kitabelerinde ordu kelimesi "sû" terimi olarak kullanılmıştır. Ordunun başında bugünkü genelkurmay başkanı anlamında kullanılan "subaşı"lar bulunmuştur. Genellikle bu göreve hanedan üyelerinden birisi getirilmiştir. Komutanların her birinin at kuyruğundan yapılmış birer tuğu vardır. Tuğun sayısı ve şekli rütbeye göre değişmiştir.

Askerî kültürün gelişmesine paralel olarak Türkler, medeniyet tarihine önemli katkılar sağlamıştır. Bunlardan biri atı ehlileştirmesi ve savaş aracı olarak kullanması diğeri de demiri işleyerek silahlar yapmasıdır. Türkler, atı savaş sahasında kullanarak düşmanlarına karşı hız ve manevra üstünlüğü kazanmıştır. Bu kabiliyeti kazanmalarında geliştirdikleri üzengi, nal, gem, eyer gibi aksesuarlar atı verimli kullanmalarını sağlamıştır. Bunun için Türk orduları, yerleşik kavimlerde görülen hareketsiz savaş yöntemine göre yetiştirilmiş ağır teçhizatlı orduların aksine hafif silahlı ve hareketli süvarilerden kurulmuştur. Türk ordusunda piyadeler ise yok denecek kadar azdır. Süvarilik için zaruri olan pantolon, deri kuşak ve yan tarafı lastik olan ayakkabı da Türklerin icadıdır.

Görsel 4.8
Üzengi

Üzengi; eyerin iki yanında asılı bulunan ve ata binildiğinde ayakların basılmasına yarayan, at üzerinde dengeli durmalarını sağlayan demirden alettir (Görsel 4.8). Bu alet sayesinde binici, yere basar gibi dengeli bir şekilde atın üzerinde durabilmekte, at üzerinde istediği hareketleri rahatça yapabilmektedir.

Nal, atın ayakkabısı olarak da kabul edilebilir. Tırnağına nal çakılan atlar, nalsız atlardan daha fazla yol gidebilir. Atların ağzına demirden yapılan "gem" takılır. Buna bağlı olan dizgin ile ata istediği gibi komut verebilen binici "eyer" sayesinde atın üzerinde rahatça oturabilmektedir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türkler; demiri, cevheri eriterek elde etmiştir. Elde ettikleri ham demirin kalitesi, bugün bile yüksek derecelerde ısıtılarak elde edilen demirin kalitesiyle aynıdır. Bu yüksek kaliteli demirden keskin kılıçlar, baltalar, üzengiler, bıçaklar, gemler, kamalar, kınlar, mızraklar, kalkanlar ve ok uçları yapmışlardır. Türk silahlarının yapı ve teknik özelikleri, Türk medeniyetinin gelişmişlik seviyesini gösteren önemli ayrıntılardır. Kendine has özellikler taşıyan Türk silahları Çin, Roma gibi devletler karşısında Türklerin üstünlük kazanmalarını sağlamıştır.

Görsel 4.9
Süvari (İllüstrasyon)

Süvarilerden oluşan Türk ordularının başlıca silahları, ok ve yaydır (Görsel 4.9). Hemen hemen bütün toplumlarda görülen oku ve yayı Türkler, koşan at üzerinde etkili bir savaş aracı olarak kullanmışlardır. Örneğin Mete Han, tümen komutanı olduktan sonra ıslık çalan bir ok icat etmiştir ve askerlerini bununla eğitmeye başlamıştır. Islık çalan oku nereye atarsa askerlerin de oklarını aynı istikamete atmalarını emretmiştir. Türk ordusunun yetiştirilme tarzı, hazırlık eğitimleri ve muharebe taktikleri diğer ülkelerin ordularından farklıdır. Büyük çoğunluğu okçu süvarilerden kurulu Türk savaş birlikleri, at sayesinde ağır hareketlerle grup muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstünlük kazanmıştır. Türkler, taktiklerini uygulamak için ordularını hücum taktiğine göre düzenlemiş ve eğitmiştir. Bu sayede Türkler, savaşlarda kısa sürede istedikleri sonuca ulaşmıştır.

Görsel 4.10
Eyer örtüsü

ÖRNEK METİN

Türk Süvarisi

Yenisey Nehri'nin sol kıyısında, 1939'da S. V. Kiseleff (Kisilof) tarafından yapılan kazılarda bronz bir ferahinin üzerinde Türk savaşçı tasviri şöyle yapılmıştır: "Başlıksız bir süvarinin uzun saçları rüzgârda savruluyor. Saçları arkadan bir şeritle düğümlenmiş. Sağ taraftan aşağı doğru bir sadak sarkıyor. Eğri yayı 'M' harfini andırıyor. Geniş göğüslü bozkır atının gemi gerilmiş, kuyruğu ise düğümlenmiş. Koşum takımı mükemmel; ön kaştan fazla yüksek olmayan sert bir eyer; onun altında kenarları saçaklı bir örtü (Görsel 4.10), kuyruk altından başlayarak göğüs ortasına kadar uzanan püsküllü bir kayış uzanıyor. Yay şeklinde geniş üzengiler ve bir dizgin. Eyerin arkasından her iki tarafa doğru tokalar uzanıyor. Türklerde zırhlı süvari birliklerinin oluşu onları çok çabuk zafere götürmüştür. Genel olarak savaş süvarisini okçu süvariler tespit etmiş ve onlar hemen hemen hiç zırh kullanmamışlardır. Hafif silahlarla Türklerin ağır silahlı süvarisinin karşısına dikilen düşman hayatla vedalaşmıştır. Ancak çok ani saldırı düzenledikleri için Türk süvarileri kuşatma savaşlarına elverişli değildir."

Gumilev, 2002, s.95'ten düzenlenmiştir.

İki farklı savaş yönteminin uygulanmasıyla yapılan Turan taktiği, Türklere özgü bir savaş usulüdür. Bu taktik, sahte ricat (geri çekilme, kaçma) ve pusudan oluşur. Bu savaş yöntemine, Türk yurdunun eski adından dolayı "Turan Taktiği" veya "Hilal Taktiği" denilmiştir (Görsel 4.11).

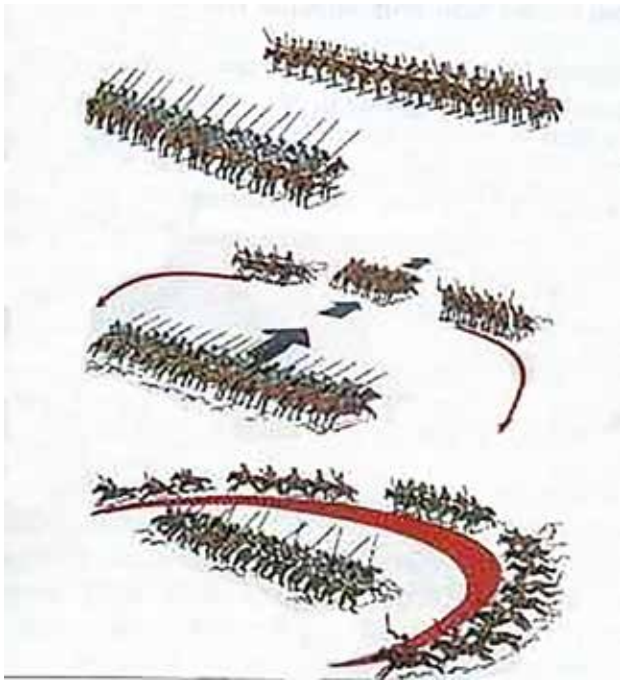

Görsel 4.11
Turan Taktiği

Savaşılacak yerin arazi yapısı, bu taktiğin uygulanmasında birinci derecede etkilidir. Bu yöntem iki tarafı uygun yükseltideki tepelerle sarılı bir ovada uygulanır. Düşmanın karşısında merkez, sağ ve sol kuvvetler olarak yer alan Türk kuvvetlerinin, merkez ve merkeze yakın kanatları düşmanın saldırısı karşısında, sanki bozulmuş da çekiliyormuş hissi vererek geri gitmeye başlar. Buna sahte ricat da denir. Bu arada, sağ ve sol kanatlardaki askerî birlikler yavaş yavaş ilerleyerek savaş alanının iki yanında yer alan tepeciklerin gerisine sarkar ve buralarda pusular kurar. Geri çekilmekte olan Türk birlikleri düşman kuvvetlerinin gerektiği kadar üzerlerine geldiği kanaatine vardığında aniden geri dönerler ve şiddetli bir savaşa tutuşurlar. Bu arada savaş alanının iki tarafındaki tepecikler ardında pusu kuran askerler de düşmanı yanlardan ve arkadan çembere alır.

Türklerde Ordu

- Türklerde ordu (Görsel 4.12), devletin tabii savunma gücü sağladığı için ücretli değildir.
- Türklerde eli silah tutan kadın-erkek, yaşlı-genç herkes asker sayılmıştır.
- Türk ordularının esasını süvariler oluşturmuştur.
- Türklerde ordu "onlu sistem" içinde sosyal ve idari birimler şeklinde ayrılmıştır.
- Türkler süratli, ani, şaşırtıcı hücum tekniklerinden "Turan taktiği"ni uygulamıştır
- Türk ordusunun kullandığı at, ok ve yay, üzengi, gem, giyim-kuşam ve yiyecekler diğer milletlerden farklıdır.

Görsel 4.12
Atlı Türk okçuları (Tablo)

Roma Ordusu

- Orduların esas gücü, ücretli askerlerden oluşmuştur.
- Ağır silahlar, zırh ve kalkan kullanılmıştır.
- Harp taktiği olarak zırhlı kuvvetlerin yan yana gelerek birbirlerine kenetlenmiş gibi ellerinde kalkan ve mızrak ile düşmana doğru ilerlemesi olarak adlandırılan "phalanx (falanks) sistemi " (Görsel 4.13) uygulanmıştır.
- Ordunun esasını piyadeler oluşturmuştur.
- Ok ve yay kullanımı yaygın değildir.
- Eğitimler bir düzen ve disiplin içinde olmamıştır.
- Giyim kuşam, binicilik, atın koşum takımları, ok-yay ve erzak kullanımı pratik değildir.

Görsel 4.13
Phalanx sistemine göre dizilmiş askerler (İllüstrasyon)

CEVAPLAYALIM

Türk topluluklarının geliştirdiği ve dünya askerî tarihine mal olmuş teşkilat, teçhizat ve taktikleri ile çağdaşı olan diğer güçler arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

4.3. BOYLARDAN DEVLETE

TARTIŞALIM

"Ok ve yay gerebilen kavimleri bir aile gibi birleştirdim; şimdi onlar Hun oldular."

Mete Han'ın kavimleri bir aile gibi birleştirmesinin sebepleri neler olabilir?

Ana yurtta kurulan ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır. Eski Türk toplumunun sosyal yapısı; oguş (aile), urug (aileler birliği), boy (ok), budun (millet) ve il (devlet) şeklinde birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana gelmiştir. Bu yapı içinde ön plana çıkan boylar, sosyal dayanışma ve canlılık taşımıştır. Bu durum, toplumdaki bireylere birlikte hareket etme arzusu kazandırmış ve onların zorlu mücadelelerle uzun mesafeleri aşmalarını sağlamıştır.

Türkler, köklü ve yerleşmiş bir toplum yapısına sahiptir. Eski Türk toplumunda en küçük birlik olan aile, kan bağı esasına dayanmaktadır. Türklerin dünyanın dört bir tarafına dağılmasına rağmen varlıklarını korumaları, aile yapısına verdikleri önemden kaynaklanmıştır. Bu toplum yapısında, aileler urugları, uruglar boyları, boylar budunları (millet) meydana getirmiştir. Boyların başında bulunan boy beyleri, ekonomik ve siyasi güçleri olan doğrulukları ile tanınmış kimseler arasından seçilmiştir.

Budunların kağan etrafında bir araya gelmesiyle de il oluşmuştur. Türkler, devlete "el" veya "il" adını vermiştir. Devlet, yöneticilerle iş birliği yapan geniş halk kitlelerinin gayretleri ve katkıları sonucunda meydana gelmiştir. Dolayısıyla budun, devletin hem kurucusu hem de temel unsuru olmuştur. Başka bir deyişle budun, devletin gerçek sahibidir.

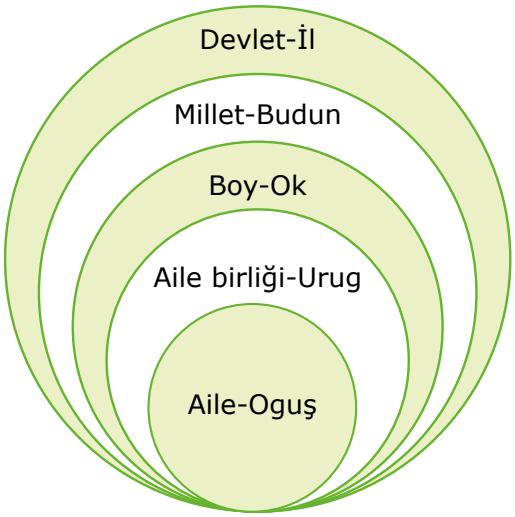

Orta Asya bozkırlarının elverişli alanlarında hayvancılıkla uğraşan ve bu sosyal yapı içerisinde hayatlarını sürdüren Türk boyları, kendi aralarında güçlü siyasi birlikler oluşturmuştur. Bunun ilk örneği Asya Hun Devleti olurken onu Kök Türk, Uygur gibi diğer Türk devletleri izlemiştir.

Devlet, hukuki bakımdan emretme hakkına ve yetkisine sahiptir. O emri yürütme gücüne sahip olan yüksek sosyal bir nizamdır. Ancak emretme hakkının itaat edenler tarafından meşru (hak yolu, doğru) kabul edilmesi gerekir. Aksi hâlde devlet yoktur, zorbalık vardır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Boylar konfederasyonu üzerinde yükselen bu ilk Türk devletleri, boylar arasında birlikteliği sağladıkları dönemlerde, güçlerinin zirvesine ulaşmıştır. Örneğin Asya Hun Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan Mete Han (Görsel 4.14), yirmi altı boyu Türk tarihinde ilk kez tek bayrak altında toplamıştır. I. Kök Türk Devleti'nde ise Mukan Kağan, Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Tölesleri ve diğer Türk boylarını hâkimiyeti altına alarak devletine en güçlü dönemini yaşatmıştır. II. Kök Türk Devleti zamanında da Kapgan Kağan yine Orta Asya'daki tüm Türk boylarını bir bayrak altında toplayarak gücüne güç katmıştır. Uygur Kağanı Moyen-Çor ise Hun ve Kök Türk dönemlerinde olduğu gibi öncelikle Orta Asya'daki boyları kendine bağlamıştır.

Görsel 4.14
Mete Han (Tablo)

Tölesler, VI. yüzyılın ortalarında Baykal Gölü'nün doğusundan Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan sahada Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan dağınık Türk boylarıdır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

İlk Türk devletlerinin kurulması ve güçlenmesinde etkili olan boylar aynı zamanda bu devletlerin zayıflamasında önemli rol oynamıştır. Boyların isyan etmesi ve budun birlikteliğinin bozulması, Türk devletlerinin güç kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin Kapgan Kağan'ın sert tutumu yüzünden devlete bağlı boylar birer birer isyan etmeye başlamıştır.

Türk devletlerini zor durumda bırakmak isteyen Çinliler de çeşitli entrikalarla Töles boylarını sık sık isyana teşvik etmiştir. Kapgan Kağan (Görsel 4.15) ve devletin diğer ileri gelenleri bu isyanlarla uğraşmak zorunda kaldıkları için düşmanları olan Çinlilerle mücadele etme fırsatını bulamamıştır. Kapgan Kağan, boyların isyanıyla uğraşırken bir Türk boyu olan Bayırkuların saldırısı sonucunda öldürülmüştür.

Görsel 4.15
Kapgan Kağan (Temsilî)

Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar dışında kurulan Türk devlet ve toplulukları nerelerde yaşamışlardır? Dilsiz harita üzerinde gösteriniz.

ARAŞTIRALIM

Türk Devletlerinde Meşruiyet Kaynağı

Kağan Gücünü Nereden Alıyor?

İlk Türk devleti olan Asya Hun Devleti'nde hükümdarlar, Gök Tanrı'nın tahta çıkardığı Tanhu unvanını kullanmıştır. Mete Han, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisini, Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılmış Hunların büyük Şanyü'sü olarak ifade etmiştir. Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan "Tanrı irade ettiği için kut'um olduğu için kağan oldum." demiştir. Uygur Devleti'nde de benzer durum söz konusudur. Uygurlara ait Karabalsagun Yazıtı'nda, Bögü Kağan'ın unvanı "Tengride kut bulmuş." olarak belirtilmiştir.

Kafesoğlu, 1995, s.237; Koca, 2002b, s.1071; Ögel, 2001a, s.67'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kut inancının Türk siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Kök Tengri tarafından verildiğine inanılırdı. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahidir. Ancak Türk kağanı hiçbir zaman kutsal varlık, yani eski Mısır medeniyetinde olduğu gibi tanrı-kral sayılmamıştır. Tarihî kayıtlardan da anlaşıldığı üzere ilk Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı "kut" tabiri ile ifade edilmiştir. Tanrı, Türk kağanına kut vererek hükümdarlık gücü ve yetkisi bahşetmiştir.

Türklerde kağan olabilmek için Kök Tengri tarafından kut verilmiş bir aileye mensup olmak gerekmektedir. Bu aileler belli olup Hunlarda Tu-ku, Kök Türklerde Aşina ve Uygurlarda Yağlakâr ailesidir. Kut, kan yoluyla geçtiği için bütün hanedan üyeleri kağan olma hakkına ve yetkisine sahiptir. Tanrının iradesinin hangi hanedan üyesi üzerinde olduğu da ancak taht için yapılan bir mücadele sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kağan olmak için aynı zamanda adil, yetenekli, ilim sahibi, asil ve cesur olmak gereklidir. Eski Türklerde kuta sahip olan hanedan üyeleri arasında kağan seçmek için kurultay toplanmıştır.

Görsel 4.16
Tuğ

Türklerde kağan hem bütün devlet teşkilatının başı hem de toplumun lideri durumundaydı. O, devletin başı olarak iç ve dış siyaseti düzenler, savaş ve barışa karar verir, ordulara komutanlık eder, elçiler gönderir ve elçileri kabul ederdi. Ayrıca devlet teşkilatının her kademesindeki görevlileri tayin eder veya onları görevlerinden alırdı.

Türk devletlerinde hükümdarlara; şanyü, tanhu, han, yabgu, ilteber, idikut, erkin, kağan gibi unvanlar verilmiştir. Hunlardan itibaren Türklerde bazı hükümdarlık sembolleri de görülmektedir. Bunlar; taht, davul, otağ, kotuz, tuğ (Görsel 4.16) ve yaydır. Kağan ülkeyi idare eder, töre koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabilirdi.

CEVAPLAYALIM

Kağanların görevleri nelerdir?

Görsel 4.17
Altay Dağları

Türklerde Sosyal Yapı

Orta Asya; Gobi, Taklamakan, Karakum gibi çöllerden, geniş bozkırlardan ve ıssız düzlüklerden oluşmuştur. Ayrıca büyük bir bölümü kapalı havza olan Orta Asya'da yer yer yüksekliği 7000 m'yi aşan sıradağlar, büyük çukurlar ve göller yer almıştır (Görsel 4.17). Bu coğrafi bölgedeki bozkırların kışı çok soğuk ve kar fırtınalı, yazı ise genellikle sıcak ve kuraktır. Yazın ara sıra şiddetli sağanaklar olsa bile yaşanan bu kuraklık uzun süreli olmuştur.

Görsel 4.18
Bozkırda atlar

Bozkırın bu sert yapısı, bölgede yaşayan kavimleri etkilemiş ve konar-göçer hayat tarzının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bozkır, adaların ve vahaların dışında insanlara kalıcı bir yerleşme ve dinlenme imkânı tanımamıştır. Konar-göçerler, ulaşımda ve göçlerde atı kullanarak bu zorlu koşulların üstesinden gelmiştir (Görsel 4.18). Bununla birlikte bozkırın atlı göçebeleri, çabucak organize olabilen savaşçı bir toplum yapısına sahiptir. Esasen bozkır tarihi, en güzel otlakları ele geçirmek için mücadele eden ve bazı hâllerde gezinmeleri asırlar süren hayvan sürülerini yaylak ve kışlak arasında getirip götüren Türk kavimlerinin tarihinden ibarettir.

Mete Han'ın Mektubu

Mete Han, MÖ 187 tarihinde Çin imparatoriçesine yazdığı mektubun bir yerinde kendi hayatının ilk dönemiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Irmaklar ve göller arasında doğdum, geniş yaylalarda sığırlar ve atlar arasında büyüdüm, kendimi sık sık sınır boylarında buldum." Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Mete Han, geniş yaylalarda yaşayan, hayvancılıkla geçinen ve akıncılık yapan konar-göçer bir topluluğun çocuğudur. Bu ifade de konar-göçer hayatın temel unsurları ve faaliyetleri birer birer sayılmıştır. Bunlar; ırmaklar, göller, geniş yaylalar, hayvanlar ve eski Türk hayatında önemli bir yer tutan akınlardır. İşte Mete Han'ın hayatına hâkim olan ve onun yetişmesinde rol oynayan bu unsurlar ve faaliyetlerdir. Daha doğrusu Mete Han'ın hayatını; içinde yaşadığı tabiat, hayvancılık ve akıncılık belirlemiştir.

Koca, 2002a, s.687-708'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Görsel 4.19
Kök Türk Devleti bayrağı

Görsel 4.20
Uygur Devleti bayrağı

Türklerin Orta Asya'da ırmak, göl gibi su kaynakları çevresinde konar-göçer bir yaşam tarzı vardır. Boylar, ekonomilerinin temel dayanağı olan hayvanlarıyla birlikte belirlenmiş bu alanlarda yaşamaktadır. Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar (Görsel 4.19 ve 4.20) yazın yaylak denilen serin, sulak, otlağı bol yüksek yaylalarda; kışın ise kışlak denilen daha ılık ova ve vadilerde yaşamıştır. Örneğin Çin kaynaklarına göre Hunlar evlerini dövülmüş topraktan yapmıştır.

Uygurlar, kışlık bölgelerde evlerini daha ziyade kerpiç veya ahşaptan, surları da kalın ağaç kütüklerinden inşa etmiştir. Ayrıca Uygurlar, deve ve ata dayalı basit bir ulaşım sistemi kurmuştur. Çok kalabalık gruplar hâlinde yola çıktıklarında atlardan, develerden ve arabalardan oluşan kervanları kullanmıştır (Görsel 4.21).

Geniş bozkır sahalarında sürekli hareket hâlinde olan konar-göçerler, toprak bağlılığını değil soy aidiyetini birinci planda tutmuşlardır. Sosyal kimlik; aile, oguş ve boylar içinde gelişmiş ayrıca sınırlı otlakları kullanma mecburiyeti, aile ve grup ilişkilerini güçlendirmiştir. Zira bu özelliği gelişmemiş olan boylar, geniş bozkırlarda tek başına hayatta kalamamıştır.

Görsel 4.21
Kervan
(Tablo, Gavaa Luvsan
Moğolistan Ulusal Modern
Sanat Galerisi)

Çin Elçisinin Raporu

981-984 tarihleri arasında Turfan Uygurlarına giden Çin elçisi Wang Yen-te'nin raporuna göre "Kao-ch'ang (Turfan) şehrinde yağmur ve kar yoktur. Aynı zamanda çok sıcaktır. Evler beyaz badanalıdır. Chinling Dağlarından çıkan nehir, başşehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyve bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir. Bu yerde beş hububat yetişir. Zengin insanlar at eti yerler, geri kalanlar ise sığır eti ve yaban kazı yerler. Onlar müziklerinde kopuz kullanırlar. Onlar, samur kürkü postu, keçe ve çiçek motif işlemeli elbise imal ederler. Kadınlar başlarına bir çeşit şapka giyer. Onların âdetlerine göre büyük bir kısmı ata biner ve ok atarlar. Onlar, gümüş ve pirinçten yaptıkları tüpleri su ile doldururlar. Bu tüplere basarak suyu fışkırtırlar yahut birbirlerine su atarak spor yaparlar."

İzgi, 1989, s.55-60'tan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Uygur Devleti'nde kadınların sosyal hayata etkileri neler olabilir?

Uygur Devleti, Kök Türklerin sahip olduğu mirasın üzerine kurulduğu için bozkır kültür geleneğini sürdürmüştür. Ancak zamanla Çinlilerle fazla yakınlaşılması ve Maniheizm'i kabul etmesi, Uygurların hayat tarzını değiştirmiştir. Bu nedenle Uygurlarda, toplumsal yapı hızlı bir değişim göstermiş ve şehirleşmeye doğru bir eğilim başlamıştır. Bunun yanında konar-göçer yaşamın da devam etmesi Uygurlarda bozkırlı ve şehirli olmak üzere iki farklı hayatın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Görsel 4.22
Demirci (İllüstrasyon)

Her an saldırıya açık bir coğrafyada yaşadıkları için konar-göçer toplulukların silahlı güce ihtiyaçları vardır. Bozkır kültürünün ögelerinden atı kullanan ve demiri işleyen Türkler (Görsel 4.22), askerî bakımdan çevresindeki milletlere üstünlük sağlamıştır. Türk ordusu, ücretli askerlerden değil her an savaşabilecek durumda olan süvarilerden kurulmuştur. Örneğin Hunlar, çocuklarını daha küçük yaşlarda biniciliğe alıştırmıştır. Gençlik çağına geldiklerinde mükemmel binici olan bu çocuklar, atlı savaş usullerini çok iyi uygulamıştır. Hunlarla savaşlarda başarılı olamayan Çinliler, yüz yıl süren bir askerî reform yapmış ve ordularını Hun tarzında teşkilatlandırarak onları durdurmaya çalışmıştır.

Görsel 4.23
Hunların Çin Seddi'ne akınları
(İllüstrasyon)
(İstanbul Harbiye Askerî Müzesi)

ÖRNEK METİN

Hun-Çin Politikaları

Mete Han, Çin'e karşı millî bir siyaset izlemişti. Buna göre Hun Devleti, Çin'i savaş gücü (Görsel 4.23) ile baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçları vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlanacaktı. Mete Han, uyguladığı politika ile Çin İmparatoru ve ordusunu manevi olarak ezmeyi, Çin'e karşı üstünlüğünü kabul ettirmeyi amaçlıyordu.

Çin İmparatorluğu'nun da Hunlara karşı belirlediği bir politika vardı. Bu politikanın esası, Hunları hâkimiyet altına almaktı. Çin imparatorları özellikle barış zamanlarında Hun kağanlarına eş olarak gönderdikleri Çinli prenseslerin maiyetlerinde Hun ülkesine birçok ajan sokmuştu. Bu ajanlar, türlü entrikalarla Hun beyleri ve toplulukları arasında düşmanlık çıkarmıştı. Ayrıca ticaret yoluyla Hun ülkesine lüks eşya göndererek Hunları rahata ve zevke alıştırmıştı. Bu durum Türklerin savaşçılık yeteneklerini gevşetmişti.

Koca, 2002a, s.690,695'ten düzenlenmiştir.

Türklerde Devlet Teşkilatı

Türk devlet teşkilatında kurultay (toy); siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik konularda genel kararlar alan ve devlet yönetiminin temelini oluşturan en yüksek kuruluştu. Kağan, hanedan üyeleri, hatun, aygucı ve boy beylerinden oluşan kurultay, genellikle yılda üç kez toplanarak devlet işlerini görüşürdü. Kurultay'ın üyelerine "toygun" denilirdi. Boy beylerinin kurultaya katılımı sadakat işareti sayılır, aksi bir durum söz konusu olduğunda bu bir isyan olarak algılanırdı.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Türk devletlerinde hatunlar söz sahibiydi. Aralarında, devlet siyasetine yön verenler ve naip olarak devlet idare edenler vardı. Ayrı sarayları ve buyrukları bulunan hatunlar, bazen elçileri de kabul ederdi.

Kurultay, kağanın seçimi veya görevden alınmasında da etkiliydi. Kağan, kurultayın doğal başkanıydı ve kağanın olmadığı zamanlarda aygucı (başbakan) kurultaya başkanlık ederdi. Kurultaylarda alınan kararlar halka duyurulurdu.

Coğrafi şartlar ve ülkenin içinde bulunduğu durum nedeniyle kurultayın her zaman toplanması ve boy beylerinin hızla bir araya getirilmesi mümkün değildi.Bu yüzden kurultay

kararlarının uygulanmasını sağlamak ve takip etmek için buyruklardan (bakan) oluşan bir ayukıya (hükûmet) ihtiyaç duyulmuştur. Çin kaynaklarında Hun, Kök Türk ve Uygur devletlerinde görülen bu hükûmet sisteminden sıkça bahsedilmiştir. Yine Çin kaynaklarına göre Kök Türk hükûmeti dokuz bakandan oluşmaktadır. Dolayısıyla ilk Türk devletlerinde, kurultay (yasama) ve hükûmet (yürütme) birbirlerinden ayrı kurumlardır. Fakat halktan ve yönetimden birinci derecede sorumlu olan kağandır. Kurultayı toplantıya çağırma, töre değişikliğini teklif etme, aygucıyı tayin etme, yargıya başkanlık etme görevleri kağana aittir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

II. Kök Türk Hükümdarı Bilge Kağan'ın, Çinlilerin etkisinde kalarak Budistleşme isteği, Türklerin yaşam tarzına uymadığı gerekçesiyle kurultay tarafından reddedilmiştir.

Hunlardan itibaren devlet yönetiminde kolaylık sağlamak amacıyla ülke idaresi, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İkili teşkilatlanma denilen bu sistemde, daima bir tarafın hâkimiyet üstünlüğü tanınmıştır. Buna göre kağan, doğuda otururken batının yönetimi hükümdar ailesinden önde gelen bir kişiye, genelde kağanın kardeşine bırakmıştır. Batıdaki yabgu unvanlı yönetici, doğudaki kağana bağlı olarak töre hükümlerini yürütmüştür. Örneğin Mukan Kağan (Görsel 4.24), bütün Kök Türk Devleti'nin hükümdarı olmakla beraber daha çok devletin doğu kısmıyla ilgilenmiştir. Batı kısmını ise devletin kuruluşundan itibaren İstemi Yabgu idare etmiştir. Yabgu unvanını taşıyan İstemi, bütün icraatını doğudaki kağanlık adına yapmıştır. Fakat yabgu karar ve icraatında tamamen serbesttir. Tıpkı bir devlet başkanı gibi o da elçiler göndermiş, kabul etmiş ve başka devletlerle anlaşmalar yapmıştır. Örneğin İstemi Yabgu, Doğu Roma İmparatorluğu'na elçiler göndermiş ve gelen elçileri de kabul etmiştir.

Görsel 4.24
Mukan Kağan (Temsilî)

TARTIŞALIM

İkili devlet teşkilatının, Türk siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Türk kağanını Kut yani siyasi iktidar ile donatan Kök Tengri, ona iktisadi güç anlamına gelen "ülüş" bağışlamıştır. Ülüş, Türkçe "üleşmek" fiilinden çıkmış bir isim olup "pay, hisse, nasip, kısmet" anlamına gelmektedir. Tanrı, "ülüş" bağışı ile Türk ülkesinde bolluk ve bereketi artırmıştır. Türk kağanı da bu gücü halkın lehinde kullanarak elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıtmıştır.

Asya Hun Devleti (MÖ 220-MS 216)

Asya Hun Devleti (Harita 4.3) tarihte bilinen ilk Türk devleti olup aynı zamanda Orta Asya tarihinin ilk büyük devletidir. Devletin merkezi Ötüken'dir. Hunların bilinen ilk kağanı, "büyüklük ve genişlik" anlamına gelen Şan-yü veya Tan-hu unvanını taşıyan Tuman (Teoman)'dır. Mete Han MÖ 209'da babası Tuman'ı tahttan indirerek Hunların başına geçmiştir. Türk tarihinde parlak bir dönem başlatan Mete Han, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan toplulukları ilk kez Hun hâkimiyeti altında toplamıştır.

Mete Han'dan sonra Çin entrikaları sonucunda Hun iktidarında derin çatlaklar belirmeye başladı. İç ve dış baskılara dayanamayan Ho-han-yeh, Çin hâkimiyeti altına girerek durumunu kurtarmak istedi. Bu durum Hun kurultayında sert tartışmalara yol açtı. Ho-han-yeh ile Çin hâkimiyetini kabullenmeyen Çi-çi arasında taht mücadelesi başladı. Bu mücadeleyi, Çin'in desteğini arkasına alan Ho-han-yeh kazandı. Böylece Hun Devleti, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı (MÖ 54).

İstiklali savunan Çi-çi önderliğindeki Batı Hunlarına MÖ 36'da Çin İmparatorluğu son verdi. Çin hâkimiyetindeki Doğu Hunları ise miladın ilk yıllarından itibaren yavaş yavaş toparlanmaya başlayarak tekrar bağımsızlıklarını kazandı. Ancak taht kavgaları nedeniyle Hunlar, Güney ve Kuzey olmak üzere tekrar ikiye ayrıldı. Kuzey Hunları, bölgedeki diğer kavimlerin baskısına dayanamayarak 155 yılından sonra Moğolistan'ı boşaltmak zorunda kaldı. Böylece Türk ana yurdundaki Hunların siyasi varlığı tamamen sona erdi. Çin egemenliği altında bulunan Güney Hun Devleti'ne ise Çin İmparatorluğu son verdi (216).

Harita 4.3
Asya Hun Devleti

I. Kök Türk Devleti (552-630)

Tarihte Türk adını ilk defa resmî devlet ismi olarak kullanan Kök Türkler, Bumin Kağan liderliğinde Töles boylarını kendilerine bağladı. Nüfusunu artıran ve askerî olarak güçlenen Kök Türkler, Asya Hun Devleti'nin yıkılışından sonra bölgede kurulmuş olan Avar Devleti'ni yıkarak 552 yılında devleti kurdular (Harita 4.4). Bumin Kağan ülkenin batı kısmının idaresini kardeşi İstemi Yabgu'ya verdi.

Mukan Kağan zamanında Kök Türk Devleti her yönüyle parlak bir dönem yaşadı. Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boylarını, kuzeyde Kırgız Türklerini ve yabancı kavimleri devlete bağladı. Onun zamanında Kök Türkler dünyanın en güçlü devletlerinden biri oldu.

Mukan Kağan'dan sonra kardeşi Taspar Kağan (Ta-Po) devletin başına geçti. Taspar Kağan'ın ölümünden sonra yaşanan taht kavgaları sırasında Kök Türk Devleti sarsıldı. Babası İstemi'den sonra devletin batı tarafını Tardu idare etmeye başladı. Meydana gelen anlaşmazlıklardan yararlanarak Tardu 582 yılında Batı Kök Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan etti. Bu olay ile I. Kök Türk Devleti, Batı ve Doğu olmak üzere ikiye ayrıldı. 630 yılında Doğu Kök Türk Devleti, Çinliler tarafından ortadan kaldırıldı. Batı Kök Türk Devleti ise 630 yılında Çin'e bağlı birçok beyliğe ayrıldı.

Harita 4.4
I ve II. Kök Türk Devletleri

II. Kök Türk Devleti (682-742)

630 yılında Çin hâkimiyetine girdikten sonra birçok Türk beyi Çin'e karşı isyan etti. Bunların en önemlisi Çin sarayını basmak isteyen Chie-shih-shuai'n (Kürşat) 639 yılındaki baş kaldırışıdır. Kürşat, Çin sarayını basarak veliahtı kaçırmayı ve onu kendi ülkesine götürmeyi planlamıştı. Ancak havanın aniden fırtınaya dönüşmesi ve ırmağın taşıp önlerini kesmesi yüzünden bu girişim başarısız kaldı. Ardından bağımsızlığı kazanma adına 648, 679 ve 681 yıllarında üç girişim daha yaşandı.

Nihayet Kök Türkler, Kutluk önderliğinde bağımsızlık için harekete geçti ve 682 yılında zafere ulaşılarak II. Kök Türk (Kutluk) Devleti resmen kuruldu (Harita 4.4). Kutluk Kağan, devleti derleyip toplayan anlamına gelen "İlteriş" unvanını aldı. Tonyukuk ise "Apa Tarkan" unvanını alarak bütün askerî ve idari işlerin planlanmasında İlteriş Kağan'ın en büyük yardımcısı oldu.

İlteriş Kağan'ın ölümü üzerine tahta kardeşi Kapgan Kağan geçti. Faaliyetleri açısından Türk tarihinin en büyük fatihlerinden biri olan Kapgan Kağan, Türk boylarını hâkimiyet altına aldı. Ardından Batı Türkistan'a yönelen Kapgan Kağan 701 yılında Demir Kapı'ya kadar ulaştı.

Kapgan Kağan'ın sert tutumu ve Çin entrikaları nedeniyle devlete bağlı boylar birer birer isyan etti. Bu isyanların birinde Kapgan Kağan'ın öldürülmesi üzerine yerine oğlu İnel tahta çıktı. Fakat İnel'in kağanlığı yetersiz bulunarak onun yerine İlteriş'in oğlu Bilge, kağanlığa; Kül Tigin ise komutanlığa geldi. Bilge Kağan ilk iş olarak devletin başına büyük dert açan boyların isyanını bastırdı ve devletin birliğini yeniden sağladı.

Bilge Kağan'dan sonra devletin başına geçen kağanların yetersiz olmaları zamanla devleti zaafa uğrattı. II. Kök Türk Devleti 742'den itibaren yaşanan isyanlarla zayıfladı. Sonuçta Basmil, Karluk ve Uygurlar birleşerek II. Kök Türk Devleti'ne son verdi.

Uygur Devleti (744-840)

Orhun ve Selenga bölgesinde yaşayan Uygurlar, Karluk ve Basmil boyları ile birlikte II. Kök Türk Devleti'ne son vermiştir. Böylece 744 yılında Kutluk Bilge Kül Kağan tarafından bağımsız Uygur Devleti kurulmuştur (Harita 4.5). Devletin ilk merkezi Ötüken iken daha sonra Karabalgasun'a taşınmıştır. Devletin kuruluşundan üç yıl sonra Kutluk Bilge Kül Kağan ölmüş ve yerine oğlu Moyen Çor geçmiştir. Bu dönemde devletin sınırları batıda Siri Derya (Seyhun) Nehri boylarına kadar uzanmıştır.

Moyen Çor'dan sonra hükümdar olan Bögü Kağan, Mani dinini kabul etmiştir. Mani dini Uygurları zayıflatan en büyük etken olmuştur. Uygurları hareketsizliğe, et yememeye, savaş yapmamaya teşvik eden bu din, onların savaşçı özelliklerinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum Uygurların bilim, sanat ve edebiyattaki ilerlemelerine etki etmiştir.

Uygur Kağanlığı'nın güçlenmesi üzerine Çin, 821'den itibaren alışıldık entrika politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu tarihten sonra Uygur sarayında türlü karışıklıklar, suikastlar yaşanmıştır. Bu durum, Uygurların siyasi güçlerini zayıflatmış ve yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştur. 840'ta Kırgızlar, Uygur Devleti'ne son vermiştir.

840 Kırgız yenilgisinden sonra başka bölgelere göç etmek zorunda kalan Uygurlar, zamanla gittikleri yerlerde yeni devletler kurmuştur. Bunlardan ilki Çin'in kuzeyine göç eden Sarı (Kansu) Uygurlar'dır. Sarı Uygurlar günümüzde Kuzeybatı Çin'de yaşamaya devam etmektedir. Diğer devlet ise Beşbalık, Turfan, Hoça ve Kaşgar'ı içine alan Turfan Uygur Devleti'dir. Bu devlet, Orta Asya'nın ticaret yolları üzerinde olduğu için ekonomik yönden zenginleşmiştir. Turfan Uygurları, günümüzde Çin'e bağlı Doğu Türkistan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadır.

Harita 4.5
Uygur Devleti

İlk Türk Devletlerinde Töre

İlk Türk devletlerinde hukukun temelini, kaynağını geleneklerden alan ve sözlü hukuk kuralları denilen ‘’töre’’ oluşturmuştur. Töre; sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır. Orta Asya’daki konar-göçer yaşam tarzının etkisiyle oluşan töre; sadece bu coğrafyayla sınırlı kalmamış, çağlar boyu farklı bölgelerde kurulan Türk devletlerinde de etkili olmuştur. Hareketli göçebe Türk toplumunu yönetmek, her zaman disiplin altında tutmak, etkin hukuk kurallarının oluşmasını ve bunların gereği gibi uygulanmasını gerekli kılmıştır.

Törenin oluşumunda; kut anlayışı ile kağanlar tarafından konulan kurallar, kurultaylarda alınan kararlar ve kağanın iradesiyle toplum içinde yavaş yavaş oluşan gelenekler etkili olmuştur. Getirilen kuralların adalete uygun olmasına dikkat edilmiştir. Kağanlar da dâhil olmak üzere töreye herkes uymuştur. Töre, Türk toplumunda gerek kağanın iktidarı gerekse devletin sürekliliği için önemli bir koşuldur. Bu sebeple töresini kaybetmiş bir ulusun yok olmuş sayılacağı hatırlatılarak kağanlardan her zaman töreye uygun davranmaları istenmiştir.

Türk kağanları, ülkelerinde adaletin sağlanmasına büyük önem vermiştir. Orhun Kitabelerinde (Görsel 4.25) töre kelimesinin, on bir yerde geçmesi ve bunun altısının il ile birlikte kullanılması bunun bir göstergesidir. Ayrıca devletin varlığını devam ettirmesi, töreye bağlılık ile ilişkilendirilmiştir. Devlet ile törenin eş değer olduğunu, abidelerdeki şu cümleler açıklamaktadır: “Ey Türk budunu (milleti), devletini, töreni kim bozabilir.’’ Törenin en önemli değeri olan adalet de bu yüzden mülkün yani devletin temeli kabul edilmiştir. Devlet teşkilatlanmasında düzenleyici bir role sahip olan töre, kağanın hem keyfî hareket etmesini engellemiş hem de halkına adil davranması için bir kontrol mekanizması olmuştur.

Görsel 4.25
Orhun Kitabeleri, Kültegin Anıtı (Moğolistan)

TARTIŞALIM

Törenin tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?

Türk Kitabelerine Göre Güç ve Yönetim Anlayışı

Tarihin köklü milletlerinden olan Türkler, Avrasya coğrafyasında çok geniş bir alana yayılmıştır. Başta Orhun Kitabeleri olmak üzere diğer yazıtların okunmasıyla eski Türk kültürü daha iyi anlaşılmıştır. Bir siyasetname örneği olan Orhun Kitabeleri, Türklerin devlet ve yönetim anlayışı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.

Orhun Kitabelerine göre Türkler, devleti evrenin yaratılış düzenine uygun bir tarzda şekillendirmiştir. Yazıtlarda "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş." ifadesi yer almaktadır. Buna göre gökyüzü ve yeryüzü yani bütün dünya Türk devletinin mekânını oluşturmaktadır. Türk kağanları ise "cihanşümul" yani bütün dünyanın hükümdarı konumundadır.

Yazıtlara göre dünya hâkimiyeti, tanrı tarafından Türk kağanlarına bir görev olarak verilmiştir. Bilge Kağan, yazıtında âdeta dünya hâkimiyetini gerçekleştirmiş bir hükümdar gibi şöyle konuşmaktadır: "Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına, batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar onun içindeki millet hep bana tâbidir. Bunca milleti hep düzene soktum."

Görsel 4.26
Bilge Kağan (Temsilî)

Yazıtlarda ilk Türk devletlerindeki egemenlik anlayışının ilahi kaynaklı olduğu görülmektedir. "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan'ı (Görsel 4.26), bu zamanda oturdum." ve "Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı" ifadeleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Türk kağanları; ordular sevk ederek savaşmak, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan bütün toplulukları bir devlet çatısı altında toplamak, birlik ve bütünlüğü sağlamak zorundadır. Bu durum Orhun Kitabelerinde "Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş." şeklinde ifade edilmiştir.

Yazıtlarda kağanların millete karşı sorumlu olduğunu ve millete hesap verdiğini gösteren örnekler de bulunmaktadır. "Türk Milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Ondan sonra Tanrı irade ettiği ve lütfettiği için talih ve kısmetim olduğu için ölecek milleti diriltip kaldırdım, çıplak milleti giydirdim, fakir milleti zengin ettim, nüfusu az milleti çok ettim."

Orhun Kitabelerinde devletin kuruluşuna, halkın katkısı şöyle geçmektedir: "Babam (İlteriş) on yedi er ile harekete geçti. Haberi işiten ormandakiler, ovadakiler toplanıp geldiler, yetmiş kişi, sonra yedi yüz kişi oldular. Kağanlığı atalarının törelerinde kurdular."

Orhun Kitabeleriyle ilgili bilgi için karekodu okutunuz.

Kül Tigin Yazıtı'nın başından sonuna kadar vermek istediği mesajda Bilge Kağan "Ey Türk Oğuz beyleri! Milleti işitin. Üstte mavi gök çökmedikçe, altta yağız toprak delinmedikçe, ey Türk milleti, senin ilini, töreni kim bozabilir!" ifadesinde yer alan Türk milletinin kıyamete kadar yaşayacağı düşüncesindedir.

Orhun Kitabelerine göre Türk devletlerinde kağanlar gücünü nereden almaktadır?

CEVAPLAYALIM

4.4. KAVİMLER GÖÇÜ

TARTIŞALIM

Göç olaylarında, farklı kavimler neden birlikte hareket etmiş olabilir?

Sosyal bir olay olan göç, bir topluluğun farklı nedenlerle kendi yurdunu terk ederek başka bir yere gitmesi veya yer değiştirmesidir. Topluluklar önemli bir neden olmadan topraklarını bırakıp sonunu bilmediği bir maceraya kalkışmaz. Çünkü yöneldikleri topraklar tamamen boş ve sahipsiz değildir. Bu yüzden göç eden topluluklar gittikleri yerlerdeki kavim veya toplumlara karşı hâkimiyet mücadelesi vermek zorundadır. Bunun sonucunda da göç eden topluluğun, gittiği coğrafyadaki halkı ya hâkimiyeti altına alması ya da başka bir yere göndermesi gerekmektedir.

Görsel 4.27
Eski çağlarda göçler

Tarih boyunca Türkler; Çin, Hindistan, Orta Avrupa, Balkanlar, İran, Mezopotamya ve Anadolu'ya değişik sebeplerle pek çok kez göç etmiştir (Görsel 4.27). Bu göçler, Türklerin tarih boyunca hareketli bir toplum olmasını sağlamış ve onlara sürekliliklerini mümkün kılan bir zindelik katmıştır. Türkler, göç ettikleri yerlerdeki medeniyetler ile kültürel etkileşim içerisine girmiştir. Türklerin yaptıkları kitlesel göçler; onların yaşam tarzlarına, kültürlerine, inançlarına, dillerine etki etmiştir. Yaşamaya uygun alanlarda yerleşik hayata geçerek hayat tarzlarını değiştirmiş şehirler kurmuş ve eserler meydana getirmiştir. Ancak Türklerin çoğu, toplum özelliklerinin de etkisiyle bozkırdaki zor yaşamı daha çok benimsemiştir. Göçler sayesinde Türklerde cihan hakimiyeti düşüncesi daha da gelişmiş, her askerî ve siyasi başarı yeni bir hedefe yol açmış, yeni ülkeler alındıkça fetih arzuları da artmıştır. Bunun içindir ki Türkler gittikleri yerlerde irili ufaklı birçok devlet kurmuştur.

CEVAPLAYALIM

Göçler, Türklerin yaşam tarzlarında ne gibi değişimler meydana getirmiştir?

Harita 4.6
Kavimler Göçü öncesi Avrupa

İç karışıklıklar, Çin baskısı gibi sebepler Asya Hun devletini dağılma sürecine getirmiş ve Orta Asya'da karışıklıklar başlamıştır. Bu karışıklıklar sonucu Asya Hun Devleti, kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kuzeydekiler bağımsız bir devlet kurarken güneydekiler Çin hâkimiyetine girmiştir. Kuzey Hun Devleti'nin Çin saldırıları sonrası dağılması ile Türk halkı batıya doğru harekete geçmiştir. Bu topluluk, Orta Asya'nın geniş bozkırlarında yaşayan bazı Türk boylarıyla birleşerek bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Zamanla nüfusu artan bu boylar, Çin'in baskısı ve ekonomik nedenlerle yeni yurtlar edinmek için tekrar batıya doğru harekete geçmiştir. Balamir adlı liderlerinin önderliğinde Hunlar, 374-375 yıllarında İtil Nehri'ni geçerek Avrupa'ya doğru göç etmeye başlamıştır (Harita 4.6).

Kavimler Göçü'yle ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Roma İmparatorluğu; IV. yüzyılın başlarından itibaren dinî mücadeleler, iç karışıklıklar, ayaklanmalar ve Sasanilerle mücadeleler sonucu zayıflamıştır. İmparatorluğun askerî alanda büyük harcamalar yapması, ekonomik alanda da sıkıntılara neden olmuştur. Bunun yanında geçim kaynaklarının yetersiz olması, imparatorluğun kuzey ve batı sınır bölgelerine Germen kavimlerinin yığılmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Roma İmparatorluğu siyasi, ekonomik, askerî, dinî ve birçok sebepten dolayı zaten zayıf bir durumdayken, Kavimler Göçü ile gelen Germen kavimlerinin saldırılarıyla da uğraşmak zorunda kalmıştır.

Hun Türkleri harekete geçtiklerinde, önlerine çıkan ve Romalılarca barbar olarak nitelendirilen kavimleri (Germenler, Ostrogotlar, Vizigotlar gibi) batıya doğru sürükleyerek yerlerinden etmiştir. Hunlardan kaçan bu kavimler, Roma sınırlarına yığılmış, başka kavimleri domino taşı etkisiyle itmiş ve bu topluluklar 376 yılında kitleler hâlinde Roma İmparatorluğu topraklarına girmiştir (Görsel 4.28). Böylece birçok kavmin ve neredeyse bütün dünyanın kaderini değiştirecek olan ve tarihte "Kavimler Göçü" olarak adlandırılan büyük yer değiştirme hareketi başlamıştır. Bu olay bazı tarihçiler tarafından İlk Çağ'ın sonu Orta Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

Görsel 4.28
Domino taşı etkisi

Kavimler Göçü Ne Getirdi?

Kavimlerin hareketiyle Avrupa kıtasında büyük bir kargaşa yaşandı.

- Günümüz Avrupa milletlerinin temelleri atıldı.
- Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldı.
- Avrupa Hun Devleti kuruldu.
- Avrupa'da feodalite güç kazandı ve skolastik düşünce gelişti.
- Avrupalılar, Türk kültürünü tanıdı.

Geçmişten Günümüze Göç Olgusu

Göç hareketleriyle birlikte yeni coğrafyalar keşfedilmiş, yeni devletler kurulmuş ve yeni uluslar oluşmuştur. İnsanlığın gelişmesiyle birlikte göç de aynı oranda gelişen bir yapıya dönüşmüştür. Küreselleşmenin etkisi ve teknolojideki gelişmelerle zaman ve mekân kavramlarının gittikçe önemsizleştiği dünyamızda göç eylemiyle sıkça karşılaşılır olmuştur. Geçmişten bu yana göçler büyük oranda ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Günümüzde ekonomik sıkıntılar, işsizlik ve düşük ücretlerin olduğu yerler göç verirken cazip iş imkânları ve yüksek ücretlerin olduğu yerler göç almaktadır (Görsel 4.29). Modern dünyanın sunduğu kolaylıklar ve gelişen teknoloji sayesinde her türlü imkândan yararlanmak isteyen bireyler, göç etmeye daha meyilli hâle gelmiştir.

Erdil, 2020, s. 71-86'dan düzenlenmiştir.

Görsel 4.29
Göç

Türkiye, doğusunda ve güneyinde çatışma ve istikrarsızlıkların yaşandığı bazı Orta Doğu ve Asya ülkeleriyle batısında refah düzeyi ve insan hakları standartları yüksek Avrupa ülkeleri arasında köprü konumundadır. Orta Doğu'daki ve özellikle komşu ülkelerdeki çatışma, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların varlığı, doğu sınırlarının dağlık ve kontrolünün zor olması, Ege ve Akdeniz sahillerinin coğrafî yapısının yasa dışı geçişlere uygunluğu gibi nedenlerle Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ülkelerine geçmeyi hedefleyen göçmenler için geçiş güzergâhı durumundadır. Özellikle son yıllarda artan ekonomik ve bölgesel gücüyle Türkiye, düzenli ve düzensiz göç hareketleri için çekim merkezi hâline gelmiştir. Tüm bu etkenler dikkate alındığında, göç, Türkiye'nin ekonomik, sosyo-kültürel ve demografik yapısını, kamu düzenini ve güvenliğini derinden etkilemektedir. Ülkemiz coğrafi ve stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca kitlesel sığınma hareketleri de dâhil olmak üzere geniş anlamda göç hareketlerinin nihai durağı olmuş ve milyonlarca göçmene ev sahipliği yapmıştır.

T.C. İçişleri Bakanlığı, t.y.'den düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Günümüzde yaşanan kitlesel göçlerin sebep-sonuçları ile Kavimler Göçü'nün sebep-sonuçları arasındaki benzerlik ve farklılıklar hakkında neler söylenebilir?

Görsel 4.30
Avrupa Hun Devleti bayrağı

Avrupa Hun Devleti

Balamir idaresinde batıya doğru harekete geçen Hunlar, önlerine çıkan kavimleri yerlerinden etmekle kalmamış aynı zamanda Avrupa içlerine kadar da ilerlemişlerdir. Kavimler Göçü olarak bilinen bu önemli olayın sonucunda Avrupa Hun Devleti bölgede önemli bir güç hâline gelmiştir (Görsel 4.30). Balamir'den sonra hükümdar olan Uldız, Hun dış politikasının ana hatlarını belirlemiştir. Buna göre Doğu Roma İmparatorluğu baskı altında tutulacak, Batı Roma İmparatorluğu'yla dostluk kurulacaktır. 422 yılında Rua, Doğu Roma entrikalarını etkisiz hâle getirmek için Balkan Seferi'ne çıkmış ve Doğu Roma'yı vergiye bağlamıştır.

TARTIŞALIM

Avrupa Hun Devleti'nin Batı Roma ile iyi ilişkiler kurmasının sebepleri hakkında neler söylenebilir?

Rua'dan sonra hükümdar olan Attila, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Attila tahta çıktıktan sonra ilk olarak 434 yılında Doğu Roma İmparatorluğu'yla Margus Antlaşması'nı imzalamıştır.

Margus Antlaşması

- Bizans İmparatorluğu bundan sonra Hunlara bağlı kavimlerle antlaşmalara girmeyecek.
- Esir alınmış Bizans tebaası dâhil Hunlardan kaçanlara sığınma hakkı verilmeyecek.
- Bizans'ın elinde bulunan mülteciler iade edilecek. Ayrıca Grek asıllı olanlar için fidye verilebilecek.
- Ticari münasebetler yine belirli sınır kasabalarında devam edecek.
- Bizans'ın ödediği yıllık vergi iki katına yani 750 libre altına çıkarılacaktır.

Margus Antlaşması ile Attila, Doğu Roma'yı vergiye bağlayarak batıdaki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Verdiği sözleri yerine getirmediği için 441 yılında Doğu Roma üzerine I. Balkan Seferi düzenlenmiştir. Bu sefer sonucunda Balkanlarda, Hunların karşısında durabilecek bir kuvvetin kalmadığı anlaşılmış ve Doğu Roma da barış şartlarına uyma garantisi vermiştir. Daha sonra imparator, Attila'yı öldürtmek istemiş ama başarılı olamamıştır. Bu girişim üzerine Attila Theodosius'a (Teodosus) bir mektup yazmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ

Attila'nın Theodosius'a yazdığı mektupta
"Teodosius, Attila gibi asil bir babanın oğludur. Attila, Muncuk'tan aldığı asaleti muhafaza etmiş fakat Teodosius, Attila'ya haraç vermekle köle durumuna düşmüştür. Teodosius, köle durumuna düşmekle bile kölelik haysiyetini koruyamamıştır. Çünkü efendisi olan Attila'nın canına kıymak istemiştir." şeklinde ifadeler kullanmıştır.

Attila, 447 yılında Doğu Roma'nın barış şartlarına yine uymaması üzerine II. Balkan Seferi'ne çıkmış ve Doğu Roma'yla Anatolios Antlaşması'nı imzalamıştır. Bu antlaşmayla Bizans savaş tazminatı ödeyecek, daha önce ödediği vergi üç katına çıkarılacak, Hun sınır şehri Niş'te pazar kurulacak ve Bizans'ın asker bulundurabileceği alanlar kısıtlanacaktır. Anatolios Antlaşması ile birlikte Attila, devletinin dış siyasetini değiştirmiş ve Batı Roma İmparatorluğu üzerine yönelmiştir.

Balkan seferlerinden sonra Attila, Galya Seferi'ne çıkmıştır. Başkentin düşeceğinden endişe eden Romalılar 452 yılında, Papa I. Leo (Lio) başkanlığında bir barış heyetini Attila'ya göndermiş ve ondan Roma'yı esirgemesini istemiştir. Papanın güvence isteğini kabul eden Attila, böylece Batı Roma İmparatorluğu'na üstünlük sağlamıştır. Attila, sefer dönüşünde ölmüş ve yerine sırasıyla oğulları İlek, Dengizik ve İrnek geçmiştir. İrnek Dönemi'nde Avrupa'da tutunamayacağını anlayan Hunlar, Karadeniz'in kuzeyine çekilmiştir (Harita 4.7).

BİLİYOR MUSUNUZ?

Attila hem Türk hem de dünya tarihinde derin izler bırakmıştır. Avrupa'nın pek çok yerinde yüzyıllar boyu onun hakkında efsaneler türemiştir. Bu efsanelerin en meşhuru ise Attila'nın, Savaş Tanrısı Ares'in kılıcına sahip olduğu ve bu nedenle bütün dünyaya hükmedeceği inancıdır. Attila'nın hayatı ve savaşları; resim, heykel, tiyatro, opera ve edebî metinlere konu olmuş, hakkında pek çok kitap yazılmıştır. Onun savaşlarını konu alan Almanların meşhur Nibelungen Destanı, Attila'yı (Etzel) babacan, iyiliksever ve yüksek vasıflı bir hükümdar olarak tanıtmaktadır. Hunlar, Türk ordusunun etkilerini Orta Çağ boyunca Avrupa milletlerine aktarmıştır.

Harita 4.7
Kavimler Göçü sonrası Avrupa (451)

TARTIŞALIM

Kavimler Göçü'nün Avrupa siyasi hayatına etkileri neler olabilir?

Diğer Türk Devlet ve Toplulukları

Harita 4.8
Diğer Türk devlet ve toplulukları

Hazar Devleti, VII-XI. yüzyıllar arasında Karadeniz ile Kafkas dağlarının kuzeyinde ve İdil (Volga) Nehri dolaylarında hüküm sürmüştür. Hazarlar, tarih sahnesine Sabar Türklerinin devamı olarak çıkmıştır. Batı Kök Türk Devleti yıkılınca bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Museviliği benimseyen tek Türk devleti olan Hazarlar, ülkesinde farklı dinleri barındırmıştır. Hazar ismi günümüzde Hazar Denizi adında yaşamaya devam etmektedir (Harita 4.8).

Karluklar, Kök Türklerin hâkimiyeti altında yaşamış ve Orta Asya tarihinde önemli rol oynamıştır. II. Kök Türk Devleti'nin yıkılmasında ve Uygur Devleti'nin kurulmasında etkili olmuştur. 751 Talas Savaşı'nda Çinlilere karşı Müslüman ordusunun yanında yer almıştır. 840'ta Uygur Kağanlığı'nın yıkılması üzerine kendini Kök Türklerin halefi kabul eden Karluk Hükümdarı Bilge Kül Kadir Kağan İslamiyet'i kabul ederek "Kara Han" unvanını almıştır. Böylece Karluklar, Orta Asya'da ilk Türk İslam devleti olan Karahanlılara dönüşmüştür.

Görsel 4.31
Avarlara ait süs eşyası

Avar Hakanlığı, Asya Hun Devleti'nin yıkılmasından sonra IV. yüzyıl sonlarında Moğolistan'da kurulmuştur. I. Kök Türk Devleti; Avar Hakanlığı'na son verince Avarlar, Batı'ya göç etmiş ve Bayan Han zamanında Orta Avrupa'da devlet kurmuşlardır. İstanbul'u iki kez kuşatan Avarlar; Germen ve Slavları yönetim, askerlik ve sanat alanlarında etkilemiştir (Görsel 4.31).

Türgişler, Kök Türk Hakanlığı'nın batıdaki kalabalık boylarından biri olarak İli Nehri dolaylarında yaşamıştır. Emevilerle mücadele ederek Arapların, Orta Asya'da hâkimiyet kurmasını engellemiştir. Türgişler kendi adlarına para bastırmışlardır.

Başkırtlar, Orta Asya Türk kavimlerinden olup Ural Dağlarının kuzey ve doğu kısımları ile İdil'in kuzeyindeki bozkırlarda yaşamıştır. Günümüzde Başkortostan olarak bilinen bölgenin merkezi Ufa'dır. Başkırtların aslı Kıpçak Türklerine dayanmaktadır.

Bulgarlar, II. yüzyılda Orta Asya'dan Avrupa'ya başlayan göçlerle Hazar Denizi-Karadeniz arasındaki topraklara yerleşmiştir. Hunlarla birlikte akınlara katılan Bulgarlar, 453'te Kafkasların kuzeyindeki topraklara gelmiştir. VI. yüzyılın sonlarına doğru Kuban Nehri, Azak Denizi ve Karadeniz bölgesinde yaşayanların katılmasıyla Han Kubrat'ın (Kurt) liderliğinde Büyük Bulgar Devleti kurulmuştur.

Büyük Bulgar Devleti'nin yıkılmasından sonra 680'de Otuz-Ogurlardan bir grup İtil (Volga) Bulgar Devleti'ni kurmuştur. Ticari ilişkiler sonucu İslamiyet'le tanışan Bulgarlar, X. yüzyılın ilk yarısında İslamiyet'i kabul etmiş ve Doğu Avrupa'da Türk İslam kültürünün temsilcisi olmuştur. Dobruca'nın güneyinde Asparuh (679-702) tarafından kurulan Tuna Bulgar Devleti ise Boris Han Dönemi'nde Hristiyanlığı resmen kabul etmiştir.

Oğuzlar, 630-682 yılları arasında Dokuz-Oğuz Kağanlığı altında toplanmıştır. Daha sonra Kök Türk ve Uygur hâkimiyetine giren Oğuzlar, X. yüzyılda Oğuz Yabgu Devleti'ni kurmuştur. X. yüzyılın sonlarına doğru İslamiyet'i kabul eden Oğuzlar; Büyük Selçuklu ve Osmanlı gibi cihanşümul devletler kurmuştur.

Kıpçaklar, Batı Kök Türk topluluklarından olup kaynaklarda çoğunlukla Kumanlar adı altında anılmıştır. XI. yüzyılda Güney Rusya'ya gelerek burayı ele geçiren Kıpçaklar, Bizans'a karşı akınlar düzenlemiştir. Doğu Avrupa-Batı Sibirya bozkır bölgelerinin tamamını kapsayan bölge, İslam kaynaklarında "Deşt-i Kıpçak" (Kıpçak Bozkırı) adıyla anılmıştır. 1250'de Mısır'da kurulan Memlûklular Devleti kısa bir süre sonra Kuman-Kıpçak Türklerinin eline geçmiştir. Zaman içerisinde bir kısmı Hristiyanlığı benimseyen Kıpçakların bir kısmı da Kırım, Kafkaslar ve İdil Bulgarları ülkesinde Müslüman olmuştur.

Peçenekler, IX-XII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyindeki steplerde yaşamıştır. Oğuzların ve Hazarların baskısı sonucunda Karadeniz'in kuzeyine gelerek Macarları buralardan uzaklaştırmıştır. Peçenekler ilk defa 1035'te Tuna'yı geçerek Bizans topraklarına girmiş ve Bizans'a karşı akınlar düzenlemiştir. Bizans ordusunda paralı askerlik yapan Peçenekler, Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordusundan ayrılarak Alp Arslan'ın ordusuna katılmıştır.

Kırgızlar, 840 yılında Uygur Devleti'ni yıkarak Ötüken'de devlet kurmuştur. XIII. yüzyılda Moğolların, XIX. yüzyılda Rusların egemenliğine giren Kırgızlar, 1991'de bağımsızlığına kavuşmuştur. Türk edebiyatının en güzel örneklerinden olan Manas Destanı, Müslüman Kırgızlarla gayrimüslimler arasındaki mücadeleler anlatılmaktadır (Görsel 4.32).

Görsel 4.32
Kırgızlar'a ait balbal
(Tebriz Müzesi)

Macarlar, Fin-Ugur kavimlerinin bir bölümü Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara inerek Onugurlarla kaynaşmıştır. IX. yüzyılın başlarında Hazar egemenliği altında olan Macarlar, Peçeneklerin baskısıyla batıya doğru göç etmiştir. 896'da günümüzdeki Macaristan'a yerleşen Macarlar, Hristiyanlığı benimseyerek Türk kimliğini kaybetmişlerdir.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Boy : .....

.....

Töre : .....

.....

Kut : .....

.....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Türkiye, coğrafi bir ad olarak hangi bölgeler için kullanılmıştır?
2. Türkler savaşlarda hangi taktikleri uygulamıştır?
3. Türklerdeki egemenlik anlayışının sonuçları nelerdir?
4. Uygurların yerleşik hayata geçmelerinin hayat tarzlarına etkisi nedir?
5. İpek Yolu güzergâhının sık sık yön değiştirmesinin sebebi nedir?

C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Orta Asya'da kurulan ilk Türk Devletleri;

I. Çin,

II. Sasani,

III. Bizans

Yukarıdaki devletlerden hangileriyle ilişki kurmuştur?

A) Yalnız I B) Yalnız II

C) I ve III D) II ve III

E) I, II ve III

2. Aşağıdakilerden hangisi kurultay ile ilgili doğru bir bilgi değildir?

A) Devlet yönetiminin temelini oluşturur.

B) Boy beyleri de katılır.

C) Üyelerine toygun denir.

D) Hatun başkanlık yapabilir.

E) Yılda en az üç kez toplanır.

3. Mete Han gelişmiş Çin medeniyetine karşı millî bir siyaset izlemişti. Buna göre Hun Devleti, savaş gücü ile Çin'i baskı altına alacak, devletin ve halkın ihtiyaçlarını vergi veya ticaret yoluyla Çin'den sağlayacaktır. Mete Han'ın, Çin'e karşı izlediği bu politikanın içinde Çin ülkesini ele geçirmek ve onu idare etmek gibi bir düşüncesi yoktur.

Buna göre Mete Han Dönemi'nde Çin'e karşı izlenen siyaset ile ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

A) Çin'e karşı üstünlük kurulamayacağına inanılması

B) Yerleşik Çin kültüründen çekinilmesi

C) Türk ülkesinin ele geçirileceğinden korkulması

D) Çin'e Türklerin iskân ettirilmek istenmesi

E) Çin'e karşı barışçı bir siyaset izlenmesi

4. Aşağıdakilerden hangisi Kavimler Göçü'nün sonuçlarından biri değildir?

A) Günümüz Avrupa milletlerinin temelleri atıldı.
B) Avrupa'da Türk devletleri kuruldu.
C) Feodalite Avrupa'da güç kazandı.
D) Kültürel etkileşim yaşandı.
E) Skolastik düşünce etkisini kaybetti.

5. Orta Asya'da kurulan ilk Türk Devletleri'nde toplumun sosyal yapısı birbirine sıkı sıkıya bağlı olan unsurlardan meydana gelmiştir.

Aşağıdakilerden hangisi bu unsurlardan biri değildir?

A) Toy B) Oguş
C) Urug D) Boy
E) Budun

6. Törenin oluşumunda aşağıdakilerden hangisinin etkisi yoktur?

A) Kut anlayışı
B) Diğer milletlerle etkileşme
C) Kağanlar tarafından konulan yasalar
D) Kurultaylarda getirilen kurallar
E) Türk toplumundaki görenek ve gelenekler

7. Hazar ülkesi; VII. yüzyıldan itibaren ulaşımın hızlandığı, mal değişiminin arttığı, Doğulu ve Batılı milletlerden kitleler hâlinde ticaret ve sanatla uğraşan insanların kaynaştığı bir yer hâline gelmiştir.

Buna göre Hazarlarla ilgili olarak aşağıdaki yargılardan hangisi doğrudur?

A) Barış dönemi yaşattıkları
B) Başka dinlere inandıkları
C) Konar-göçer yaşam tarzını benimsedikleri
D) Kültürel etkileşime kapalı oldukları
E) Ülke sınırlarını genişlettikleri

8. Coğrafi konumu nedeniyle Orta Asya'da dönem dönem şiddetli kuraklıklar yaşanmıştır. Bu da bazı bölgelerde hem kıtlığın yaşanmasına hem de salgın hastalıkların görülmesine neden olmuştur. Kıtlığın yaşandığı yerlerde geçimini hayvancılıktan sağlayan Türkler, hayvanları için yeterli otlak bulamamıştır.

Buna göre

I. başka bölgelere göç edilmesi,
II. nüfus artışının olması,
III. yerleşik hayata geçilmesi

durumlarından hangilerinin gerçekleşmesi beklenir?

A) Yalnız I B) Yalnız III
C) I ve III D) II ve III
E) I, II ve III

Harita 4.9
Kavimler Göçü öncesi Avrupa

Harita 4.10
Kavimler Göçü sonrası Avrupa

9. Haritalara göre

I. Kavimler göçünden önce Avrupa'da tek siyasi birlik Roma İmparatorluğu'dur.

II. Kavimler Göçü sonrası Roma İmparatorluğu ikiye ayrılmıştır.

III. Avrupa'da yaşayan kavimler, Kavimler Göçü sonrası krallıklar kurmuştur.

yukardaki yargılardan hangilerine ulaşılabilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

10. Haritalardaki bilgilere göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılamaz?

A) Avrupa'da yaşayan kavimler yer değiştirmiştir.

B) Kavimler Göçü'nü Hunlar başlatmıştır.

C) Avrupa'nın siyasi haritası değişmiştir.

D) Roma İmparatorluğu daha da güçlenmiştir.

E) Vandallar, Avrupa kıtasını terk etmiştir.

Ç

Tanrının Kırbacı Attila

Görsel 4.33
Attila (Macaristan)

İktidarının doruğunda bulunan Attila'nın (Görsel 4.33) yerinde başka birisi olsaydı, muhteşem libaslar içinde gezer ve altın-gümüş içinde yüzerdi. Lakin Attila böyle yapmadı, sadeliği severdi. Attila alelade tahta koltukta oturmuş ve sade bir çadırda hüküm sürmüştü. Hiçbir tarafta ihtişamdan eser yoktu. Hükümdar Attila, herhangi bir Hun kadar sade yaşardı. Misafirlerine gümüş tabaklar içinde çok çeşitli yemekleri ikram ettiği hâlde, kendisi tahta bir tabak içinde sadece et yemeğiyle yetinmişti. Temiz giysileri ile dikkat çekerdi.

Herkes Attila'nın emirlerine itaat ederdi. Krallar ve çeşitli kavimlerin reisleri, muhafızlar gibi talimatını bekler ve gözleriyle işaret ettiği zaman hepsi mırıldanmadan fakat titreme ve korku içinde kendilerinden istediği hususları kesinlikle yerine getirirlerdi. Kendisine yalvaranlara karşı merhametli davranır ve kendine tabi olanlara karşı lütufkâr hareket ederdi.

Avrupalılar tarafından "Tanrının Kırbacı" unvanı verilen Hun Hükümdarı Attila, beyaz perdeyi de etkilemiştir. 1954 yılında başrollerini Anthony Quinn (Antoni Kuin) ve Sophia Loren'in (Sofya Loren) paylaştığı "Attila" 2001 yılında başrollerini Gerard Butler (Cerırd Batlır) ve Tim Curry'nin (Tim Köri) paylaştığı "Attila: İmparatorluğun Yükselişi" adlı filmler sinema izleyicisiyle buluşmuştur.

Nemeth, 2002, s.887-901'den düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. Tahta geçtikten sonra Hun Hükümdarı Attila'nın yerinde başka biri olsaydı ne yapardı?
2. Hun Hükümdarı Attila'nın sade bir yaşam sürmesinin gerekçeleri neler olabilir?
3. Attila'nın kişisel özellikleri nelerdir?
4. Hun Hükümdarı Attila'nın tarihteki rolü hakkında neler söylenebilir?
5. Hangi tarihî şahsiyetin filmini çekmek isterdiniz? Neden?
6. Seçtiğiniz tarihî şahsiyetin baş rolünü oynadığı kısa bir film senaryosu yazınız.

Ölçme ve değerlendirmenin devamı için karekodu okutunuz.

5. ÜNİTE

İSLAM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

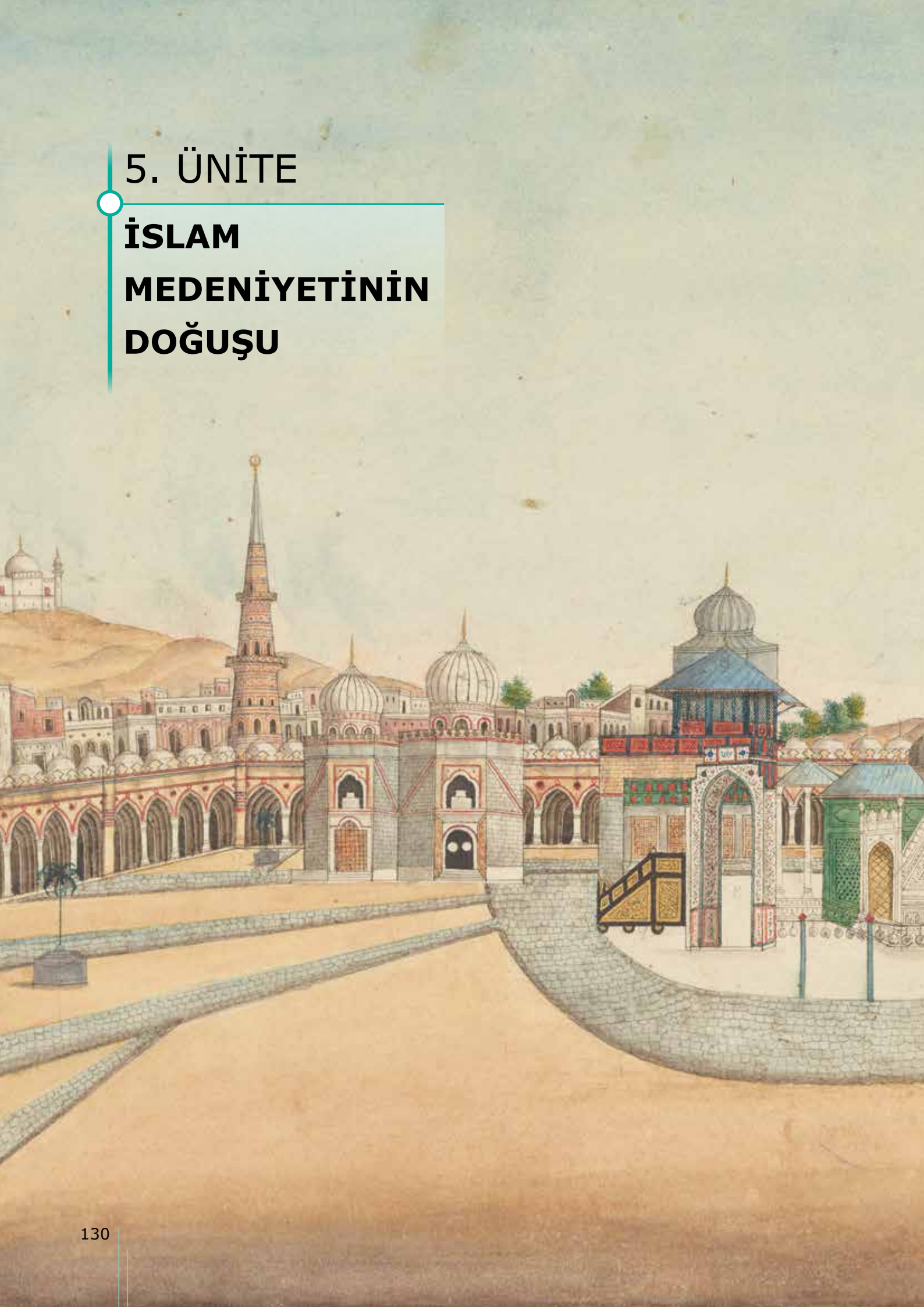

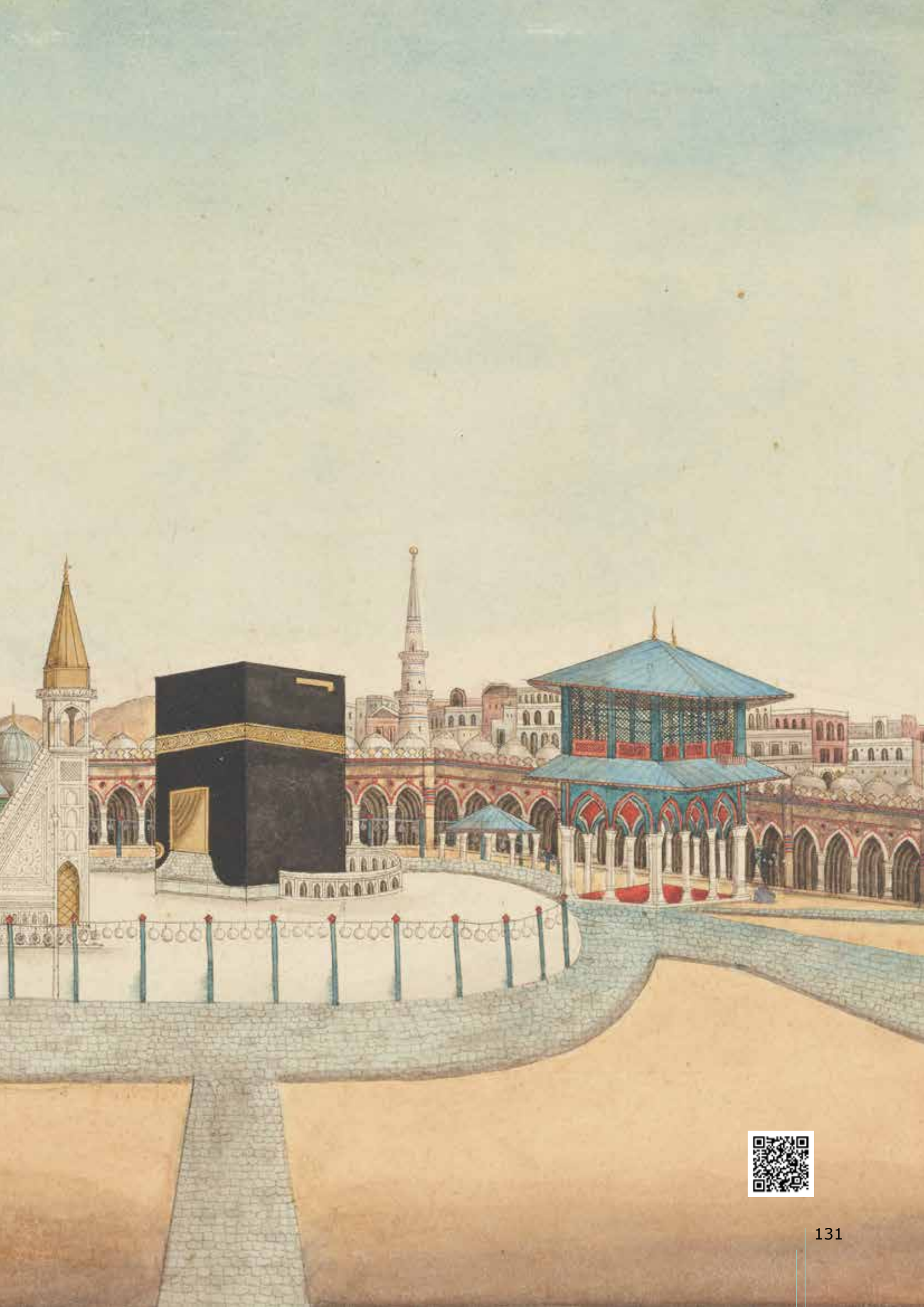

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- İslamiyet'in doğuşu sırasında Arap Yarımadası, Asya, Avrupa ve Afrika'nın genel durumunu
- Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanların Arap Yarımadası ve çevresinde siyasi hâkimiyet kurmaya yönelik faaliyetlerini
- Emeviler ile birlikte İslam Devleti'nin yapısında meydana gelen değişimi
- Türklerin Abbasi Devleti'ndeki askerî ve siyasi gelişmelerde oynadıkları rolleri
- VIII ve XII. yüzyıllar arasında İslam medeniyeti çerçevesindeki ilmî faaliyetleri

ÜNİTE KONULARI

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA
5.2. İSLAMİYET YAYILIYOR
5.3. EMEVİLER
5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER
5.5. BİLİM MEDENİYETİ

KAVRAMLAR

- Cahiliye Dönemi
- Peygamberlik
- Hicret
- Medine Sözleşmesi
- Beytü'l-mal
- Mevali
- Beytü'l-hikme
- Samarra

HAZIRLANALIM

1. Günümüzde Müslümanların yoğun olarak yaşadığı yerler nerelerdir?
2. Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi'nde Müslümanların kendilerini korumak ve İslam'ı yaymak üzere gerçekleştirdikleri muharebeler hangileridir?
3. İslamiyet'in kısa sürede yayılmasının sebepleri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Kabe-i Muazzama

5.1. İSLAMİYET'İN DOĞDUĞU DÖNEMDE DÜNYA

İslamiyet öncesi döneme Cahiliye Dönemi denmesinin sebepleri neler olabilir?

TARTIŞALIM

610 Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberliğin gelişi

615 Müslümanların Habeşistan'a hicret etmesi

622 Müslümanların Medine'ye hicret etmesi

622 Medine Sözleşmesi

624 Bedir Savaşı

625 Uhud Savaşı

627 Hendek Savaşı

628 Hudeybiye Barışı

629 Hayber'in Fethi

629 Mute Seferi

630 Mekke'nin Fethi

630 Huneyn Seferi

630 Taif Seferi

631 Tebük Seferi

632 Veda Haccı ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatı

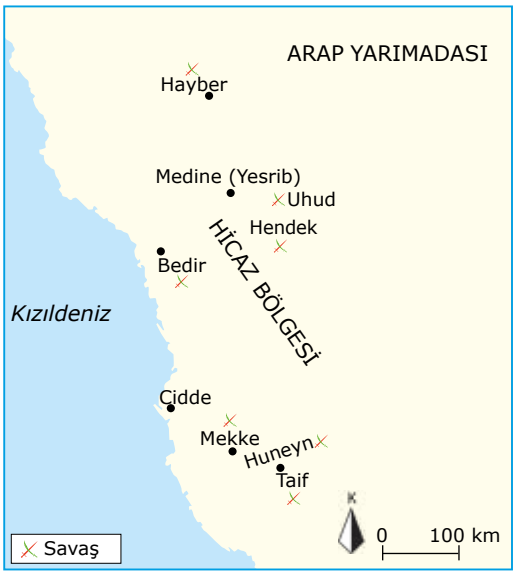

Harita 5.1
İlk dönem İslam seferleri

Harita 5.2
VII. yüzyılda Arap Yarımadası ve çevresi

Harita 5.3
İslamiyet'in doğduğu dönemde Arap Yarımadası ve çevresi

Hz. Muhammed, 571 yılında Arap Yarımadası'nın önemli merkezlerinden olan Mekke şehrinde doğmuştur. Arap Yarımadası; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının birbirine yakın olduğu önemli bir noktada bulunmaktadır.

Bu dönemde, Arabistan ve çevresinde (Harita 5.3) dönemin iki büyük gücü olan Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları hüküm sürmektedir. Fakat Arabistan toprakları çöllerle kaplı olduğu ve ekonomik getirisi fazla olmadığı için büyük devletlerin ilgisini çekmemiş ve istilalara uğramamıştır. Ayrıca bu dönemde Doğu Roma ve Sasani imparatorlukları arasındaki rekabet ve buna bağlı savaşlar, her iki devletin de yıpranmasına neden olmuştur. Doğu Roma İmparatorluğu dönem dönem karışıklıklar yaşasa da varlığını bütün Orta Çağ boyunca devam ettirmiştir. İslamiyet'in ortaya çıktığı VII. yüzyılda Doğu Roma; Kafkaslar, Anadolu, Suriye ve Kuzey Afrika'ya kadar olan bölgelere hâkimdir. Afrika'da, Kızıldeniz'in kıyılarında ise Habeş Krallığı kurulmuştur. Türklerin yoğun olarak yaşadığı Orta Asya bölgesinde ise Kök Türk Devleti hüküm sürmektedir. Bu dönemde Türkler ve Araplar, ticari amaçla yaptıkları seyahatlerde karşılaşmıştır.

Arap toplumu; çöllerde göçebe bir hayat süren bedeviler, köyler ve şehirlerde yerleşik bir yaşam tarzına sahip hadari denilen insanlardan oluşmaktadır. Bunların dışında yarı göçebe kabileler de mevcuttur.

Görsel 5.1
Bedevi çadırı

Bedevilik (Göçebelik)

Çöl ve vahalardaki konar-göçer yaşam şeklidir. Çadırlarda (Görsel 5.1) yaşayan bedevilerin hayatlarında develer çok önemli bir yere sahipti. Bazen yağmacılık hareketleri görülse de bedevilikte temel geçim kaynağı avcılık ve takasa dayalı ticaretti. Kabileler hâlinde yaşayan bedeviler, Arapçayı en duru ve doğru şekilde konuşurlardı. Bu nedenle şehirliler, çocuklarını doğru Arapçayı öğrenmeleri için bedevi ailelerin yanına çöle gönderirdi.

Hadarilik (Şehirlilik)

Arabistan'da görülen yerleşik yaşam tarzıdır. Köy, kasaba ve şehirlerde yaşayan hadariler; kendilerine mahsus mahallelerde, kerpiçten veya taştan yapılmış evlerde otururlardı. Geçim kaynakları ise tarım ve ticaretti. Hadariler de kabile anlayışıyla kümelenmiş olarak yaşamalarına rağmen yönetim tarzları bedevilerinkinden farklılık gösterirdi. Kabile reisinin yönetiminden ziyade kabile meclisi tarafından yönetilir ve önemli kararlar oy çokluğuyla alınırdı.

İslamiyet öncesi Arabistan'da insanlar; hürler, köleler ve mevaliler olmak üzere üç sosyal sınıfa ayrılmıştı. Kabilenin ana unsuru olan hürler, tüm haklara sahipti. Herhangi bir hakka sahip olmayan köle ve cariyeler (kadın köleler) alınıp satılabilir, miras olarak bırakılabilir ve günlük işlerde çalıştırılabilirdi. Bir köle azat edilirse mevali denilen sınıfa geçmiş olurdu.
İslamiyet öncesi Arabistan'da evlat edinme yaygındı ve evlatlık alınan çocuk, mirastan yararlanabilirdi. Bir erkek çok sayıda kadınla evlenebilir ve eşlerini kolayca boşayabilirdi. Kadın ancak çocuğu olduktan sonra aileye kabul edilirdi. İnsani hakların çoğundan yoksun bırakılan kadınlar, mirastan da pay alamazdı. Kabilede sadece önde gelen ailelerin kadınları ve kızları ayrıcalıklı tutulurdu.

Araplar, haram aylar olarak kabul edilen zilkade, zilhicce, muharrem ve recep ayında savaş yapmazlardı. Ancak bazı dönemlerde bu yasağı çiğneyerek savaş yaptıkları da görülürdü. Bu aylarda yapılan savaşlara Ficar Savaşları denilirdi.

Görsel 5.2
Ulâ şehri yakınlarındaki taş evler (Suudi Arabistan)

İslamiyet'ten önce Arabistan'da (Görsel 5.2); Nebatiler, Tedmür, Gassani, Main, Hire, Sebe gibi devletler yaşamıştı. Hz. Muhammed'in doğduğu sıralarda ise Arap Yarımadası'nda siyasi birlik yoktu. Toplum kabilelerden oluştuğu için insanlar kendi kabilesini her zaman ön planda tutar, haksız olsa bile kabilesinin yanında olurdu.

ARAŞTIRALIM

Arabistan'daki kabilecilik anlayışının toplum hayatına etkileri nelerdir? Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız.

Kabilelerin başında bulunan şeyh veya seyyidler, hükümlerini örfe göre verirdi. İntikamın kutsal kabul edildiği kabileler arasında özellikle kan davalarına dayanan savaşlar sık görülürdü. Dolayısıyla İslami Dönem'e kadar Arabistan'da merkezî bir devlet kurulamamıştı.

Arabistan genelinde inanış olarak Putperestlik hâkimdi. Bunun yanı sıra Hristiyanlık, Musevilik ve Haniflik (Hz. İbrahim'in dini) dinlerine inananlar da vardı.

İslamiyet'ten önce Arap Yarımadası'nda yaşanan döneme "Cahiliye Dönemi" denmiştir. İnsanların okuma-yazma bilmemesi, bedeviliğin yaygın olması, medeniyet bakımından geri kalınması, bilgisizliğin hüküm sürmesi, putlara tapılması, kadınlara yönelik kötü tutumların sergilenmesi gibi sebepler bu dönemin Cahiliye Dönemi olarak adlandırılmasında etkili olmuştur.

Arabistan Yarımadası'nda ekonomi tarım, hayvancılık ve ticaret üzerine kuruluydu. Başta Mekke olmak üzere yarımada genelinde en belirgin geçim kaynağı ticaretti. Arabistan Yarımadası'nda kuzey-güney yönünde ticaret yapan Araplar, İslamiyet öncesinde de dinî bir merkez olan Mekke'ye gelenlerle yoğun ticari ilişkilerde bulunuyordu (Görsel 5.3).

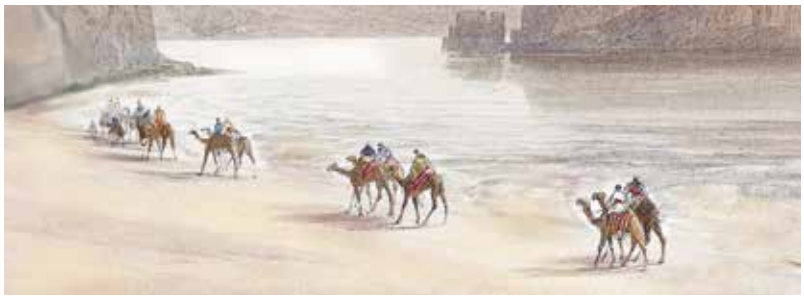

Görsel 5.3
Kervan (Tablo)

Günümüzdeki fuarlara benzeyen panayırlar, Arabistan ticaretinde önemli bir yer tutardı. 5 ile 30 gün arasında süren bu panayırlar, genellikle savaşmanın yasak olduğu haram aylarda kurulurdu. Böylelikle ticaret için gelen tüccarların güvenliği sağlanırdı. Bu panayırlar, ekonomik hayatın olduğu kadar sosyal hayatın da önemli bir parçasıydı. Özellikle kabileler arasındaki birçok problem buralarda çözülürdü. Panayırlarda edebî sohbetler yapılır, şairler tarafından şiirler okunurdu. Bu şiirlerden beğenilenler Kâbe'nin duvarına asılırdı.

Hilfu'l-Fudûl

Cahiliye Dönemi'nde güçlü kişilerin güçsüzlerin mallarını gasp etmesi sık görülen bir durumdur. O dönemde buna kimse karşı çıkamaz ve toplumda bu durum yadırganmazdı.

Yemen bölgesinden Mekke'ye bir tüccar gelerek mallarını Mekke'nin ileri gelenlerinden birine sattı. Malları teslim alan adam, kararlaştırılan fiyatı ödemeye yanaşmadı. Dolandırılan tüccar, Mekkeli olmadığı için şehirde ona yardım edebilecek birini bulamadı. Çaresizlik içinde yüksekçe bir yer olan Ebu Kubeys Tepesi'ne çıkan tüccar, tepkisini buradan yüksek sesle veciz bir şekilde dile getirdi ve Mekkelilerden adaleti yerine getirmelerini istedi.

Bu konuşmadan orada bulunanlar çok etkilenmiş ve toplanarak bu konuyu istişare etmişlerdir. Sonuçta, zayıfları korumak ve adaleti sağlamak için bir cemiyet kurmaya karar vermişlerdir. Daha sonra bu kişiler Kâbe'ye giderek Mekke'de ne zaman bir zulüm meydana gelirse zulmedilenin Mekkeli olup olmadığına bakılmaksızın hakkını aramak için birleşeceklerine ant içmişlerdir. Ardından Yemenli tüccara haksızlık yapan adama borcunu ödetmişlerdir.

Hz. Muhammed de gençlik yıllarında, yapılan bu ittifaka bizzat katılmıştır. Peygamberlik Dönemi'nde, "Abdullah b. Cüdân'ın evinde yapılan Hilfu'l-Fudûl Anlaşması'nda ben de vardım, orada bulunuşumu ve o anlaşmaya katılışımı bir sürü kızıl deveye değişmem ve şimdi, o cemiyete çağrılsam memnuniyetle katılırım." demiştir.

El-Mağlus, 2012, s.260'tan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Hz. Muhammed'in Hilfu'l-Fudûl Anlaşması'na katılmasının sebepleri neler olabilir?

5.2. İSLAMİYET YAYILIYOR

İslam dini, Arabistan'daki Cahiliye Dönemi uygulamalarından hangilerine karşı çıkmış olabilir? Neden?

TARTIŞALIM

Hz. Muhammed'e 610 yılında Allah tarafından Cebrail aracılığı ile Nur Dağı'ndaki Hira Mağarası'nda (Görsel 5.4) ilk vahiy gönderilmiştir. Böylece Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi başlamıştır. Mekke müşriklerinin çoğu, daha önceden Muhammed'ül-Emin (güvenilir) lakabını taktıkları Hz. Muhammed'in çağrısına, olumlu karşılık vermemiştir. Çünkü Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği bu yeni dinin, müşriklerin mevcut durumlarında köklü değişikliklere sebep olacaktır.

Görsel 5.4
Hira Mağarası'nın bulunduğu Nur Dağı (Suudi Arabistan)

İslam dini; Cahiliye Dönemi'nde gündelik yaşamın bir parçası olan putlara tapma, falcılık-büyücülük, kan davaları, gasp, içki, zina, faiz ve kadınlara kötü muameleyi yasaklamıştır. Bu durum, cahiliye toplumundaki önderlerin tepkisini çekmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde kayıtsız kalma, alay etme şeklinde kendini gösteren tepkiler ilerleyen zamanlarda, Müslümanlara yönelik şiddete ve işkencelere dönüşmüştür. Müslümanlar yapılan bütün bu zulümlere aynı şekilde karşılık vermemiş ve Hz. Peygamber'in izniyle güvenli gördükleri yerlere hicret etmiştir.

Hz. Muhammed, Müslümanlara hicret için müsaade etmesine rağmen kendisi Mekke'de kalarak İslamiyet'i yaymaya devam etmiştir. 620 yılında Medine'den Cahiliye Devri adetlerine göre hac vazifesini yapmak ve çevrede kurulan panayırlara katılmak için Mekke'ye gelen bazı kişilerle Akabe denilen mevkide görüşmüş ve onları İslam'a davet etmiştir. İslam'ı kabul eden bu kişiler, Hz. Peygamber'e biat etmiş ve O'nu koruyacaklarına dair söz vermiştir. Evlerine döndükten sonra Medine'de İslam'ı yayan bu kişiler, yeni Müslüman olanlarla birlikte 621 ve 622 yıllarında Akabe'de iki kez daha Hz. Muhammed ile görüşmüştür. İslam tarihine bu görüşmeler Akabe Biatları olarak geçmiştir. Mekkeli müşrikler, 622 yılında İslamiyet'in yayılmasını engellemek için Hz. Muhammed'i öldürmeye karar vermiştir. Ancak hazırlıklarını tamamlayan Hz. Muhammed, yanına Hz. Ebu Bekir'i de alarak Medine'ye hicret etmiştir.

İlk Toplumsal Sözleşme

Hz. Muhammed'in hicret ettiği dönemde, Arabistan genelinde olduğu gibi Medine'de de karışıklıklar vardır. Evs ile Hazrec isimli müşrik Arap kabilelerinin gerek kendi aralarında gerekse Yahudilerle yaşadıkları çekişmeler yaşamı zorlaştırmıştı. Ayrıca Yahudilerin kendi içlerinde de çekişmeler yaşanmaktaydı.

Medine'de kabileciliğe ve toplum içindeki çatışmalara son vermeyi amaçlayan Hz. Muhammed, Medine'ye hicret (Görsel 5.5) etmek zorunda kalan Müslümanları, yerli halk ile kaynaştırarak üstünlük iddialarını ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun için muhacir ve ensar arasında kardeşlik ilan edilmiş ve bu kişilere toplum olma bilinci kazandırılarak birbirlerini kabullenmeleri sağlanmıştır. Böylece toplumda bilgi ve tecrübe paylaşımı, ortaklaşa iş yapma ve üretme anlayışı geliştirilmiştir.

Hz. Peygamber; Müslümanlar arasında birliği sağladıktan sonra Medine'de bulunan başka dinden insanları dışlamak, şehirden çıkarmak veya onlara düşman olmak gibi bir tutum içine girmemiştir. Aksine bu topluluklarla İslam Devleti'nin ilk yazılı anlaşması olan Medine Sözleşmesi'ni imzalamıştır.

Görsel 5.5
Hicret
(Tablo, Leon Belly, Dorsay Müzesi, Paris)

Medine Sözleşmesi, Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir sistem oluşturmuştur. Böylece toplumdaki bireylerin birbirleriyle ve yabancılarla olan ilişkileri, din ve vicdan hürriyetleri, hak ve sorumlulukları belirli esaslara bağlanmıştır. Bir antlaşma niteliğinde olan bu sözleşme, şekil olarak farklılıklar gösterse de içerik bakımından anayasal özellikler taşımaktadır. Sözleşmeyle hem bir devlet oluşturulmuş hem de hükûmet otoritesi ve eğitim sistemi düzene sokulmuştur. Sözleşme, ilk maddeden itibaren Müslümanlar ve gayrimüslimlerin Medine'ye bir saldırı olduğunda, birlikte hareket etmelerini karara bağlamıştır.

Medine Sözleşmesi'yle vatandaşlara sosyal ve siyasal bir kimlik verilmiş, o çağda benzeri görülmeyen bir vatandaşlık hakkı sunulmuştur. İnanç ve fikir hürriyeti verilen gayrimüslimlerin mal ve can güvenliği sağlanmış ayrıca hile ve vefasızlık da yasaklanmıştır. Baskının, zorbalığın, hukuksuzluğun, zulüm ve şiddetin hâkim olduğu o günkü ortamda bu sözleşme sosyal ve idari anlamda çok önemli bir gelişmedir.

Medine Sözleşmesi, genel olarak yargı kurallarının titizlikle uygulanmasını temel almış; doğruluk, iyilik, adalet, yardımlaşma, istişare, barış ve dokunulmazlık gibi kavramları yürürlüğe koymuştur. Çekişme, kötülük planlama, düşmanlık, zulüm ve haksızlık, bozgunculuk, suçluya yardım ve yataklık, cinayet işleme gibi suçlara yasaklar getirmiştir.

CEVAPLAYALIM

Medine Sözleşmesi'nin imzalanmasının sebepleri nelerdir?

Medine Sözleşmesi'nin (622) Bazı Maddeleri

1. Bu metin, Resulullah Muhammed tarafından Kureyşli ve Yesribli Müslümanlar ile bunlara tabi olanlar ve onlarla birlikte cihat edenler için düzenlenmiştir.

13. Allah'tan hakkıyla korkan müminler, birbirlerine saldıranlara, haksızlık yapanlara, bir hakka tecavüz edenlere veya inananlar arasında kargaşa çıkaranlara karşı olacaktır. Bu kimse onlardan birinin çocuğu bile olsa ona ayrıcalık tanınmayacaktır.

16. Yahudilerden, Müslümanlara tabi olanlar, zulme uğramayacaklar ve Müslümanlar aleyhinde iş birliği yapmadıkça yardım ve gözetime hak kazanacaklardır.

22. Bu sözleşmeyi kabul eden, Allah'a ve ahiret gününe inanan bir müminin bir katile yardım ve yataklık etmesi helal değildir. Kim ona yardım ve yataklık ederse Kıyamet günü, Allah'ın lanet ve gazabına uğrayacaktır ve o gün kendisinden bir tazminat ya da taviz kabul edilmeyecektir.

25. Yahudilerin dinleri de Müslümanların dinleri de kendilerinedir! Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç islerse sadece kendine ve aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

33. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç isleyen kişinin cezalandırılmasına engel değildir. Cihad amacıyla evinden çıkan kişi de şehirde kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu bu korumanın dışındadır. Allah ve Resulü, bu maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.

El-Mağlus,2012, s.181-182'den düzenlenmiştir.

İslamiyet'in Varoluş Mücadelesi

Hz. Peygamber'in Medine içerisinde birliği sağlama faaliyetleri, her ne kadar toplumsal barışı hedeflemişse de bazı kimseler bu durumdan rahatsız olmuştur. Bu süreçte Mekke müşriklerine haberler gönderilmiş, müşrikler de yazdıkları mektuplarla Müslümanları yalnızlaştırmaya çalışmışlardır. Ayrıca Müslümanları zor durumda bırakmak için onlara ekonomik ambargo uygulamışlardır.

Bedir Savaşı (624)

Mekkeliler, içinde Medine'ye hicret eden Müslümanların mallarının da olduğu bir kervanı Şam'a göndermeye karar vermiştir. Bu ticaretten elde edecek gelirle de Müslümanlarla savaşmayı amaçlamışlardır. Bunu öğrenen Müslümanlar hem Şam kervanının yolunu kesmek hem de gözdağı vermek için sefer düzenlemiştir. Bedir Kuyuları önünde yapılan savaşı Müslümanlar kazanmıştır. Bedir Savaşı'nda elde edilen ganimetler, savaşa katılanlar arasında paylaştırılmıştır. Hz. Muhammed başta olmak üzere sahabelerin birçoğu esirlerin fidye karşılığı serbest bırakılmasını savunmuştur. Fidye ödeyecek durumda olmayan esirlerden okuma yazma bilenler, on Müslümana okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılmıştır.

TARTIŞALIM

Bedir Savaşı sonrasında esirlerin Müslümanlara okuma yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakılması nelere kanıt olarak gösterilebilir?

Görsel 5.6
Uhud Savaşı'nda Müslümanların çekildiği dağ (Suudi Arabistan)

Uhud Savaşı (625)

Mekkeli müşrikler, Bedir Savaşı'nın intikamını almak ve Müslümanların denetimine geçen Suriye-Mısır ticaret yolunu tekrar ele geçirmek amacıyla Medineliler üzerine harekete geçmiştir.

Hz. Peygamber'in ordunun güvenliğini sağlamak için Ayneyn Tepesi'ne yerleştirdiği okçuların yerlerini terk etmesiyle Müslümanlar bozguna uğramıştır. Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber yaralanmış ve amcası Hz. Hamza şehit olmuştur.

Uhud Savaşı'nda tam bir galibiyet elde edemeyen müşrikler Mekke'ye geri dönmüştür (Görsel 5.6). Bu savaş Müslümanların, Hz. Muhammed'in sözünden çıkmamaları gerektiğini göstermiştir.

CEVAPLAYALIM

Müslümanların Uhud Savaşı'nda galip gelememesinin sebepleri nelerdir?

Hendek Savaşı (627)

Mekkeli müşrikler, Müslümanları yok etme amacıyla son kez Medine üzerine yürümüştür. Hz Muhammed çevresindekilerle istişare yaptıktan sonra Medine etrafına savunma amaçlı derin hendekler kazılmasına karar verilmiştir. Şehri kuşatan müşrikler, şiddetli fırtına nedeniyle kuşatmayı kaldırmak zorunda kalmış ve Mekke'ye geri dönmüştür.

Hicretten sonra Mekkeli müşriklerin Medine'ye karşı başlattığı saldırılar, Hendek Savaşı'yla son bulmuştur. Bu savaştan sonra Hz. Muhammed, Benî Kurayza Yahudileri üzerine yürümüştür.

Hudeybiye Antlaşması (628)

Mekke'den Medine'ye hicret eden Müslümanlar hem memleket özlemini gidermek hem de Kâbe'yi tavaf ederek umre ibadetlerini yapmak istemiştir. Hz. Peygamber'in de bu yönde karar vermesiyle Müslümanlar yola çıkmıştır.

Müslümanlar, Mekke'ye 17 km uzaklıktaki Hudeybiye mevkinde konaklamıştır. Müslümanları Mekke'ye almak istemeyen müşrikler, Hudeybiye'ye gönderdikleri bir elçi vasıtası ile anlaşma yoluna gitmişlerdir. Hudeybiye Antlaşması'na göre Müslümanlar, o yıl Mekke'ye giremeyecek ve umre yapamayacaktır. Mekkeli bir kimse Hz. Muhammed'in yanına kaçarsa velisinin isteği üzerine geri verilecek fakat bir Müslüman kaçarak Mekke'ye sığınırsa iade edilmeyecektir.

Hudeybiye Antlaşması her ne kadar Müslümanların aleyhine gibi görünse de sonradan bu durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. Bu antlaşma sonucunda Kureyş ittifakı parçalanmış, İslam'ın yayılması hızlanmış ve kısa sürede Arap Yarımadası'nın tamamına yakını Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca Mekkeliler, Hudeybiye Antlaşması'yla Müslümanları resmen tanımıştır.

Hayber'in Fethi (629)

Yahudiler, Şam ticaret yolunu tehdit edip Müslüman ticaret kervanlarına zarar vermeye ve Mekkeli müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtmaya devam etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Yahudilerin bulunduğu Hayber üzerine bir sefer düzenledi. Kale kuşatılarak kısa sürede ele geçirildi ve bu zaferle Şam ticaret yolunun güvenliği sağlandı.

Mute Savaşı (629)

Hz. Muhammed çevre ülke ve hükümdarlara elçiler veya mektuplar göndererek onları da İslam'a davet etmiştir (Görsel 5.7). Bu amaçla Hristiyan Gassanilere gönderilen elçi öldürülmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber bir ordu hazırlayarak bölgeye sevk etmiştir. Gassani hükümdarı, Bizans İmparatorluğu'ndan yardım istemiş ve bölgeye gelen Bizans ordusu ile Müslümanlar arasında bir savaş yapılmıştır. Bu savaş sonucunda İslam ordusunun sayıca kendisinden üstün olan Bizans ordusuyla mücadele edebilecek seviyeye geldiği görülmüştür. Mute Savaşı, Müslümanlarla Bizans arasında yapılan ilk savaştır.

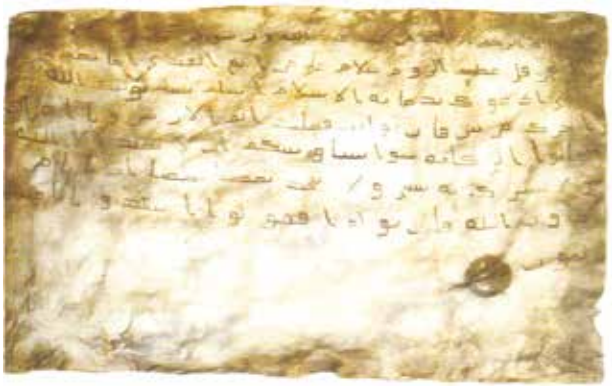

Görsel 5.7
Hz. Muhammed'in Bizans imparatoruna gönderdiği mektup (Kral Hüseyin Camii, Ürdün)

Hz. Muhammed Dönemi'nde İslam Devleti'nin sınırları nerelere ulaşmıştır?

CEVAPLAYALIM

Hz. Muhammed Dönemi'nde İslamiyet'in yayılması amacıyla barışçıl yöntemlere öncelik verilmiştir. Hz. Peygamber, gayrimüslimler ile iletişimini koparmamış ve onlardan kendisini soyutlamamıştır. İslamiyet'i tebliğ etmek, barış imzalamak, Müslümanların güvenliğini tesis etmek, ticaret yapmak ve Müslümanlara yapılan kötülüklerin tazminini sağlamak gibi birçok nedenle gayrimüslimlerle irtibata geçmiştir.

Mekke Dönemi'nde, zora düşen Müslümanların hicret etmesine izin vermiş ve onların güvenliklerini sağlamak için gerekli tedbirleri almıştır. Hz. Muhammed hem sefer esnasında hem de fetihlerle sınırların genişlediği dönemlerde önceliği hep güvenliğe vermiştir. Gerek Mekke gerekse Medine döneminde başta müşrik Arap kabileler olmak üzere diğer devletlerle Yahudi ve Hristiyan kabilelerle elçiler vasıtasıyla görüşmelerde bulunmuştur. Hz. Muhammed'in buradaki temel hareket noktası, mümkün olduğu kadar barış yolu ile meselelerin çözümünü sağlamak olmuştur.

Görsel 5.8
Kâbe (Mekke)

Mekke'nin Fethi (630)

Hudeybiye Antlaşması gereği taraflar birbirlerinin müttefiklerine saldırmayacaktı. Fakat Mekkeli müşrikler, bu antlaşmaya sadık kalmadı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ordusuyla Mekke üzerine yürüdü.

Şehre giren Müslüman birlikler, ciddi bir direniş ile karşılaşmadı ve kısa sürede kan akıtılmadan fetih tamamlandı. Her zaman barışçıl bir siyaset izleyen Hz. Peygamber, ilk olarak genel af ilan etti, kimsenin malına dokunulmadı ve esirler serbest bırakıldı.

Mekke'nin Fethi ile birlikte Kureyş müşriklerinin Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı olan düşmanlığı sona erdi, Hicaz Bölgesi'nde İslam'ın yayılışının önündeki engeller ortadan kalktı.

Görsel 5.9
Kâbe'nin kilidi

Osman bin Talhâ ve Kâbe'nin anahtarı

Osman b. Talha, Mekke'de Kâbe'nin bakımı ile görevliydi (Görsel 5.8). Sülalesi, Cahiliye Devri'nde Kâbe'nin kapı anahtarını taşırdı. Hz. Peygamber, Osman bin Talha'yı birçok defa İslam'a davet etmiş fakat olumsuz yanıt almıştı. Hatta bir keresinde Hz. Peygamber, iman edenlerle birlikte Kâbe'ye girmek istemiş, Osman bin Talha sert davranarak onları Kâbe'ye sokmamıştı. Müşriklerin yanında Uhud Savaşı'na da katılan Osman bin Talha'nın babası, kardeşleri ve akrabaları bu savaşta öldürülünce, Kâbe'deki vazifesini tek başına sürdürmeye devam etmiştir.

Mekke fethedildikten sonra Hz. Peygamber, Osman bin Talha'yı yanına çağırdı. Birlikte Kâbe'ye girdiler ve Hz. Peygamber iki rekât namaz kıldı. Kâbe'den çıkarken "Allah, size emanetleri ehline vermenizi emreder." anlamına gelen ayeti okuyan Hz. Peygamber, Kâbe'nin anahtarlarını Osman bin Talha'ya verdi (Görsel 5.9). Ona: "Ey Ebû Talhâ evlâdı! Atalarınızdan kalma olan emaneti sizde payidar ve baki olmak üzere alınız. Bunu zalim olmaksızın hiçbir kimse sizden alamaz." dedi.

O günden itibaren Kâbe'nin bakımı vazifesi, Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar Osman bin Talhâ'nın sülalesinde kalmıştır.

Efendioğlu,2007, s.475'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Emanetlerin ehline verilmesinin önemi hakkında neler söylenebilir?

Hz. Muhammed; Mekke'nin Fethi'nden sonra kendisi bir çadırda konaklamış, eski evine gidip konaklamasını söyleyenlere ise Medine'ye hicretinden sonra evinin müşrikler tarafından satıldığını söyleyerek bir evinin bulunmadığını söylemiştir. Muzaffer bir kumandan ve şehrin fatihi olmasına rağmen eski evini zorla geri almamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Huneyn Seferi (630)

Mekke'nin Müslümanlar tarafından fethi üzerine Taifliler, putperest diğer kabileler ile birleşerek büyük bir ordu hazırlamıştır. Hz. Peygamber, Huneyn'de toplanmış olan bu ordu üzerine sefere çıkmıştır. Yapılan savaşta müşrikler yenilgiye uğratılmış ve Arap Yarımadası'ndaki son putperest tehdit de ortadan kalkmıştır.

Taif Seferi (630)

Huneyn Savaşı'nda Taiflilerin müşriklere yardım etmesi üzerine Hz. Muhammed, Taif üzerine sefer düzenlemiştir. Fakat şehrin surlarla çevrili olması ve Taiflilerin şiddetli direnişleri nedeniyle şehir fethedilememiştir. Yapılan mücadelelerden yıpranan Taifliler ertesi sene Hz. Peygamber'e elçiler göndererek İslamiyet'i kabul etmiştir (Harita 5.4).

Tebük Seferi (631)

Bizans'ın Arabistan üzerine büyük bir sefer düzenleyeceği haberleri üzerine Hz. Muhammed ordusuyla sefere çıkmıştır. Fakat Tebük mevkine gelindiğinde haberin asılsız olduğu öğrenilmiştir. İslam ordusu savaş yapmadan geri dönmüştür. Arabistan dışına yapılan ilk sefer olma özelliği gösteren Tebük Seferi sırasında bölgede birçok kabile Müslümanlığı kabul etmiştir.

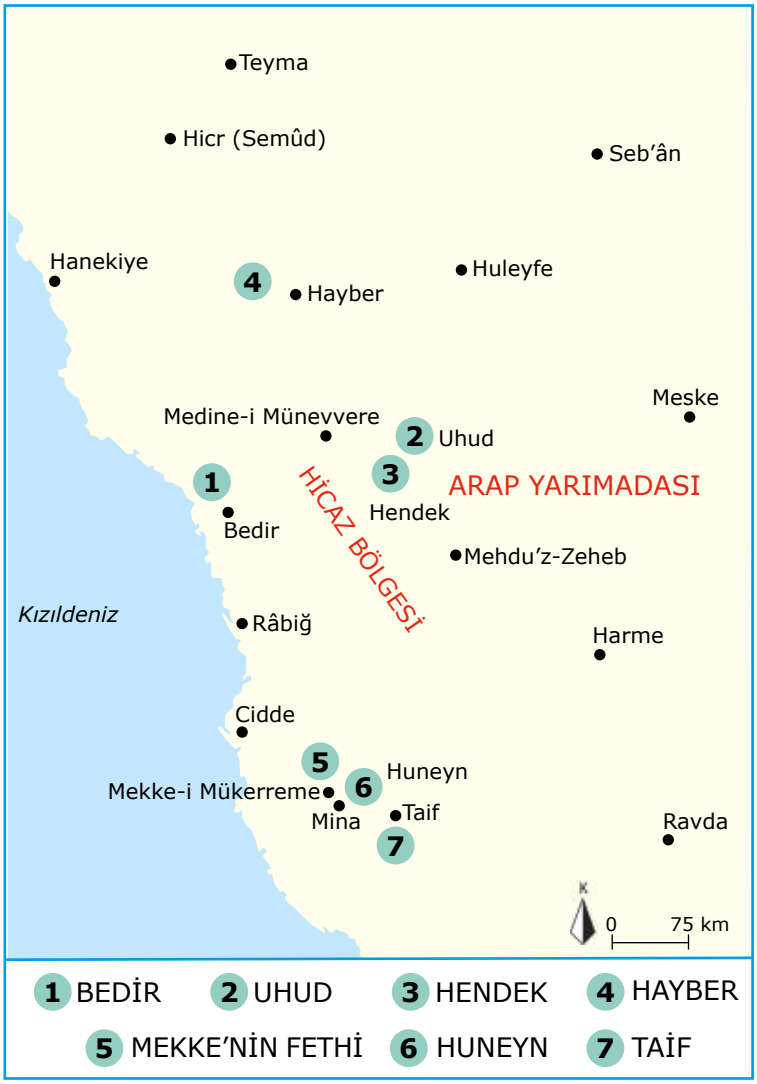

Harita 5.4
Hz. Muhammed'in seferleri

Hz. Muhammed, vefatına kadar Medine'de yaşamıştır. Vefat etmeden önce yapmış olduğu Hac ibadeti sırasında tüm insanlığa seslendiği Veda Hutbesi'ni okumuştur. Hz. Muhammed 632 yılında Medine'de vefat etmiş, cenazesi kendi evine defnedilmiş ve burası günümüzde de Mescid-i Nebevi'nin içerisindeki Ravza-i Mutahhara olarak adlandırılmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Veda Hutbesi

Ey insanlar! Sözümü iyi dinleyiniz. Bilmiyorum belki bu seneden sonra sizinle burada bir daha buluşamayacağım.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise bu aylarınız nasıl mukaddes ay ise bu şehriniz (Mekke) nasıl bir mübarek şehir ise canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Muhakkak Rabbinize kavuşacaksınız. O da sizi yaptıklarınızdan dolayı sorguya çekecektir. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönmeyiniz ve birbirinizin boynunu vurmayınız! Bu vasiyetimi burada bulunanlar bulunmayanlara ulaştırsın. Olabilir ki burada bulunan kimse, bunları daha iyi anlayan birisine ulaştırmış olur.

Ashabım! Kimin yanında bir emanet varsa onu hemen sahibine versin. Biliniz ki faizin her çeşidi kaldırılmıştır. Allah böyle hükmetmiştir. İlk kaldırdığım faizde Abdulmuttalib'in oğlu (amcam) Abbas'ın faizidir. Lakin anaparanız size aittir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız.

Ashabım! Dikkat ediniz, cahiliyeden kalma bütün adetler kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Cahiliye Dönemi'nde güdülen kan davaları da tamamen kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası Abdülmuttalib'in torunu İlyas bin Rabia'nın kan davasıdır.

Ey insanlar! Kadınların haklarını gözetmenizi ve bu hususta Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz kadınları Allah'ın emaneti olarak aldınız ve onların namusunu kendinize Allah'ın emri ile helal kıldınız. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, kadınların da sizin üzerinizde hakkı vardır.

Ey müminler! Size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırmazsınız. O emanetler Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamber'inin sünnetidir.

Müminler! Sözümü iyi dinleyiniz ve iyi belleyiniz. Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir ve böylece bütün Müslümanlar kardeştirler. Bir Müslüman kardeşinin kanı da, malı da helal olmaz. Fakat malını gönül hoşluğu ile vermişse o başkadır.

Ey insanlar! Cenab-ı Hak her hak sahibine hakkını vermiştir. Her insanın mirastan hissesi ayrılmıştır. Mirasçıya vasiyet etmeye lüzum yoktur. Çocuk kimin döşeğinde doğmuş ise ona aittir. Zina eden kimse için mahrumiyet vardır. Babasından başkasına ait soy iddia eden yahut efendisinden başkasına intisaba kalkan köle, Allah'ın meleklerinin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Cenab-ı Hakk bu gibi insanların ne tövbelerini ne de adalet ve şahitliklerini kabul eder.

Ey insanlar! Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Hepiniz Adem'in çocuklarısınız. Adem ise topraktandır. Arab'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap üzerine üstünlüğü olmadığı gibi kırmızı tenlinin siyah üzerine, siyahın da kırmızı tenli üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvada, Allah'tan korkmaktadır. Allah yanında en kıymetli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.

Azası kesik siyahi bir köle başınıza amir olarak tayin edilse sizi Allah'ın kitabı ile idare ederse onu dinleyiniz ve itaat ediniz.

Suçlu kendi suçundan başkası ile suçlanamaz. Baba oğlunun suçu üzerine, oğlu da babasının suçu üzerine suçlanamaz.

Dikkat ediniz! Şu dört şeyi kesinlikle yapmayacaksınız. Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız. Allah'ın haram ve dokunulmaz kıldığı canı, haksız yere öldürmeyeceksiniz. Hırsızlık yapmayacaksınız. İnsanlar "La ilahe illallah" deyinceye kadar onlarla cihat etmek üzere emir olundum. Onlar bunu söyledikleri zaman kanlarını ve mallarını korumuş olurlar. Hesapları ise Allah'a aittir.

El-Mağlus, 2012, s.388'den düzenlenmiştir.

ARAŞTIRALIM

Veda Hutbesi ile İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki maddeleri karşılaştırınız. Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız.

Dört Halife Dönemi (632-661)

Hz. Peygamber, İslam'ı tebliğe devam ederken Müslümanların dünyevi işlerini de düzene koymuştur. İslam Devleti'nin devlet başkanlığı ve ordu kumandanlığı görevlerini de üstlenen Hz. Muhammed'in vefatıyla devletin başkanının kim olacağı sorunu gündeme gelmiştir. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonra kimin devlet başkanı olacağını söylememiş, seçimi Müslümanlara bırakmıştır.

Hz. Peygamber'in 632 yılında vefatından sonra yapılan görüşmeler sonucunda halife seçilen Hz Ebubekir'e, halk biat etmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Hilafet'in kelime anlamı "birinin yerine geçmek, birinin ardından gelmek veya gitmek, yerini doldurmak, vekâlet veya temsil etmek" demektir. Terim olarak ise İslam devletlerinde Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. İslam Devleti'nin başkanına ise "Halife" denir.

Dört Halife Dönemi'nde, Müslümanlar için stratejik önemi bulunan, kültür ve medeniyeti ile İslam toplumuna yararlar sağlayacağı düşünülen ülkeler ve bölgelerin fetihleri amaçlanmıştır. Ayrıca Müslüman toplum için tehdit veya İslam'ın yayılışına engel oluşturan bölgelere de askerî seferler yapılmıştır. Bu bölgelerin bir kısmı savaşılarak bir kısmı da barışçı yollarla fethedilmiştir. Yapılan fetihler sonrasında insanlara din ve ibadet hürriyeti tanınmış, zorla İslamlaştırma politikası takip edilmemiştir. Bu nedenle sonradan birçok bölgede Müslümanların hâkimiyetinin kalkmasına rağmen insanlar eski dinlerine dönmemiştir.

TARTIŞALIM

Dört Halife Dönemi'nin "Cumhuriyet Dönemi" olarak nitelendirilmesinin gerekçeleri neler olabilir?

Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinin ilk zamanlarında İslam Devleti içerisinde karışıklıklar yaşanmıştır. İslam'dan dönerek devlete isyan eden kabilelerle Ridde Savaşlarını yapan Hz. Ebu Bekir, bu kişi ve kabilelere karşı uzun süre mücadele etmiş ve hepsini itaat altına alarak ülke içerisinde birlik ve düzeni sağlamıştır.

Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde Arabistan toprakları dışına seferler düzenlenmiştir. Suriye'nin fethi sırasında Bizans'la 634 yılında yapılan Ecnâdeyn Savaşı ile Suriye kapıları Müslümanlara açılmıştır.

Hz. Ebu Bekir'in 634 yılında vefatından sonra Hz. Ömer halife seçilmiştir. Onun dönemi, fetihlerin yoğunlaştığı bir dönemdir. 636 yılındaki Yermük Savaşı ile Suriye ve Filistin coğrafyasının önemli şehirleri ele geçirilmiş ve 640 yılında bütün Suriye coğrafyası fethedilmiştir. Ardından Amr bin As komutasındaki İslam orduları, Filistin'in fethini tamamlamak için Kudüs'ü kuşatmıştır. Kudüs patriği Hz. Ömer'le görüşerek şehrin

anahtarını teslim etmiştir. Hz. Ömer, Yahudi ve Hristiyanlara can güvenliği ve din serbestliği tanımıştır.

Hz. Ömer Dönemi'nde, İran'a hâkim olan Sasaniler üzerine bir ordu gönderildi. Fakat Müslümanlar, İran ordusuna Köprü Savaşı olarak bilinen savaşta yenildi. Müslümanlar bu savaştan sonra 636 yılında Kâdisiye, bir yıl sonra Celûlâ ve 642'de Nihâvend Savaşları ile Irak ve İran topraklarını fethetti.

Müslümanlar, Hz. Ömer Dönemi'nde Horasan'a kadar olan bölgeyi ele geçirerek Türklerle komşu oldu. Buradan Azerbaycan bölgesine ilerleyen İslam ordusu, Kafkas Dağları ve Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeleri fethetti. Ayrıca Kuzey Afrika yönünde yapılan seferlerde Amr bin As komutasındaki ordular, Mısır'ı fethetti. Kahire yakınlarında kurularak Fustat adı verilen "ordugâh şehir", Kuzey Afrika'ya yapılacak seferler için üs hâline getirildi (Görsel 5.10). Bundan sonra da Mısır 642 yılında İskenderiye'nin fethi ile tamamen Müslümanların eline geçti.

Görsel 5.10
Amr İbn As Camisi
(Mısır-Fustat)

Hz. Ömer, 644 yılında İranlı bir köle tarafından şehit edilmiştir. Vefatının ardından oluşturulan şûra tarafından Hz. Osman halife seçilmiştir.

Hz. Osman zamanında Horasan ve Azerbaycan ele geçirilerek İslam hâkimiyeti, Gürcistan ve Dağıstan'a kadar genişletildi. Hazarlarla mücadele edildi ve bu durum Hazarların İslam dinine girmesine mani oldu. Suriye Valisi Muaviye, Anadolu topraklarına girerek Kayseri'ye kadar ilerledi ve kurduğu donanma ile 649'da Kıbrıs'ı fethetti. Bu donanma Doğu Roma ile savaşarak Zâtü's-savârî denilen ilk deniz zaferini kazandı. Hz. Osman Dönemi'nde Kuzey Afrika topraklarına da seferler yapılarak Tunus ele geçirildi. Bundan sonra Kuzey Afrika'da yoğun olarak yaşayan Berberiler arasında İslamiyet hızla yayıldı.

Hz. Osman'ın şehit edilmesinin ardından, Hz. Ali iç karışıklıkların yaşandığı, İslam Devleti'nin parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir ortamda halife seçilmiştir. Bu nedenle Hz. Ali Dönemi'nde fetihlerden çok İslam toplumu içerisindeki karışıklıklarla mücadele edilmiştir.

Dört Halife Dönemi'nde sadece siyasi gelişmeler ve fetihler yaşanmamış, İslam Devleti'nin kurumları da geliştirilmiştir. Ayrıca İslami kuralların kalıcı hâle getirilmesi için kültürel çalışmalara önem verilmiştir.

İslamiyet'in kısa sürede geniş alanlara yayılmasının sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Kültürel çalışmaların ilki Kur'an'ı-ı Kerim'in kitap hâline getirilmesidir. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde birçok hafız şehit olunca unutulmasını engellemek amacıyla Kur'an ayetleri bir araya getirilmiştir. Böylelikle Kur'an-ı Kerim'in günümüze kadar eksiksiz ve bozulmadan gelmesi sağlanmıştır.

Hz. Ömer'in halifelik döneminde İslam Devleti teşkilatlandırılmıştır. Bu dönemde İslam ülkesinin sınırlarının genişlemesine bağlı olarak siyasi hâkimiyet alanı büyümüş ve nüfus artmıştır. Bunun üzerine ülke toprakları yönetim birimlerine ayrılarak illere valiler atanmıştır. Toplanan vergiler, sistemli hâle getirilmiş ve İslam Devleti'nin hazinesi yani Beytü'l-mal oluşturulmuştur.

İslam tarihinde ilk düzenli ordu ve ordugâh şehirler Hz Ömer Dönemi'nde kurulmuştur. Askerî ikta sisteminin temelleri atılarak fethedilen topraklar daha verimli kullanılmaya başlanmıştır. Orduların durumunu yakından takip etmek ve merkezle taşra arasındaki irtibatı sağlayabilmek için posta evleri inşa edilmiştir.

Dört Halife Dönemi'yle ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Fethedilen yerlerde İslam'ın tam anlamıyla yerleşebilmesi için Arabistan'ın çeşitli yerlerinden getirilen aileler, buralara yerleştirilmiştir. Ayrıca bu dönemde Basra, Kûfe gibi yeni şehirler kurulmuştur.

Eğitim ve öğretime önem veren Hz. Ömer, fetihlerle genişleyen İslam topraklarında açtığı okullara görevliler tayin etmiştir. Hz. Ömer zamanında Hicret (622) başlangıç kabul edilerek ay yılına dayalı hicrî takvim düzenlenmiştir.

Dört Halife Dönemi'nde siyasi alanlarda hangi gelişmeler yaşanmıştır?

CEVAPLAYALIM

Hz. Osman Dönemi'nde Kur'an nüshası çoğaltılarak diğer İslam ülkelerine gönderilmiştir. Bu dönemde İslamiyet'in Orta Asya'ya yayılmasını sağlamak için Horasan valiliği oluşturulmuştur.

Dört Halife Devri'nde yapılan fetihler ve oluşturulan kurumlar Müslümanlara maddi ve manevi faydalar sağlamış, İslam kültür ve düşüncesinin oluşmasında etkili olmuştur.

İslam Dünyasında İlk Ayrılıklar

Hz. Osman Dönemi'nde fetih hareketlerinin yavaşlamasıyla sosyo-ekonomik sorunlar baş göstermiş ve karışıklıklar başlamıştır. Bu dönemde İslam Devleti'nin merkezden uzak bölgelerdeki askerî harekâtı çok masraflı ve sıkıntılı olmuştur. Fethedilen bölgelerin imar, iskân, eğitim ve diğer masraflarına da hazineden ciddi miktarlar harcanmıştır. Hz. Osman, ekonomik sıkıntıları ortadan kaldırmak için Hz. Ömer zamanında halka bağlanan maaşları kesmek zorunda kalmıştır. Birçok insanın etkilendiği ve devlete karşı tavır aldığı bu durum, bir süre sonra Cahiliye Dönemi'ndeki kabilecilik anlayışını tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. Ayrıca Hz. Osman'ın yapmış olduğu atamalarda, kendi kabilesi ve ileride Emeviler Devleti'ni kuracak olan Ümeyyeoğullarına ayrıcalık tanıdığı iddiaları da halkın tepkilerini artırmıştır. Sonuçta Kûfe ve Mısır bölgelerinde isyanlar çıkmaya başlamıştır. İsyanın elebaşları Medine'ye gelerek Hz. Osman'ı, Kur'an (Görsel 5.11) okuduğu bir esnada evinde şehit etmiştir. Bu isyan ve sonrasında işlenen cinayet ile Müslüman toplum içerisinde ilk fitne hareketi başlamıştır.

Görsel 5.11
Hz. Osman Devri'nde yazılan Kur'an-ı Kerim
(Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul)

Hz. Osman'dan sonra halife seçilen Hz. Ali, kendini iç karışıklıkların içinde bulmuştur. İlk icraatı Hz. Osman zamanında meydana gelen olaylara sebep oldukları düşünülen valileri görevlerinden almak olmuştur. Fakat bu durumdan rahatsız olan valiler, Hz. Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılmamasını bahane ederek Hz. Ali'ye muhalif bir grup oluşturmuştur.

Hz. Osman'ın öldürülmesi ve katillerinin tespit edilememesi Hz. Ali'nin işini zorlaştırmıştır. Hz. Ali böylesine nazik bir dönemde ani ve keskin kararlar vermek istememiştir. Çünkü suçlu ile suçsuz tam ayırt edilmeden verilecek bir kararda masum insanlar zarar görebilir ve İslam Devleti içinde parçalanmalar yaşanabilirdi. Bu sebeple Hz. Ali suçluları cezalandırma konusunda titiz davranmıştır.

Hz. Peygamber'in eşi Hz. Ayşe ve çevresindekiler, Hz. Osman'ın katillerinin bir an önce cezalandırılmasını ve Müslümanların içinde bulunduğu kargaşa ortamından kurtulmasını istemiştir. Sahabelerden bazıları da Hz. Ayşe'nin safına

geçerek bir güç oluşturmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali'nin kuvvetleri Hz. Ayşe ve ordusunun peşinden Kûfe'ye gitmiştir. Burada yapılan görüşmelerde Hz. Osman'ın katillerinin bulunması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Özellikle iki taraf da karşıdaki saldırmadığı sürece savaşmama kararı almıştır. Fakat Hz. Osman'ın katledilmesinden sorumlu olanlar, kendilerinin cezalandırılacağını anladığı için beklenmedik bir anda saldırıya geçerek savaşı başlatmıştır.

Hz. Ali ve Hz. Ayşe, savaşı durdurmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Mücadelede Hz. Ali taraftarları üstün gelmiş ve Hz. Ayşe savaştan sonra Medine'ye gönderilmiştir. Ancak Medine'ye dönmeyen Hz. Ali, devletin merkezini Kûfe'ye taşımıştır. Hz. Ayşe'nin devesinin etrafında gerçekleşmesi nedeniyle bu savaşa İslam tarihinde "Cemel (Deve) Vakası" denmiştir.

Hz Ali'nin, İslam Devleti'nin merkezini Medine'den Kûfe'ye taşımasının sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Muaviye, Cemel Vakası'ndan sonra Hz. Osman'ın katillerinin bulunmamasını gerekçe göstererek ayaklandı. İsyanı bastırmak için Kûfe'den hareket eden Hz. Ali, Sıffin Ovası'na geldi. Burada meydana gelen savaşta Hz. Ali'nin kuvvetleri, Muaviye'nin kuvvetlerine üstünlük sağladı. Bu esnada Amr bin As'ın tavsiyesi ile Muaviye bir savaş hilesine başvurdu. Muaviye tarafı mızraklarının uçlarına Kur'an sayfalarını takarak "Ey Iraklılar! Savaşı bırakalım, aramızda Allah'ın kitabı hakem olsun!" diye bağırmaya başladılar. Bunun bir hile olduğunu anlayan Hz. Ali'nin tüm uyarılarına rağmen ordusundan birçok kişi savaşı bıraktı. Gelişmeler karşısında çaresiz kalan Hz. Ali, sorunun çözülmesi için hakem heyeti kurulmasını kabul etti. Hakemlerin görüşmeleri sonrasında alınan karara uymayan Amr bin As, siyasi bir manevrayla halifeliği Muaviye'ye verdiyse de bu duruma razı olmayan Hz. Ali mücadeleye devam etti.

Görsel 5.12
Hz. Ali Türbesi (Irak)

Sıffin Savaşı'ndan sonra hakem tayin edilmesini kabul etmeyip Hz. Ali'nin ordusundan ayrılan üçüncü bir grup daha ortaya çıkmıştır. Bunlar, İslam Devleti adına büyük bir sorun oluşturan Haricilerdir. Böylece İslam toplumu kesin olarak üç gruba ayrılmıştır. Bu olaylardan kısa süre sonra Haricilerden bir kişi, Hz. Ali'yi sabah namazını kıldığı sırada şehit etmiştir (Görsel 5.12).

5.3. EMEVİLER

TARTIŞALIM

Dört Halife Devri'nin sona ermesiyle İslam toplumunda yaşanan sorunlar neler olabilir?

Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra oğlu Hz. Hasan halife olarak kısa süreliğine İslam topraklarının bir kısmını yönetmiştir. Ancak güçlü bir ordu meydana getiren Muaviye geniş topraklara hükmetmeye başlamıştır. Bu nedenle pek çok Müslüman, Muaviye'nin halifeliğini kabul etmiştir. Hz. Hasan gerek savaş yorgunu adamlarına güvenemediğinden gerekse Müslümanlar arasında daha fazla kargaşa olmasını istemediği için 661 yılında halifelikten çekilmiştir. Böylece İslam Devleti'nde halifelik, Emevi Hanedanlığı'na geçmiştir. (Görsel 5.13)

Görsel 5.13
Şam (Suriye)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Muaviye, Kureyş kabilesinin Emeviler (Ümeyyeoğulları) koluna mensup olduğu için devlet, Emevi Devleti olarak adlandırılmıştır.

Muaviye'nin halifelik makamına geçmesiyle İslam tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Akrabası Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığını bahane eden Muaviye, ilk dört halifenin seçilme şeklinden farklı olarak halifeliği kabilecilik anlayışı ve kılıç kuvvetiyle kazanmıştır. Dört Halife'nin seçiminde, danışma yani istişare prensibi dikkate alınmışken Muaviye'nin siyasi mücadeleyle bu makama gelmesi, hilafet sisteminin özünde büyük değişikliklere neden olmuştur. Bu değişiklikler Muaviye'nin, oğlu Yezid'i veliaht tayin etmesi ve halifeliğin el değiştirmesinde saltanat sisteminin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Muaviye, siyasi birliği sağladıktan sonra İslam fetihleri yeniden hız kazanmıştır. Bu dönemde yapılan fetihler üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan birincisi Türkistan yönündeki fetihlerdir. Bu bölgeye yapılan seferler sonucunda Emevi orduları; Kâbil, Buhara, Sicistan, Nesef, Baykent gibi yerleri ele geçirmiş ve büyük ganimetler elde etmiştir. Fetih hareketlerinin yoğunlaştığı ikinci bölge Anadolu'dur. Muaviye; Bizans İmparatorluğu'na yapılan seferleri düzenli bir hâle getirmiş, İstanbul kuşatılmış ancak sonuç alınamamıştır. Muaviye zamanında deniz seferleri de yeniden başlamış, Rodos, Sakız gibi adalar alınmıştır. Kuzey Afrika yönündeki mücadeleler ise genelde Berberilerle bazen de Bizans'la yapılmıştır. Bu seferler sonucunda Berberilerin bir kısmı İslamiyet'i kabul etmiştir.

Emevilerde Muaviye zamanında, toplanan bir şûranın aldığı karar doğrultusunda oğlu Yezid, İslam tarihinde ilk defa

veliaht tayin edilmiş babasının ölümünden sonra da halife olmuştur. Yezid'in halife olması toplumda bazı kesimler tarafından kabul görmemiştir. Halifeliğin Hz. Ali'nin soyundan devam etmesi gerektiğini düşünenler ile Emevilerin yönetiminden memnun olmayanlar, Yezid'e karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin de Yezid'e bağlılığını bildirmediği için Kerbela denilen yerde ailesi ve akrabalarıyla birlikte şehit edilmiştir. Bu acı olay Müslümanları derinden yaralamış ve Yezid ile Emevi hanedanlığına karşı toplumda bir tepki oluşmuştur. Kerbela Olayı, iki taraf arasındaki (Şia-Sünni) tarihî sınırın kesin çizgisi olmuştur.

Kerbela Olayı

Muaviye'nin ölümünden sonra Yezid halife oldu. Medine'de yaşayan Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin, Yezid'in halifeliğini kabul etmedi ve ailesiyle birlikte Mekke'ye geçti. Hz. Hüseyin'in Yezid'in halifeliğini kabul etmediğini duyan Kûfe halkı, Hz. Hüseyin'e mektup yazarak onu Kûfe'ye çağırdılar. Eğer Kûfe'ye gelirse ona tabi olup halifeliğini kabul edeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hz. Hüseyin durumu gözleriyle görmesi için amcasının oğlu Müslim bin Akil'i Kûfe'ye gönderdi. Kendisi de bir süre sonra Kûfe'ye doğru yola çıktı. Bu sırada Yezid'e bağlı olan Kûfe Valisi Ubeydullah bin Ziyad, şehirdeki başta Müslim bin Akil olmak üzere bazı Hz. Hüseyin taraftarlarını idam etti. Ailesi ve yakın akrabalarıyla Mekke'den yola çıkan Hz. Hüseyin'i engellemek için pek çok kişi ricacı olsa da o, yolundan dönmedi. Kûfe valisinin gönderdiği ordu Hz. Hüseyin ve onun etrafındakileri Bağdat'ın 100 km güneyinde yer alan Kerbela'ya kadar takip etti ve burada 10 Ekim 680'de Hz. Hüseyin ve adamlarının üzerine saldırıya geçti. Başta Hz. Hüseyin olmak üzere Hz. Muhammed'in pek çok akrabası burada şehit edildi. Sağ kurtulanlar da Şam'a halife Yezid'e gönderildi. Bu acı olay, Müslümanları çok üzmüş günümüze kadar süren mezhep ayrılıklarında önemli bir milat olmuştur.

Aycan ve Sarıçam, 2011, s.27-30'dan düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Siyasi çekişmelerin neredeyse hiç bitmediği Emeviler Dönemi'nde, Ömer bin Abdülaziz'in halifelik devri farklı olmuştur. Bu dönemde mevalilerden alınan cizye vergisi kaldırılarak ayrımcılığa son verilmiş ve toplumun her kesimini kucaklayan bir yönetim sergilenmiştir. Bu sebeple Ömer bin Abdülaziz'e ilk dört halifenin idare tarzına benzer bir yönetim sergilediği için beşinci halife denmiştir.

I. Velid'in halifeliği döneminde Horasan Valisi Kuteybe bin Müslim, Maveraünnehir Bölgesi'nde pek çok şehri fethetmiştir. Buhara, Semerkand, Harezm gibi önemli Türk şehirleri bu dönemde Emevi hâkimiyetine girmiştir. Fakat Emevilerin uyguladığı politikalar nedeniyle İslamiyet Türkler arasında yayılmamıştır.

Kuzey Afrika genel valiliğine getirilen Musa bin Nusayr, Berberileri egemenlik altına aldıktan sonra yönünü İspanya'ya

dönmüştür. İspanya'ya gönderilen Tarık bin Ziyad, 711 yılında Rio Guadalete mevkisinde Gotları mağlup etmiştir. Bu zaferden sonra bölgede önemli bir güç kalmadığı için Müslümanlar bütün İspanya fethetmiştir. Emevilerin, Avrupa kıtasındaki ilerlemeleri 732 yılında Franklarla yapılan Puvatya (Poitiers veya Puvatiye) Savaşı'nda (Görsel 5.14) İslam ordusunun yenilmesiyle Prene Dağlarında son bulmuştur.

Görsel 5.14
Poitier (Puvatya) Muharebesi (Tablo, Loyset Liedet, Fransa Ulusal Kütüphanesi, Fransa)

Zamanla hanedan üyeleri arasındaki iktidar mücadeleleri ve uygulanan politikalardan rahatsız olan halkın ayaklanmaları sonucunda zayıflayan Emevi Hanedanlığı, Abbasilerin isyanıyla yıkılmıştır. Son dönemdeki halifelerin kötü yönetimi, toplumdaki kabilecilik anlayışı, Kerbela Olayı nedeniyle halkın bir kısmında oluşan nefret ve Arap olmayan unsurların dışlandığı mevali politikası, Emevilerin yıkılma nedenleri olarak sıralanabilir.

Azad edilmiş köle anlamına gelen mevali kavramı; ilk İslam fetihlerinden sonra kendi arzularıyla Müslüman olan ve çoğunluğunu Türkler, İranlılar, Berberiler ve Kıptilerin oluşturduğu Arap olmayan Müslümanlar için de kullanılmıştır. Emeviler Dönemi'nde mevalilerden fazla vergi alınmıştır. Bu yüzden Emeviler Dönemi'nde topraklar çok genişlese de İslam'ın diğer milletlerce kabulü aynı oranda olmamıştır.

Mevali Siyaseti

Emeviler Dönemi'nde İslamiyet'in ilkelerini yeterince algılayamamış ve Arap ırkçılığının tesirinde kalmış bazı çevrelerde mevaliyi hakir gören bir anlayış ortaya çıkmıştır. Nitekim bazı kaynaklarda bu anlayışa sahip olan Arapların yolda mevali ile aynı hizada yürümedikleri, onlarla aynı sofraya oturmadıkları, camilerini ayırdıkları, onların mesleklerine aşağılayıcı bir gözle baktıkları, kızlarını mevalinin erkeklerine vermekten kaçındıkları ve arkalarında namaza durmaktan çekindiklerine dair rivayetler nakledilmiştir. Bunun yanında Emevi Hanedanı'nın son yıllarına kadar annesi Arap olmayan aile fertlerinin halifeliğine olumlu bakılmamıştır. İktidarda bulunan Emevi yöneticilerinin çoğu, Müslümanların eşitliği ilkesini bir yana bırakarak mevali ile Araplar arasında ayırım yaptığı, mevaliye Kur'an ve Sünnet'te yeri olmayan bazı vergiler yüklediği ve fetihlere katıldıkları hâlde bazı bölgelerde onları askerî maaş divanına kaydetmediği bilinmektedir. Hatta Abdülmelik b. Mervan Devri'nden itibaren ihtida hareketleri hızlanınca cizye ve haraç gelirinin azaldığını gören Haccac, İslam'a girenlerden kaldırılması gereken cizye vergisini mevaliden almaya devam etmiş, bu uygulama Ömer b. Abdülaziz Dönemi'ne kadar sürdürülmüştür.

Yiğit, 1995, s.424-426'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Mevali siyasetinin İslamiyet'in yayılmasına etkileri neler olabilir?

Avrupa'da İslamiyet'in Yayılması

Abbasiler Dönemi'nde Endülüs toprakları, merkezden gönderilen valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Ancak 756 yılında Emevi ailesinden olan Abdurrahman bin Muaviye Kurtuba'ya gelerek yönetimi devralmıştır. Böylece 1031 yılına kadar varlığını sürdürecek olan Endülüs Emevi Devleti kurulmuştur (Harita 5.5). Endülüs Emevileri, günümüzdeki İspanya ve Portekiz topraklarına hâkim olmuştur. Bu dönemde hem İspanya'ya göç eden Müslüman Berberiler ve Araplar hem de sonradan Müslüman olan bölge halkı sebebiyle Avrupa'daki Müslüman nüfus hızla artmıştır. İç sıkıntılar yaşadığı dönemlerde İspanyol krallıklarının saldırıları sonucunda topraklarının bir kısmını kaybeden Endülüs Emevileri, bu duruma daha fazla dayanamayıp yıkılmıştır.

Harita 5.5
Emevi Devleti

Endülüs Emevi Devleti'nin yıkılmasından sonra İspanya'da; Bağımsız Emirlikler Dönemi (1031-1091), Murâbıtlar Dönemi (1091-1147), Muvahhidler Dönemi (1147-1229) ve en sonunda Beni Ahmer Devleti Dönemi (1238-1492) yaşanmıştır.

Kastilya Kraliçesi Isabella (İsabela) ile Aragon Kralı Ferdinand (Ferdinan) 1469'da evlenmiş ve 10 yıl sonra bu iki krallık birleşmiştir. Güçlenen krallıklar, bölgedeki Müslüman varlığına son vermek için harekete geçmiş ve 1492 yılında Beni Ahmer Devleti'ni yıkmıştır. Bu tarihten sonra bölgedeki Müslümanlar büyük sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. İslam medeniyetinin yüzyıllar boyu ürettiği binlerce kitap bu dönemde yakılarak yok edilmiştir. Bölgedeki Müslümanlar zorla Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Hristiyanlığı kabul etmeyen halk, 1492 yılından itibaren başta Kuzey Afrika olmak üzere değişik coğrafyalara göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçler esnasında buradaki Müslüman ve Yahudilere, Osmanlı Devleti'nin büyük yardımları olmuştur.

Endülüs Emevileri ve İspanya'da kurulan diğer Müslüman devletler, Avrupa toplumlarını İslam'la tanıştırmış ve bölgede İslamiyet'i yaymıştır.

CEVAPLAYALIM

Günümüzde Kuzey Afrika ülkeleri olan Mısır, Libya, Cezayir, Tunus ve Fas'ın nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olması ve İspanya topraklarında pek çok İslam eserinin var olmasının sebepleri nelerdir?

Hz. Ömer tarafından Şam'a vali tayin edilmesinden itibaren Muaviye, Anadolu üzerine düzenli seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu seferlerin ana hedefi Bizans İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u fethetmektir. Kara ve deniz yoluyla İstanbul'a gelen İslam kuvvetlerinin 669 yılındaki ilk kuşatmasında pek çok Müslüman şehit olmuştur. Bunların en tanınmışı, ilerlemiş yaşına rağmen kuşatmaya katılan Ebû Eyyûb El-Ensârî'dir. Kuşatma sırasında hastalanarak vefat eden Eyyûb El-Ensari, İstanbul surları önüne defnedilmiştir (Görsel 5.15).

Görsel 5.15
Eyüp Sultan Türbesi (İstanbul)

İslam orduları, İstanbul kuşatmasından sonra Kapıdağ Yarımadası'nı ele geçirmiş ve İstanbul'a yapılacak seferler için burayı emniyetli bir üs hâline getirmiştir. Birinci kuşatmadan sonra İstanbul 674-678 yılları arasında dört yıl boyunca kuşatılmıştır. Muaviye Dönemi'ndeki ikinci İstanbul kuşatmasından da sonuç alınamamıştır.

Halife Abdülmelik zamanında Anadolu topraklarına gerçekleştirilen seferlerde Maraş, Erzurum ve Darende fethedilmiştir. Ancak bu süreçte Arap orduları Bizans ile genelde sınır boylarında mücadele etmiş ve seferlerini kısa sürede tamamlayıp geri dönmüştür. Anadolu fetihlerine Halife I. Velid Dönemi'nde Malatya civarında bazı kaleler, Antakya, Tarsus, Amasya ve Ereğli alınarak devam edilmiştir. Halife Süleyman Dönemi'nde İstanbul'un fethine yeniden teşebbüs edilmiş, (M.716-717) ancak başarılı olunamamıştır. Halife Hişam zamanında ise Anadolu'ya yapılan kara seferleri sonucunda bazı kale ve şehirler fethedilmiştir.

5.4. ABBASİ DEVLETİ VE TÜRKLER

Mevali politikasının Emevi Devleti'nin yıkılışına etkileri hakkında neler söylenebilir?

TARTIŞALIM

Emevi Devleti'nde son dönem halifelerinin kötü idaresi ve hanedan üyeleri arasındaki mücadeleler merkezî otoriteyi zayıflatmıştır. Mevali politikası, Kerbela Vakası gibi gelişmeler de bu duruma eklenince Emeviler halkın desteğini kaybetmiştir. Emevi yönetiminden rahatsız olan Abbasi ailesi, Horasan'da eşitlik ve adalet düşüncesiyle isyan başlatmıştır. Emevilere karşı cephe alan çeşitli grupların da bu isyanda Abbasi ailesi ile birlikte hareket etmesi ayaklanmayı başarıya ulaştırmıştır. Sonuçta Ebü'l-Abbas, Kûfe'de halife ilan edilmiştir. İkinci halife Ebu Ca'fer el-Mansur zamanında Bağdat'ı kuran Abbasiler, burayı devletin merkezi hâline getirmiştir.

Halife Mansur Dönemi'nde, Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kaldırılmış ve İranlılar, devlet içinde etkin hâle gelmiştir. Abbasi halifeleri, Sasanilerin yönetim yapısını örnek alarak vezirlik kurumunu oluşturmuştur. Halife Mansur, Anadolu'ya akınlar düzenletmiş ve Halife Mehdi zamanında Bizans vergiye bağlanmıştır (Görsel 5.16).

Görsel 5.16
Halife Mehdi Dönemi'nde basılan para

Abbasi Devleti, Halife Harun Reşid zamanında en parlak devrini yaşamıştır. Bu dönemde ziraat ve ticaret gelişmiş, bilim ve eğitim düzeyi artmıştır. Bağdat, Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomi merkezi hâline gelmiştir.

Abbasiler, her ne kadar geniş topraklara hükmedip kültürel alanda gelişmiş olsa da ilk yıllardan itibaren devletten kopmalar başlamıştır. Örneğin Endülüs Emevilerinin bağımsızlığını kazanmasından sonra Fas'ta İdrisiler, Tunus'ta Ağlebiler gibi bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. IX. yüzyılın ortalarından itibaren Abbasilerin gücü, Mısır'dan batıya geçememiştir. 868-905 yılları arasında Tolunoğulları, 935-969 yılları arasında İhşîdler gibi Türk devletleri, Mısır ve Suriye'ye hâkim olarak batıdaki Abbasi sınırını daraltmıştır. Doğudaki durum da batıdakinden çok farklı değildir. Maveraünnehir'de Samaniler, Horasan'da Tahiriler halifeye bağlı olmakla beraber iç ve dış işlerinde bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Abbasiler, bütün olumsuzluklara rağmen siyasi yaşamını 1258 yılına kadar devam ettirmiştir. Bu tarihte Cengiz Han'ın torunu Hülagü, Bağdat'ı işgal ederek Abbasi Devleti'ne son vermiştir. Abbasi ailesinden el- Müstansır, Memlûk Sultanı Baybars tarafından Kahire'de halife ilan edilmiştir. Böylece halifelik makamı, 1517'de Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim'in Memlûkluları ortadan kaldırmasına kadar Abbasi ailesinde kalmıştır.

Orta Çağ'da Bağdat'ın Doğu'nun en büyük ve en önemli ekonomik merkezi hâline gelmesinin sebepleri nelerdir?

CEVAPLAYALIM

Abbasilerde Sosyal Hayat ve Devlet Teşkilatı

Abbasi Devleti'nin sınırları içinde Araplar başta olmak üzere İranlılar, Türkler gibi çeşitli kavimler ve mezheplere mensup insanlar yaşamaktaydı. Zaman zaman bu kavimler arasında çatışmalar çıktığı gibi mezhepler arasında da mücadeleler eksik olmazdı.

Abbasilerde, İslam toplumu genel olarak havas ve avam denilen iki tabakadan oluşuyordu. Halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, âlim ve kâtipler havas tabakasında iken esnaf ve sanatkârlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da avam tabakasına mensuptu. Sosyal sınıflardan biri de zimmi denilen Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan gruptu.

Talas Savaşı'nda ele geçen Çinli esirler arasında İslam dünyasında kâğıt yapımını başlatacak ustalar bulunuyordu. Bu esirler 756 yılında Semerkant'ta kâğıt imalathanesi kurdular. Daha sonraki yıllarda bu imalathanelerin sayısı arttı. Avrupa'da ise kâğıt imalatına ancak XIII. yüzyıldan itibaren başlandı.

Abbasi şehirlerinde asayiş, şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı. Halifelerin siyasi otoritelerinin zayıflaması üzerine devlet erkânı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek maksadıyla kurulan kuruma Emirü'l-ümeralık deniyordu. Bu kurumun başındaki kişi olan Emirü'l-ümera, geniş yetkilere sahip olduğundan hutbe ve sikkelerde halifenin isminden sonra geçmekteydi. Harun Reşid Devri'nden itibaren ise kadılkudatlık (başkadılık) makamı kuruldu (Görsel 5.17).

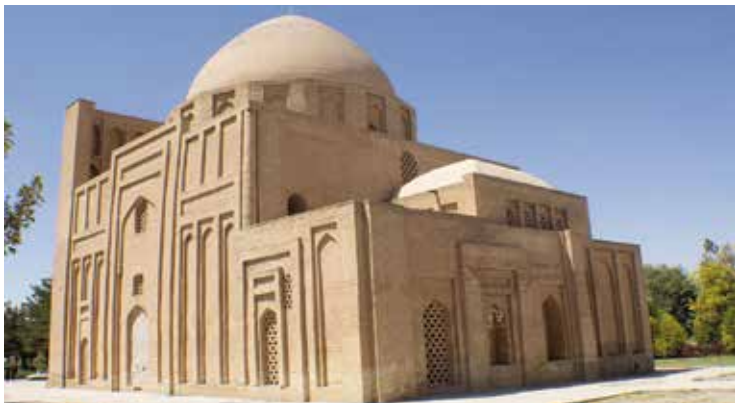

Görsel 5.17
Harun Reşid'in Türbesi (İran)

Abbasiler Devri'nde siyasi, iktisadi ve dinî sebeplere dayanan isyanlara sık sık rastlanmaktadır. İsyan hareketinin altında milliyetçilik düşüncesinden daha çok özellikle İran kökenli dinî ideoloji yatıyordu. Bu isyanları bastırmak için Divanü'z-zenadıka adı verilen bir müessese kurulmuştur.

Abbasiler, devlet işlerini görüşmek için farklı divanlar kurmuştur. Devletin mali işlerine Divân-ü Beytü'l-mal, askerî işlere Divanü'l-ceyş, resmî yazışmalara Divan'ı-tevki, posta ve gizli istihbarat hizmetlerine Divanü'l-berid, idari haksızlıklara ve adli hatalara Divan'ı-mezalim bakardı.

Yıldız, 1988, s.31-48'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Abbasi Devlet Teşkilatında Türkler

Büyük bir ordu ile 747 yılında batıya doğru ilerlemeye başlayan Çin'in, Orta Asya'daki sert tutumu Türklerin Müslümanlara yakınlaşmasını sağladı. Türklerle Müslüman Arapların ortak güçleri Talas'ta Çin kuvvetleriyle karşılaştı. Türklerin desteğini alan Müslüman Araplar, 751'de Talas Savaşı'nı kazandı. Bu savaşın sonucunda, Orta Asya'yı egemenliği altına almayı amaçlayan Çinliler geri püskürtüldü. Böylece Orta Asya'da, Çin hâkimiyetinin kurulması engellendi.

Emeviler Dönemi'nde Türkler üzerine yapılan seferlerde Müslüman Arapların sert tutumu Türklerde, Müslümanlara karşı bir tepki oluşturmuştu. Ancak Talas Savaşı sonrasındaki yakınlaşma ile Türkler, Müslümanlığı kabul etmeye başladı. Abbasilerin uyguladığı politika gereği Türklere devlet içinde görevler de verildi. Abbasi Halifesi Harun Reşid, muhafız birliğini Türklerden meydana getirdi. Bizans'tan gelebilecek tehditleri önlemek için merkezi Antakya olan Avasım eyaleti kuruldu ve Türklerden oluşan askerî birlikler buraya yerleştirildi. Harun Reşid'in oğulları Halife Me'mun ve Halife Mu'tasım dönemlerinde ise Türklerin devlet içindeki etkileri artarak devam etti.

Görsel 5.18
Samarra Camisi (Irak)

Harun Reşid'in ölümünden sonra oğulları Emin ve Me'mun arasındaki hilafet mücadelesi, Arapların ve İranlıların iktidar mücadelesine dönüştü. Halife Me'mun'u bu mücadelede İranlılar desteklediği için devlet içinde İranlılar etkin bir hâle geldi. Ancak İranlıların güçlenmesi Halife Me'mun'un iktidarını gölgelemeye başladı. Bu durumdan rahatsız olan halife İranlılara karşı Türkleri bir denge unsuru olarak gördü. Çünkü Türkler, Abbasi Devleti'nde Arapların ve İranlıların nüfuzuna karşı çıkabilecek siyasi tecrübe ve askerî güce sahipti. Sonuçta Me'mun'un halifeliğinin son yıllarında Türkler, askerî birliklerin arasına alınmaya başlandı ve bu uygulama bir devlet politikası hâline getirildi.

Halife Mu'tasım zamanında devlet içindeki Türklerin durumu daha da sağlamlaştı. Afşin, Aşnas, Boğa El-Kebir, Urtuç gibi Türk komutanlar, ülke içinde çıkan isyanların bastırılmasında görev almış, Bizans üzerine ve Anadolu'ya yönelik seferlere de katılmışlardır. Bu dönemde halife, Bağdat'ın kuzeyinde sadece Türklerin yerleştirildiği Samarra şehrini kurdurmuştur (Görsel 5.18).

Abbasi halifesinin sadece Türklerin yaşadığı bir şehri kurmasının sebepleri neler olabilir?

TARTIŞALIM

Görsel 5.19
Tuğrul Bey (Temsilî)

Abbasi Devleti'nde (Harita 5.6) Türkler, sadece orduda değil siyasi ve idari sahada da güç kazandı. Türk komutanlar, idari kadrolarda görev alıp devletin yönetiminde büyük ölçüde söz sahibi oldu. Hatta Halife Mütevekkil'den itibaren halifelerin belirlenmesinde bile rol oynadılar. Bu durum, Şii hanedanı olan Büveyhilerin Bağdat'ı ele geçirmesine kadar devam etti. Bu olaydan sonra Abbasi halifeleri, bütün siyasi ve askerî otoritelerini kaybetti. Büveyhiler, merkezî hükûmetin meşruiyet kaynağı ve dinî lider olarak Abbasi halifelerini başta tuttu. Halife istediklerini yapıyor, istemediklerini de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bertaraf edebiliyordu. Bu süreçte artık Bağdat, İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıktı.

Büyük Selçuklular XI. yüzyılda İran'da yeni bir güç olarak ortaya çıkmıştı. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında Bağdat'ı kurtararak halifeye dinî itibarını iade etti (Görsel 5.19). Halifeler, yarım asır kadar Selçukluların siyasi hâkimiyetleri altında varlıklarını devam ettirdi. Bir Türk devleti olan Selçuklular sadece Bağdat'ı değil bütün Irak ve Suriye'yi de Şii tehlikesinden kurtardı. Bağdat başta olmak üzere büyük şehirlerde medreseler kuran Selçuklular, fikrî bakımdan da Şiilerle mücadele etti. Büyük Selçuklu Devleti, taht kavgaları sebebiyle zayıflamaya başladığı sıralarda, Abbasi halifeleri iktidarı tekrar ele geçirmek üzere harekete geçmişse de başarılı olamamışlardı.

Harita 5.6
Abbasi ve Endülüs Emevi devletleri

Görsel 5.20
Atlı Türk okçusu (Tablo)

Dönemin Kaynaklarına Göre Türk İmajı

Türkler, vatanlarına karşı çok iştiyak duyarlar. Uzun zaman boş durmakla kahramanlıklarının boşa gitmesini aradan uzun müddet geçmekle enerjilerinin tükenmesini istemedikleri için muhtelif memleketlerde dolaşmayı çok severler. Türkler vatan sevgisine en fazla sahip olan millettir. Çünkü onların vücutlarının terkibinde, tabiatlarının karışımında başka milletlerin sahip olmadıkları derecede memleketlerine, topraklarına dair hususiyetler, vatanlarının suyuna çekme hassası ve diğer kardeşlerine benzerlik vardır.

Türk, sadece korkulması gerekenden korkar. Ümit edilmeyecek şeye karşı ümit beslemez. Bir şeyi elde etmeye çalışmaktan onu kesin ümitsizlik alıkor. Daha çoğunu elde etmedikçe azı bırakmaz. Eğer her ikisini elde etmesi mümkünse hiçbirini feda etmez. İyi bildiği hususun tamamını sağlam yapar. Her işini bizzat kendisi yapar. İçi, dışı gibidir.

Türk, hayvanını hızla sürdüğü halde öne, arkaya, sağa ve sola, yukarıya ve aşağıya ok atar (Görsel 5.20). Harici askerî yayına bir ok koymadan Türk on tane ok atar. Bir dağdan inerken veya bir çukur vadinin içine girerken atını haricilerin düz yerde sürdüğünden daha hızlı sürer. Türk'ün iki yüzünde, iki kafasının arkasında olmak üzere dört gözü vardır."

El-Cahiz, Feżâ'ilü'l-Etrâk, çev.1967, s.67, 75-77.

Metinlerden hareketle Türk imajı hakkında neler söylenebilir?

.....
.....
.....
.....
.....

SIRA SİZDE

	EMEVİLER	ABBASİLER
Siyasi	• Halifelik saltanat hâline getirilmiştir. Böylece cihanşümul İslam Devleti yavaş yavaş etnik unsura dayalı bir devlet hâlini almıştır. • Hilafet merkezi Suriye'dir. • Mevali siyaseti uygulanmıştır. • Fetih hareketlerine önem verilmiştir. • Merkezî otorite güçlüdür. • Türk askerlerinden yararlanılmıştır.	• Saltanat sistemi devam etmiştir. • Hilafet merkezi Bağdat'tır. • Mevali siyaseti terk edilmiştir. • Fetih hareketleri yavaşlamıştır. • Ülke sınırları içerisinde bağımsız ve yarı bağımsız devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. • Türk askerinden yararlanılmış ve onlu sistem uygulanmıştır. • Vezirlik kurumu oluşturulmuştur. • Divân-ı mezalim kurulmuştur. • İktidar mücadelesine son vermek amacıyla Emirü'l-ümeralık kurulmuştur.
Sosyal	• Fethedilen yerlerde İslamiyet'i kabul eden Arap olmayan unsurlar (mevali); idari, iktisadi ve sosyal bakımdan ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüştür. • İslam toplumu Müslümanlar, zimmiler ve köleler olmak üzere üç tabakadan meydana gelmiştir.	• Arap ve mevali arasındaki fark ortadan kaldırılmıştır. • İslam toplumu genel olarak havas ve avam denilen iki tabakadan oluşmuştur. Sosyal sınıflardan biri de Yahudi ve Hristiyanlardan oluşan zimmilerdir. Bunlar, devletin himayesinde geniş bir din hürriyetiyle rahat bir şekilde yaşamış ve ibadetlerini yapmışlardır.
Ekonomik	• Halife Abdülmelik b. Mervân tarafından ilk İslam parası bastırılmıştır. Bizans'la süregelen askerî mücadele iktisadi bir boyut kazanmıştır.	• İktisadi hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın artırılmasına çalışılmıştır. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma bağlı olduğu için geniş sulama faaliyetleri yapılmıştır.
Kültürel	• Filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmalar dar bir alanda başlamıştır. • Sadece tıp, kimya, astronomi ile ilgili tercüme faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. • İslam mimarisi, Hristiyan mimarisiyle yarışır hâle gelmiştir.	• Filolojik, dinî, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki çalışmalar sistemli hâle getirilmiştir. • Tercüme merkezi olarak faaliyette bulunmasının yanı sıra bir akademi ve halka açık kütüphane olarak da hizmet veren Beytü'l-hikme kurulmuştur. • Tercüme faaliyetleri önem kazanmış ve genişletilmiştir. Çalışmalar sayesinde yetişen büyük Müslüman âlimler, Orta Çağ Batı dünyasını etkilemiştir.

CEVAPLAYALIM

Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde meydana gelen siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar nelerdir?

Mısır'da Kurulan Türk Devletleri

Tolunoğulları Devleti (868-905), Ahmet bin Tolun tarafından Mısır'da kurulan Müslüman Türk devletidir. Tolunoğlu Ahmet'in babası Tolun, Türk olup Abbasi Devleti'nin önemli komutanlarındandır. Babasının ölümünden sonra Tolunoğlu Ahmet de babası gibi Abbasi Devleti'nde nüfuz sahibi olmuştur. Bunun sonucunda Mısır'a naib olarak gönderilen Tolunoğlu Ahmet, Türklerden oluşan bir ordu ile 868 yılında girdiği Mısır'da devletin temellerini atmıştır. Bu dönemde Mısır'da, Abbasi Devleti'ndeki hilafet mücadeleleri nedeniyle siyasî ve toplumsal açıdan istikrarsızlık yaşanmıştır.

Abbasilerin içinde bulunduğu durumdan yararlanarak harekete geçen Tolunoğlu Ahmet, Suriye Seferi sonunda batıda Trablusgarp'tan doğuda Fırat Nehri'ne kadar olan topraklar üzerinde hâkimiyet kurmuştur. Tolunoğlu Ahmet'in Suriye ve Filistin'i ele geçirmesi üzerine Abbasi halifesi harekete geçen Abbasi halifesi, Tolunoğlu Ahmet'i Mısır valiliğinden azletmiştir. Bunun üzerine Tolunoğlu Ahmet, Mısır'da bağımsızlığını ilan etmiştir.

Tolunoğlu Ahmet 884'te vefat etmiş ve yerine oğlu Humâreveyh geçmiştir. Babasından istikrarlı, zengin bir ülke devralan Humâreveyh'in on iki yıl süren hükümdarlığında Tolunoğulları en parlak dönemini yaşamıştır. Bu dönemde el-Cezîre ve Musul'a kadar olan toprakların tamamı Tolunoğulları hâkimiyetine girmiştir. Ancak Humâreveyh'ten sonra kumandanlar arasında çıkan rekabet yüzünden ordu bölünmüş ve hanedan mensupları birbirine düşmüştür. Taht kavgaları nedeniyle devletin yıkılış süreci başlamıştır. Mısır'da karışıklıkların devam ettiği 905 yılında Abbasi ordusu Mısır'a girerek Tolunoğulları hâkimiyetine son vermiştir. Böylece Mısır'da kurulan ilk Türk devleti olan Tolunoğulları yıkılmıştır.

Görsel 5.21
İbn Tolun Camisi (Mısır)

Tolunoğulları Mısır'da ekonomiyi canlandırmış, ziraati geliştirmiş ve ülkede refahı yaygınlaştırmıştır. Sulama işlerine önem veren Tolunoğlu Ahmet, ekilebilir arazileri çoğaltmış ve Mısır'da yeni su kanalları açtırmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Ahmet bin Tolun'un yaptırdığı; İbn Tolun Camisi (Görsel 5.21), bimarhaneler, su kanalları, köprüler, hükûmet sarayı; Humareveyh'in yaptırdığı parklar, bahçeler, havuzlar, Mısır'dan Bağdat'a kadar olan Berid menzilleri imar konusunda önemli çalışmalardır. Tulûniyye Camisi ise Mısır'da Türk usulü yaptırılan ilk cami olup aynı zamanda minare geleneğini burada başlatan mimari bir eserdir.

İhşîdîler (935-969) Mısır'da kurulmuş ve Suriye'de hâkimiyet kurmuş Müslüman Türk devletidir. Abbasi Devleti'nde merkezî otoritenin zayıfladığı dönemde kurulan bu devletin adı, kurucusu Muhammed b. Tuğç'a verilen "ihşîd" unvanından gelmektedir. Muhammed b. Tuğç, 935'te Mısır'a vali olarak tayin edilmiş ve böylece Mısır'da İhşîdîler Dönemi başlamıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Abbasi Halifesi Râzî-Billâh, 939 yılında Muhammed b. Tuğç'a eski Fergana Türk hükümdarlarının kullandığı "ihşîd" unvanını vermiş; Mısır ve Suriye camilerinde okunan hutbelerde adı halifenin adıyla birlikte anılmaya başlanmıştır.

Muhammed b. Tuğç, Mısır'da yönetimi ele aldıktan sonra halkın gönlünü kazanmaya çalışmıştır. Muhammed b. Tuğç öldükten sonra yerine on beş yaşlarındaki oğlu Ebü'l Kasım geçmiş ancak küçük yaşta olduğu için ailenin azatlı kölesi Ebü'l Kafûr, sultana vasi tayin edilmiştir. Yirmi iki yıl devleti idare eden Kafûr'un 968'deki ölümünden sonra devlet yönetiminde karışıklıklar yaşanmıştır. Bu dönemde kıtlık, salgın hastalıklar, toplanan vergilerin askerlere ödenmemesi ve iç çalkantılar halkı huzursuz etmiştir. Eskiden beri Mısır üzerinde emelleri olan Fâtımiler, bu durumu fırsat bilerek 969 yılında Fustat'a girmiş ve İhşîdîler Devleti'ne son vermiştir. Tolunoğullarının yıkılışıyla yaklaşık otuz yıl süren karışıklıklardan sonra Mısır'a huzur ve istikrarı getiren İhşîdîler, birçok hususta Tolunoğullarını örnek almıştır.

Görsel 5.22
Selahaddin Eyyubi (Temsilî)

Eyyubiler (1174-1250), Mısır'da kurulmuş Orta Doğu, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm sürmüş Müslüman Türk devletidir. Devlet, adını hanedanın kurucusu Selahaddin Eyyubi'nin babasından almıştır. Selahaddin Eyyubi (Görsel 5.22), Zengi Atabeyi Nüreddin Mahmud Zengi'nin en büyük yardımcılarından ve emirlerinden biri olmuştur.

Haçlıların Mısır'ı işgale teşebbüs etmeleri üzerine 1169'da Fâtımi halifesi, Nüreddin Zengi'den yardım istemiştir. Büyük çoğunluğu Türklerden oluşan süvari birliğiyle Mısır'ın yardımına giden Şirküh, Mısır'da idareyi ele geçirmiş ve Fâtımi halifesi tarafından vezir tayin edilmiştir. Şirküh'un ölmesi üzerine yeğeni Selahaddin Eyyubi, Fâtımi Devleti'ne vezir ve ordu komutanı olarak atanmıştır. Selahaddin Eyyubi, Nüreddin Zengi'nin teşvikiyle 1169-1171 yılları arasında Mısır'daki Fâtımi rejimini yavaş yavaş etkisiz hâle getirmiştir. Daha sonra Fâtımi hilafetine son vererek Mısır'da Abbasiler adına 1171'de hutbe okutmuştur.

Nüreddin Zengi'nin ölümü üzerine Selahaddin, 1174'te Suriye'ye hâkim olmuştur. Haçlılara karşı başarıyla mücadele eden Selahaddin Eyyubi, 3-4 Temmuz 1187'de yapılan Hıttin Savaşı'nda Haçlıları büyük bir yenilgiye uğratarak Kudüs'ü fethetmiştir. Bu zafer, Avrupa'da büyük bir tepki ile karşılanmış ve İslam dünyası üzerine III. Haçlı Seferi'nin

düzenlenmesine neden olmuştur. Selahaddin Eyyubi, III. Haçlı Seferi'ne karşı İslam dünyasını başarıyla savunmuştur (Görsel 5.23).

Görsel 5.23
Selahaddin Eyyubi'nin haçlılara silah bıraktırması

Selahaddin Eyyubi 4 Mart 1193'te vefat etmiştir. Bu sırada devletin sınırları Trablusgarp'tan Hemedan ve Ahlat'a, Yemen'den Malatya'ya kadar uzanmıştır. Eyyubi hükümdarları arasında sadece Selahaddin'e karşı isyan olmamıştır. Ondan sonra gelenler aynı başarıyı gösteremediği için ülkede taht kavgaları ve iç karışıklıklar yaşanmıştır. Memlûklular etrafında toplanan muhalifler 30 Nisan 1250 tarihinde Sultan Turan Şah'ı öldürmüş ve böylece Mısır'da Eyyübiler Devri sona ermiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Mekke ve Medine'ye önem veren Selahaddin Eyyubi, "Hadimü'l-Haremeyn" unvanını kullanan ilk hükümdar olmuştur. Mehmet Akif Ersoy onu; "Şarkın en sevgili sultanı", Fransız tarihçisi Champdor (Çempdor); "İslamın en saf kahramanı" olarak nitelemiştir.

Memlûklular (1250-1517), Mısır'da kurulmuş ve Suriye ile Hicaz'da hüküm sürmüş Müslüman Türk devletidir. Mısır'da Eyyubi ordusundaki Türk asıllı azatlı emirler tarafından kurulan Memlûkluların (Kölemenler) ilk hükümdarı Aybek'tir. Sultan Kutuz Dönemi'nde İslam Dünyası'nı tehdit eden Moğollara karşı 1260'ta Ayn-ı Calut Savaşı kazanılmış ve Suriye'nin büyük kısmı Memlûkluların eline geçmiştir. Böylece Memlûklular, İslam dünyasının en büyük devleti hâline gelmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Memlûklular asker olduğu için askerî bir yönetim kurmuşlardı. Yönetimin başında ve kilit noktalarda yüksek dereceli emirler bulunurdu. Sultan da bu emirlerden biriydi. Genel olarak Memlûklularda hükümdarlık babadan oğula geçmezdi.

İlhanlıların 1258'de Abbasi Devleti'ni ortadan kaldırması üzerine Sultan I. Baybars, Memlûk tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır. Saltanatına dinî meşruiyet kazandırmak ve bu sayede hâkimiyetini kuvvetlendirmek isteyen Baybars, Abbasi ailesinden birini halife ilan ederek Abbasi hilafetini Mısır'da yeniden kurmuştur. Böylece hilafetin koruyucusu sıfatıyla bütün İslam dünyası üzerinde nüfuz sahibi olmuştur. Sultan Baybars, hükümdarlığı döneminde İlhanlılar ve Haçlılarla başarılı bir şekilde mücadele etmiştir. Memlûk Devleti, Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonucunda 1517'de sona ermiştir.

5.5. BİLİM MEDENİYETİ

TARTIŞALIM

"İslam bir ilim dini ve onun vücuda getirdiği medeniyet, bir ilim medeniyetidir." sözünden hareketle "İslamiyet ve bilim" ilişkisi hakkında neler söylenebilir?

İslam Âlimleriyle ilgili bilgi için karekodu okutunuz.

İslam medeniyetinin en önemli özelliği bilgi medeniyeti olmasıdır. Hz. Muhammed'in peygamberliği ve Kur'an öğretileriyle birlikte Müslümanlar, bilime teşvik edilmiştir. Kur'an sadece iman ve ibadetlerden bahseden bir kitap değildir. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? (Zümer, 9)" diyen Kur'an Müslümanların dikkatini çekerek yüzlerce ayetin sonunda "Düşünmez misiniz?", "Akletmiyor musunuz?", "Bakmaz mısınız?" gibi uyarılarla insanları düşünmeye çağırmıştır. "Rabbinin adıyla oku! (Alak, 1)" ayetiyle Kur'an, insanlara rehber olmak üzere indirilmiştir. Hz. Muhammed, Kur'an'ın okunması, dinin temel gereklerinin öğrenilmesi gibi konuları ön plana almış eğitim, öğretim ve bilime önem vermiştir. Bedir Savaşı'nda ele geçirilen esirlerden, Müslümanlara okuma yazma öğretenlerin serbest bırakılması, Hz. Muhammed'in eğitime verdiği önemin bir göstergesidir. Hz. Muhammed'in tıp tahsili için Müslümanları hatta henüz Müslüman olmayanları da o günün en önemli bilim merkezi olan İran'daki Cündişapur'a göndermesi bilime verdiği önemin bir başka kanıtıdır.

Görsel 5.24
El Ezher Camisi (Mısır)

İslam Medeniyetinin İlim ve Eğitim Kurumları

Mescid ve camiler, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren okuma yazma veya Kur'an öğretiminin yapıldığı eğitim kurumlarından olmuştur (Görsel 5.24).

Suffe, Mescid-i Nebevi'de Hz. Peygamber'in gündelik hayatını ve faaliyetlerini sürdürdüğü bölümdür. Daha sonra suffe, eğitim ve öğretim faaliyetleri için de kullanılmıştır.

Kütüphane, aynı zamanda birer okul olarak görev yapan mescidlerde kitapların bulunduğu bölümdür. Gerçek anlamıyla ilk kütüphane Emeviler Dönemi'nde kurulmuştur.

Medreseler, İslam medeniyetinde eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü yerdir. Genellikle devlet yöneticileri tarafından bir âlimin ders vermesiyle müstakil bir bina olarak inşa edilmiştir. İlk medrese Nişabur'da kurulmuştur.

Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde sınırların genişlemesiyle birlikte eğitim kurumlarında önemli gelişmeler olmuştur. Başlangıçta sadece okuma-yazma ve İslami ilimler alanında verilen eğitim bu dönemden itibaren farklı alanlarda verilmeye başlanmıştır. Özellikle Abbasiler Dönemi'nde, bilgelik ve hikmet evi anlamına gelen Beytü'l-hikme'nin kurulması İslam medeniyetinde bir dönüm noktasıdır.

Bilgelik Evi

Beytü'l-hikme ile başlayan ilim hareketi; medreselerin, şifahanelerin, gözlemevlerinin kurulmasına ve yüzyıllarca başvuru kaynağı niteliğinde eserlerin yazılmasına olanak sağlamıştır.

Kindi, Gazali, Huneyn bin İshak, Harezmi, Benu Musa Kardeşler, İbn Sina, Nasirüddin Tusi, İbn Heysem, İbn Rüşd, Farabi, Buhari, Sabit bin Kurra gibi bilim insanlarının yetişmesine ortam hazırlamıştır.

Kadim ilimler yalnız tercüme edilmekle kalmamış, Müslüman bilginler tarafından benimsenerek yeni ilimlerin kuruluşuna katkı sağlamıştır.

Tıp, astronomi, mantık ve matematik ile ilgili çalışmalar yapılmış İslam dünyasında büyük bir fikir hareketi başlamıştır. Orta Çağ'ın ilim merkezi hâline gelmiştir.

Grekçe, Süryanice, Sanskritçe, Farsça gibi dillerden çok sayıda eser burada tercüme edilmiştir. Orta Çağ'ın en zengin kütüphanesi hâline gelmiştir.

"Bilgelik Evi" anlamına gelen Beytü'l-hikme, Abbasi halifesi el-Me'mun tarafından Bağdat'ta kurulmuştur. Moğollar 1258'de Bağdat'ı istila ettiklerinde Beytü'l-hikme ve onlarca kütüphane talan edilmiştir.

Görsel 5.25
Er-Râzî'nin tıp kitabı
Kıtâb Al-Tıbb
(New York Halk Kütüphanesi)

Karahanlılar Devri'nde, Türkler arasında fikrî ve ilmî faaliyetler gelişmiş, Balasagun ve Kaşgar gibi şehirler de birer ilim merkezi hâline gelmiştir. Kaşgar ve Balasagun medreseleri Türkler arasında büyük âlimlerin yetişmesine ortam hazırlamıştır. Daha sonraki yüzyıllarda birçok devlet adamı ve hükümdarın "başucu" kitabı olan Kutadgu Bilig'in yazarı Yusuf Has Hacib de Kaşgar medresesinde yetişmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti zamanında Nizâmülmülk tarafından kurulan Nizamiye Medreseleri birçok ilim adamı ve mütercimin Bağdat'a akın etmesini sağlamıştır. Edebî münazara ve toplantılar çoğalmış, halkın kitaplara olan ilgi ve alakası artmış, şehirde pek çok kitapçı açılmış bunun sonucunda Bağdat tekrar büyük âlim, filozof ve edibin yetiştiği merkez olmuştur.

Bağdat'ta; cebirin kurucusu sayılan el-Hârizmî, İslam felsefesinin ilk temsilcisi Kindî, astronomi âlimi Ferganî ve el-Belhî gibi önemli değerler yetişmiştir. Tabip ve matematikçi el-Harrânî; tabip, kimyacı ve filozof er-Râzî (Görsel 5.25); astronomi âlimi Bettânî; matematik, astronomi, coğrafya ve jeoloji ile ilgilenen Bîrûnî gibi âlimlerin yanında Câhız, İbn Kuteybe ve Müberred gibi edipler de burada yetişmiştir.

Görsel 5.26
Tillâ Kârî Medresesi
(Semerkant)

İsfahan ve Bağdat'ta Melikşah'ın yaptırmış olduğu rasathanelerde, Ömer Hayyam, İsfizârî gibi bilim insanları çalışmıştır. Ömer Hayyam'ın içinde bulunduğu bir heyet, Celâli takvimini hazırlamıştır. Başta Nişabur olmak üzere Merv, Herat, Belh, Semerkant (Görsel 5.26) gibi önemli şehirlerde kurulan medreselerde büyük ilmî çalışmalar yapılmıştır.

Endülüs'ün Altın Çağı

Endülüs, Müslümanlar idaresinde yüksek ve parlak bir medeniyetin doğuşuna beşiklik etmiştir (Görsel 5.27). Aynı dönemde Avrupa, kilisenin baskısı ve skolastik düşüncenin etkisiyle karanlık bir dönem yaşadığı için Müslümanların kültürel gelişmesini fark edememiştir. Hristiyanlar ancak Haçlı Seferleri'yle birlikte İslam medeniyetini yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Özellikle Sicilya ve İspanya, Arapça yazılmış ilmî ve felsefi eserlerin Latinceye çevrilmesinde tercüme merkezleri hâline gelmiştir. Endülüs topraklarını tekrar ele geçirmeye başlayan Hristiyanlar, Endülüs medeniyetine duydukları hayranlık sebebiyle Arapça eserlerin tercüme işini teşvik etmiştir. Bu sebeple İspanya, Avrupalı öğrenciler için bir cazibe merkezi olmuştur.

İbn Haldun'un biyografisi için karekodu okutunuz.

İslam medeniyetinin birikimlerinin Batı'ya aktarılmasını sağlayan tercüme faaliyetlerinin sistemli bir hâle gelmesi; XII. yüzyılın başlarında Tuleytula başpiskoposunun Bağdat'taki Beytü'l-hikme'ye benzer bir müessese kurmasıyla olmuştur. Arap dili ve edebiyatının da öğretildiği bu kurumda çalışan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi mütercimler felsefe, astronomi, matematik, tıp, kimya, tarih, coğrafya ve edebiyat gibi ilimlerle ilgili pek çok Arapça eseri Latinceye çevirmiştir.

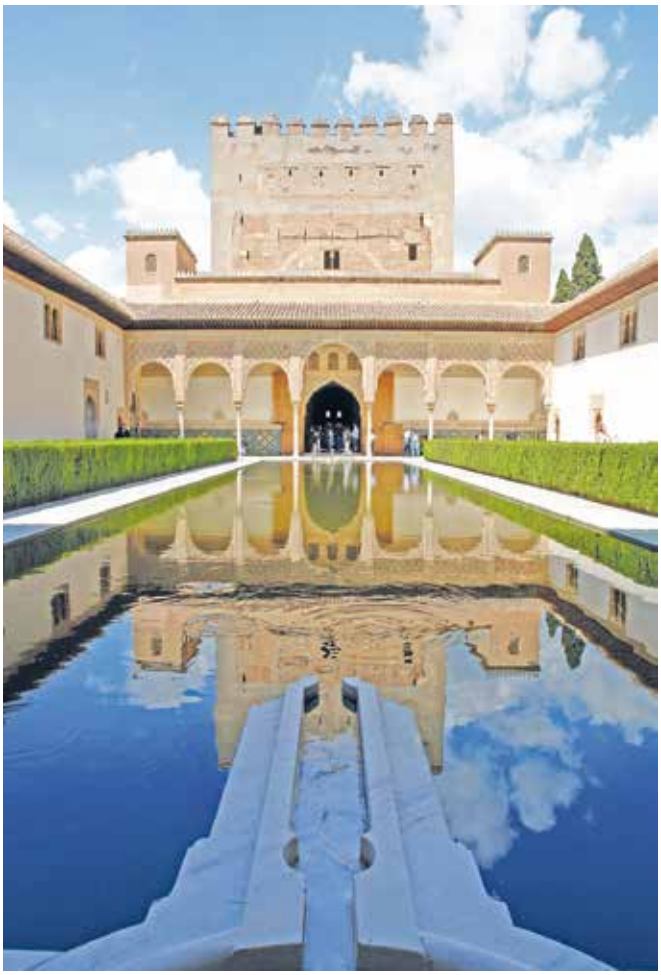

Görsel 5.27
El-Hamra Sarayı (İspanya)

XIII. yüzyılda diğer şehirlerde de tercüme okulları açılmaya devam etmiştir. Orta Çağ Avrupası bu sayede eski Yunan felsefesini ve özellikle Aristo'yu tanıma imkânını bulmuştur. Müslüman filozofların, din ile aklı uzlaştırma yönündeki fikirleri büyük bir yankı uyandırmış ve Avrupa'da bir zihin inkılabı meydana gelmiştir.

İbn Rüşd, Aristo üzerine yazdığı şerhlerden başka "Tehâfütü Tehâfüti'l-felâsife" adlı eseriyle Avrupa'da itibar edilen bir filozof hâline gelmiştir. Eserleri, Paris Üniversitesinde ve öteki akademik kurumlarda okutulmuştur. Yahudi ve Hristiyan ilahiyat çevrelerine etki eden Musa bin Meymun ve İbn Bacce; Albert Magnus (Albırt Megnıs), Spinoza (Sipinoza), Immanuel Kant (İmanuel Kant) gibi Avrupalı bilim insanlarını etkilemiştir. Tıp alanında yapılan tercümeler sayesinde, XII. yüzyıla kadar Avrupa'da hâkim olan batıl anlayış, yerini modern anlamda tedavi usullerine bırakmıştır. Matematik ve astronomi alanındaki Arapça kökenli terimler de İslam kültürünün Avrupa medeniyetine etkisini açıkça göstermektedir.

Endülüs'te Sanat

Edebiyat alanında Avrupa'da fabl türünün ortaya çıkışı, Hint-İran menşeine dayanan İslami eserlerin tesiriyle olmuştur. Meşhur La Fontaine (La Funten), "Kelile ve Dimne"den geniş çapta istifade ettiğini bizzat kendisi söylemiştir. "Binbir Gece Masalları", Avrupa'da günümüze kadar gelen geniş bir kabul görmüştür. Dante'nin (Dante) de Latince tercümeler sayesinde haberdar olduğu mi'rac mucizesinden etkilendiği ve onda yer alan figürleri farklı bir üslupla La Divina Commedia (La Divina Komedya) adlı ünlü felsefi-edebî eserine uyarladığı kabul edilmektedir. Endülüs'e özgü şiirlerin, Kastilya halk şiirinde, yeni yıl ilahilerinde yeni bir türün doğuşunu sağlamıştır. Endülüslülerin besteleyip söyledikleri şarkılar, Hristiyanlarca da kabul görmüş Aragon, Kastilya, Leon krallarının saraylarında Müslüman müzisyenler bulunmuştur. Endülüs musikisinin izlerini bugünkü İspanya müziğinde görmek mümkündür. Öte yandan Avrupa'daki Frankonian (Frankonyan) adlı notalandırma usulünün temelinin Endülüslü müzisyenlerce atıldığı bilinmektedir.

Özdemir, 1995, s.223'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

İslam medeniyetinde sanata verilen önem hakkında neler söylenebilir?

Görsel 5.28
Kurtuba Camisi (İspanya)

Kültür hayatının dışında Endülüs, mimari ve tarım alanlarında da Avrupa'yı önemli ölçüde etkilemiştir. Fetihlerin Arabistan dışına taşınmasıyla İslam mimarisi fethedilen yerleri etkilemiş ve buradaki mimariden de etkilenmiştir. Endülüs Emevi Devleti'yle birlikte İslam mimarisi yeni bir boyut kazanmıştır. Kurtuba Camisi, Endülüs Emevi Devleti'nden günümüze kalan önemli mimari eserlerdendir (Görsel 5.28). XII. yüzyıldan

itibaren bazı İspanyol ve Portekiz krallarının yaptırdıkları saraylar, Kurtuba'daki sarayların adeta birer kopyasıdır. Kitabeleri bile Arapça yazılmış olan bu saraylara, Sevilla Alkazar'ı en güzel örnektir. Endülüs mimarisinin tesirleri, İspanya ile sınırlı kalmayıp Kuzey Afrika'ya, Doğu'ya ve hatta Amerika kıtasına ulaşmıştır. Pirinç, şeker kamışı ve pamuğu İspanya'ya ve dolayısıyla diğer Avrupa ülkelerine ilk tanıtanlar Endülüs Müslümanlarıdır. Suyun buharlaşarak azalmasını önlemek için yer altından kanallarla naklini İspanya'da ilk defa Müslümanlar uygulamıştır. Avrupa'ya kâğıt üretimi için palamut ve hurma ağaçlarından katran elde edilmesini öğretenler de yine Endülüslü Müslümanlar olmuştur.

Görsel 5.29
Biruni (Temsilî)

İslam Medeniyetinde Âlimler

XII. yüzyıla kadar İslam âlimleri; matematik, fizik, astronomi (Görsel 5.30), kimya, biyoloji, tıp ve felsefede çok yönlü bir araştırma çabası içinde olmuşlardır. Müslümanlar, bir yandan Eski Yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini incelemiş diğer yandan da bilimde farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmişlerdir.

TARTIŞALIM

"Ben her kişinin kendi çalışmasında yapması gerekeni yaptım: Öncekilerin başarılarını minnettarlıkla karşılamak, onların yanlışlarını ürkmeden düzeltmek, kendisine gerçek olarak görüneni gelecek kuşağa ve sonrakilere emanet etmek."

Birunî

Birunî'nin (Görsel 5.29) düşüncesinin İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesindeki etkileri hakkında neler söylenebilir?

İnsanın aklını kullanarak kendini, âlemi ve Allah'ı tanıyacağı düşüncesinden hareket eden İslam âlimleri, kendilerini ve içinde yaşadıkları âlemi anlamaya yönelmiştir. Âlimlerin matematik, mantık, fizik, kimya, astronomi, botanik gibi bilimlerle ve felsefeyle uğraşmalarının temelinde bu amaç vardır. İslam'da ilim; düşünmek, araştırmak, tefekkür etmek Allah'ın mutlak kudretini, yaratma gücünü ve ilim sıfatını anlamak ve elde edilen bilgiyi insanlarla paylaşmak demektir.

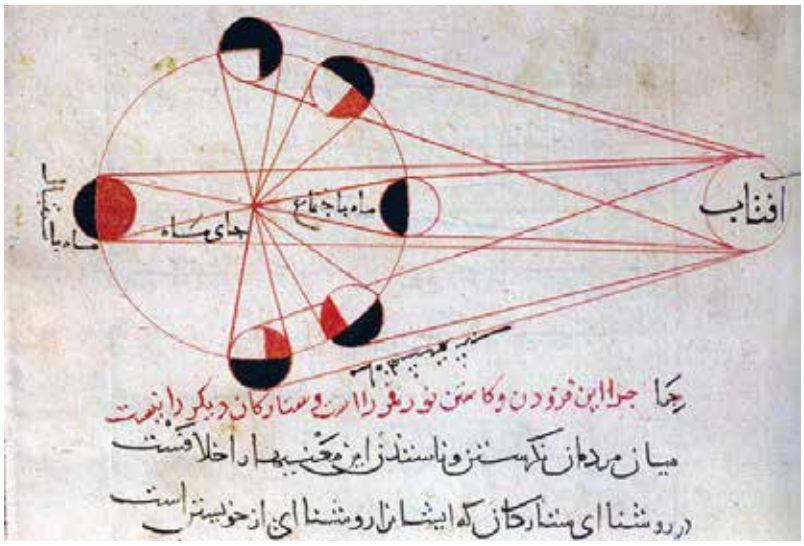

Görsel 5.30
Biruni'nin Güneş Sistemi çizimi

Farabi (870-950)

Görsel 5.31
Farabi (Temsilî)

Batı'da Alfarabius, Abunazar gibi isimlerle tanınan Farabi'nin asıl adı Muhammed'dir. Kazakistan'da bulunan Farab şehrinde doğduğu için "el-Farabi" olarak anılmıştır. Farabi (Görsel 5.31), mantık ilmine katkılarından dolayı Aristo'dan sonra "İkinci Öğretmen" lakabıyla anılmıştır.

İslam dünyasında siyaset felsefesinden ilk bahseden filozof olan Farabi, başta İbn Sina ve İbn Rüşd olmak üzere bütün önemli Müslüman düşünürleri etkilemiştir. Aynı şekilde Orta Çağ'da bir çok Batılı filozofu ve bilgini de etkisi altına almıştır. Metafizikte, varlık ve mahiyet ayrımını yapan ilk filozoftur.

Farabi felsefede kavramları; tahlilî (analitik) ve terkibî (sentetik) olarak ikiye ayırmış ve Leibniz (Laybniz) ile Kant'a bu konuda öncülük etmiştir. Farabi, müzikte sesleri notalarken logaritmayı icat etmiştir. Musiki alanındaki eserinde, ud ve kanun gibi müzik aletlerinden ilk defa bahseden kişi Farabi'dir.

Farabi, matematikten mantığa ve musikiden tıbba kadar çok çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. Ancak eserlerinin hepsi günümüze kadar gelememiştir. Orta Çağ'da Latince ve İbraniceye çevrilmiş olan "İhsâu'l-ulûm" adlı eserinde ilimlerin tarifleri ve amaçları anlatılmıştır. "Kitabü'l-musikî el-kebîr" adlı eser ise XIX. yüzyılda Fransızcaya çevrilmiş ve musiki sanatı ile ilgili önemli bilgiler sunmuştur.

İbn Sina (980-1037)

Görsel 5.32
İbn Sina (Temsilî)

Buhara yakınlarındaki Afşana köyünde doğmuştur. Fıkıh, kelam, mantık, felsefe, tıp, astronomi, jeoloji ve matematik ilimlerinde tahsil gören İbn Sina, Batı'da Avicenna, İslam âleminde ise "eş-şeyhü'r-reîs" adıyla anılmıştır.

İbn Sina (Görsel 5.32) öğrencisi el-Cüzcanî ile birlikte gözlemevi kurmuş, bu gözlemevine ait araç ve gereçleri kendisi çizmiştir. Ufuk açısını ölçmeye yarayan ve "azimut halkası" adı verilen büyük boyutlu bir gözlem aleti yaptığı bilinmektedir. Bu ölçme aracı daha sonra yıldızlar arası açısal uzaklıkları ölçmek üzere teleskoplara uygulanmıştır.

Jeolojide kayaların, dağların ve ovaların oluşumunu tam olarak izah eden İbn Sina'dır. Karaların bir zamanlar deniz, denizlerin de kara olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde hava basıncından bahsederek Toriçelli'ye ve Mariotte'ye öncülük etmiştir.

İbn Sina'nın bilimsel alandaki en önemli eseri, tıp alanında

anıtsal bir kaynak olan "el-Kanûn fî't–Tıbb" adlı eserdir (Görsel 5.33). Bir tıp ansiklopedisi niteliğinde olan ve yaklaşık bir milyon sözcük içeren bu eser IX. yüzyıla kadar Doğu ve Batı dünyasında el kitabı olarak kullanılmıştır. Orta Çağ Avrupası'nda "Tabip olmak İbn Sina'cı olmaktır." sözü bir atasözü haline gelmiştir. İbn Sina tıp biliminde idrar incelemesiyle şeker hastalığını teşhis ve tespit etmiştir. Nabız inceleme yöntemiyle damar ve kalp hastalıklarını belirlemiş, menenjit hastalığını tespit etmiştir.

İbn Sina ruh ve sinir hastalıklarının tedavisinde ilk defa psikanaliz ve psikiyatri yöntemlerine başvurmuştur. Ona göre insanda ruh ve beden olmak üzere iki cevher bulunmaktadır. Bunların her birinin kendine özgü hastalıkları olduğunu ifade eden İbn Sina, akıl hastalıklarının meşguliyet, şok, telkin ve müzik ile tedavi edilebileceğini belirtmiştir.

İbn Sina, görme fizyolojisi ve ışık konusunda kendisinden önce çalışmalar yapan Pisagor ve Aristo'nun görüşlerini incelemiş, deney ve gözleme tabi tutmuştur. İbn Sina'ya göre görme, dıştan göze gelen ışınlarla mümkün olmaktadır. Gözde meydana gelen görüntü, tıpkı aynadaki yansıma gibidir.

Görsel 5.33
el-Kanun fî't–Tıb'dan bir sayfa (İbn-i Sina)

ARAŞTIRALIM

Uluslararası Astronomi Birliği (IAU), Ay'daki büyük kraterlere genellikle bilim tarihinde önemli yeri olan bilim insanlarının isimlerini vermektedir. Bu isimler arasında yer alan Türk İslam bilginlerinden biri de İbn Sina'dır.

Ay'daki büyük kraterlere adı verilen diğer Türk İslam bilim insanları kimlerdir? Bulduğunuz isimleri sınıfta paylaşınız.

İmam Gazali (1058-1111)

Gazali (Görsel 5.34) 1058'de Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. Olağanüstü bir zekaya sahip olan Gazali; fıkıh, hadis, akaid, gramer, felsefe gibi ilimlerde eğitim almıştır. Dönemin ünlü âlimlerinden Cüveynî'ye göre İmam Gazali derin bir denizdir.

Gazali hem kabilecilik anlayışına hem de körü körüne kabul edilen mezhepçiliğe karşıdır. Kişinin kendi mezhebini zihnî ve aklî faaliyetleriyle yine kendisinin bulması gerektiğini savunan Gazali'ye göre şüphe gerçeğe ulaşmanın tek yoludur. Zira şüphe etmeyen düşünemez, düşünemeyen gerçeği göremez, gerçeği göremeyen de yanlışa saplanır.

Görsel 5.34
Gazali (Temsilî)

İstanbul Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne sanal gezi için karekodu okutunuz.

Gazali'nin bilimsel konular işlerken odak noktası insanın niyeti, amacı, tasarıları, dinî ve ahlaki şuurudur. Bu sebeple yergi ve övgü, korku ve ümit, zenginlik ve yoksulluk, israf ve tutumluluk gibi karşıt durumlar, imkân veya imkânsızlıklar iyi veya kötü olarak nitelendirilemez. Çünkü bunları iyi veya kötü kılan insanın niyet ve iradesidir. Gazalinin en ünlü eseri "İhyâü Ulûmi'd-Din"de bozulmuş bir toplumu ıslah etmeye tekrar Kur'an ve Sünnet temelleri üzerine oturtmaya ve ona İslami erdemleri yeniden kazandırmaya çalışmıştır.

ÖRNEK METİN

İlim Yolunda

Gazali, Tus'a dönerken yolda eşkıyaların saldırısına uğrar ve soyguncular, her şeyini alır. Gazali eşkıyaların peşine düşer ve reislerinden hiç olmazsa ders notlarının geri verilmesini ister. Eşkıya reisi, bilgileri hafızasına yerleştirmek yerine kâğıtlarda bırakmasından dolayı onunla alay eder, notlarını da geri verir. Bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazali'nin üç yıl içinde notların tamamını ezberlediği söylenir. Kitaplardaki ilme güvenmekten vazgeçen Gazali'de ilmî hâfızasına alma gayreti başlar. Ne okursa ya ezberler ya da fikir olarak hazmedip, özetini benimsemeyi esas alır. Bu gayret ve azmi sayesinde kısa zamanda yaşadığı devrin en önemli âlimi olan Gazali, Tus'tan ayrılıp Bağdat'ta, Nizamiye Medresesine gelir. İlmiyle kısa sürede dikkat çeken Gazali, Nizamiye Medresesinin baş müderrisliğine tayin edilir.

Çağrıcı,1996, s.490'dan düzenlenmiştir.

İbn Rüşd (1126-1198)

Görsel 5.35
İbn Rüşd (Heykel, Cordoba)

Kurtuba'da doğan İbn-i Rüşd, felsefeden tıbba çeşitli bilim dallarıyla ilgili yaklaşık 94 eser yazmıştır (Görsel 5.35). Batı'da Averroes adıyla bilinir. İslam dünyasında fazla anlaşılmayan İbn Rüşd'ün etkisi Batı'da XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir. Aristo'nun en büyük yorumcusu olarak kabul edilir. XII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da "Latin İbn Rüşdçülük" denilen bir felsefe ve bilim ekolü oluşmuştur. Eserlerinin çoğunluğu Latinceye ve İbraniceye çevrilmiş, üzerlerine değerlendirmelerin yapıldığı şerhler yazılmıştır.

Ünlü Astronom Batlamyus'un evren modelini eleştiren İbn Rüşd, dışmerkezli küreleri reddetmiş yeni gezegen modellerinin oluşturulması gereğini ortaya koymuştur. Yaptığı gözlemlerle güneş lekelerini gözlemleyen ilk bilgindir. Tıp ve optik alanında da çalışmaları olan İbn Rüşd, gözün retina tabakasının işlevini açıklamıştır.

"El-Külliyyatu fi't-tıbb" adlı eseri XII. yüzyılda Latinceye çevrilmiş ve Avrupa bilim insanları tarafından kullanılmıştır. Felsefe ve mantık gibi yabancı kökenli ilimleri İslam dini açısından değerlendirdiği "Faslü'l-makal" adlı eseri İslam âlimleri arasında büyük ses getirmiştir.

ARAŞTIRALIM

Avrupalılar, Eski Yunanlıların eserlerini bin yıldan fazla bir süre ellerinde tuttukları hâlde Rönesans'ı neden çok daha önce başlatamadılar? Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız.

İslam Medeniyeti

İngiliz asıllı tıp ve antropoloji bilgini Robert Stephen Briffault (Rabırt Stefın Brifol), 1919 yılında yazdığı "The Making Of Humanity" adlı eserinde şunları söyler: "İslam medeniyetinin modern dünyaya en büyük hediyesi bilimdir. Fakat Avrupa'yı yeniden hayata kavuşturan şey sadece bilim değildir. İslam medeniyetinden gelen daha başka tesirler de Avrupa hayatına ilk ışıltıları vermiştir. Avrupa'nın ilerlemesinde, İslam kültürünün tesirini görmeyeceğimiz hiçbir alan yoktur. Bu tesirin bütün açıklık, büyüklük ve devam eden gücüyle kendini gösterdiği, en büyük zaferlerin kazanılmasına sebep olduğu alan tabiat bilimleri ve bilim zihniyeti olmuştur."

Bayrakdar, 2019, s.11'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

İslam Medeniyetinde Sanat

İslam dünyasında bilim, felsefe ve edebiyatın yanı sıra sanat alanında da önemli çalışmalar yapılmıştır. İslam medeniyetinde sanat, estetik ile eş değer kullanılmıştır. "Allah güzeldir, güzelliği sever." anlayışı İslam medeniyetinin sanata verdiği önemi gösteren bir ilke olmuştur. Floransalı sanat tarihçisi Titus Burckhardt (Taytıs Börkhat), bu düşünceyi şu şekilde anlatmıştır: "İslam nedir? sorusuna İslam sanatına ait, Kurtuba Camisi'ni veya Kahire'deki İbn Tolun Camisi'ni veya Semerkant'taki medreselerden birini veya Taç Mahal'i cevap olarak verebiliriz. Cevap kısa ama geçerli olur." demiştir.

İslam, inananlara her işlerini en güzel şekilde yapmalarını emretmektedir. Bunun için Müslüman; güzellik, zarafet, derin kavrayış, yüksek duyarlılık, edep içinde olmalı ve bunu hayatına yansıtmalıdır. İslam sanatı ve estetiği İslam'ın insan, âlem ve hayat anlayışından bağımsız değildir. Din-sanat ilişkisi söz konusu olduğunda İslam dini ile İslam sanatı, ayrılmaz bir bütünlük sergiler. İslam sanatı, İspanya'dan Semerkant'a kadar hem zengin hem de kusursuz bir ahenge sahiptir.

Görsel 5.36
Arabesk motif örneği

İslam sanatının başlangıçtan beri değişmeyen temel niteliği özgün üslubu, motif zenginliği ve kendine has mimari sistemidir. Müslümanların resimleme ve süslemede diğer kültürlerde rastlanmayan kendine özgü bir sanat anlayışı vardır. Hat, arabesk gibi çeşitli sanat dallarını da bünyesinde barındıran mimari, İslam sanatında en ön sırada yer almıştır (Görsel 5.36).

İslam sanatındaki tasarımlarda doğandan esinlenilerek dal, yaprak ve çiçeklerin tekrarı ile geometrik düzenleme sık sık kullanılmıştır. Böylece her türlü tezhip ve tezyinat önemli sanat dallarından olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in kutsallığı ve ona gösterilen saygı, bütünüyle İslam'a özgü olan hat sanatının doğmasını sağlamıştır. Musikiden giyim kuşamla ilgili olanlarına kadar bütün İslam sanatları bir şekilde Kur'an'dan etkilenmiştir.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Puta tapma geleneği, İslam'ın ilk yıllarında tasvir yasağı koyulmasının ana nedenlerinden biri olmuştur. Bu yasak ile tevhit anlayışı, kalıcı hâle getirilebilmiştir. Özellikle resme ve heykele hoş bakılmadığı için Müslümanlar arasında hüsnü-hat, tezhip, ebru, minyatür gibi sanatlar gelişmiştir.

İslam Medeniyetinde Öne Çıkan Sanat Dalları (Görsel 5.37)

Hüsnühat, güzel yazı yazma sanatıdır.

Tezhip; yazma kitap, levha ve murakkaların bezenmesinde ezilmiş altın varak ve çeşitli renklerin kullanılmasıyla uygulanan süsleme sanatıdır.

Ebru, kitreli su üzerine serpilen boyalarla yapılan bezeme sanatıdır.

Minyatür; genellikle el yazması kitaplarda yer alan küçük boyutlu, renkli resim yapma sanatıdır.

Çini, iç ve dış mimaride kullanılan özellikle seramik üzerine sırlama işlemi ile yapılan süsleme sanatıdır.

Hakkaklık; taş, maden, ahşap gibi maddeler üzerine yazı ve şekil kazıma sanatıdır.

Ciltçilik, kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kapağın yapılma ve bezeme sanatıdır.

Görsel 5.37
Sanat dallarından örnekler (Çini, Ebru, Minyatür)

İslam Sanatı ve Osmanlı

Günümüz İslam dünyasının yan yana getirmekte zorlandığı kavramlar arasında İslam ile sanat da bulunmaktadır. Sanat ile İslam kelimeleri bir arada kullanıldığında, bazı kesimler İslam'ı sanata tahammül edemeyecek kadar geri görmekte, bazı kesimler ise sanatın İslam'la bağdaşmayacak kadar kötü ve lüzumsuz olduğunu düşünmektedir. Birbirinden o kadar uzak görüşleri savunan bu insanların ortak noktaları tasvirin İslam'da yasak olduğu varsayımıdır. Bu insanlara İslam'ın sanata bakışının ne olduğu sorusu ebrû, tezhip, minyatür, hat, cilt, çini gibi klasik İslam sanatları dikkate alınarak sorulduğunda da fazla tatmin edici bir cevap alınamayacaktır. Zira bu sanat dalları hakkında birçok kişinin fazla bir bilgisi yoktur. Konu mimarlık olunca Selimiye, Süleymaniye (Görsel 5.38), Sultan Ahmet gibi camilerle Mimar Sinan'dan hayranlıkla bahsedilmektedir. Fakat bunların büyüklüğünün onların hangi özelliklerinden kaynaklandığı sorusu yine cevapsız kalmaktadır. Halbuki bir din en iyi ifadesini sanatla bulur, kendisini en iyi sanatla anlatır.

Sanatın ve İslam'ın ne olduğu sorusuna yeterli cevap verilememesi ve bunların kesişme noktalarının tesbit edilememesi sebebiyle bugün İslam sanatı ya çok özel bazı alanlara sıkışıp kalmış ya da müzelik bir hadise olarak düşünülür olmuştur. Günümüzde İslam sanatı adına ortaya konulan eserlerin ise henüz istenilen seviyeye gelemediği görülmektedir. İşte bu sebeple İslam'da sanatın yeri ve mahiyeti konusu, kendiliğinden önem kazanmaktadır.

Çam, 1994, s.273'ten düzenlenmiştir.

Görsel 5.38
Süleymaniye Camisi
(İstanbul)

YORUMLAYALIM

Günümüzde İslam sanatı adına ortaya konulan eserlerin istenilen seviyeye gelememesinin sebepleri neler olabilir?

Karanlık Çağ mı? Altın Çağ mı?

Hiçbir medeniyet kendi başına olgunlaşmamıştır. Her medeniyet kurulduğu yerde kendinden önceki uygarlıklardan etkilendiği gibi kendinden sonra kurulan medeniyetleri de etkilemiştir. Müslüman ilim insanları, inanç esaslarına aykırı olmadığı müddetçe geçmiş uygarlıkların oluşturduğu ilim, kültür ve medeniyet eserlerini kabul etmiş ve geliştirmiştir.

Yunan, Mısır, Hint ve İran medeniyetlerine ait olan ve zamanla aslı kaybolmuş bulunan yüzlerce eser Beytü'l-hikme'de Arapçaya kazandırılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Avrupa'da başlayan ilmî faaliyetlerin durduğu ve Karanlık Çağ olarak adlandırılan dönemde, İslam medeniyetinin ilmî çalışmaları sayesinde uygarlığın sürekliliği temin edilmiştir. Böylece insanlık âlemine unutulmaz bir hizmet verilmiştir.

Avrupa'da Bilim ve Medeniyet Seviyesi

Avrupa özelinde Batı dünyası "Karanlık Çağı" yaşarken İslam coğrafyasında "Altın çağ" olarak adlandırılan her bakımdan mamur ve bilimsel düşünceye büyük imkânların sağlandığı bir dönem yaşamıştır. İlmin Çin'de de olsa gidip alınmasını salık veren İslamiyet'in yaklaşımı Bilgelik Evi'ni, medreseleri, gözlemevlerini, şifahaneleri ortaya çıkarmış ve büyük bir bilim medeniyeti hâline gelmiştir. Avrupa'da ise kilisenin önyargı, kuşku ve batıl inanç ilmî çalışmaları olanaksız kılmıştır. (Görsel 5.39) Bağımsız düşünceye yönelik her girişimi kuşkuyla karşılayan kilise, kendi öğretileriyle uyum içinde olmayan her türlü öğretimi şiddetle bastırmıştır. Dinî mahkemeler daha sonra önemli bilim adamları olarak kabul edilen Bacon, Wycliffe, Bruno, Galileo gibi aydınlar ya idam edilmiş ya da aforoz edilmiştir.

Keskin, 2019, s.142,148'den düzenlenmiştir.

Görsel 5.39
Orta Çağ misyoneri (Camille Flammarion, gravür)

İslam Bilim Medeniyeti

Beytü'l-hikmede Arap, Acem, Türk, Rum, Kıptî, Çin, Hint ve Berberî milletlerine ve o gün bilinen neredeyse tüm dinlere mensup insanlar kendi milliyet ve dinlerini muhafaza ederek hür bir ortamda çalışmışlardır (Görsel 5.40). Yine bu dönemde kurulan rasathanelerde Batlamyus'un keşifleri incelenmiş, yerkürenin çevresini ölçmüşlerdir. Günümüz ilim anlayışına uygun bir anlayış benimsenmiş, deneyle ispatlanmayan veriler kabul edilmemiştir. Bağdat'ta yaşamış Gregory Thaumaturgos'un (Gregoriy Deumaturgos) eserinde: "Hiç bir konuyu çalışmamız yasak değildi. Gizli veya ulaşılamayan bir bilgi söz konusu değildi. İster Berber ister Yunan kökenli, ister maddi ister manevi, ister dünyevi ister uhrevi olsun her türlü doktrini inceleyebiliyor, her konu hakkında bilgi sahibi olabiliyor, her türlü araştırmayı yapabiliyorduk." ifadelerine yer vermesi dönemin atmosferini yansıtması bakımından önemlidir.

Erdem, 2013, s.70-71'den düzenlenmiştir.

Görsel 5.40
Türk bilim insanları (Minyatür)

YORUMLAYALIM

Orta Çağ'da Avrupa kıtasında "Karanlık Çağ" yaşanırken aynı dönemde İslam dünyasının ulaştığı bilim ve medeniyet seviyesi hakkında neler söylenebilir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Hadari : .....

.....

Mevali : .....

.....

Beytü'l-mal : .....

.....

Samarra : .....

.....

Beytü'l-hikme : .....

.....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. İslam tarihinde hicretin siyasi hayata etkileri nelerdir?
2. Arabistan'da düzenlenen panayırların kültür hayatına etkileri nelerdir?
3. Hz. Ömer Dönemi'nde yapılan teşkilatlanma çalışmaları nelerdir?
4. Hz. Osman Dönemi'nde Müslümanlar arasında ilk ayrılıkların çıkmasının sebepleri nelerdir?
5. Emeviler ve Abbasiler Dönemi'nde uygulanan politikaların İslamiyet'in yayılmasına etkileri nelerdir?
6. Hz. Ebu Bekir Dönemi'nde devlet otoritesinin sağlanması amacıyla yapılan çalışmalar nelerdir?
7. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinde Talas Savaşı'nın önemi nedir?
8. İslam medeniyetinin Avrupa'ya etkisi hangi yollarla olmuştur?

C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. İslam dini; Cahiliye Dönemi'nde gündelik yaşamın bir parçası olan putlara tapma, falcılık-büyücülük, kan davaları, gasp, içki, zina, faiz ve kadınlara kötü muamele yasaklamıştır. Bu durum, cahiliye toplumundaki önderlerin tepkisini çekmiştir.

Buna göre

I. Müslümanlarla alay etme,
II. onları yok sayma,
III. ambargo uygulama

tepkilerinden hangileri müşriklerce uygulanmıştır?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

2. Hicretin ardından Müslümanların ibadet edebileceği, sohbet ve vaazlarını yapabileceği bir mescit inşa edildi. Bu mescit; askerî işlerin müzakeresi, elçilerin kabulü, mahkemelerin görülmesi ve bazen de folklor gösterilerinin tertiplendiği bir mekân olarak kullanıldı.

Buna göre mescidin hangi amaçla kullanıldığı <u>söylenemez</u>?

A) Dinî
B) Sosyal
C) Ekonomik
D) Diplomatik
E) Hukuki

3. Aşağıdakilerden hangisi Dört Halife Dönemi gelişmelerinden biri değildir?

A) Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılması
B) Halifeliğin saltanata dönüşmesi
C) Hicrî takvimin yapılması
D) Fethedilen yerlerin yönetim birimlerine ayrılması
E) İlk İslam donanmasının kurulması

4. İslam medeniyetinin Avrupa'yı etkilemesinde;

I. Haçlı Seferleri,
II. Endülüs ve Sicilya'da medreselerin açılması,
III. Akdeniz ticaretinin gelişmesi

durumlarından hangilerinin etkili olduğu söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) II ve III
E) I, II ve III

5. Muaviye, oğlu Yezid'i veliaht tayin ederek İslam dünyasında yeni bir dönemi başlatmış ve halifelik saltanata dönüşmüştür. Böylece halifelik kurumu, gücü elinde bulunduran İslam devletlerinde devam etmiştir.

Buna göre

I. Emevi,
II. Abbasi,
III. Memlûk

devletlerinden hangileri bu duruma örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

6. İslam düşünce tarihi incelendiğinde bilim ve felsefe alanında XII. yüzyıla kadar Müslümanlar; matematik, fizik, astronomi, kimya, biyoloji, tıp ve felsefede geniş çapta ve çok yönlü bir araştırma çabası içinde olmuştur. Müslümanlar, bu süre içinde bir yandan Eski Yunan ve Hintli düşünürlerin eserlerini dikkatle incelemiş diğer yandan da bunlardan tamamen farklı yaklaşım ve metotlar geliştirmiştir.

Buna göre İslam medeniyetiyle ilgili olarak

I. farklı medeniyetlerden etkilenildiği,
II. bilimin gelişmesinde yeni yöntemler bulunduğu,
III. naklî bilimlere daha çok önem verildiği

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) I, II ve III

7. Abbasiler, Endülüs topraklarını merkezden gönderdiği valilerle yönetmiştir. 756 yılında Emevi ailesine mensup Abdurrahman, Kurtuba'ya gelerek yönetimi ele geçirmiştir. III. Abdurrahman'dan itibaren Endülüs Emevi hükümdarları halife unvanını kullanmaya başlamıştır. Endülüs Emevi Devleti, Abbasilerle ve Franklarla mücadele etmiştir.

Buna göre

I. İki İslam devleti de aynı coğrafyada yaşamıştır.
II. İslam dünyasında iki halife ortaya çıkmıştır.
III. Endülüs Emevi Devleti farklı devletlerle ilişki kurmuştur.

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) Yalnız III D) I ve II
E) II ve III

Ç

Yeryüzündeki Cennet

Endülüs'te Müslümanlar sekiz asır farklı yoğunluklarla Hristiyan Reconquista (Regonkista) hareketinin etkilerini derin şekilde hisseden, artık bu topraklarda var olmayı sürdürmenin kendileri için ne kadar çetin ve belki de imkânsız bir şey olduğunu anlamış olmalıdırlar. Endülüslüler, tarihlerinin son deminde inşa ettikleri o muhteşem yapı El-Hamra'nın her yanına işte bu gerçeği yansıtan "Lâ gâlibe illallâh" "Allah'tan başka üstün olan yoktur." ifadesini, her halükârda Allah'a tevekkül etmenin tesellisi içinde nakşetmişlerdir.

Binbir gece masallarındaki efsanevi sarayları anımsatan âdeta yeryüzündeki cennet burası. Sierra Nevada Dağlarına sırtını dayamış, yüksek kayalıkların tepesinde kollarını açmış bir kartal gibi uzanmakta. Ardındaki dağları aşan ihtişamıyla eteklerine kurulu şehri izlemekte, kartalın avını gözetmesi gibi. Dünyanın dört bir yanından getirilen çiçeklerle süslü ve bin bir çeşit meyve ağaçlarıyla dolu muazzam bir bahçe, içinde nilüferlerin ve çeşit çeşit balıkların yüzdüğü onlarca süs havuzu, her adımda başka bir çeşme, her duvarda ayrı bir işleme, her pencerede ayrı bir manzara, her adımda başka bir güzellik. Hiç kuşku yok. El-Hamra Sarayı (Görsel 5.41) dünyanın en romantik ve en büyülü yerlerinden biri. Ressam Henri Regnault (Hanri Renyo) (1843-1871), El-Hamra'ya gittiğinde onun karşısında donup kaldı ve "Bunu yapan sanatçının yanında biz barbar, vahşi canavarlarız." diyerek sayısız taslak çizip notlar aldıktan sonra Orta Çağ Mağribi kültürü kalıntılarının peşine düşmek için Mağrib'e (Fas'a) gitti. Fakat sonunda kafasından barbar bir Doğu imajı uydurmakla yetindi.

Şeyban, 2014, s.70-73'ten düzenlenmiştir.

Görsel 5.41
El-Hamra Sarayı (İspanya)

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. El-Hamra Sarayı'nın dünyanın en romantik ve en büyülü yerlerinden biri olarak gösterilmesinin sebepleri nelerdir?
2. Ressam Henri Regnault'un El-Hamra için söylediği söz neleri ifade etmektedir?
3. Nakşetmek ne demektir?
4. Endülüs'te, Müslümanların varlığını tehdit eden unsurlar nelerdir?
5. Uydurulan barbar bir Doğu imajının günümüzde Doğu-Batı ilişkilerine etkileri neler olabilir?

Ölçme ve değerlendirmenin devamı için karekodu okutunuz.

6. ÜNİTE

TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ VE İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİ

NELER ÖĞRENECEĞİZ?

- Türklerin İslamiyet'i kabulü ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşu arasındaki süreçte meydana gelen başlıca siyasi gelişmeleri
- Türklerin İslamiyet'i kabul etme sürecine etki eden faktörleri
- Karahanlı ve Gazneli devletlerinden hareketle İslamiyet'in kabulünün Türk devlet yapısında meydana getirdiği değişimleri
- Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ndeki başlıca siyasi gelişmeleri
- Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetimini ve toplum yapısını

ÜNİTE KONULARI

6.1. TÜRK-İSLAM TARİHİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER
6.2. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ
6.3. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET VE TOPLUM YAPISINA ETKİSİ
6.4. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157)
6.5. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI

KAVRAMLAR

- Kök Tengri
- Oğuz
- Kutadgu Bilig
- Divânü Lûgati't-Türk
- Atabey
- Türkmen
- Divân-ı Saltanat
- Emir-i Dad
- Siyasetname
- Melik

HAZIRLANALIM

1. Türklerin İslâmiyet'i kabul etmesinde etkili olan unsurlar nelerdir?
2. Geçmişten günümüze Türklerin İslam dünyasına katkıları nelerdir?
3. Anadolu'nun Türk yurdu olmasında Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin etkileri nelerdir?

Ünite Kapak Görseli: Mescid-i Cuma (İran)

6.1. TÜRK İSLAM TARİHİNDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinin siyasi hayata etkileri neler olabilir?

TARTIŞALIM

751 Talas Savaşı

840 Karahanlı Devleti'nin kurulması

963 Gazneli Devleti'nin kurulması

1040 Dandanakan Savaşı

1040 Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulması (Görsel 6.1)

1048 Pasinler Muharebesi

1071 Malazgirt Muharebesi

1077 Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması

1097 Harzemşahlar Devleti'nin kurulması

1157 Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması

1187 Gazneli Devleti'nin yıkılması

1212 Karahanlı Devleti'nin yıkılması

1230 Harzemşahlar Devleti'nin yıkılması

Görsel 6.1
Selçuk Bey
(Temsilî)

Harita 6.1
İlk Türk İslam devletleri ve başlıca siyasi gelişmeler

6.2. TÜRKLERİN İSLAMİYET'İ KABULÜ

ARAŞTIRALIM

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinde etkili olan faktörler nelerdir? Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız

Kök Tengri inancındaki Türkler, X. yüzyılda İslamiyet'i kabul etmeden önce Moğolistan'dan Tuna boylarına kadar çok geniş bir alana yayılmışlardır. Bu geniş sahada yaşayan Türkler, farklı zamanlarda yaşadıkları çevreye göre çeşitli dinlere inanmıştır. Nitekim Türklerin bir kısmı, Kök Türk Devleti zamanında Budizm'e, Uygurlar Dönemi'nde Maniheizm'e inanmıştır. Hazarlar, Museviliği kabul ederken Peçenekler, Kumanlar ve Bulgarlar gibi Türkler de Hristiyanlığı tercih etmiştir. Ancak bu dinler, Türklerin kimliklerini kaybetmesine neden olmuştur.

ÖRNEK METİN

Kök Tengri Dini

- Eski Türk dini "Bir Tanrı" veya "Kök Tengri" dinidir.
- Tanrı birdir eşi ve ortağı yoktur.
- Yeryüzü, gökyüzü yani kâinatın yaratıcısı olan Tanrı, görülmez ve şekillendirilmez. Yani put ve putlaştırma hâli yoktur.
- Eski Türk dininde mabed ve din adamlarına rastlanmaz.
- Darda kalan Türk, Tanrısına yalvarıp yakarırken de sevinç ve şükranını ifade ederken de gayet sade bir ibadette bulunur.
- Eski Türklerde ataların ruhlarının azapta kalmaması için yılın belirli günlerinde Tanrı adına kurbanlar kesilirdi.

Kafalı,2005, s.286'dan düzenlenmiştir.

Türkler, 642 Nihavend Savaşı'ndan sonra yani VII. yüzyıl ortalarından itibaren Müslümanlarla temas etmeye başlamıştır. İran'da kurulan Sasani Devleti'nin yıkılmasından sonra Türklerle Araplar arasında yaklaşık elli yıl süren mücadeleler yaşanmıştır. Emeviler Dönemi'nden (661-750) itibaren ise Türkler, İslamiyet'in hizmetinde yer almaya başlamıştır. Ancak Emevilerin Arap olmayanlara uyguladığı olumsuz politika, Türklerin İslamiyet'e geçişini geciktirmiştir. 746'da Horasan'da başlayan ve Emevi Hanedanı'nın yıkılarak Abbasilerin iktidara gelmesini sağlayan isyan hareketinde, Abbasileri destekleyen Türkler önemli rol oynamıştır.

Görsel 6.2
Talas (Kırgızistan)

Abbasi Devleti kurulduktan hemen sonra meydana gelen 751 Talas Savaşı'nda Araplar, Türkler ile birlikte Çinlilere karşı savaşmıştır (Görsel 6.2).

Batı Türkistan hâkimiyeti üzerinde önemli etkisi olan Talas Savaşı'nı, Araplar kazanmış ve böylece Türklerin bu bölge üzerindeki üstünlüklerinin devamı sağlanmıştır. Bu olaydan itibaren Türkler ve Arapların ilişkileri olumlu yönde gelişmiş ve böylece İslamiyet yavaş yavaş Türkler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. Ancak bu geçişler münferit bir şekilde olmuştur.

Türkler, İslamı Niçin Kabul Etti?

Allah'ın sıfatları, ahiret hayatı, ruhun ebedîliği, kıyamet hayatı, kadere iman, ahlak anlayışı sevap-günah, cennet, cehennem, şehitlik, aile hayatı, fetih anlayışı, cihat, adalet, hâkimiyet, vatan sevgisi, istiklal aşkı ve şûra gibi konularda İslam dininin ortaya koyduğu prensip ve esaslarla Türklerin benimsemiş olduğu inanç sistemi ve ilkeler arasında büyük bir uyum olması onların İslam'a bakış açılarını etkilemiştir. Diğer dinlere tepki göstermelerine rağmen İslamiyet'e karşı çıkmak şöyle dursun kendi istek ve iradeleriyle rahatlıkla İslamiyet'i benimseyip kabul etmişlerdir.

Hiç şüphesiz tarih boyunca Türklerin bir kısmı Musevilik, Hristiyanlık, Budizm ve diğer inanç sistemlerini benimsemişler ancak büyük çoğunluğu Türklerin inanç ve hayat felsefesine uygun olmadığı için bu dinlere karşı sert tepki gösterilmiş ve bu dinlerin Türk'ün karakterine ve ruh yapısına ters düştüğü açıkça ifade edilmiştir. Halbuki Türklerin İslam dinine geçişleri kendi ruh ve karakterlerine uygun düştüğü için bazı tarihçilerin dediği gibi "âdeta farkında olmadan" tabi bir seyir içinde gerçekleşmiş ve asla bir tepki gösterilmemiştir. Nitekim XII. yüzyılda yaşamış olan Süryani tarihçi Mikhail (Mikel), "Türk milleti tek tanrıya inanmakta idi. Arapların da tek Allah'a inanmaları Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerine sebep olmuştur." diyerek bu gerçeği dile getirmektedir.

Ayrıca savaşçılığıyla temayüz etmiş olan Türk milleti, İslam'ın cihat anlayışını ve şehitlik fikrini kendi töre ve ideallerine uygun bulduğu için bu husus da onların İslamiyet'i seçmelerinde bir teşvik unsuru olmuştur.

Türkler kendi töre, inanç, ideal ve karakterleriyle bütünleşen prensiplere sahip bu mükemmel din ve medeniyet dairesine girmekte asla zorlanmadılar. Ayrıca İslam kültür ve medeniyetine her alanda önemli katkılarda bulundular. Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten çok kısa bir süre sonra dinî ilimler başta olmak üzere çeşitli ilim dallarında, tefekkür ve felsefe konusunda dünya çapında haklı bir şöhrete kavuşmuşlardır. Bilim insanları ve mütefekkirler yetiştirmiş, Orta Çağ İslam kültür ve uygarlığının kurulup gelişmesinde (Görsel 6.3) önemli rol oynamışlardır.

Özaydın, 2002, s.441-442'den düzenlenmiştir.

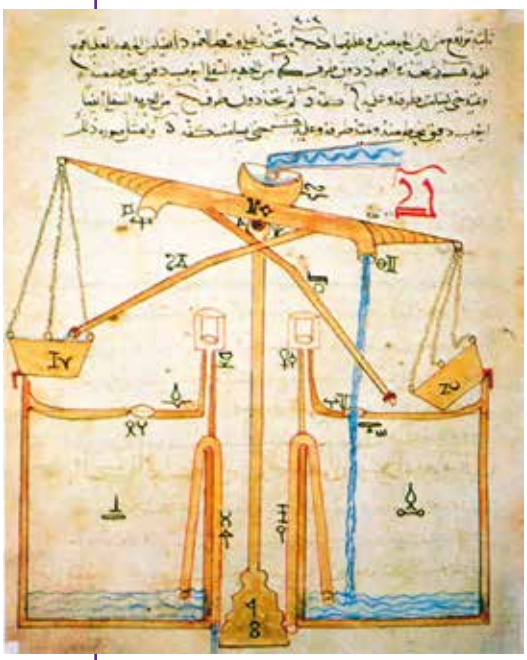

Görsel 6.3
Su mekaniği,
Kitab el-Hiyel (Cezeri)

YORUMLAYALIM

Türklerin ruh ve karakter yapılarının Müslümanlığı kabul etmelerindeki etkileri hakkında neler söylenebilir?

Türklerin, İslamiyet'i toplu olarak kabul etmesi daha sonraki zamanda olmuştur. Bu arada Müslüman olan Türkler, Abbasi Devleti'nin gerek askerî gerekse idari kadrolarında etkin bir şekilde görev almıştır. Bilhassa Afşin, İhşîd, Baçuroğulları gibi aileler, İslamiyet'i kabul ederek Abbasi Devleti'nin hizmetinde yer almışlar ve kendileriyle beraber birçok Türk topluluklarını da bu devletin hizmetine çekmişlerdir. Bu dönemde Abbasilerin, Emevilerden farklı olarak müsamaha, eşitlik, adalet ilkelerini uygulamaları ve ümmetçi politika izlemeleri, Türklerin İslamiyet'i kabulünü kolaylaştıran en önemli sebeplerdendir.

Türk dünyasında, İslamiyet ilk defa Maveraünnehir Bölgesi'nde ticaret ve ilim faaliyetlerinin etkisiyle yayılmaya başlamıştır. Müslümanlar, bu bölgeye geldikten sonra buralarda önemli ticaret ve ilim merkezleri kurmuştur. Şehirlerdeki tekke ve medreselerde görevli olan âlimler, Türkistan'ın en ücra köşelerine kervanlarla ulaşarak İslamiyet'in özelliklerini Türk boylarına anlatma imkânı bulmuştur. 960 yılında 200 bin çadırlık Türk topluluğu Müslüman olmuştur. Bu Türkler, Karahanlı Devleti'nin hâkim olduğu yerlerdeki Türk boylarından olan Yağma, Çiğil, Karluk ve Tuhsilerdir. Oğuzlar da aynı yüzyılın ikinci yarısında İslam dinini kabul etmeye başlamıştır.

TARTIŞALIM

Türk topluluklarının İslamiyet'i kabullerinin aşamalı olarak ve farklı tarihlerde gerçekleşmesinin sebeperi hakkında neler söylenebilir?

Farklı coğrafyalarda İslamiyet'i kabul eden Berberiler, Acemler, Kürtler gibi kavimler de bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da yaşayan bir kavim olan Berberiler, başta tabiat güçlerine inanmış daha sonra Yahudilik ve Hristiyanlık inançlarını benimsemişlerdir. Hz. Osman Dönemi'nde, Müslümanlar ile Berberiler arasında ciddi çarpışmalar yaşanmıştır. Emevilerin, Kartaca'yı fethi sonrası Hasan b. Numan'ın uyguladığı politika sonucunda Berberiler, İslamiyet'i benimsemiştir (Görsel 6.4). İslamiyet'i kabul eden Berberiler, zamanla Arap kültürünün etkisinde kalarak Araplaşmıştır.

Görsel 6.4
Berberi (Fotoğraf)

Arap Yarımadası dışında İslam'ı yayma faaliyetine girişen Araplar, zamanla Acemlerle iç içe geçmiştir. Acemlerin de İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte çoğunun Araplaştığı görülmüştür. Acemler ve Berberiler gibi İslamiyet'i kabul eden topluluklardan biri de bölgede yaşayan Kürt aşiretlerdir. İslam dini, bu aşiretler arasında Dört Halife Dönemi'nde yayılmaya başlamıştır. Abbasiler, Kürt aşiretlerin askerî potansiyelinden yararlanmıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Nesimi Yazıcı'nın "İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi" adlı eserine göre Hz. Peygamber, Hendek Savaşı'nda "Kubbetu'l-Türkî" denilen Türk çadırında kalmıştır. Savaşı buradan yönetmiş ve ibadetlerini de burada yapmıştır.

Oğuzların İslamiyet'i Kabulü

Oğuzların X. yüzyıl başlarında elinde bulunan Yenikent, Huvare, Cend gibi şehirlerin yanı sıra Karlukların idaresindeki bazı yerlerde Müslüman gruplar yaşamıştır. Bu gruplar, bulundukları bölgelerdeki Türkler ile iyi münasebetler kurmuştur. Oğuzlar, medeni seviyesi yüksek olan bu Müslümanlardan İslam dininin esaslarını öğrenmiştir. Dolayısıyla X. yüzyılın ikinci yarısında, Oğuzlar arasında İslamiyet'in yayılmaya başladığı söylenebilir. Samanoğulları şehzadesi Ebu İbrahim (Muntasır), Maveraünnehir'i Karahanlıların elinden almak için Oğuz yabgusu ile bir antlaşma yapmış ve bir süre sonra yabgu, Müslüman olmuştur.

Oğuzlarla ilgili bilgi için karekodu okutunuz.

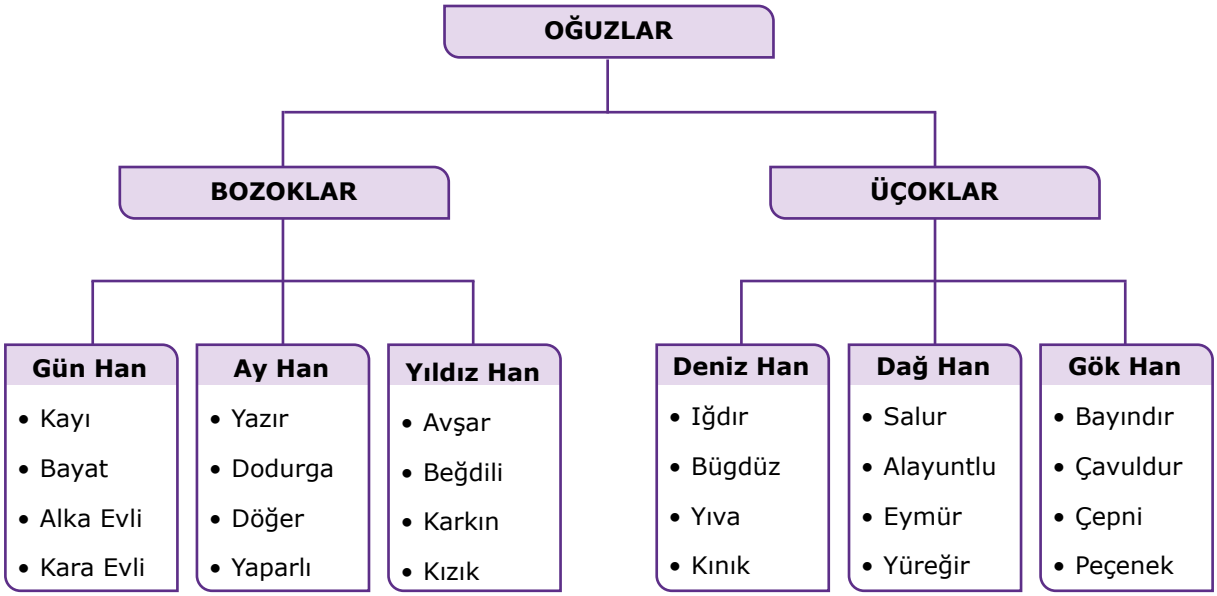

Oğuzlar arasında İslamiyet ancak XI. yüzyılda hâkim bir din hâline gelebilmiştir. Oğuz boylarından Müslümanlığı kabul edenleri, etmeyenlerden ayırmak için onlara Türkmen adı verilmiştir. XIII. yüzyıl başlarından itibaren artık Türkmen tabiri her yerde Oğuz'un yerini almıştır.

Oğuzlar, Tuğrul Bey önderliğinde yeni bir Müslüman Türk devleti olan Selçuklu Devleti'ni kurmuştur (Görsel 6.5). Selçuklu Devleti'nin kurulmasından birkaç yıl sonra on bin çadırlık bir Türk topluluğu Müslüman olmuştur. 1040 Dandanakan Savaşı'nı kazanarak İran'da tek siyasi güç hâline gelen Tuğrul Bey, Şii Büveyhilerin baskı altında tuttukları Abbasi halifesini kurtararak bozulan İslam birliğini yeniden sağlamıştır. Selçukluların Anadolu'ya hâkim olmaya başlaması ve burayı İslamlaştırması üzerine papa önderliğindeki Batı dünyası, Türk İslam dünyası üzerine Haçlı Seferleri düzenlemiştir. Bu dönemde Büyük Selçuklu Devleti'nin parçalanması üzerine Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu'da

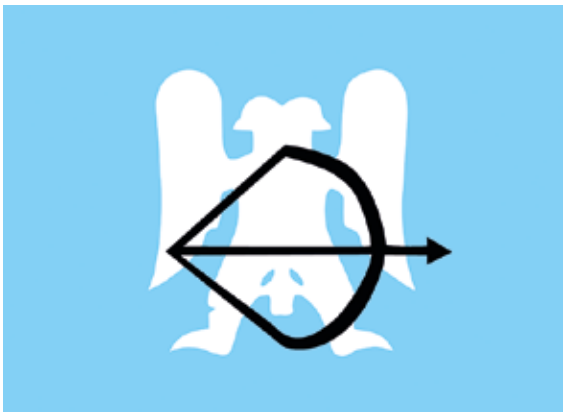

Görsel 6.5
Büyük Selçuklu Devleti bayrağı

bağımsızlığını kazanmıştır. Türkiye Selçukluları, Suriye ve Filistin'deki diğer Türk emirlikleriyle birlikte Haçlı Seferleri'ne (Görsel 6.6) karşı İslam dünyasını başarılı bir şekilde korumuştur. Ayrıca Türkiye Selçukluları, yaptıkları imar faaliyetleri ile Anadolu'yu bayındır hâle getirmiştir.

Görsel 6.6
Clermont Konsülü
(Tablo, Sebastien Mamerot,
Bibliotheque National,Paris)

Selçuklularla kısmen sağlanan İslam birliği XIII ve XIV. yüzyıllarda tekrar bozulmaya başlamıştır. Doğudan gelen Moğol İstilası, Türkiye Selçuklu Devleti'nin parçalanmasına neden olmuş ve Anadolu'da birçok beylik ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerden birisi olan Osmanlı Beyliği süratle gelişerek bir cihan devleti hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti, İslam dünyasının lideri olarak Avrupa'da İslam kültürünün yayılmasını sağlamıştır.

Türklerin İslam'a hizmetleri yalnız siyasi, askerî ve idari sahalarda olmamıştır. Türklerin, İslam medeniyetinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur. Örneğin eski Yunan felsefesinin İslam fikir hayatında ilk gerçek temsilcisi sayılan Farabi, Oğuzların yaşadığı Farab şehrinde doğmuştur. Ayrıca Selçuklular Dönemi, eğitim ve öğretim kurumları açısından çağının dönüm noktası olmuştur. Daha önce dağınık ve özel olarak yapılan öğretim, ilk defa Alp Arslan zamanında bir programa bağlanarak devlet himayesine alınmıştır. Devrin ilim ve fikir adamları ülkedeki eğitim kurumlarına davet edilmiş ve orada maaşlı müderrisler olarak hizmet vermişlerdir. Öğrencilere de maaş bağlanmış, onların istifade etmeleri için zengin kütüphaneler kurulmuştur. Bu dönemde, siyasete, coğrafyaya ve İslam hukukuna ait bir çok eser yazılmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu, Azerbaycan, Irak, İran, Suriye gibi bölgelerde kurulan Türk devletleri de yine Oğuz Türklerine dayanmaktadır. Bu devlet ve atabeylikler şöyledir:

DEVLETLER
Irak Selçukluları (1118-1194)
Kirman Selçukluları (1048-1187)
Suriye Selçukluları (1078-1117)
Türkiye Selçukluları (1077-1308)

ATABEYLİKLER
Şam Atabeyliği (Böriler) (1104-1154)
Musul ve Halep Atabeyliği (Zengiler) (1127-1233)
Azerbaycan Atabeyliği (İldenizliler) (1148-1225)
Fars Atabeyliği (Salgurlular) (1148-1286)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Atabeylik

Selçuklularda şehzadeler küçük yaşlarda eyaletlere Melik olarak gönderiliyordu. Kendilerini yetiştirmek ve işlerini idare etmek üzere onlara birer atabey tayin ediliyordu. Şehzadeler büyüdükten sonra da onların veziri ve kumandanı olarak kalan bu atabeyler, şehzadelerin devlet adamı olarak yetişmelerinde faydalı oluyordu. Ancak atabeylerin, Melikleri sultanlığa kışkırtmak ve o sayede kendi mevkilerini yükseltmek maksadıyla sebep oldukları sarsıntılar devlete büyük zarar verdi.

6.3. İSLAMİYET'İN TÜRK DEVLET VE TOPLUM YAPISINA ETKİSİ

TARTIŞALIM

"Türk millî kültürünün yanında İslam dininin büyük önemi ve etkisi ile Türkler mütecanis, birlikçi bir millet hâline gelmiştir. Tarih boyunca Türkler, kendi içlerindeki mücadele ve çatışmaları ortadan kaldırdıkça birlik ve beraberliklerini sağladıkça güçleri de çok artmıştır, ülkeleri yükselmiştir."

Hikmet Tanyu

Türk birliğinin sağlanmasında İslamiyet'in etkileri neler olabilir?

Harita 6.2
Karahanlılar

Karahanlı Devleti (840-1212)

Orta Asya'daki ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti; Karluk, Yağma, Çiğil ve Tuhsi boyları tarafından 840 yılında kurulmuştur (Harita 6.2). Devletin merkezi Balasagun olup bilinen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han'dır. Satuk Buğra Han, İslamiyet'i kabul eden ilk Karahanlı hükümdarıdır. Müslüman olduktan sonra Abdülkerim adını alan Satuk Buğra Han, Türkler arasında İslamiyet'in yayılması için mücadele etmiş ve bu nedenle El-Mücahit, El-Gazi unvanları ile anılmıştır.

Yusuf Kadir Han'ın vefatından sonra taht mücadeleleri yaşanmış, Karahanlı Devleti Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (1042). Doğu Karahanlı Devleti 1211'de Karahitaylar, Batı Karahanlılar ise 1212 yılında Harzemşahlar tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Harita 6.3
Gazneliler

Gazneli Devleti (963-1187)

Samanilerin Türk komutanlarından Alp Tegin tarafından 963'te başkenti Gazne olarak Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletidir (Harita 6.3). Gaznelilerin başına geçen Gazneli Mahmut, devlete en parlak dönemini yaşatmıştır. Hindistan üzerine 17 sefer yaparak İslamiyet'in Hindistan'da yayılmasına katkı sağlamıştır. Abbasi halifesi, İslam dünyasına yaptığı hizmetlerden dolayı Gazneli Mahmut'a "Sultan" unvanını vermiştir.

Sultan Mesut Dönemi'nde Gazneliler, 1040'ta Selçuklularla yaptıkları Dandanakan Savaşı'nda yenilerek Hindistan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Gazneli Devleti bu savaştan sonra zayıflama sürecine girmiş, Gurlar tarafından Hüsrev Melik'in esir edilmesiyle 1187'de son bulmuştur.

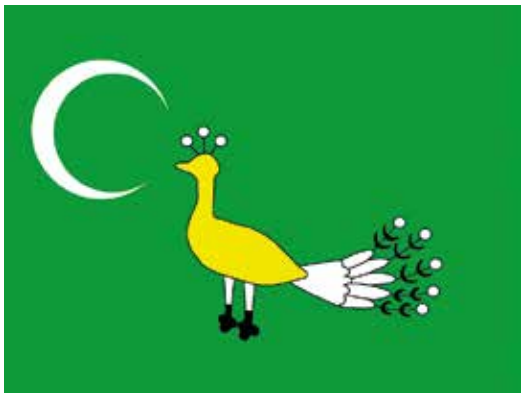

Görsel 6.7
Gazne Devleti bayrağı

İlk Türk İslam devletlerinin egemenlik anlayışında, İslamiyet öncesi Türk devletlerinin idare geleneği devam etmiştir. Özellikle Kök Türkler ve Uygurlar zamanında büyük gelişme gösteren Türk kültür ve medeniyetinin Karahanlılardan itibaren İslam kültür ve medeniyetiyle karşılaşıp kaynaşması Türk İslam medeniyetinin temellerinin atılmasını sağlamıştır.

İlk Türk İslam devletlerinden olan Gazneliler (Görsel 6.7), Samaniler vasıtasıyla Abbasilerden aldıkları teşkilatı geliştirerek Büyük Selçuklulara ve daha sonraki Türk İslam devletlerine iletmiştir. Gazneliler ve Karahanlılar, İslami Dönem Türk devlet teşkilatının gelişip yerleşmesinde köprü vazifesi görmüşlerdir.

Türk milleti kendi yaşamını ve geleceğini "il" dediği devlete bağlamış ender bir millettir. Türkler ili, barış ve sulh anlamında da kullanmıştır. İslamiyet'in kabulü ile birlikte ilin yerini "devlet" ve "mülk" kelimeleri almıştır.

BİLİYOR MUSUNUZ?

Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatının özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar."

İlk Türk devletlerinde, Türk kağanının dünyayı idare etmek üzere Kök Tengri tarafından görevlendirildiğine inanılmıştır. Tanrı "Kut"una kavuşmak ancak bütün Türk illerinin bir idarede toplanmasıyla ortaya çıkacaktır. Bu Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi Türk kağanlarının en büyük ideali olmuştur. Bu ideal İslami dönemde de cihat anlayışı ile yaşamaya devam etmiştir.

İlk Türk devletlerinde görülen "Kut" anlayışı İslamiyet'le birlikte "Allah'ın nasibi veya takdiri" olarak kabul edilmiştir. "Kut"a sahip olan hükümdarlar; devleti iyi idare etmek, halkın huzur ve refahını sağlamak zorundadır. Bunu sağlayamazsa kendisine "Kut"u veren Tanrı katında sorumlu kabul edimişlerdir. Dolayısıyla İslamiyet'i kabul ettikten sonra da hükümdarların gücünün kaynağı ilahi olmuştur. Ayrıca İslam halifesi veya onun adına siyasi gücü elinde bulunduran hükümdarlar "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak kabul edilmiş ve Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinde etkili olmuştur.

Görsel 6.8
Satuk Buğra Han (Temsilî)

İslamiyet'le birlikte hükümdar unvanlarında da değişiklik görülmüştür. Karahanlılarda hakan yerine "Arslan Han", yabgu yerine "Buğra Han" ve şad yerine "İlig Han" kullanılmıştır. Gazneliler de ise hükümdarlar "emir ve sultan" gibi İslami unvanlar kullanmıştır. İslamiyet'i ilk kabul eden Satuk Buğra Han'dan itibaren hükümdarlar, Müslüman isimler ve lakaplar almaya başlamıştır (Görsel 6.8).

Sultan unvanını ilk kullanan Türk hükümdarı Gazneli Mahmut olmuştur (Görsel 6.9). İslamiyet'le birlikte gelen diğer değişiklikler ise hükümdarlığın halife tarafından onaylanması, ülkede halife adına hutbe okutulması ve basılan paraların üzerinde halifenin isminin yazılmasıdır.

İlk Türk İslam devletlerinde hükümdarlar tıraz denilen kendi ad ve lakaplarının yazılı olduğu, süslemeli özel giysiler giyerdi. Resmî belgelerde tevki ya da tuğra denilen mühür kullanan hükümdarların değerli taşlardan yapılmış taht ve taçları vardı. Saray önünde, namaz vakitlerinde, savaşlarda ve törenlerde nevbet denilen müzikler çalınırdı. Sefere ya da bir yere giderken hükümdarların başına çetr denilen, ipek ve kadifeden yapılmış bir çeşit şemsiye tutulurdu.

Hükümdardan sonra devlet kademesinde en yetkili kişi vezirdi. Karahanlı vezirleri Türkçe yuğruş unvanını kullanırken genellikle İran kökenli olan Gazneli vezirler hâce unvanını kullanmıştı.

Türk İslam devletlerinde yönetim işlerinin daha rahat ve düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için çeşitli divanlar oluşturulmuştur. Karahanlılarda devletin işleyişiyle ilgili önemli kararların alındığı Meclis-i Âli (Divan-ı Âli) adında bir divan varken Gaznelilerde mali ve genel idari işlerden sorumlu olan "Divan-ı Vezaret" bulunurdu. Ayrıca bu divanlara bağlı alt divanlar da vardı.

Türk İslam devletlerinde hukuk sistemi şeri ve örfi olmak üzere iki ana unsurdan meydana gelirdi. Şeri davalara bakan kadılar, dinle ilgili bütün işlerde yetkiliydi. Karahanlı ve Gazneli hükümdarlar, devlet kurumlarının çalışmasını düzenleyen örfi mahkemelere başkanlık ederdi.

Türkler, her dönemde askerî teşkilata çok önem vermiştir. Karahanlı ve Gazneli orduları da kullandıkları silahlar ve savaş teknikleriyle devrin en güçlü orduları konumundaydı. Karahanlı ordusu; görevleri saray ve hükümdarı korumak olan saray muhafızları, hükümdarın şahsına bağlı ücretli askerlerden meydana gelen Hassa ordusu, hanedan mensupları, valiler ve diğer devlet adamlarının kuvvetleri ile devlete bağlı Türk boylarının kuvvetleri olmak üzere dört ana birimden oluşurdu. Gazne ordusu ise görevleri saray ve hükümdarı korumak olan gulamlar, eyalet ve bağlı devletlerin kuvvetleri, Türkmenler ile ücretli ve gönüllü birliklerden meydana gelirdi.

Görsel 6.9
Gazneli Sultan Mahmut
(Temsilî)

BİLİYOR MUSUNUZ?

İslamiyet'in kabulü Türklerin toplumsal hayatında önemli değişimler meydana getirmiştir. Karahanlılarda İslamiyet'in kabulüyle konar-göçer yaşam tarzı yerini yerleşik toplum düzenine; sözlü kültür ise yazılı kültüre bırakmaya başlamıştır. Karahanlılar ve Gazneliler başta olmak üzere Müslüman Türk devletlerinde mimariden sanata, eğitimden bilime ve siyasete kadar bütün kurumlar İslamiyet'le birlikte büyük bir değişim yaşamıştır. Harezm, Buhara, Taşkent ve Semerkant gibi merkezler; eğitim, bilim ve sanat merkezleri hâline gelmiştir.

Görsel 6.10
Yusuf Has Hacip (Temsilî)

Türk İslam Dünyasında İlk Edebî Eserler

Kutadgu Bilig (Mutluluk veren bilgi), Türk İslam edebiyatının günümüze kadar ulaşan ilk eseridir. Yusuf Has Hacip (Görsel 6.10) eserini 1070'de Doğu Karahanlı Hükümdarı Tamgaç Uluğ Buğra Han'a Türkçe olarak sunmuştur. Eserde insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğu elde edebilmek için nasıl bir yaşam sürmeleri gerektiği bilgisi verilmiştir. Ayrıca insanın sosyal hayattaki ve devlet nizamındaki görev ve sorumluluklarına değinilmiş, ideal Türk devlet anlayışının özellikleri anlatılmıştır. Bu bakımdan eser, bir siyasetname olarak kabul edilmiştir. Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig'de dört önemli esası kişileştirmiş ve bunları kendi aralarında konuşturmuştur. Eserde hükümdarın halkına ve halkın devlete karşı sorumlulukları anlatılmıştır.

Kutadgu Bilig'in giriş bölümünde Allah'a dua ve yalvarma, Hz. Muhammed'e övgü ve sena ile dört halifeye övgü yer almaktadır. Eserde yer alan beyitlerle Kur'an ayetleri arasında uyum olduğu görünmektedir.

Kutadgu Bilig

Görsel 6.11
Kutadgu Bilig (Uygurca)

Kutadgu Bilig, Türk İslam kültürünün teşekkül ettiği Uygur kültür havzasında ortaya çıkan ve İslami esaslarla millî değerlerin harmanlandığı Türk dilinde kaleme alınan siyasetnâme veya bir nasihatname olarak nitelendirilebilecek bir eserdir (Görsel 6.11). Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesini araştırırken başvuracağımız en zengin hazinedir.

Jamal-Kafkasyalı, 2016, s.5'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Kutagu Bilig'in tarihsel önemi hakkında neler söylenebilir?

Divânü Lûgati't-Türk Türk tarihinin ilk sözlüğü olup Türk dilinin abide şaheserlerindendir. İyi bir eğitimle kendini yetiştiren Kaşgarlı Mahmut, bütün Türk dünyasını gezip dolaştıktan sonra elde ettiği bilgileri bir araya getirdiği eserini 1077'de Abbasi Halifesi Muktedi Billah'a sunmuştur. Divânü Lûgati't-Türk; Araplara Türk dilini öğretmek, Türk milletinin yüceliği ve Türkçenin zenginliğini göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bir sözlük gibi hazırlanmış olan eser; Türklerin tarihi ve coğrafyası, örf ve âdetleri, mutfağı, spor faaliyetleri, ekonomik özellikleri, günlük yaşamı, müzik anlayışı, kadına

verdiği önem, aile hayatı, edebiyat içeriği, sağlık bilgisi gibi konularda ansiklopedik bilgiler içermektedir (Görsel 6.12).

Dîvânu Lugâti't-Türk'te İslam dininin etkisi görünmekte, Türklerin inanç dünyaları ile ilgili dinî terimler yer almaktadır. Dinî terimlerden bazıları şunlardır: yirçü "kabir", keçür "affetmek", meŋgü ajun" ebedi dünya, ahiret", sawçı "peygamber", inan "güvenmek", kara orun "kabir, karanlık yer".

Görsel 6.12
Türk dünyası haritası
(Divânü Lûgati't-Türk)

Atabetü'l-Hakayık (Gerçeklerin Eşiği) adlı eser XII. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından yazılmıştır. Eser içerik ve edebî yönüyle Kutadgu Bilig'in devamı olarak kabul edilmiştir. Edip Ahmet Yükneki eserinde özlü sözler, hadis ve ayetlere yer vermiştir. Atabetü'l-Hakayık, Türk İslam kültürü içerisinde bireyin eğitimi ve toplum düzenini sağlamak için belirlenen unsurları Türk dili ile anlatan manzum bir eserdir. İslamiyet'in hayata bakış felsefesini Türkler arasında yaymaya çalışan eser, bir nasihatname niteliğindedir. Kişilerin dinî ve ahlaki eğitimi için yazılan eserlerin öncüsü olan Atabetü'l-Hakayık'ta Edip Ahmet, Türklerin ilme verdiği değerle ilgili örnekler vermiştir.

Mutluluk yolu bilgi ile bulunur.
Nice kirli şeyler yıkanmakla temizlenir.
Câhil, yıkanmakla temizlenmeyen bir kirdir.
Her işte bilgisizin nasibi pişmanlıktır.
Edeplerin başı dili gözetmektir.

Divân-ı Hikmet Türk tasavvuf tarihinin ilk edebî eserdir. Hoca Ahmet Yesevî'nin Türkçe olarak yazmış olduğu ve "hikmet" adı verilen şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bugünkü Kazakistan'da bulunan Sayram'da dünyaya gelen Hoca Ahmet Yesevî, eğitimini tamaladığı Yesi'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir (Görsel 6.13). Divân-ı Hikmet; Hz. Peygamber'in yaşamı, dinî hikâyeler, dervişliğin özellikleri, cennet, cehennem, güzel ahlak gibi konuları içeren bir tasavvuf kitabıdır. Türk İslam dünyasında kabul gören ortak düşünceyi, fikri, kimliği, yaşam tarzını ortaya çıkaran önemli bir eserdir. İslamiyet'in Türkistan, Balkanlar ve Anadolu'da yayılmasının temelini teşkil ettiği, bu uğurda mücadele edecek olan müritlere yol gösterici bir özelliğe sahip olduğu kabul edilmiştir.

Görsel 6.13
Hoca Ahmet Yesevî (Temsilî)

İslam'ın Evrensel Çehresi

Ahmet Yesevî'yi tanımak, İslam'ın Orta Asya macerasını tanımak demek olduğu kadar Türk Müslümanlığını da tanımak demektir. Türk Müslümanlığını tanımak ise İslam'ın dünya yüzündeki en önemli ve en evrensel çehrelerinden birini tanımak anlamına gelir.

Ocak, 1996, s.35'ten düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Ahmet Yesevî'nin Türk tarihindeki rolü hakkında neler söylenebilir?

OKUMA PARÇASI

Görsel 6.14

15 TEMMUZ DEMOKRASİ VE MİLLÎ BİRLİK GÜNÜ

Vatan, Türk milleti için önemli bir kavramdır. Dinimiz İslam da vatan toprağına, hürriyete, birliğe, beraberliğe büyük önem vermekte ve bunları inancın yaşanmasında vazgeçilmez unsurlar olarak görmektedir. Milletimiz, tarihi boyunca hep bu değerler uğruna mücadele etmiş; vatanını ve özgürlüğünü hedef alan saldırılara cansiperane bir şekilde karşı koymuştur (Görsel 6.14). Haçlı Seferleri'nden Moğol İstilası'na, I. Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele'ye dek mesele, vatan müdafaası olduğunda milletimiz kanının son damlasına kadar mücadele etmeyi mukaddes bir görev bilmiştir.

Ancak ülkemize yönelik saldırılar sadece sınırlarımız dışından gelmemiştir. Bazen de dâhilde ortaya çıkan birtakım kişi, örgüt ve yapılar; kendi menfaatleri uğruna vatanımıza ihanet etmişlerdir. İradelerini ve akıllarını başkalarının emrine veren bu yapılar ve şahıslar, dış mihrakların maşası olarak ülkemizin aleyhinde faaliyet göstermişlerdir. Diğer yandan yakın tarihimizde ülkemiz; 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında antidemokratik müdahalelere sahne olmuştur. Millî iradeyi yok sayan her teşebbüs geride derin acılar ve silinmesi zor izler bırakmıştır. Millî iradeyi hiçe sayarak demokrasiyi ortadan kaldırmayı hedefleyen darbe girişimlerinin sonuncusu ise 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanmıştır.

Ülkemizin bütün kurumlarına sızmış FETÖ/PDY terör örgütü mensupları tarafından gerçekleştirilen bu menfur darbe girişiminde devletin uçakları, tankları ve silahları gasp edilerek millete karşı kullanılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Cumhurbaşkanlığı Külliyesi, Gölbaşı Özel Harekât Başkanlığı, Ankara Emniyet Müdürlüğü, TÜRKSAT, TRT ve Boğaziçi Köprüsü saldırıya uğramıştır. Vatanına, bayrağına, özgürlüğüne ve geleceğine sahip çıkmak için sokaklara inen milletimizin üzerine kurşun ve bomba yağdırılmıştır.

Ancak aziz milletimiz, 15 Temmuz gecesinde Başkomutanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısına uyarak tüm farklılıklarını bir tarafa bırakarak mücadeleye koşmuştur. İstiklalini ve istikbalini savunmak üzere "*tek millet, tek bayrak, tek vatan, tek devlet*" ilkeleri etrafında birleşen milletimiz, kendi gücünün ve iradesinin üstünde bir güç olmadığını tüm dünyaya göstermiştir. 15 Temmuz'da Türk Milleti, darbe girişimini püskürterek tarihe altın harflerle yazılan bir demokrasi destanına imza atmıştır. Bağımsızlığımıza kast eden teröristlerin tankları, silahları, helikopterleri milletin ortak iradesi ve kararlılığı karşısında etkisiz kalmıştır.

Her kesimden, her yaştan insanıyla tek yumruk hâline gelerek vatanını savunan aziz milletimiz, iman dolu yüreği, dik duruşu, feraseti, cesareti, birlik ve beraberliğiyle 15 Temmuz gecesi tarihimizin en büyük kahramanlıklarından birini sergilemiştir (Görsel 6.15).

Bu saldırılarda 2 bin 193 vatandaşımız yaralanarak gazi olurken 250 vatan evladı da şehitlik mertebesine erişmiştir.

Devletimiz, bu hain darbe girişiminden sonra da FETÖ terör örgütüne yönelik mücadelesini kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Darbeci hainler ve onlarla iş birliği yapanlar tek tek yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Milletimizin 15 Temmuz gecesinde ortaya koyduğu kahramanlık öyküsünün gelecek nesillere aktarılması çok önemlidir. O gece bizim için canlarını feda eden şehitlerimizi ve gazilerimizi hatırlamak ve hatırlatmak, verilen mücadeleyi yâd etmek, özgürlük ruhunu yaşatmak amacıyla 15 Temmuz, "Demokrasi ve Millî Birlik Günü" olarak ilan edilmiştir.

Görsel 6.15

6.4. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ (1040-1157)

"Alp Arslan, 26 Ağustos 1071'de kazandığı Malazgirt Zaferi ile Küçük Asya'da Türk hâkimiyetinin temel taşını atmış ve Bizans'ın akıbetini tayin etmiş oldu."

Zeki Velidi Togan

Oğuz Yabgu Devleti'nde subaşı olan Selçuk Bey, yabgu ile anlaşmazlığa düşünce kendine bağlı kişilerle birlikte Cend şehrine gelmiştir. Burada Selçuk Bey, boyu ile birlikte İslamiyet'i kabul etmiş ve Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler gibi üç güçlü Müslüman devlet arasında kalmıştır.

Selçuk Bey, Horasan bölgesinde sayıları günden güne artan Türkmenlere yurt bulamaması ve mevcut devletlerin onun güçlenmesinden endişe duyması nedeniyle bölgede oldukça zorlanmıştır. 1015-1021 yılları arasında Çağrı Bey'in yaptığı keşif seferleri ile Anadolu hakkında yeterince bilgi sahibi olan Tuğrul Bey, çareyi Türkmen boylarına Anadolu'yu hedef göstermekte bulmuştur. Kuruluşa giden süreçte Selçuklular; Gaznelileri 1035'te Nesâ'da, 1038'de Serahs'ta mağlup etmiştir. Bu iki zaferden sonra Gaznelilerin bölgedeki siyasi ve askerî durumu ciddi şekilde sarsılmıştır. Bu nedenle Gazneli Mesud, sarsılan durumunu kuvvetlendirmek için ordusuyla Serahs'a yürümüştür. Tuğrul ve Çağrı Beyler de Sultan Mesud'un bu hareketi üzerine savaş hazırlıklarına başlamıştır. Sonuçta iki ordu arasında 1040'ta Dandanakan Muharebesi meydana gelmiştir.

Selçuklu komutanları, Gazneli ordusunu Dandanakan Kalesi önündeki meydan savaşında mağlup etmiştir. Özellikle Çağrı Bey'in üstün savaş taktikleri sayesinde Gazneli ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Selçuklular, Karahanlı ve Gazneli devletleriyle giriştikleri mücadelelerin zirve noktasını temsil eden Dandanakan Savaşı'ndan sonra Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Selçuklu beyleri, diğer hükümdarlara fetihnameler göndererek kazanılan zaferi duyurmuştur. Horasan'da kurulan Büyük Selçuklu Devleti, İslam dünyasının temsilcisi konumuna gelerek Müslümanları iç ve dış tehditlere karşı koruma vazifesini üstlenmiştir.

CEVAPLAYALIM

Dandanakan Muharebesi'nin Türk tarihi açısından sebep ve sonuçlarını açıklayınız.

Dandanakan Savaşı sonucunda Tuğrul Bey, Sultan Mesud'un sarayında tahta oturarak "sultan" ilan edilmiştir. Tuğrul Bey 1043'te başkenti, Rey şehrine taşımış ve fetihlerin batı yönünde olacağını göstermiştir.

Tuğrul Bey gerek hanedana mensup şehzadeleri gerekse komutanları Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. Görevlendirilen şehzadeler arasında, Musa Yabgu'nun oğlu Şehzade Hasan; Çağrı Bey'in oğlu Yakuti de bulunmaktadır. Bu seferler sırasında Bizans ile ilk karşılaşma Büyük Zap Suyu civarında olmuştur. Bu savaşta pusuya düşürülen Selçuklu kuvvetleri büyük bir yenilgiye uğramıştır. Başta Şehzade Hasan olmak

üzere birçok asker şehit olmuştur. Mağlubiyetin ve Şehzade Hasan'ın şehadet haberini alan Tuğrul Bey çok üzülmüş, İbrahim Yinal ile Arslan Bey'in oğlu Kutalmış'ı Anadolu'nun fethi için görevlendirmiştir. İbrahim Yınal ve Kutalmış'ın komuta ettiği Büyük Selçuklu ordusu karşısına çıkamayan Bizans'ın Gürcistan ve Van valileri, imparatordan yardım istemiştir. Selçuklular, Liparitis komutasında birleşen Gürcü-Bizans kuvvetlerini 18 Eylül 1048'de Pasinler Ovası'nda bozguna uğratmıştır. Bu mağlubiyet üzerine Bizans barış istemiştir.

İmparator, bu antlaşmayla Emeviler zamanında İstanbul'da inşa edilen cami ve medresenin tamir edilmesi, hutbenin Abbasi halifesi ve Büyük Selçuklu Sultanı adına okutulması, caminin mihrabına Sultan Tuğrul'a ait ok ve yay işaretlerinin işlenmesi gibi şartları kabul etmiştir (Görsel 6.16). Ancak Bizans, Abbasi halifesine ödenen verginin Selçuklulara ödenmesini kabul etmeyince iki devlet arasında antlaşma yapılamamıştır.

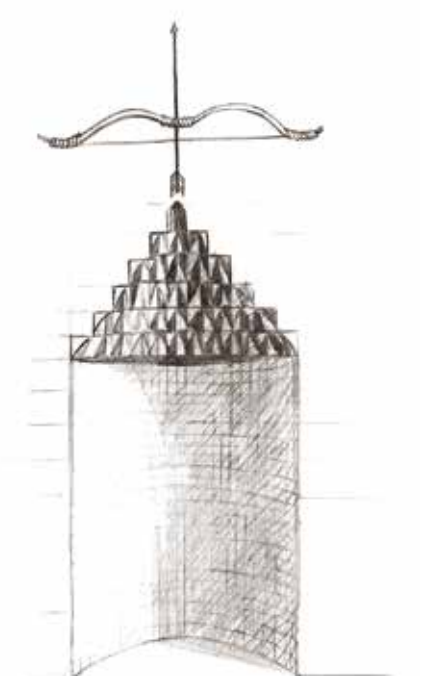

Görsel 6.16
Tuğrul Bey'in istediği mihrap (Temsilî)

Pasinler Savaşı'nın Bizans ve Büyük Selçuklu orduları arasında yapılan ilk önemli mücadele olduğu kabul edilir. Bu mağlubiyetle gücü kırılan Bizans, Malazgirt Savaşı'na kadar Büyük Selçukluların karşısına çıkamamıştır.

Pasinler Muharebesi'nin Türk tarihi açısından sebep ve sonuçlarını açıklayınız.

CEVAPLAYALIM

Tuğrul Bey Dönemi'nde Mısır'da egemenliğini sürdüren Fâtımiler ve Bağdat'ta bulunan Şii Büveyhoğulları, Abbasilere yönelik yıkıcı faaliyetlerde bulunmuştur. Abbasi halifesi, Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak halifeliğin Fâtımi ve Büveyhoğullarının baskısından kurtarmasını istemiştir. Harekete geçen Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a girerek Büveyhoğullarının varlığına son vermiştir. Bağdat camilerinde artık hutbeler Tuğrul Bey adına okunmaya başlanmıştır. Tuğrul Bey'in bu başarısı üzerine Abbasi halifesi, sarayında Abbasi ve Büyük Selçuklu devleti yöneticilerinin de bulunduğu büyük bir tören gerçekleştirmiştir. Halife Kaimbiemrillah bu özel törende zulmü yıktığı, adaleti kurduğu ve İslamiyet'e yaptığı hizmetler için Tuğrul Bey'e memnuniyetini dile getirmiştir.

Halife; Tuğrul Bey'e altın kılıç, sancaklar, hilatlar vermiş ve başına iki taç giydirmiştir. Tuğrul Bey'in başına giydirilen iki taç, onun "Şark ve Garpın Sultanı" olduğu anlamına gelmektedir. Halife tarafından ilan edilen fermanda Tuğrul Bey, bütün Müslümanların yüksek hükümdarı unvanı ile anılmıştır. Böylece halifenin resmî onayı ile İslam âleminin lideri olan Tuğrul Bey, aynı zamanda bütün yeryüzünün dünyevi hükümdarı konumuna gelmiştir. Selçuklu hükümdarları bu olaydan sonra "Sultan-ı İslam" unvanını kullanmaya başlamıştır.

Tuğrul Bey'den sonra kardeşi Çağrı Bey'in oğlu Alp Arslan 1063'te Selçuklu tahtına geçmiştir. Amcası Tuğrul Bey'in batı siyasetini devam ettiren Alp Arslan, Gürcistan üzerine sefere çıkmış ve Anadolu'yu hedef almıştır. Bizans'ın doğudaki en önemli merkezlerinden olan Ani Kalesi (Görsel 6.17), uzun bir kuşatmanın ardından 1064'te fethedilmiştir.

Görsel 6.17
Ani Kalesi (Kars)

1071 yılı, Anadolu'daki Türk varlığı için bir dönüm noktası olmuştur. Doğudaki Selçuklu sorununu tamamen ortadan kaldırmak isteyen Bizans İmparatoru Romanos Diogenes (Romen Diyojen), büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. Halep önlerinde haberi alan Sultan Alp Arslan, Mısır Seferi'nden vazgeçerek hızla Ahlat'a ulaşmıştır.

Bizans ordusunun dinî ve etnik birlikteliği olmadığı gibi ağır zırhlı ve hantal bir yapıda olması, Romanos Diogenes'in işini zorlaştırmıştır. Buna karşın Selçuklu ordusunun tamamı Müslüman Türklerden ve hareketli süvari birliklerden oluşmuştur. 26 Ağustos 1071'de Malazgirt-Ahlat arasındaki Rahve Ovası'nda yapılan savaşta Turan taktiğini başarıyla uygulayan Selçuklular, Bizans ordusundaki Türk asıllı askerlerin de Selçuklu saflarına geçmesiyle büyük bir zafer kazanmıştır. Bizans ordusunun büyük bir kısmı ortadan kaldırılmış hatta tarihte ilk defa Bizans imparatoru, bir Türk hükümdarına esir düşmüştür. Sultan, esir imparatora misafir gibi muamele ederek onu bir muhafız alayıyla İstanbul'a göndermiştir (Görsel 6.18).

Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ndeki zaferlerle ilgili zihin haritası için karekodu okutunuz.

Görsel 6.18
Malazgirt Savaşı
(Tablo, Alexander Samsonov, Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı, İstanbul)

Malazgirt Savaşı sonrası imparator serbest kalmak için Sultan Alp Arslan'ın şartlarını kabul etmiş ve bir barış antlaşması imzalanmıştır. Fakat savaşın kaybedildiği haberi imparatordan önce İstanbul'a ulaşınca Bizans tahtında değişiklik yaşanmış ve Romanos Diogenes, yolda yakalanarak gözlerine

mil çekilmiş, ardından da bir manastıra kapatılmıştır. Bu olay nedeniyle yapılan antlaşma yürürlüğe girmemiştir.

Başta Abbasi halifesi olmak üzere diğer İslam ülkelerine fetihnamelerle Malazgirt Zaferi duyurulmuştur. Abbasi halifesi, Sultan Alp Arslan'a hediyeler göndermiş ve ona "İslam Ülkelerinin Sultanı" unvanını vermiştir. Bu zafer Avrupa'nın Bizans'a yardım etmek amacıyla harekete geçmesine ve Haçlı Seferleri için hazırlık yapmasına neden olmuştur. Ayrıca Anadolu'nun kapıları Türklere açılmış ve böylece Anadolu'nun fetih süreci hızlanmıştır.

Sultan Alp Arslan'ın biyografisi için karekodu okutunuz.

Malazgirt Muharebesi'nin Türk tarihi açısından sebep ve sonuçlarını açıklayınız.

CEVAPLAYALIM

Sultan Alp Arslan (Görsel 6.19), Malazgirt Zaferi'nden sonra İsfahan'a dönerek burada, kendisine bağlı emir ve hükümdarların tebriklerini kabul etmiştir. Daha sonra Karahanlılar üzerine sefere çıkan Sultan Alp Arslan, Maveraünnehir sınırındaki Barzam Kalesi'nde direnişle karşılaşmıştır. Kale Komutanı Yusuf el-Harezmî teslim olduktan sonra sultanın huzuruna çıkarıldığı sırada üzerinde sakladığı hançerle Alp Arslan'ı yaralamıştır. Dört gün sonra şehit olan Sultan Alp Arslan'ın cenazesi Merv'e getirilerek babası Çağrı Bey'in yanına defnedilmiştir.

Görsel 6.19
Sultan Alp Arslan
(Temsilî)

Sultan Alp Arslan öldükten sonra daha önce veliaht tayin ettiği oğlu Melikşah, Büyük Selçuklu hükümdarı olmuştur. Alp Arslan'ın kardeşi Kavurd, Melikşah'ın sultanlığını tanımamıştır. İki taraf arasında meydana gelen mücadeleyi Melikşah kazanmıştır. Sultan Alp Arslan'ın ölümünü fırsat bilerek Selçuklu sınırlarına saldıran Gazneliler ve Karahanlılar üzerine yürüyen Melikşah, her iki devleti de anlaşmaya zorlamıştır. Ardından devletin merkezini İsfahan'a taşımıştır (Harita 6.4).

Harita 6.4
Büyük Selçuklu Devleti

Sultan Melikşah Dönemi'nde Selçuklu ülkesinin sınırları batıda ve doğuda genişledi. Batı ve Doğu Karahanlı Devletleri hâkimiyet altına alındı. Gürcistan, Kudüs, Suriye, Yemen ve Aden fethedildi. Ayrıca Malazgirt Savaşı'ndan sonra Alp Arslan'ın emri ile Anadolu'ya yapılan akınlar bu dönemde de devam etti ve Türk komutanları İzmit'e kadar Anadolu'nun büyük bölümünü fethettiler.

Sultan Melikşah Dönemi'nin önemli sorunlarından birisi de Selçuklu Devleti içinde Bâtıni faaliyet merkezlerinin ortaya çıkmasıydı. Hasan Sabbah'ın gizli olarak yürüttüğü faaliyetler neticesinde Bâtıniler, 1090'da Kazvin yakınındaki Elburz Dağlarında Alamut Kalesi'ni ele geçirdi. Sultan Melikşah, Bâtınilere karşı mücadele etmesi için komutanlarını gönderse de 1092'de ölümüyle harekât durdu.

Büyük Selçuklu Devleti'nin Yıkılışı

Sultan Melikşah 38 yaşında öldüğünde geride Kaşgar'dan Marmara Denizi'ne, Kafkaslardan Yemen ve Aden'e kadar uzanan büyük bir imparatorluk bırakmıştı. Melikşah'ın ölümünden hemen sonra taht kavgaları başladı. Eşi Terken Hatun, halifenin onayını alarak 1092'de 4 yaşındaki oğlu adına Bağdat'ta hutbe okuttu. Nizâmülmülk taraftarlarının desteklediği Melikşah'ın diğer oğlu Berkyaruk, kardeşiyle girdiği taht mücadelesini kazanarak tahta çıktı. Ancak Terken Hatun, saltanatı ele geçirmek için önce Berkyaruk'un dayısı İsmail Yakuti'yi daha sonra da amcası Tutuş'u yönetime karşı isyan ettirdi.

Görsel 6.20
I. Haçlı Seferi
(Gravür)

Ülkenin batısındaki bu taht mücadelelerini kazanan Berkyaruk, bu kez de devletin doğusunda isyan eden diğer amcası Arslan Argun'u bertaraf etti ve böylece hâkimiyetini pekiştirdi.

Sultan Berkyaruk Dönemi'nin önemli olaylarından birisi de Haçlı Seferleri'nin başlamasıdır. Türkleri Anadolu'dan atmak ve Kudüs'ü ele geçirmek amacıyla Avrupa'dan harekete geçen Haçlı ordusu (Görsel 6.20) Antakya'ya kadar ilerleyerek burayı kuşattı. Şehrin valisi, Berkyaruk'tan yardım istedi. Berkyaruk, Musul emirini bu işle görevlendirdi. Ancak Musul emiri, Haçlılarla yapılan savaşı kaybetti. Böylece Antakya'yı ele geçiren Haçlılar, Kudüs'e kadar ilerledi.

Sultan Berkyaruk ülkede iç düzeni sağladıktan sonra bu kez de kardeşi Mehmet Tapar 1099'da isyan etti. Kardeşler arasında yapılan savaşlar sonunda Azerbaycan sınır olmak üzere

Büyük Selçuklu Devleti ikiye bölündü. Batı kısmında Mehmet Tapar, doğu kısmında ise Berkyaruk sultan oldu. On iki yıl süren saltanatı boyunca sürekli taht kavgaları ile uğraşan, Sultan Berkyaruk 1104 yılında daha 25 yaşındayken ölmüştür (Görsel 6.21). Sultan Berkyaruk'un ölümünden sonra Mehmet Tapar, Selçuklu tahtını 1105'te ele geçirdi. Ardından hanedan üyelerinin isyanlarını bastırdı. Bu dönemde Suriye ve civarındaki Haçlı devletleri ile mücadele edildi. Ayrıca Sultan Mehmet Tapar, gittikçe gelişen ve devlet için tehdit hâline gelen Bâtınî faaliyetlerine karşı ciddi tedbirler aldı ve Bâtınileri rahatsız edici seferler düzenlendi. Ancak Mehmet Tapar'ın 1118 yılında ölümü üzerine bu seferler sonuçsuz kaldı.

BİLİYORMUSUNUZ

Bâtıniler, imparatorluğun önemli mevkilerine kendi adamlarını yerleştirerek Selçuklu topraklarında daha etkin olmayı sürdürmüştür. Bunlara bir çeşit casus görevi verilmiştir. Bu casuslar sayesinde ülkede gerçekleşecek veya gerçekleşmiş tüm olaylardan Hasan Sabbah'ın haberi olmuştur. Ayrıca suikastlarını da bu casuslar aracılığı ile gerçekleştirmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu bir taraftan taht mücadeleleri bir taraftan da hızla yayılan Bâtıni propagandalarıyla zor duruma düşmüştür. Aynı zamanda Haçlı seferleri de Selçukluları çok yıpratmıştır.

Mehmet Tapar öldükten sonra kardeşi Sencer tahtı ele geçirdi. Sultan Sencer, Selçuklu Devleti'ni yeniden düzenleyerek "Sultan-ı Azam" unvanını aldı. Bu dönemde Selçuklular, Gaznelilere ve Karahanlılara karşı yeniden hâkimiyet sağladı. Karahanlı Hükümdarı Mahmut ile idaresi altındaki Türk boylarından olan Karluklar arasında anlaşmazlık çıktı. Hükümdar Mahmud, Sultan Sencer'den yardım isterken Karluklar da Karahitaylardan yardım istedi. Sonuçta Selçuklu ve Karahitay kuvvetleri arasında 9 Eylül 1141'de Katvan Savaşı meydana geldi. Hayatındaki ilk yenilgisini burada alan Sultan Sencer'in ordusu, bu savaşta tamamıyla dağılırken Karahitaylar, bütün Maveraünnehir'i istila etti. Bu mağlubiyet Selçuklu Devleti ve İslam dünyası için ağır bir yenilgi oldu, Selçuklular yıkılma sürecine girdi.

Sultan Sencer, bu süreçte ülkesinde yaşayan Oğuzlar ile vergi ödeme konusunda bir anlaşmazlık yaşadı. Bu anlaşmazlık sonucunda iki taraf arasında Belh'te (1153) meydana gelen savaşı Sencer kaybetti ve Oğuzlara esir düştü. 1156'da esaretten kurtulan Sencer'in 1157 yılında ölmesiyle Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarih sahnesinden çekildi.

Görsel 6.21
Sultan Berkyaruk
(Minyatür, Hafız-ı Abru'nun Majma'al Tawarikhi El Yazması, Yale Üniversitesi Sanat Galerisi Koleksiyonu)

6.5. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NDE YÖNETİM VE TOPLUM YAPISI

TARTIŞALIM

"Allahu Teâlâ her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır. Adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı uyandırır."

Nizâmülmülk

Cihan ahalisinin kamu düzeni ile Türk devlet geleneğindeki hâkimiyet anlayışı arasındaki ilişkiyi açıklayınız.

İslamiyet'ten önceki Türk devlet geleneğinde olduğu gibi Büyük Selçuklu Devleti'nde de ülke, hükümdar ailesinin ortak malı kabul edilmiştir. Selçuklularda devletin tek temsilcisi sultandır. Töre ve yasaya aykırı olmamak şartıyla her hususta mutlak hâkim olan hükümdar, hiçbir zaman kutsal ve sorumsuz değildir.

İlk Türk devletlerindeki kut anlayışı Selçuklularda da devam etmiştir. Buna göre hükümdarın emretme yetkisini doğrudan Allah'tan aldığına ve Allah adına hüküm sürdüğüne inanılmıştır. Sultan, halkının itaatine karşılık, onların huzur ve güvenini temin ederek halkına hizmet etmektedir. Sultanlar, tarafından yayımlanan fermanlar kanun niteliğindedir ve halk bu fermanlara uymak zorundadır.

Görsel 6.22
Selçuklu Dönemi'ne ait para

Büyük Selçuklu Devleti'nde sultan adına para (Görsel 6.22) bastırılır, fermanlara tuğrası çekilir ve ülkenin her tarafında adına hutbe okunurdu. Savaşlarda ve gezilerde hükümdarın başının üstünde çetr tutulur ve ayrıca namaz vakitlerinde nevbet çalınırdı.

En üst kademesinde sultanın bulunduğu Selçuklu devlet teşkilatı; saray, hükûmet, adliye ve ordu unsurlarından oluşurdu. Hükümdar, ailesi ve maiyeti ile birlikte sarayda yaşardı. Hükümdarın şahsına bağlı olan saray, aynı zamanda devletin yönetildiği yerdi. Saray teşkilatında çaşnigir, candar, camedar gibi çeşitli görevliler yer alırdı. Saray teşkilatında çalışanların başında olan ve onları denetleyen kişiye "hâcibü'l -hüccâb" denirdi.

Büyük Selçuklularda bütün devlet işleri "Büyük Divan" tarafından yürütülürdü. "Divan-ı Saltanat" da denilen Büyük Divan'ın başında vezir bulunurdu. Vezir, sultandan sonra divanın en büyük görevlisi ve onun mutlak vekiliydi. Selçuklularda, Büyük Divan'a bağlı dört divan daha vardı. Bunlar; devletin iç ve dış yazışmalarını yapan Divan-ı İnşa (tuğra), bütün mali işlerinden sorumlu olan Divan-ı İstifa, mali ve idari işleri teftiş eden Divan-ı İşraf ve devletin askerî işleriyle ilgilenen Divan-ı Arz'dı. Ayrıca Büyük Divan'a bağlı olmayan posta

ve haberleşmeden sorumlu Divan-ı Berid, adalet işlerinden sorumlu Divan-ı Mezalim ve hatunun emrinde hizmet veren Divan-ı Hatun gibi divanlar bulunurdu.

Selçuklu adalet teşkilatı diğer Türk İslam devletlerindeki gibi şeri ve örfi hukuk olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Şeri hukuk sisteminde, davalara kadılar bakardı. Din ile ilgili bütün işlerde yetkili olan kadılar; evlenme ve boşanma işlemleri, nafaka, miras ve alacak davalarına bakarlar ayrıca noter vazifesi görürler ve vakıfları yönetirlerdi. Kadıların başına kadiü'l-kudat denilir ve sultan tarafından tayin edilirdi. Örfi hukuk sisteminde davalara emir-i dad bakardı. Asayişi bozan ve kanunlara itaat etmeyenler örfi hukuka göre yargılanırdı. Bugünkü adalet bakanı gibi olan emir-i dad, gerektiğinde tutuklamalarda bulunabilirdi. Siyasi suçlar, sultanın başkanlığındaki mahkeme olan Divan-ı Mezalim'de hükme bağlanırdı.

Büyük Selçuklu Devleti, özellikle Sultan Melikşah Dönemi'nde Orta Çağ'ın en büyük askerî gücü hâline gelmişti. Selçuklu ordusu; devletin ve hükümdarın dayandığı başlıca kuvvet olan Gulaman-ı Saray askerleri, sipahilerden oluşan ve her an sefere çıkmaya hazır olan Hassa Ordusu, ikta sahiplerinin verdiği ikta askerleri, bağlı devlet askerleri, gönüllüler, ücretliler ve Türkmen kuvvetlerinden oluşmuştu. Devletin kuruluşu sırasında rol oynayan Türkmenler zamanla ordudan tasfiye edilmiş ve yerlerine gulam sistemine göre yetişmiş askerler getirilmişti. Ordunun çoğunluğu süvarilerden (Görsel 6.23) meydana gelmişti. Savaşlarda kendi yaptıkları ok, yay, kılıç, kalkan, mızrak ve hançer gibi hafif silahlar; kuşatmalarda da arrade (hafif taşlar atan silah) ve mancınık gibi ağır silah kullanırlardı. Ordu savaş sırasında; merkez, sağ kol, sol kol, öncü ve artçı şeklinde tertiplenirdi. Orduya harekât esnasında sultan veya vezir, emir verirdi.

Görsel 6.23
Süvari (Çini, Metropolitan Sanat Müzesi, Amerika)

ARAŞTIRALIM

İslamiyet öncesi Türk devletleri ile ilk Türk İslam devletlerindeki askerî yapıları karşılaştırınız. Tarihsel bulgulardan yola çıkarak ulaştığınız sonuçları raporlaştırıp sınıfta paylaşınız.

Horasan merkezli kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Türkler ve İranlılar olmak üzere başlıca iki gruptan oluşmuştur. Bu yüzden devlet teşkilatında iki grubun da etkisi görülmüştür. Selçuklularda vezirlik kurumunda Abbasi, Sasani ve Gazne tesiri vardır. Devletin mülki teşkilatına İranlılar, askerî teşkilatına Türkler hâkim olmuştur. Böylece Selçuklu devlet teşkilatlanmasında İslam-İran geleneği de yer almıştır.

Nizâmülmülk'ün, "Siyasetnâme" adlı eserine göre Selçuklularda hükûmet teşkilatı ve ordu kurulurken İslam-İran geleneği esas alınmıştır. Bu gelenek Selçuklulardan sonraki Türk

İslam devletlerine de örnek olmuştur. Selçuklulardaki devlet teşkilatında İran etkisi görülmesine karşın; atabey, subaşı, tuğra, çavuş gibi teşkilatla ilgili Türkçe terimler kullanılmıştır.

Görsel 6.24
Nizâmülmülk (Temsilî)

Siyasetnâme'ye Göre Hükümdar Nasıl Olmalı?

Sultan Alp Arslan'a dokuz yıl ve Sultan Melikşah'a yirmi yıl vezirlik yapan Nizâmülmülk (Görsel 6.24) ünlü eseri Siyasetnâme'de sultanın vasıflarını şu şekilde belirtmiştir:

Hükümdar, adaletli, bilgili ve güzel ahlak sahibi olmalı, haftada iki gün divan-ı mezalime oturarak mazlumun hakkını vermelidir. Allah'ın rızasını gözeterek halkın işlerinden gafil olmamalı ve fakiri, kimsesizleri gözetmelidir. Cömert olmalıdır zira cömertlik Peygamber'den yadigârdır. Memleket meselelerinde acele etmemeli, işin hakikatinin ortaya çıkması için araştırılmasını emretmelidir. Devlet işlerinde takip edeceği siyaseti, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit etmelidir. Ferasetli olmalı, meseleler üzerinde kafa yormalı, töre ve geleneklerle ilgili olmalıdır. Liyakat sahibi olanlara görev vermeli ve devlet görevlilerini sürekli denetim altında tutmalıdır. Şefkat sahibi olarak yanında çalışanların gönlünü hoş tutmalı, cemaatle namaz kılmalı, ilim erbabını korumalıdır.

Nizamü'l-Mülk, 1086-1092, çev.2009, s.11,186'dan düzenlenmiştir.

SIRA SİZDE

Devlet yöneticilerinde aranan özellikler açısından Siyasetnâme ile ilgili bir tanıtma kartı hazırlayınız.

Büyük Selçuklu Devleti'nde Kültür ve Medeniyet

Tuğrul Bey'in 1055 Bağdat Seferi sonrasında Selçuklular Sünni liderliğini üstlenmiştir. Sünni inancın ortadan kalkması amacıyla yıkıcı faaliyetlerde bulunan Fâtımiler için artık hedef Büyük Selçuklu Devleti olmuştur. Fâtımiler, Şii propaganda faaliyetleriyle Selçuklu ülkesinde Bâtınilerin ortaya çıkışında etkili olmuştur. Bâtıniler, Şii propagandası yapıp kendi düşüncelerine engel olarak gördükleri önemli Selçuklu âlim ve yöneticilerine suikastler düzenlemiştir. Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri yüzünden insanlar öldürülmüş ve toplum düzeni bozulmuştur.

Fâtımi ve Bâtınilerin yıkıcı faaliyetlerinin İslam dünyası için büyük bir tehlike olduğunu anlayan Büyük Selçuklu Devleti, Sünni medreseler kurmaya karar vermiştir. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alp Arslan ve veziri Nizâmülmülk yıkıcı ve bölücü unsurlarla mücadele etmek, Sünni düşünceyi yaymak amacıyla Nizamiye Medreselerini kurmuştur. İlki Nişabur'da daha sonra Bağdat ve diğer önemli şehirlerde açılan Nizamiye Medreselerinde öğrencilerin yeme, içme, barınma, kütüphane, ibadet, temizlik, ders araçları gibi bütün ihtiyaçları karşılanmıştır. Zengin vakıf gelirleriyle desteklenen Nizamiye Medreseleri, mükemmel bir şekilde inşa edilen yapısı ve verdiği kaliteli eğitimle daha sonra kurulan medreselere örnek olmuştur.

Selçukluların kurduğu Nizamiye Medreselerinden yetişen önemli kişiler sayesinde Müslümanlar, medeniyet liderliğini sürdürebilmiştir. İslamiyet'in gücü, Büyük Selçuklu Devleti ile yeniden canlandırılarak Hristiyanlara karşı Haçlı Seferleri'nde mücadele için gerekli donanım temin edilmiştir.

Nizamiye Medreselerinde İmam Gazalî başta olmak üzere önemli müderrisler görev yapmıştır. Nizâmülmülk, Büyük Selçuklu sarayında danışman olarak çalışan Gazalî'ye "Şerefü'l-ümme" unvanı vermiş ve onu Bağdat Nizamiye Medresesi'ne müderris olarak atamıştır. Buradaki dört yıllık görevi sırasında üç yüze yakın öğrenci yetiştiren Gazalî; tasavvuf, felsefe ve Bâtınilik ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin bekası için Bâtınilere karşı yürütülen kültürel alandaki mücadeleye Gazalî, eserleriyle katkıda bulunmuştur. İslam dünyasının önemli âlimlerinden biri olan Gazalî, Nizamiye Medreselerinde verilen eğitimi olumlu yönde etkilemiş, ortaya koyduğu fikirler, geçmişten günümüze kadar İslam düşüncesinde önemini korumuştur.

İlim Taliplileri

Büyük Selçuklu Devleti'nin her tarafında medrese inşasına girişilmesi Alp Arslan zamanında başlamıştır. Zekeriya Kazvini'ye göre Sultan ile Nizâmülmülk Nişabur'da camiin kapısında, elbiseleri perişan gençleri görünce sebebini sormuştur. Vezir de ona "Bunlar insanların en şereflileri olup dünya zevki bulunmayan ilim talipleridirler." cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sultan kendilerine bir yurt inşasını ve maaş verilmesini emretmiştir.

Turan, 1996, s.257'den düzenlenmiştir.

ÖRNEK METİN

Türk İslam medeniyeti içerisinde eğitim ve öğretim faaliyetleri bakımından Büyük Selçuklu Devleti Dönemi, bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Daha önceleri düzensiz bir biçimde yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri Sultan Alp Arslan zamanında belli bir programla sistemli hâle getirilerek devlet himayesi ile verilmeye başlanmıştır. Büyük ilim ocakları olan medreselerde en tanınmış bilgin ve fikir adamları müderris olarak görevlendirilmiştir. Zengin kütüphanelerle donatılmış olan medreselerde öğrencilere aylık maaş verilmiş ve onların her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır.

İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ne sanal gezi için karekodu okutunuz.

Büyük Selçuklu Devleti ortaya koyduğu sistemli eğitim politikasını medreselerde uygulayarak insanlığın geleceğini inşa eden ilmî koruma altına almış, yükseltmiş ve yaymıştır. Bu sayede yüksek nitelikte bilginler yetiştirilmiş ve büyük bir ilim ordusu oluşturulmuştur. Şii Fâtımiler ve Bâtınilerin yıkıcı faaliyetlerine karşı, kurulan ilim ordusu sayesinde devletin yapısı ve İslam dünyası kuvvetlenmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'nde açılan medreselerin programlarında İslami bilimlerle birlikte matematik, astronomi, felsefe, fizik, tıp, tarih, edebiyat gibi akli bilimler de yer almış-

tır. İslami bilimlerde Eş-Şirazî, Cüveynî, Gazzalî, Er-Razî gibi âlimlerle birlikte pozitif bilimlerde de önemli âlimler yetişmiştir. Özellikle matematik bilimi Selçuklular Devri'nde yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Astronomi bilimi hem medreselerde hem de özellikle rasathanelerde verilmişti. Sultan Melikşah büyük harcamalar yaparak İsfahan ve Bağdat'ta rasathaneler kurdurmuştu. Devrin en önemli matematik ve astronomi âlimleri; Ömer Hayyam, Îsfizârî, El-Vâsıtî'dir. El-Hazini, Büyük Selçuklu Devleti'nin enlem ve boylamlarını gösteren "Zîc-i Sencerî'yi hazırlamıştır. Selçuklu Dönemi âlimlerince de üstünlüğü kabul edilen felsefe biliminde Muhammed bin Ahmed Beyhakî, matematik ve astronomi bilimiyle ilgili de çalışmalar yapmıştır. Fizik biliminde El Savî önemli eserler yazmıştır.

Tıp eğitimi sadece medreselerle sınırlandırılmamış devrin hastanelerinde de verilmiştir. Tıp alanında Sabur b. Sehl, İbnü't Tilmiz ve Ebu Said Muhammed bin Ali gibi ünlü hekimler yetişmiştir. Daha önceki Türk hükümdarları gibi Selçuklu sultanları da tarih bilimini sevmiş ve gelişmesi için destek olmuşlardır. Selçukluların kökenini anlatan anonim eser "Meliknâme" ve "Ebu Tahir-i Hatuni'nin Tarih-i Al-i Selçuk" dönemin önemli eserleridir.

Görsel 6.25
Sultan Melikşah (Temsilî)

BİLİYOR MUSUNUZ?

Bir cuma namazında Ali bin Hasan al-Sandali ile karşılaşan Melikşah (Görsel 6.25), ona kendisini ziyaret etmediğini hatırlatmıştır. Sandali, Sultan'a bunun sebebi olarak "Sizin hükümdarların en iyisi olmanız, benimde âlimlerin en kötüsü olduğum içindir." cevabını vermiştir. Bunu da "Zira hükümdarların en iyisi âlimleri ziyaret eden âlimlerin en kötüsü de hükümdarların ziyaretine koşandır." şeklinde izah ederek devrin mükemmel zihniyetini meydana koymuştur.

Selçuklu sultan ve melikleri şiir ve edebiyatla yakından ilgilenmiştir. Selçuklularda resmî dilin Farsça olması dolayısıyla edebiyatta Farsça kullanılmıştır. Emir Muizzi, Ömer Hayyam, Enveri, Ezraki dönemin ünlü edipleridir.

Büyük Selçuklu Devleti'nde mimari ve sanat alanındaki faaliyetler, İslam medeniyeti içerisinde yeni bir dönemi temsil etmiştir. Türkler kültür unsurlarını İslam medeniyetine aşılayarak yeni bir kimlik ve güç kazandırmıştır. Türklerin yaşadığı bölgelerde uzun yıllar devam eden savaşların yıkıcı etkilerine rağmen günümüzde Türkistan, İran, Irak, Suriye, Afganistan, Mısır, Azerbaycan ve Anadolu'da karşımıza çıkan birçok yapının Selçuklulardan kalması bu gücün en önemli delilleri olmuştur.

Büyük Selçukluların sanata getirdiği yenilikler, Nizamiye Medreseleriyle medrese mimarisi ilk şeklini almıştır. Girintili duvarları ve büyük avlu yapısıyla ilk defa medrese camiler yapılmıştır. İsfahan'da bulunan Melikşah tarafından inşa edilen

Mescid-i Camisi'nin planı Irak, İran ve Türkistan'da da uygulanmıştır. Çini ile kaplı çok köşeli çatıları ve üzerlerindeki göz alıcı kumaş süslemeleriyle kümbetler, Selçuklu mimarisinin en önemli eserleridir. Selçuklular, uzaktan görülebilen silindir şeklinde yükseltilmiş kubbeleri ile kubbeli türbe anlayışını ortaya koymuştur. Merv'de bulunan Sultan Sencer Türbesi bu alanda abidevi bir örnektir (Görsel 6.26). Yüksek, silindirik, yivli, ince minare şekli Selçukluların İslam dünyasına bir diğer hediyesidir. Selçuklu kabartma heykel sanatının günümüze kadar ulaşan en önemli eseri, Rey'de saray hayatını anlatan stuk panodur. Yapılarda pencerelerin katlar hâlde sıralanması, sivri kemerler, kubbelerde Türk üçgeni denen tekniğin uygulanması, mihrabın dikdörtgen ve beş köşeli olması Selçuklu sanatının özellikleri arasında yer almıştır.

Görsel 6.26
Sultan Sencer Türbesi
(Türkmenistan)

Hat sanatıyla ilgili belgesel için karekodu okutunuz.

Selçuklular süsleme, kitabe, hat, minyatür, tezhip, halı, kilim ve çini (Görsel 6.27) gibi diğer sanat alanlarında da değerli ürünler ortaya koymuştur. Selçuklular kendine has üsluplarıyla Selçuklu kufisi, sülüsü ve nesihi gibi hat türlerini ortaya çıkarmış ve bunları abidevi eserlerde uygulamıştır. Ayrıca bozkır kültürünü gösteren kuş, ejderha, boğa, çift başlı kartal gibi hayvan tasvirlerinin yer aldığı kabartmalarla yapılar süslenmiştir.

Görsel 6.27
Büyük Selçuklu Dönemi'ne ait bir çini

Çin sınırlarından Mısır'a, Kafkaslardan Hindistan ve Yemen'e kadar ulaşan coğrafyada binlerce saray, cami, imaret, ribat, kervansaray, mescit, darüşşifa, künbet, türbe, hankah, sur, kale, medrese, hamam, han, sebil ve çeşme Selçuklular tarafından inşa edilmiştir.

Türk müziği; Büyük Selçuklu Dönemi'nde orduda, sarayda, obalarda, tasavvufun yayılması sonucu müzik ve semanın ayinlere girmesiyle tekkelerde gelişme imkânı bulmuştur. Askerî müzik, sultanların gücünü göstermiş ve sultanların kapılarında beş nevbet, meliklerde ise üç nevbet çalınmıştır. Askerî müzik dışında günlük eğlenceler, düğün, bayram şenlikleri, merasimlerde oyunlar eşliğinde müziğin toplum hayatında önemli bir yeri olmuştur. Kopuz, Türk tanburu, Türk borusu, Türk neyi ve bağlama önemli Türk müziği aletlerindendir.

Çini sanatıyla ilgili belgesel için karekodu okutunuz.

Mehmet Altay Köymen

Mehmet Altay Köymen'in (Görsel 6.28) hayatı, yokluğun içerisinde bir başarı öyküsüdür. Onun hayatı, yetenekli ve azimli bir insanın hangi şartlar altında olursa olsun, başarıya ulaşabileceğinin ispatıdır. Köymen'in hikâyesi, babası ve amcalarının bir daha dönmemek üzere Çanakkale'ye gitmeleriyle başlar. Daha doğmadan babası Ali Rıza Efendi'yi Çanakkale'de şehit veren Köymen, 1915'te Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı Deveci köyünde dünyaya gelmiştir. Bir yetim olarak ağır hayat şartları altında, sıkıntı ve yoksulluklar içerisinde anneannesinin himayesinde büyümüştür. Büyük bir öğrenme ve çalışma azmine sahip olan Köymen, hiçbir zaman ümitsizliğe düşmemiş ve yılgınlığa kapılmamıştır. Zekâ ve çalışkanlığı sayesinde bütün öğrenim hayatını büyük başarılar ile tamamlamıştır.

Görsel 6.28
Mehmet Altay Köymen

Mehmet Altay Köymen'in 1936'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi giriş sınavını kazanması, ona ideallerini gerçekleştirme yolunu açmıştır. Fakülte öğrenimi sırasında Prof. Dr. Fuad Köprülü'nün öğrencisi olan Köymen, doktorasını tamamladıktan sonra akademik hayatına başlamıştır. Birçok bilimsel, idari ve akademik görevlerde bulunan Köymen, "Tekrar dünyaya gelsem yine tarihçi olurdum." diyerek mesleğine olan muhabbetini dile getirmiş ve kısa zamanda ilim hayatında ilerlemiştir. Çalışma hayatını Selçuklu Devri Türk Tarihi sahasında orijinal araştırmalar yaparak geçirmiştir. Selçuklu tarihini sistemleştirip anlaşılmasını kolaylaştırmış ve ilim dünyasına başvuru kaynakları kazandırmıştır.

Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca gibi doğu ve batı dillerine hâkim olan Mehmet Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi'ndeki otoritesini yalnız yurt içinde değil yurt dışında da kabul ettirmiş önemli Türk bilim insanlarındandır. Prof. Paul Wittek (Pol Vitek) ve Prof. Bernard Lewis (Bernard Luvis) gibi dünyaca ünlü Türkologlar, Türk tarihine ait herhangi bir meselede gerektiğinde ona danışmıştır.

Selçuklu Devri Türk Tarihi söz konusu olduğunda yeri tartışılmaz ve doldurulamaz bir tarihçi olan Mehmet Altay Köymen, tüm zorluklarla başa çıkarak kalıcı eserler kaleme almıştır. Çile ve mücadele ile geçen ömrü, 9 Aralık 1993 tarihinde son bulmuştur. Onun ilim âleminden ayrılması, arkasında yeri kolay kolay doldurulamayacak büyük bir boşluk oluşturmuştur. Rahmet ve saygıyla anıyoruz.

Arık, 1995, s.38-51; Avcı, 2011, s.59-64;
Uçan, 2011, s.10'dan düzenlenmiştir.

YORUMLAYALIM

Mehmet Altay Köymen'in Selçuklu Devri Türk tarihinde, yeri doldurulamaz bir otorite olmasındaki etmenler hakkında neler söylenebilir?

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A

Aşağıdaki terimleri birer cümleyle açıklayınız.

Bâtınilik : .....

.....

Kutadgu Bilig : .....

.....

Siyasetnâme : .....

.....

Melik : .....

.....

B

Aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. Büyük Selçukluların, Bâtınilere karşı aldığı tedbirler nelerdir?
2. Büyük Selçuklular Anadolu'nun Türk yurdu olması için Bizans'la hangi savaşları yapmıştır?
3. İlk Türk İslam edebî eserleri hangileridir?
4. Türk İslam dünyasının liderliği hangi olayla Büyük Selçuklulara geçmiştir?
5. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi'ndeki önemli bilim insanları ve çalışma alanları hangileridir?
6. Türk İslam devletlerinin hukuk sistemi hangi esaslara göre oluşturulmuştur?

C

Aşağıda verilen çoktan seçmeli soruları cevaplayınız.

1. Kutadgu Bilig'de devlet teşkilatının özellikleri şu şekilde dile getirilmiştir: "Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar."

Buna göre Kutagu Bilig'de devletin güçlü olması için aşağıdakilerden hangisinin önemi üzerinde <u>durulmamıştır</u>?

A) Ordu
B) Siyaset
C) Hukuk
D) Din
E) Ekonomi

2. İlk Türk İslam devletlerinde hükümdarlar ..... denilen kendi ad ve lakaplarının yazılı olduğu, süslemeli özel giysiler giyerdi. Resmî belgelerde tevki ya da tuğra denilen mühür kullanan hükümdarların değerli taşlardan yapılmış taht ve taçları vardı. Saray önünde beş namaz vaktinde, savaşlarda ve törenlerde ..... denilen müzik çalınırdı.

Metinde boş bırakılan yerlere aşağıdakilerden hangisi getirilmelidir?

A)	Tıraz	Nevbet
B)	Çetr	Mehter
C)	Tıraz	Mehter
D)	Tuğ	Nevbet
E)	Tuğra	Nevbet

3. Aşağıdakilerden hangisi Türklerin İslamiyet'ten önce inandıkları Kök Tengri inancıyla ilgili doğru bir bilgi değildir?

A) Tanrı birdir eşi ve ortağı yoktur.
B) Tanrı, görülmez ve şekillendirilmez.
C) Put ve putlaştırma hâli yoktur.
D) İbadet için büyük mabetler yapılır.
E) Tanrı adına kurbanlar kesilir.

4. Türklerin İslam'a hizmetleri yalnız siyasi, askerî ve idari sahalarda olmamış, Türkler İslam medeniyetinin gelişmesine de önemli katkılar sağlamıştır. Buna göre

I. Haçlılar ile mücadele etmeleri,
II. eğitim-öğretimi bir programa bağlamaları,
III. Anadolu'yu imar etmeleri

durumlarından hangileri örnek olarak gösterilebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) I ve III
E) II ve III

5. Aşağıdakilerden hangisi Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılma nedenlerinden biri değildir?

A) Katvan Savaşı'nın kaybedilmesi
B) Oğuzların isyan etmesi
C) Atabey ve meliklerin bağımsızlık mücadeleleri
D) Bâtınilerin yıkıcı faaliyetleri
E) Bizans'ın baskısı

6. Büyük Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında meydana gelen Malazgirt Savaşı'nın;

I. Haçlı Seferleri'ne neden olması,
II. Bizans'ın Anadolu'daki üstünlüğünü sona erdirmesi,
III. Türk kültürünü Avrupa'ya yayması

durumlarından hangilerine zemin hazırladığı söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) I ve III
E) I, II ve III

7. Büyük Selçuklu Devleti uyguladığı sistemli eğitim politikasıyla

I. ilmî faaliyetlerle devletin geleceğine yön verme,
II. nitelikli kişiler yetiştirme,
III. zararlı fikirlerle mücadele etme

durumlarından hangilerini amaçladığı söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) I ve III
E) I, II ve III

8. Büyük Selçuklular, Gaznelilerle 1035'te Nesa ve 1038'de Serahs Savaşlarını yaptıktan sonra 1040 Dandanakan Savaşı ile devletin kuruluşunu tamamlamıştır.

Buna göre

I. Büyük Selçukluların bağımsızlık amaçlı mücadeleler yürüttüğü,
II. Anadolu'nun fethi için Gaznelilerle Dandanakan Savaşı'nı yaptığı,
III. Gaznelilerin, Büyük Selçukluları Horasan Bölgesi'nde istemediği

durumlarından hangileri söylenebilir?

A) Yalnız I B) Yalnız II
C) I ve II D) I ve III
E) I, II ve III

Ç

UNESCO'nun 38. Genel Kurulu'nda Türkiye'nin teklifi, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın da destekleri ile "2016 Hoca Ahmet Yesevî Yılı" olarak ilan edildi. Bu kapsamda çeşitli etkinliklerle büyük Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevî anıldı. Ahmet Yesevî, kültürlerin yakınlaşması ve barış gibi semboller açısından son derece önemli bir şahsiyet. Ayrıca Ahmet Yesevî'nin öğretisinin en temel özelliği, kadınlar ve erkekleri eşit tutması. Bu bakımdan Ahmet Yesevî, bugün UNESCO'nun çok değer verdiği kadın erkek eşitliği açısından da sembol bir şahsiyet.

Ahmet Yesevî'nin, Yesi'de irşada başladığı sıralarda Orta Asya'da İslamlaşmanın yanı sıra yaygın tasavvuf hareketleri de vardır. Bu dönemde Yesevî, Taşkent ve Sirderya ötesindeki bozkırlarda yaşayan göçebe Türkler arasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. İslam'ın esaslarını, güzel ahlâkı, tasavvufun âdab ve erkânını basit ve yalın bir dille halka öğretmiştir. Hikmet adı verilen bu manzumeler, dervişleri vasıtasıyla en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırılmıştır. Bu sayede Yesevîlik, kısa süre içinde Orta Asya Türkleri arasında yayılmıştır. Ahmet Yesevî, hikmetlerdeki düşünceleri ve bilhassa menkıbevi hayatıyla Orta Asya tasavvufunun en büyük isimlerinden biri olmuştur.

Hoca Ahmet Yesevî, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, ana dili Türkçeyi kullanmıştır. Türkçeyi bir ilim, aşk ve irfan dili hâline getirmiştir. Hikmetlerinde ana dili Türkçeyi kullanarak geniş kitleleri etkileyen ilk Türk mutasavvıfı olmuştur. Bugün geniş bir coğrafyada konuşulup yazılan edebî bir Türkçeden söz ediliyorsa şüphesiz büyük Türk mutasavvıfı Ahmed Yesevî'nin bunda katkısı büyüktür.

Hoca Ahmet Yesevî sadece bizim milletimiz için değil verdiği mesajlarıyla evrensel bir değerdir. Onun adına izafe edilen Yesevîlik yolu, başlı başına İslam'ın Türkçe yorumundan başka bir şey değildir. Samimi bir kalbi ve gönlü her şeyin üzerinde tutan Hoca Ahmet Yesevî, günümüze kadar gelip hâlen zevkle okunan Hikmetleri ile aşk ve irfanın, samimiyetin, müsamahanın, insana saygı ve sevginin bir sembolü olmuştur.

Kınacı, 2016, s.34-37'dan düzenlenmiştir.

Aşağıdaki soruları metinden hareketle cevaplayınız.

1. UNESCO'nun 38. Genel Kurulu'nda Türkiye'nin teklifiyle "2016 Hoca Ahmed Yesevî Yılı" olarak ilan edilmişti. Bu teklifin Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan tarafından desteklenmesi nelere kanıt olarak gösterilebilir?
2. Kadın erkek eşitliğinin sağlanması için yapılması gerekenler hakkında neler söylenebilir?
3. "Mutasavvıf" ne demektir?
4. Metnin başlığı sizce ne olmalıdır?
5. Hoca Ahmet Yesevî'nin evrensel bir değer olmasının Türk İslam tarihi açısından önemi nedir?
6. Hoca Ahmet Yesevî'nin, dönemin din ve kültür dili olan Arapça ve Farsça yerine, anadili Türkçeyi kullanmasının sebepleri neler olabilir?
7. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu'na gönderilmek üzere önümüzdeki yıllarda hangi değerli insanın, hangi yılda anılmasını belirttiğiniz bir başvuru mektubunu gerekçelerinizle birlikte yazınız.

Ölçme ve değerlendirmenin devamı için karekodu okutunuz.

SÖZLÜK

A

abide : **1.** Anıt. **2.** Önemi ve değeri çok olan yapıt. **3.** İbadet eden, tapan kul.
akait : **1.** Bir dinin öğrenilmesi gereken inançlarının ve tapınma kurallarının tümü. **2.** Bu kuralları toplayan kitap.
akıbet : **1.** Bir iş veya durumun sonu. **2.** Sonuç.
avam : Alt tabaka, havas karşıtı.
ayni vergi : Para dışında maddi şeyler ile verilen vergi.

B

barbar : **1.** Uygarlaşmamış (kavim, topluluk). **2.** Kaba saba, ilkel **3.** Kaba ve kırıcı.
Bâtını : Bâtıniye mezhebinden olan kimse.

C

camedar : Hanedan üyelerinin elbiselerinden sorumlu kimse.
candar : **1.** Canlı, diri. **2.** Koruyucu, muhafız.
cihanşümul : Evrensel.
cihat : Din uğruna yapılan savaş.

Ç

çaşnigir : Sarayda sofra hizmeti gören, kimi zaman padişahın özel yemeğinin hazırlanmasına bakan kimse.
çetr : Anadolu Selçuklularında hükümdarlık alameti olarak kullanılan saltanat şemsiyesinin ismi.

D

divan : **1.** Yüksek düzeydeki devlet adamlarının kurduğu büyük meclis. **2.** Divan edebiyatı şairlerinin şiirlerini topladıkları eser. **3.** Sedir. **4.** Meclis.
dogmatizm : **1.** Dogmacılık. **2.** Öne sürülen öğreti ve ilkeleri eleştirmeden doğru olarak benimseyen ve benimsediği varsayımlardan katı bir yöntemle önermeler türeten anlayış.

E

entrika : Bir işi sağlamak veya bozmak için girişilen gizli çalışma, oyun, dolap, düzen, dalavere, desise, hile.
epidemi : Salgın.

F

ferman : **1.** Buyruk, emir. **2.** Osmanlı Devleti'nde padişahın verdiği, uyulması gerekli hükümleri taşıyan yazılı buyruk, yarlık.
fetihname : Bir yerin alındığını müjdelemek için hükümdarların yabancı devlet adamları, şehzadeler, valiler vb. ne yazdıkları resmî mektup.
fıkıh : **1.** Bir şeyi, gereği gibi, iyice anlayıp bilme. **2.** İslam hukukunda din ve dünya işleri ile ilgili ana kaynaklardan yararlanarak konulmuş olan kuralların bütünü.
fidye : Tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para.
fitne : **1.** Karışıklık, kargaşa: Fitneyi bastırmak kolay değil. **2.** Fitneci, ara bozucu.
fütuhat : Zaferler, fetihler.

G

ganimet : Savaşta düşmandan zorla ele geçirilen mal.
garnizon : **1.** Bir şehri savunan veya yalnız orada bulunan askerî birlikler. **2.** Askerî birliklerin bulunduğu yer.
gaza : İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş.
gömüt : Mezar, metfen, kabir, makber, sin.
gramer : Bir dili ses, şekil ve cümle yapıları ile dilin çeşitli ögeleri arasındaki anlam ilişkileri açısından inceleyerek bunlarla ilgili kuralları ve işleyiş özelliklerini ortaya koyan bilim.
Grek : Eski Yunan, Helen.
gulam : İslam devletlerinde kölelerden oluşan, hükümdarı korumakla görevli olan askerî birliklerdir.

H

hanedan : **1.** Hükümdar, devlet büyüğü vb. bir kişiye dayanan soy. **2.** Büyük aile.
haraç : Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayanların devlete ödemekle yükümlü oldukları vergi.
haşa : **1.** Eyerin altına konulan kalın kumaş. **2.** Keçe.
havari : Hz. İsa'nın öğüt ve inançlarını yayma işiyle görevlendirdiği on iki yardımcısından her biri.
havas : **1.** Nitelikler, özellikler. **2.** Kendilerini halktan ayrı ve üstün sayan, kendilerinde bir çeşit ayrıcalık gören kimseler, avam karşıtı.
hörgüç : Devenin sırtındaki tümsek, çıkıntı.
hububat : Arpa, buğday, çavdar, darı, mısır, pirinç, sorgum ve yulaf ve benzerlerini içine alan tane yem grubu, tahıl, tane yem.
hutbe : İslam ülkelerinde, devletin bağımsızlığı belirtisi olarak, cuma ve bayram namazlarından önce okunan dua ve verilen öğütler.

İ

imtiyaz : **1.** Başkalarına tanınmayan özel, kişisel hak veya şart, ayrıcalık. **2.** Fabrika kurmak, maden işletmek vb. için bir kişi veya kuruluşa devlet tarafından verilen özel izin. **3.** Gedik.
istişare : **1.** Danışma. **2.** Konsültasyon.
iştiyak : **1.** Göreceği gelme, özleme. **2.** Güçlü istek, arzu.

K

kabile : Boy.
kadı : Tanzimat'a kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları.
kadim : Başlangıcı olmayan, eski, ezeli
karbonlaşmak : Yanarak ya da ayrışarak karbon durumuna geçme, kömürleşme.
kendir : Kendirgillerden, sapındaki liflerden halat, çuval vb. kaba örgüler yapılan, iki evcikli bir bitki, kenevir.
koçbaşı : **1.** XV. yüzyılın sonuna kadar kullanılan, kuşatılan bir şehrin veya kalenin sur ve kapılarını yıkmaya yarayan, ön tarafı koçun başına benzeyen ağır direk. **2.** Bir veya birkaç kişi tarafından taşınan, kol gücüyle vurularak genellikle kapıları kırmakta kullanılan demir araç.
konfederasyon : Birden fazla ülkenin genellikle dış işleri ve savunma alanlarında federasyona göre biraz daha ılımlı bir bağımlılık içinde ortak politika ve yönetim izleyip diğer alanlarda ise bölgesel yönetimlerinde serbest bulundukları devletler topluluğu.
konsül : Roma'da her yıl seçilen iki devlet başkanından her biri.
kont : **1.** Roma imparatorunun danışman olarak seçtiği kimse. **2.** Derebeyi. **3.** Batı toplumunda erkekler için kullanılan bir soyluluk unvanı.
kopuz : Ozanların çaldığı telli Türk sazı.
kotuz : Hükümdarlık sembolü olarak başa takılan tüy.
kut : **1.** Devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç. **2.** İlahi bir kaynaktan gelen rahmet, bereket.
kutsal : Güçlü bir dinî saygı uyandıran veya uyandırması gereken, tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen, mukaddes.

L

literatür : **1.** Edebiyat. **2.** Kaynak.
liyakat : Bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu.

M

maiyet : Üst görevlinin yanında bulunan kimseler, alt kademedekiler.
malumat : **1.** Bilgi. **2.** Öğrenme, araştırma veya gözlem yolu ile elde edilen gerçek.
mancınık : Top yapımının bilinmediği çağlarda, kale kuşatmalarında, ağır taş gülle fırlatmakta kullanılan basit bir savaş aracı.
medeniyet : **1.** Uygarlık. **2.** Bir ülkenin, bir toplumun, maddi ve manevi varlıklarının, fikir, sanat çalışmalarıyla ilgili niteliklerinin tümü.
merasim : **1.** Tören. **2.** Resmî işlerde yol yöntem, yol yordam.
meşruiyet : **1.** Meşruluk, yasal. **2.** Geçerli olan durum.
mihrap : Cami, mescit vb. yerlerde Kâbe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış olan oyuk veya girintili yer.

SÖZLÜK

mikrolit : Bazı taşların yapısında bulunan, prizma biçiminde ve mikroskopla görülebilen billurlar.
mit : Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos.
muazzam : **1.** Çok büyük, çok iri, koskoca, koskocaman. **2.** Alışılmışın sınırlarını aşan. **3.** Güçlü, önemli.
mülteci : Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi, sığınmacı.
müneccim : İnsanları ve olayları etkilediği inancına dayanan ilim dalıyla uğraşan kimse; astroloji ve yıldız falcılığını meslek edinen kişi.
münferit : Tek, ayrı, kendi başına olma.
müşrik : Tanrı'ya ortak koşan.
mütecanis : Birbirlerine benzer karakterlere veya yapıya sahip parça veya birimlerden oluşan, homojen.

N

nafaka : **1.** Geçinmek için gerekli olan şeylerin bütünü, geçimlik. **2.** Birinin geçindirmekle yükümlü bulunduğu kimselere, mahkeme kararıyla bağlanan aylık.
nevbet : Türk İslam devletlerinde sarayda ve bazı özel yerlerde sabah, ikindi, yatsı zamanlarında çalınan askerî mızıka.

O

obsidiyen : Cam kaya.
ortakçı : Tarlayı, ürünü tarla sahibiyle yarı yarıya pay etmek üzere ekip biçen çiftçi.
otağ : **1.** Padişah ve vezirler için yapılan gösterişli ve etekli çadır. **2.** Büyük ve süslü çadır, çerge.
otokrat : Siyasal kudreti elinde bulunduran (hükümdar).

Ö

özerk : Ayrı bir yasaya bağlı olarak kendi kendini yönetme yetkisi olan (kuruluş, devlet vb.), muhtar, otonom.

P

papirüs : Nil kıyılarında yetişen, sürüngen, çıplak saplı, otsu bir bitki olan Papirüs'ün saplarından yapılan kâğıt.
patrici : Roma kentinin yerel aristokrasisine verilen isimdir.
piskopos : Katoliklerde, bir bölgenin din işlerine başkanlık eden, papazlığın en yüksek aşamasında olan din görevlisi.
plep : Köken olarak aşağı tabakadan gelen veya sonradan Roma vatandaşlığına alınan yurttaşlara verilen isimdir.

R

reform : **1.** 16. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da derebeylik düzenine ve kiliseye karşı oluşan yaygın toplumsal devinim. **2.** Düzeltme.
ridde : Bir Müslümanın İslam dininden çıkması anlamında fıkıh terimi.
rivayet : **1.** Bir olay, bir haber veya sözü nakletme. **2.** Söylenti.
riyâ : İki yüzlülük.
ruhban : Rahipler.
rölyef : Kabartma.
rönesans : XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı.

S

sadak : İçine ok konulan torba veya kutu biçiminde kılıf.
sahabe : Hz. Muhammed'i görmüş ve onun sohbetinde bulunmuş Müslümanlar, ashap.
sarkofaj : Lahit, taş veya mermerden oyma mezar.
seki : Oturmak için evlerin önüne taş ve çamurdan yapılan set.
semavi : **1.** Gökle ilgili, göksel. **2.** Tanrı'dan gelen, ilahî.
sentez : Parçaların veya ögelerin bir araya getirilip bir bütün olarak birleştirilmesi.
silüet : **1.** Uzaklık ve karanlık sebebiyle kim veya ne olduğu seçilemeyen, belli belirsiz, koyu renkli biçim. **2.** Gölge.

skolastik düşünce : İnanç ve bilgiyi kiliseyle, özellikle Aristoteles'in bilimsel sistemini uyumlu bir biçimde birleştirmeye çalışan Orta Çağ felsefesi.
stel : Dikilmiş, yüksekliği eninden uzun tek bir taştan oluşan bir yapıt.
stratejik : **1.** İzlemsel. **2.** Önemli.
subaşı : **1.** Şehirlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı. **2.** Osmanlılarda kapıkulu süvarileri arasından, savaş zamanı güvenlik işlerine bakmak, barış zamanı da vergi toplamak işleri için ayrılan kimse.
sultan : Müslüman, özellikle Sünni hükümdarların kullandıkları unvan, padişah.
süvari : **1.** Atlı. **2.** Atlı asker.

Ş

şaman : Şamanlıkta büyü yapan, gelecekten haber verdiğine, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan kimse, kam.
Şamanizm : Kuzey ve Orta Asya'da Türkler, diğer kıtalarda da başka topluluklar arasında günümüze kadar süregelen doğaya tapma, doğaüstü ruhlara inanma temeline dayalı din.
şehzade : Padişahların ve oğullarının erkek çocuklarına verilen san.
şer'i : İslam hukukuyla ilgili.
şûra : Bir alanla ilgili olarak oluşturulan danışma kurulu.

T

tabi : **1.** Başka bir şeyin istemine, gücüne veya yardımına bağlı olan, özgürlüğü, özerkliği olmayan. **2.** Bir kimseye veya şeye maddi veya manevi yönden aşırı bağlı olan. Bağımlı.
tasavvuf : Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlık birliğiyle açıklayan dinî ve felsefi akım.
tefekkür : Düşünme, düşünüş.
tefsir : Kur'an'ın surelerini açıklayarak görüşler ileri sürme ve bunları yazma, yorumlama.
teftiş : Denetim.
teokrasi : Siyasi iktidarın, Tanrı'nın temsilcileri olduklarına inanılan din adamlarının elinde bulunduğu toplumsal, siyasi düzen.
topoğrafik : Bir kara parçasının doğal engebe ve özelliklerini kâğıt üzerinde çizgilerle gösterme işi.
toponimi : Yer adı bilimi.
töre : **1.** Bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, âdet. **2.** Hukuk.

U

usturlap : Temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aleti.

Ü

ülgen : Yüce, üstün, ulu.

V

vakfiyeler : Bir vakfın şartlarını bildiren belge, vakıfname.
vassal : Avrupa feodal sisteminde, lordlara askerî hizmetleri karşılığında toprak verilen kişi.
veliaht : Bir hükümdarın ölümünden veya tahttan çekilmesinden sonra tahta geçmeye aday olan kimse.

Y

yabgu : Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinde kağandan sonra gelen en üst düzeydeki yöneticinin unvanı.
yadigar : Bir kimseyi, bir olayı hatırlatan nesne veya kişi.
yağız : Kuvvetli, yiğit.

Z

zahit : Dinin yasak ettiği şeylerden sakınıp buyurduklarını yerine getiren kimse.

KAYNAKÇA

- Aydemir, A. (2006). *İslami kaynaklara göre peygamberler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünlü, R. B. (2010). İmparatorluk fikrinin gelişimi. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 65(3), 237-266.
- Acun, F. (2006). Tarihte objektiflik tartışması. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2*(7), 110-125.
- Acun, F. (2010). Tarihin inşaası sürecinde belge ve kullanımı. *Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyum Bildirileri* (s.67-74) içinde. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Acun, F. (2017). *Modern Türk tarihçiliğinin başlangıcı ve Mehmet Fuat Köprülü*. A. Şimşek (Ed.), Türk Tarihçileri (s.65-84) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Afyoncu, E. (2016). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Ağaldağ, S. (2002). *Moğol Devleti*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.8, s.265-277) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ağırakça, A. (2000). İhşîdîler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.21, s.551-553) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ağırnaslı, N. (2016). Anadolu'nun fethini kolaylaştıran faktörler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (39), 171-185.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1966). *Tarih-i Cevdet*. D. Günday (Yay. haz.), İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Akar, T. (2009). Osmanlı kentinde ticari mekânlar: bedesten-han-arasta-çarşı mekânları literatür değerlendirmesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *7*(13), 267-292.
- Akdağ, Z. (2021). Çin karakteristiğiyle dünya düzeni: geçmişten günümüze haraççı sistem. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensititüsü Dergisi,* (48), 365-382.
- Akurgal, E. (1959). Urartu Medeniyeti. *Anadolu (Anatolia), 4*, 67-75.
- Akyüz, Y. (2015). *Türk eğitim tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Alaaddin Ata Melik Cüveyni. (1988). *Tarih-i Cihangüşa.* (M. Öztürk, Çev.), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alanyalı, H. S. (Ed.). (2012). *Anadolu arkeolojisi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Alkan, N. (2007, Eylül). Tarihin çağlara ayrılması kime göre ve nasıl olmalı. *38.ICANAS-Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresinde sunulan bildiri,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara. Erişim adresi (23 Şubat 2023, 23.14): https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ALKAN-Necmettin-TAR%C4%B0H%C4%B0N-%C3%87A%C4%9ELARA-AYRILMASI-K%C4%B0ME-G%C3%96RE-VE-NASIL-OLMALI.pdf
- Alparslan, M. (2013). *Hititler, bir Anadolu imparatorluğu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aral, S. M. (1947). *Çengizin yasası.* Türk Hukuk Tarihi (s.167-177) içinde. Erişim adresi (23 Şubat 2023, 21.15): http://www.muharrembalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf
- Arayancan Atıcı, A. (2017). *Hasan Sabbah ve Alamut*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Archer. C. L. (2006). *Dünya savaş tarihi.* (C. Demirkan, Çev.), İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- Arda, Z., Şahin, H. ve Büyükkol, S. (2013). İlkçağdan modernizme; bilim, sanat ve felsefe buluşmaları. *Eğitim Öğretim Araştırmaları Dergisi, 2*(3), 148-156.
- Arı, B. (2017). *Türkiye'de Osmanlı tarihçiliği ve Halil İnalcık.* A. Şimşek (Ed.), Türk Tarihçileri (s.157-187) içinde. Ankara: Pegem Akademi.
- Arık, F. Ş. (1995). Hocam Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, *Türk Kültürü, 33*(382), 38-51.
- Aslan, E. (2006). Neden tarih öğretiyoruz?. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 20*, 162-173.
- Atalay, C. (2014). Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) dönemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi.* (16), 107-109.
- Atay, H. (1980). Bazı islâm filozof ve düşünürlerine göre ilimlerin sayımı ve tasnifi. *AÜİF İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, *4*, 1-41.
- Atsız, H. N. (Yay. haz.). (1992). *Aşık Paşaoğlu tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Attaleiates, M. (2008). *Tarih.* (B. Umar, Çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Avcı, C. (1998). *Hilâfet*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.17, s.539-546) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcı, C. ve Şentürk, R. (2001). *Kabile*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.30-32) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Avcı, O. (2011). *Mehmet Altay Köymen'in derslerinde öğrenci olmak*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları [Mehmet Altay Köymen'e Armağan Özel Sayısı]. 5, 59-64.
- Avcı. C. (2006). Vefeyât Prof. Dr. Işın Demirkent. İslâm Araştırmaları Dergisi, (15), 227-237.
- Aycan, İ. ve Sarıçam, İ. (2011). *Emeviler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Aydın, E. (2012). Yenisey yazıtları nasıl değerlendirilebilir?. *Turkish Studies*, *7*(2), 161-168.
- Aydın, H. (2002). İslam dünyasında bilim ve felsefe: yükseliş ve duraklama. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, (94-95), Erişim adresi (23 Şubat 2023, 23.27): https://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_islam_dunyasi_bilim_felsefe_yuselis_duraklama.pdf
- Aydın, M. (2003). Antakya ve Tarsus eksenli ilk dönem Hıristiyanlığına bir bakış. *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15), 5-16.
- Ayönü, Y. (2009). Bizans Ordusu'nda ücretli Türk askerler (XI-XII. Yüzyıllar). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* (25), 53-69.
- Aysevener, K. (2009). Antikçağdan günümüze tarih tasarımları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,* (8), 3-19.
- Bahar, H. (2016). *Eskiçağ uygarlıkları.* Konya: Kömen Yayınları.
- Baktır, M. (2009). *Suffe.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.469-470) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Baykara, T. (2001). *Türk kültür tarihine bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Bayrakdar, M. (2012). *İslam bilim adamları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Bayur, Y. H. (1930). *Türk tarihinin ana hatları*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Beksaç, A. E. (1995). *Endülüs Emevileri.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.11, s.225-233) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Biçer, B. (2013). Orta çağda Kürtler ve Türkler. *Sosyal Bilimler Dergisi,* (6), 231-261.
- Bilge, R., Akar, A., Mülayim, S., Taşağıl, A., Gündüz, T., Engin, V. ve Vurgun, A. (2014). *Türkler, uzun bir serüvenden kısa notlar.* İstanbul: Arvana Yayınları.
- Biray, N. (2009). 12 Hayvanlı Türk Takvimi-zamana ve insana hükmetmek. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 39*, 671-683.
- Boratav, P. N. (2012). *Türk mitolojisi.* (R. Özbay, Çev.), Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Boumrane, C. (2009). Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve gelişmesi. (H. Şimşek, Çev.), *İSTEM Dergisi*, (14), 383-396.
- Bozkurt, G. (1981), Eski hukuk sistemlerinde kölelik. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *38*(1-4), 65-103.
- Bozkurt, N. (2003). *Medrese*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.28, s.323-327) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bulduk, Ü. (2008). Yaşayış ve kültür açısından eski Türk devletlerinin kuruluş ve yıkılış nedenleri. *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildirileri* (s.47-57) içinde. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Cahen, C. (2008). *Türkler nasıl müslüman oldular?.* (N. Uğurlu ve T. Andaç, Çev.), İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Canatak, A. (2022). Edebiyat-tarih ilişkisi ve edebî eserin tarihselliği üzerine tartışmalar. *Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, 6*(1), 16-25.
- Carr, E. H. (2015). *Tarih nedir?.* (M. G. Göktürk, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ceylan, A. ve Uslu, İ. (2019). Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelen kitlesel göç hareketleri ve kabul mekanizmasındaki yaklaşımlara ilişkin bir inceleme: 1989 Bulgaristan, 1991 ırak ve 2011 Suriye göçleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* (36), 199-221.
- Cihan, C. (2015). Türk-Sasani askerî ittifakları ve Sasani ordusunda Türkler. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(32), 89-107.
- Coppens, P. (2014*). Kayıp uygarlıklar muamması*. (P. Tornay, Çev.), İstanbul: Omega Yayınları.
- Çağatay, N. (1978). Eski çağlardan bu yana zaman ölçümü ve takvim. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*, 105-138.
- Çağrıcı, M. (1996). *Gazzali*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.489-505) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çakmak, C. (2020). Dîvânu Lugâti›t-Türk'te yer alan dini ve soyut kavramlar. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 8*(20), 87-99.
- Çam, N. (1994). İslam'ın sanata ve mimariye bakışı. *Vakıflar Dergisi*, *24*, 273-290.
- Çandarlıoğlu, G. (1993). Çin. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.8, s.321-323) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2002). *Uygur Devletleri tarihi ve kültürü*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.2, s.193-214) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çatal Newsletter #23. (2016, Aralık). Erişim adresi (23 Şubat 2023, 23.47): http://www.catalhoyuk.com/sites/default/files/Catal_News_2016.pdf
- Çıvgın, İ. (2008). *Orta çağ tarihi*. Ankara: Maya Akademi.
- Çıvgın, İ. (2012). Avrupa ve doğu akdeniz'de tarih öncesi kolonileşmeler ve kültürel değişme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5*(23), 126-148.
- Çubukçu, İ. A. (1983). *İslâm düşünürleri.* Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları.
- Dartman, B. (2009). Yazının keşfi konusuna dini metin ve arkeolojik bulgular çerçevesinde yeni bir yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 41*, 1-15.
- David, G. (2003). *Macaristan*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.27, s.286-295) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Davutoğlu, A. (1997). Medeniyetlerin ben-idraki. *Divan Dergisi, 1*, 1-53.
- Dayday, N, ve Altın, V. (2010). *Gök biliminde Türk İslam bilginleri*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Demircioğlu, İ. H. ve Tokdemir, M. A. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih eğitimi: amaç, işlev ve içerik. *Değerler Eğitimi Dergisi, 6*(15), 69-88.
- Devlet, N. (1991). *Avarlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.4, s.110-111) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Diamond, J. (2002). *Tüfek, mikrop ve çelik*. (*Ü. İnce, Çev.),* Ankara: Tübitak Yayınları.
- Dinç, E. (2010). *Tarih bilinci açısından tarih öğretiminin amaçları tarih nasıl öğretilir?.* İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Doğan, T. (2018). Karbon 14 tarihlendirme yöntemi. *Bilim ve Teknik*. (604), 26-33. Erişim adresi (23 Şubat 2023, 21.19): https://services.tubitak.gov.tr/edergi/yazi.ionid=Sdoc9q+pwj2JPMyVmg+5z1Be?dergiKodu=4&cilt=51&sayi=980&sayfa=26&yaziid=41551
- Doğanay, H. ve Doğanay, S. (2014). *Coğrafya'ya giriş.* Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Donuk, A. (2008). *Türk ordu teşkilatının yabancı ordulara te'siri mes'elesi.* Ordular kitabı (s.183-191) içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Durant, W. (2004). *İslam medeniyeti*. (O. Bahaeddin, Çev.), İstanbul: Elips Kitap.
- Durgun, F. (2015, Ekim). Ömer Lütfi Barkan, Fernand Braudel ve Annales okulu tarihçiliğin ideolojik sınırları. *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildirileri* (s.181-188) içinde. Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi.

- Durmuş, İ. (2017). Bozkır kültür çevresinde at, göçer-ev ve demir. *Asya Araştırmaları Dergisi, 1*(1), 19-34.
- Dügen, T. (2011). 21. yüzyılda İpek Yolu. *21. Yüzyıl Dergisi, 35*, 46-52.
- Edisyon. (2015). *Türkiye'nin birikimleri-tarihçiler.* İstanbul: İlke Yayınları.
- Efendioğlu, M. (2007). *Osman B. Talha.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.33, s.475) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- El-Cahiz. (1939). *Türklerin faziletleri ve övgüleri.* (O. F. Olcay, Çev.), İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi.
- El-Mağlus, Sami bin Abdullah. (2012). *Siyer Atlası*. M. E. Yıldırım (Yay. haz.), İstanbul: Siyer Yayınları.
- Emecen, F. M. (Ed.). (2008). *Eskiçağ'dan modern çağ'a ordular.* İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Engin, V. ve Şimşek, A. (Ed.). (2017). *Türkiye'de tarih yazımı.* İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Eralp, Z. (1983). *Genel turizm.* Ankara: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları.
- Ercan, Y. (2010). *Tarih araştırmalarında yöntem ve teknik*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Erdem, G. (2013). İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi: Beytü'l-Hikme, *Dini Araştırmalar Dergisi, 16*(42), 57-77.
- Erdil, B. (2020). Göç ve mülteci hareketlerinin Türkiye'nin göç politikalarına etkileri. *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4*(2), 71-86.
- Ergin, V. ve Şimşek, A. (2013). *Türkiye'de tarih yazımı.* İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Eruz, A. F. (2004). *Memlükler.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s.97-100) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Esen, E. (2017). Çin dış politikasında süreklilik ve değişim (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Fayda, M. (2011). *Tarih*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.40, s.30-36) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Fazlullah, R. (2010). *Selçuklu Devleti-Cami'ü't-Tevarih.* İstanbul: Selenge Yayınları.
- Genç, Ö. (2011). Kara ölüm: 1348 veba salgını ve ortaçağ Avrupa'sına etkileri. *Tarih Okulu Dergisi*, *10,* 123-150.
- Gibbons, H. A. (1998). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*. (H. Dağ ve B. Arı, Çev.), Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları.
- Goff, J. L. (2016). *Tarihi dönemlere ayırmak şart mı?.* (A. Berktay, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gökalp, Z. (2016). *Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak.* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Göksu, E. (2008). *Türk kültüründe silah*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gölen, Z. (2002). Atatürk'ün tarih anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *38*(52). 159-185.
- Gömeç, S. (2000). İslâm öncesi Türk tarihinin kaynakları üzerine. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 20*(31), 51-92.
- Gömeç, S. (2006). Bazı Cengiz yasalarının tarihi ve sosyal dayanakları. *Türkoloji Dergisi, 2*, 9-19.
- Gömeç, S. (2016). *Türk kültüründe at*. Uluslararası Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiriler kitabı (s.819-833) içinde. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- Gözütok, Ş. (2010). İslâm medeniyetinin öncü eğitim kurumları: Nişabur medreseleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, *185*, 33-64.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır imparatorluğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gumilev, L. N. (2002). *Eski Türkler.* İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gül, M. (2002). Ön Asya'da bir Türk devleti Eyyubiler. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.77-85) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güler, T. B. (2014). *Kuruluşundan M.Ö. 404 yılına kadar Sparta'nın Peloponnesos Bölgesi'ndeki üstünlük çabaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülmez, B. (Ed.). (2014). *Kültür tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ü. (2006). Türk dünyasında kronolojik sistemler. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20*, 239-272.
- Güngör, E. (2010). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik.* İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güran, T. (2013). İktisat tarihi**.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Gürkan, E. S. (2018). Teleoloji, anakronizm ve tarihçinin alâmet-i fârikası. Panorama Khas, (28), 7-9. Erişim adresi (23 Şubat 2023, 21.06): https://panorama.khas.edu.tr/edergi-yazi-587#PDF/1
- Hakimler ve Savcılar Kurulu. (1948). Birleşmiş milletler insan hakları evrensel bildirgesi. Erişim adresi (27 Aralık 2018, 10.50): https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eeae05.pdf
- Halkin, L. E. (1989). *Tarih tenkidinin unsurları.* (B. Yediyıldız, Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harekât, İ. (1992). *Berîd.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.498-501) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (1988). *Ahd-i Atik*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.1, s.494-501) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Harman, Ö. F. (2007). *On Emir*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.33, s.347-350) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatunoğlu, N. ve Büyüktaş, C. K. (Ed.). (2015, Ekim*). I. Uluslararası Türklerde tarih bilinci ve tarih yazıcılığı sempozyumu bildiriler kitabı.* Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları. Erişim adresi: https://w3.beun.edu.tr/dosyalar/tarih.pdf

- Herodotos. (1973). *Herodot tarihi.* (M. Ökmen, Çev.), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heyworth Dunne, V. (Ed.). (2021). *Tarih kitabı.* İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hizmetli, S. (1999). Genel olarak Raşid halifeler dönemi olayları: sonuçları ve etkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *39*(1), 27-54.
- Hoca Ahmet Yesevi. (2003). *Divan-ı Hikmet.* (H. Bice, Yay. haz.), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hodder, I. ve Hutson, S. (2017). *Geçmişi okumak.* Ankara: Phoenix Yayınları.
- Hodous, L. (1965). Konfüçyüs dini. (G. Tümer, Çev.), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 21,* 391-410.
- Ilık Bilben, M. S. (2019). Dünyadan örnekler ışığında iklim değişikliği kaynaklı göçleri anlamak. *Mediterranean Journal of Humanities,* 9(2), 335-355.
- İbn Batuta. (2000). *İbn Batuta Seyahatnamesi.* (A. S. Aykut, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Fazlan. (1975). *Seyahatname.* (R. Şeşen, Çev.), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- İbn Haldun. (2004). *Mukaddime.* (H. Kendir, Çev.), Ankara: Yeni Şafak Yayınları.
- İhsanoğlu, E. ve Yörükoğulları, E. (Ed.). (2013). *Bilim ve teknoloji tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İplikçioğlu, B. (1990). *Eskiçağ tarihinin ana hatları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- İzgi, Ö. (1989). *Çin elçisi Wang Yen-Te'nin Uygur seyahatnamesi.* Ankara: TTK Yayınları.
- Jamal, G. ve Kafkasyalı, M. S. (2016). *Kutadgu Bilig araştırmaları tarihi*. Ankara: Karınca Yayınları.
- Kafalı, M. (2005). *Makaleler 1*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kafesoğlu, İ. (1972). *Selçuklu tarihi*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kanlıdere, A. (Ed.). (2011). *Orta Asya Türk tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kapar, M. A. (2016). Hudeybiye seferi ve Hz. Muhammed'in barışçı siyaseti, *Tarihin Peşinde, 16,* 155-175.
- Kapar, M. A. (2019). Uluslararası ilişkiler bağlamında Hz. Muhammed'in gayrimüslim unsurlarla olan ilişkilerindeki örnekliği. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* (48), 57-82.
- Kaplan, M. (2001). *Türk milletinin değerleri*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Karabağ, G. (2011). *Disiplinlerarası tarih çalışması tarih nasıl yazılır?*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Karaca, T. K. (2020). *Tarihçi.* İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karagöl, E. T. (2017). Modern İpek Yolu projesi. *Seta Perspektif,* (174), 1-7. Erişim adresi (18 Şubat 2019, 23.10): https://setav.org/assets/uploads/2017/05/174_Perspektif.pdf
- Karapınar, M. (2006). *Abbasiler dönemi Türklerin siyasi faaliyetleri*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.4, s.352-363) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kaya, M. A. (2015). *İlk çağ tarih ve uygarlığı.* Ankara: Pegem Akademisi Yayınları.
- Kayan, A. (2000). Verginin tarihsel gelişimi ve sebep olduğu bazı önemli olaylar. *Maliye Dergisi*, *135*, 80-87.
- Kayaoğlu, İ. (1985). İslam kurumları tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1987a). İslam kültürünün doğuşu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *1*(28), 205-211.
- Kayaoğlu, İ. (1987b). İslam medeniyetinin Batı'ya etkileri. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1*(29), 215-221.
- Kelebek, M. (2000). İslam hukuk felsefesi açısından Medine vesikası. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4*(1), 324-375.
- Keskin, Ö. A. (2019). Batı'nın karanlık Doğu'nun altın çağında bilim: İslâm bilim tarihi açısından bir karşılaştırma. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9,* 133-154.
- Kınacı, C. (2016). İlim, aşk ve irfan sembolü Hoca Ahmed Yesevî yılı ve hikmetler kitabı. *Türksoy Dergisi,* (49), 34-37.
- Kınal, F. (1969). Çivi yazısının doğuşu ve gelişmesi. *AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, (12), 1-16.
- Kiriş Avaroğulları, A. (Ed.). (2016, Eylül). *4. Uluslarası tarih eğitimi sempozyumu bildiriler kitabı.* Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla. Erişim adresi: http://ishe2016.mu.edu.tr/Belgeler/25/25/bildiritammetin.pdf
- Koca, S. (2002a). *Büyük Hun devleti*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.1, s.687-708) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002b). *Eski Türklerde devlet geleneği ve teşkilatı.* Türkler Ansiklopedisi (Cilt.2, s.823-844) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. (2002c). *Eski Türklerde sosyal ve ekonomik hayat*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.3, s.15-37) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kocabaş, Ş. (1996). İslam ve bilim. *Divan, 1*, 67-93.
- Koç, T. (2012). *Sanat*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.36, s.90-93) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koçsoy, Ş. (2002). *Türk tarih kronolojisi*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.1, s.73-188) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Konyar, E. (t.y.). *Eski anadolu tarihi 1.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Kopraman, K. Y. (2002). *Mısır Memlükleri*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.99-126) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koschaker, P. (1977). *Roma özel hukukunun ana hatlar.* (K. Ayiter, Çev.), Ankara: Sevinç Matbaası.

- Köprülü, F. (1976). *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köprülü, F. (1999). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köroğlu, K. (Ed.). (2011). *Eski Anadolu tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Köroğlu, K. (Ed.). (2013). *Eski Mezopotamya ve Mısır tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Kösoğlu, N. (1997). *Milli kültür ve kimlik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2000). *Türk milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kösoğlu, N. (2013). *Hukuka bağlılık açısından eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da devlet*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Köstüklü, N. (1999). *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*. Konya: Güney Ofset.
- Köymen, M. A. (1993). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Köymen, M. A. (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurt, A. O. ve Göler, M. E. (2017). Anadolu'da ilk tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi,* (21), 1107-1138.
- Kurt, İ. (Yay. haz.). (2012). 900. Vefât *yılında* İmâm Gazzâlî. *Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantı Raporu* kitabı. İstanbul: İslami Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Külcü, R. (2015). Türklerin kültür mirası olarak 12 hayvanlı Türk takvimi. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1*(1), 1-5.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). *Tarih araştırmalarında usûl*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Mandacı Uncu, E. (2013). Eski Mezopotamya'da tıp. *History Studies*, *5*(5), 107-118.
- Memiş, E. (1995). *Eskiçağ Türkiye tarihi.* Konya: Öz Eğitim.
- Memiş, E. (1997). *Tarih metodolojisi*. Konya: Öz Eğitim.
- Memiş, E. (2009). *Eskiçağ medeniyetleri tarihi*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Merçil, E. (1993). *Müslüman-Türk devletleri tarihi.* Ankara: TTK Yayınları.
- Merçil, E. (1996). *Gazneliler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.13, s.480-484) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mersin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (t.y.) İnanç turizmi. Erişim adresi (20 Nisan 2017, 23.15): http://www.mersinkulturturizm.gov.tr/TR,73394/inanc-turizmi.html
- Nalbant, M. V. (2019). Kutadgu Bilig'de Ayet olarak düşünülen ibareler üzerine bir değerlendirme. *Dil Araştırmaları,* (25), 81-95.
- Nemeth, G. (2002). *Atilla ve Hunları*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.1, s.887-901) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Nevşehir Belediyesi. (t.y.) *Nevşehir tarihçesi*. Erişim adresi (20 Nisan 2017, 15.14): http://www.nevsehir.bel.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=3&Itemid=117
- Niray, N. (2001) Sasani İmparatorluğu'nun devlet yapısı üzerine bir inceleme. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, 5*, 1-23.
- Nizamü'l-Mülk. (2009). *Siyasetname.* (M. T. Ayar, Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ocak, A. (2002). *Nizâmiye medreseleri ve Büyük Selçuklularda eğitim*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.721-727) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Ocak, A. (2009). *Büyük Selçuklular dinî, ilmî, fikrî ve tasavvufî hayat.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.36, s.375-377) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1996). *Türk sufiliğine bakışlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Tarih yazıcılık üzerine.* Ankara: Cedit Neşriyat.
- Ortaylı, İ. (2016). *Osmanlı düşünce dünyası ve tarih yazımı.* İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2001a). *Türk kültürünün gelişme çağları 1-4*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2001b). *Türk mitolojisi 1*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2014). İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Özaydın, A. (2002). *Türklerin İslâmiyet'i kabulü*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.4, s.409-454) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özbaran, S. (2005). *Tarih, tarihçi ve toplum.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özbay, M. (2005). Bilim ve kültür aktarıcısı olarak yazı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* (2), 67-74.
- Özdemir, M. (1995). *Endülüs.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.11, s.211-225) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (1997). *Endülüs Müslümanları ilim ve kültür tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özdemir, M. (2017). Neolitik dönem Anadolu mimarisinden bir kesit: Çayönü. *Tarih ve Gelecek Dergisi, 3*(3), 248-265.
- Özkuyumcu, N. (2002a). *Tolunoğulları*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.15-35)içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2002b). İhşidiler. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.39-59) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özkuyumcu, N. (2012). *Tolunoğulları*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.41, s.233-236) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özme, A. (Ed.). (2022). *2019-2020 yılı kazı çalışmaları-1*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- Özmen, İ. ve Buluş, A. (2017). Başlangıçtan devrime Çin'i anlamak (mı)?, *Medeniyet ve Toplum, 1*(1), 9-33.
- Ranke, L. V. (1965). *Büyük devletler.* (B. S. Baysal, Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim tarihi*. (E. İhsanoğlu ve F. Günergun, Çev.), Ankara: Tübitak Yayınları.
- Roux, J. P. (2006). *Orta Asya-tarih ve uygarlık.* (L. Arslan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J. P. (2008). *Türklerin tarihi*. (A. Kazancıgil ve L. Arslan, Çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sağlam, A. (2015). Moğol-İlhanlı tahakkümünden bağımsızlığa giden süreçte Memlük Sultanı Nasır Muhammed B. Kalavun'un Anadolu beylikleri ile münasebetleri. *Tarihin Peşinde*, (14), 29-50.
- Salman, H. (2001). *Karluklar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.24, s.509-510) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sancaktar, F. M. (t.y.). *Tarih felsefesi.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Sander, O. (1973). Tarihte yöntem. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 28*(1), 59-71.
- Şaray, M. (1992). *Başkırt*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.5, s.130-131) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Saray, M. (2002). *Kırgızistan*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.25, s.442-445) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sarıca, B. (2008). Kutadgu Bilig'de komutan ve ordunun nitelikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 37*, 87-103.
- Sarıçam, İ. (2007). *Hz. Muhammed ve evrensel mesajı*. Ankara: DİB Yayınları.
- Schmidt, K. (2007). *Göbekli Tepe en eski tapınağı/ taş çağı avcılarının gizemli anıtsal alanı*. (R. Arslan, *Çev.),* İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sevim, A. (1971). *Malazgirt meydan savaşı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sevim, A. (1993). *Dandanakan savaşı.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.8, s.456-457) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sevim, A. ve Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (2009). *Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sezgin, F. (2007). *İslam'da bilim ve teknik*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sivas, T. (Ed.). (2013a). *Genel uygarlık tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sivas, T. (Ed.). (2013b). *Uygarlık tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007a). *Oğuzlar.* Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007c). *Peçenekler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.34, s.213-214) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şayin, C. (2010). Askeri tarih çalışmaları için bir sentez aracı önerisi 3t: teşkilat, teçhizat, tefekkürat. *Tarih Dergisi*, (52), 151-181.
- Şencan, İ. ve Doğan, G. (2017). *Bilimsel yayınlarda kaynak gösterme, tablo ve şekil oluşturma rehberi APA 6 kuralları.* Ankara: Türk Kütüphaneciler Derneği Yayınları. Erişim adresi (27 Kasım 2018, 13.12): http://www.tk.org.tr/APA/apa_2.pdf
- Şenel, A. (1982). *İlkel topluluktan uygar topluma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Şeşen, R. (1985). İslam coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şeşen, R. (1995*). Eyyûbiler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.12, 20-31) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Şeşen, R. (2002). *Eyyubiler*. Türkler Ansiklopedisi (Cilt.5, s.60-77) içinde. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Şeyban, L. (2014). İspanya'da Endülüs-İslam medeniyetinden kalan izler ve eserler-4: Granada. *Akademik Sosyal Bilim Çalışmaları Dergisi, 26*, 67-83.
- Şıvgın, H. (2009). Ulusal tarih eğitiminin kimlik gelişimindeki önemi. *Gazi Akademik Bakış Dergisi, 4*, 35-52.
- Şimşek, A. (2001). Tarih eğitiminde efsane ve destanların rolü. *G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(3), 11-21.
- Şimşek, A. (Ed.). (2014). *Tarih nasıl yazılır?.* İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Şimşek, A. (Ed.). (2016). *Tarih için metodoloji.* İstanbul: Pegem Akademi.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (t.y.). *Göç tarihi.* Erişim adresi (23 Şubat 2023, 21.07): https://www.goc.gov.tr/goc-tarihi
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Kültür Portalı. (t.y.). *Göbeklitepe.* Erişim adresi (23 Şubat 2023, 21.50): https://www.kulturportali.gov.tr/portal/gobeklitepe
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Kültür Portalı. (t.y.). **Çatalhöyük Neolitik Kenti.** Erişim adresi (23 Şubat 2023, 21.52): https://www.kulturportali.gov.tr/portal/catalhoyukneolitikkenti
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. *Ortaöğretim Tarih Dersi (910 ve 11. Sınıflar) Öğretim Programı.* Erişim adresi (19 Ocak 2023, 15.14): http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=1223
- Taberi. (1991). *Milletler ve hükümdarlar tarihi.* (Z. K. Ugan ve A. Temir, Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.
- Talas, M. A. (2000). *Nizamiye medresesi*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Taneri, A. (1997). *Türk devlet geleneği.* İstanbul: MEB Yayınları.
- Tanyu, H. (1978). *Türklerin dini tarihçesi*. İstanbul: Özdemir Basımevi.
- Taş, S. ve Günay, E. (2015) Antik Çağ toplumlarının özellikleri, geleneksel statüleri ve iktisadi yapıyı belirleyen kurumları. *KSÜ Sosyal Bilimleri Dergisi, 12*(2), 141-156.

- Taşağıl, A. (1998). *Hazarlar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.17, s.116-120) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2009). *Soğd*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.37, s.348-349) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2010). *Talas Savaşı*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.39, s.501) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2012). *Türk*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.41, s.467-474) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşağıl, A. (2016). *Kök Tengri'nin çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk tarihine giriş.* İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Tokat, L. (2014). Varoluşun estetik boyutu ve din. Ş. Göküş, R. Atay, Y. Pişgin (Ed.), İslam ve Sanat Tartışmalı İlmî Toplantı, 07 – 09 Kasım 2014, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar kitabı (s.123-144) içinde. İstanbul: Ensar Neşriyat. Erişim adresi: http://www.isav.org.tr/img/20150917__9907190203.pdf
- Tosh, J. (2011). *Tarihin peşinde*. (Ö. Arıkan, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tosun, M. ve Yalvaç, K. (1989). *Sümer, Babil, Assur kanunları ve Ammi-Şaduqa fermanı*. Ankara: TTK Basımevi.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih bilinci 1-2*. (M. Belge, Çev.), İstanbul: Bateş Yayınları.
- Turan, O. (1996). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular tarihi ve Türk İslam medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uçan, M. (2011). Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen'in hayatı ve eserleri. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* [Mehmet Altay Köymen'e Armağan Özel Sayısı]. *5*, 1-40.
- Uluçay, M. Ç. (1975). *İlk Müslüman Türk devletleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- Uzun, H. (2006). Tarih bilimi ve tarihte nedensellik. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(1), 1–13.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı devlet teşkilâtına medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzundal, E. (2013). 19. yüzyıl tarih yazıcılığı ve Ahmet Cevdet Paşa. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi, 2*, 108-128.
- Ülgen, P. (2010). Ortaçağ Avrupası'nda feodal sisteme genel bir bakış. *Mukaddime,* (1), 1-17.
- Ülgen, P. (2012). Geç Ortaçağ Avrupası'nda pazar ve panayır ilişkisinin ticaret hayatındaki rolü ve Türk-İslam dünyasındakilerle karşılaştırılması. *Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 5*(21), 359-381.
- Ülken, H. Z. (2007). *Türk tefekkür tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünal, O. (2014). *Horasan'dan Anadolu'ya Türkiye tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Vasiliev, A. A. (1943). *Bizans İmparatorluğu tarihi.* (A. M. Mansel, Çev.), Ankara: Ankara Maarif Matbaası.
- Veronıque, S. (2016). *Tarihçiler.* (E. Bildirici, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wittek, P. (2013). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu.* (F. Berktay, Çev.), İstanbul: Pencere Yayınları.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk İslam devletleri tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yılar, M. B. (2020). *Türk kültürü ve Türk uygarlığı menşei ve gelişmesi.* Türk Kültür Coğrafyası kitabı (s.29-82) içinde. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Yıldız, H. D. (1988). *Abbasîler.* Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.1, s.31-48) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, K. (2013). Postmodernist tarih yaklaşımı: postmodernizmin tarih eğitimi için doğurguları. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (34), 197-209.
- Yiğit, İ. (1995). *Emeviler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.11, s.87-104) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2004a). *Mevâlî*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s.424-426) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2004b). *Memlükler*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.29, s.90-97) içinde. *İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.*
- Yolalıcı, M. E. (2009). Türk tarihinin kaynaklarına genel bir bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,1*(3), 471-484.
- Yonar, G. (2015). *Yaratılış mitolojileri, altı medeniyet altı yaratılış hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yüce, N. (1992). *Bulgar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.6, s.390-391) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yüceer, İ. (2006). Mu'tezile kelam sistemi ve halkla ilişkisi. *KSÜ ilahiyat Fakültesi Dergisi,* (8), 15-40.
- Yücel, M. U. (2002). *Kıpçaklar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (Cilt.25, s.420-421) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Ortaöğretim Tarih 9 Ders Kitabı'nda kaynak gösterimi, APA 6 kurallarına göre yapılmıştır.

Cevap anahtarı için karekodu okutunuz.

Görsel kaynakça için karekodu okutunuz.

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

1. Türkiye Türkleri
2. Balkan Türkleri
3. Gagavuz Türkleri
4. Kazaklar
5. Özbekler
6. Kırgızlar
7. Türkmenler
8. Karakalpaklar
9. Uygurlar
10. Sarı Uygurlar ve Salarlar
11. Tatarlar
12. Çuvaşlar
13. Başkurtlar
14. Kırımçaklar
15. Ahıska Türkleri
16. Azerbaycan Türkleri
17. Dağıstan Türkleri
18. Kumuklar
19. Karaçaylar
20. Balkarlar (Malkarlar)
21. Nogaylar
22. Stavropol Türkmenleri
23. Saha (Yakut) Türkleri
24. Altay Türkleri
25. Hakaslar
26. Tuva Türkleri
27. Tobol Tatarları
28. Barabalar
29. Şorlar
30. Çulım
31. Kumandı
32. Kandak
33. Karagas
34. Uranhay
35. Irak Türkleri
36. Suriye Türkleri
37. Kıbrıs Türkleri
38. Kaşgaylar
39. Hamse Türkmenleri
40. Karaim Türkleri
41. Kırım Türkleri
42. Avrupa'daki Türkler
43. Kabardin-Balkar Türkleri
44. İran Türkleri

İŞARETLER

- Devlet sınırı
- Özerk cumhuriyet ve vilayet sınırı
- Bağımsız Türk devletleri
- Özerk cumhuriyet, eyalet ve vilayetler
- Özerk olmayan Türk bölgeleri
- Kanal (Süveyş Kanalı)

BAĞIMSIZ DEVLETLER

a) Azerbaycan C.	Bakü
b) Kazakistan C.	Astana
c) Kırgız C.	Bişkek
ç) Kuzey Kıbrıs Türk C.(KKTC)	Lefkoşa
d) Özbekistan C.	Taşkent
e) Türkiye Cumhuriyeti	Ankara
f) Türkmenistan C.	Aşkabad

ÖZERK CUMHURİYETLER

a) Başkortostan C.	Ufa	g) Saha (Yakutistan) Muhtar C.	Yakutsk
b) Çuvaşistan C.	Çeboksarı	ğ) Tuva C.	Kızıl
c) Dağıstan C.	Mahaçkala	h) Uygur (D. Türkistan) C.	Urumçi
ç) Gagavuz C.	Komrat	ı) Tataristan C.	Kazan
d) Kabardin-Balkar C.	Nalçik	i) Altay C.	Krasnoyarsk
e) Karakalpakistan C.	Nukus	j) Hakasya C.	Abakan
f) Nahcivan C.	Nahcivan	k) Karaçay-Çerkes C.	Çerkesk